

ISSN 2224-9524

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Збірник засновано у 1998 р.

Збірник включено
до Переліку наукових фахових видань України
у галузях
історичні науки
(наказ МОН України № 1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р.)

Видання індексується Google Scholar

Редакційна колегія

- В. І. Попик*, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (*голова*)
Г. В. Боряк, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук
О. В. Воскобойнікова-Гузєва, д-р наук із соціальних комунікацій
(*заступник голови*)
В. М. Горовий, д-р іст. наук (*заступник голови*)
Т. Ю. Гранчак, д-р наук із соціальних комунікацій
Т. В. Добко, д-р наук із соціальних комунікацій
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук
(*заступник голови*)
Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук
С. Г. Кулешов, д-р іст. наук
К. В. Лобузїна, д-р наук із соціальних комунікацій
К. М. Манолаке, д-р політології (Молдова)
Р. С. Мотульський, д-р пед. наук (Білорусь)
С. Нарбутас, д-р гуманітарних наук (Литва)
В. Ю. Омельчук, професор, д-р іст. наук
О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук
Г. В. Папакін, д-р іст. наук
В. В. Петров, акад. НАН України, д-р техн. наук
Н. В. Стрішенець, д-р іст. наук
К. Тахіров, д-р філос. наук (Азербайджанська Республіка)
Н. А. Шип, д-р іст. наук
В. А. Широков, акад. НАН України, д-р техн. наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 47

Київ 2017

УДК 02(477)(06)
ББК Ч73я54(4Укр)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Вип. 47 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; АБУ. – К., 2017.
– 380 с.

До збірника наукових праць увійшли статті, у яких висвітлюються актуальні проблеми формування національного інформаційного простору в контексті діяльності бібліотечно-інформаційних установ через поглиблення інтеграційних процесів наукових бібліотек із закладами науки, освіти та культури; досліджуються теоретичні і прикладні аспекти книгознавства та книжкової культури України, розкриття науково-інформаційного потенціалу історико-культурної архівної спадщини; визначаються сучасні тенденції розвитку наукових бібліотек зокрема маркетингової комунікаційної діяльності. Представлено результати науково-історичних розвідок, присвячених пам'яті професора М. С. Слободяника.

Видання адресоване фахівцям бібліотечно-інформаційної сфери, викладачам, аспірантам і студентам вишів, усім, хто цікавиться історією, теорією та практикою бібліотечної справи.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського НАН України, 2017

Розділ I

Бібліотечна діяльність у сучасних умовах

УДК 378:025.5

Валерія Жукова,

канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри бібліотекознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Харківської державної академії культури

**ІНТЕГРАЦІЯ ДИСЦИПЛІНИ
«АВТОМАТИЗОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНІ СИСТЕМИ»
В ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК**

Розглянуто необхідність інтеграції дисципліни «Автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи» в практичну діяльність бібліотеки, яка базується на системному підході до бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції та функціонально-технологічному підході до бібліотечно-інформаційного виробництва. В ході інтеграційного вивчення дисципліни студенти набуватимуть необхідних компетенцій: знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей, щодо роботи з різними АІБС.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечна освіта, професійні компетенції, автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи.

Постановка проблеми. Стратегічним завданням бібліотек як соціально-комунікаційних інституцій є забезпечення інформаційних потреб користувачів у напрямі реалізації прав громадян на використання інформації через вільний доступ до неї. Головною метою навчального процесу в сучасних умовах є надання студентам базових знань та професійних компетенцій зі спеціалізації «інформаційна діяльність». В сучасних умовах отримання студентами компетенцій можливо не тільки в аудиторії, але й безпосередньо в бібліотеці в ході виконання практичних робіт. В практичних умовах інформаційно-бібліотечного виробництва, наслідуючи приклад професіоналів, легше набути професійні компетенції, які допоможуть майбутньому бібліотечному фахівцю вільно орієнтуватися в інформаційних потоках, навчать управляти інформацією на основі вивчення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем (АІБС), опрацьовувати на їхній базі документу інформацію, засвоїти комплекс сучасних програмних, технічних, інформаційних, лінгвістичних, організаційно-технологічних засобів та навичок персоналу, призначений для збирання, обробки, зберігання, пошуку та надання даних у

автоматизованому режимі для задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотеки. Оскільки АІБС є центральною ланкою забезпечення усіх її виробничих процесів, для формування особистості бібліотекаря-професіонала сьогодні конче важливо досконало знати функціонально-технологічну систему побудови та роботи АІБС. Лабораторією для вивчення АІБС студентами спеціальності «інформаційно-бібліотечна діяльність» мають стати провідні бібліотеки. Сучасна бібліотечна діяльність потребує від фахівця бібліотеки ґрунтовних знань, тому реалізація завдань вищої освіти інформаційно-бібліотечної діяльності виявляється у свідомому засвоєнні навчальних дисциплін та втіленні цих знань в практичну діяльність бібліотек. Студент має бути відповідальним за свої знання, які стануть складником його професійної особистості, сутнісною, основою майбутньої діяльності. Отже, інтеграція дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» є актуальною проблемою професійної комунікаційної взаємодії таких соціальних інститутів як виші, де студенти вивчають інформаційно-бібліотечну діяльність, та провідні бібліотеки.

Останні дослідження та публікації. Теоретичною та методологічною базою статті послужили базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції М. С. Слободяника; вивчення світового досвіду до компетентнісного підходу у вищій освіті Л. Л. Антонюка, Н. В. Василькової, Д. О. Ільницького, І. В. Кулаги, В. Є. Турчанінової; дослідження автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем праці К. С. Бережної, Р. С. Самотій, І. В. Серенко, І. Чабан.

Бібліотека є системою елементів. Майбутній бібліотечний працівник має знати роботу усіх її структурних підрозділів: комплектування, каталогізації, бібліографії, абонементів і читальних залів та має стати компетентним професіоналом. АІБС своєю функціонально-технологічною структурою відзеркалюють елементи бібліотеки і студенти, вивчаючи дисципліну «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи», отримують знання, розуміння, навички, уміння і здатності про автоматизацію бібліотечно-бібліографічних процесів, поєднуючи їх з вже отриманими компетенціями.

Мета статті – дослідити необхідність інтеграції дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» в практичну діяльність бібліотеки для формування професійних компетентностей у студентів.

Якість освіти визначена освітніми стандартами є системою, що складається із відповідності навчальних програм сучасним вимогам, високої підготовки викладачів, фінансованої матеріально-технічної бази, використання сучасних інформаційних технологій у навчанні, змістовного навчально-методичного забезпечення інноваційних підходів до побудови моделі сучасного фахівця, який матиме конкурентноздатні професійні компетенції. Тому необхідно запроваджувати нові форми та методи роботи зі студентами.

Сьогодні рівень освіти визначає ступінь внутрішньої свободи людини, тому головною метою вищої освіти є формування компетентної людини-професіонала. Отже освіта має формувати у студентів якості, необхідні для реалізації професійної діяльності; формувати фахівця, здатного швидко адаптуватись до умов праці, що змінюються у межах своєї професії [3].

Спрямованість освітнього процесу на формування досвіду та компетенцій студента як майбутнього бібліотечного фахівця окреслює наступні етапи – адаптацію, професійну соціалізацію та інтеграцію:

- Адаптація є першим рівнем ознайомлення студента з професійними обов'язками і розуміння своєї ролі як професіонала. Ця взаємодія, що характеризується пристосуванням студента як суб'єкта освітньої діяльності до нових умов у зміненому навчальному середовищі, коли він має пристосуватися до реального професійного середовища під час виконання практичної роботи.

- Професійна соціалізація – другий, більш високий рівень формує у студента професійний досвід, який характеризується ефективним засвоєнням соціальних ролей і норм, а також виконанням технологічних функцій майбутнього молодого фахівця в бібліотечній діяльності. Для цього необхідно, щоб бібліотека стала для студента лабораторією з виконання його практичних та самостійних завдань, а бібліотечний колектив, в свою чергу, сприймав студента як майбутнього члена свого колективу і надавав допомогу в його дослідженнях.

- Інтеграція – третій, найвищий рівень професійного становлення студента – характеризується успішністю і творчою активністю майбутнього фахівця, творчим виконанням завдань з метою трансферу знань, розуміння студентом важливості доручених йому справ, засвоєння професійних цінностей та осмислення важливості завдань, що виконуються в процесі бібліотечної діяльності, задоволення своєю працею [2].

Сучасним методом формування особистості бібліотекаря-професіонала є проектування практичних занять студентів у практичну діяльність бібліотек. Факультет соціальних комунікацій, спеціалізація «інформаційно-бібліотечна діяльність» Харківської державної академії культури (ХДАК) має багаторічний досвід співпраці з бібліотеками міста всіх видів та типів. Це проведення на базі бібліотек таких заходів, як: науково-практичні конференції, виробнича та переддипломна практики, екскурсії, практичних занять у вигляді літературних вечорів у бібліотеках міста тощо. На сучасному етапі з'явилась нова потреба в професійній комунікаційної взаємодії у вигляді інтеграції в практичну діяльність бібліотек як соціально-комунікаційних інституцій дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» оскільки більша частина бібліотек автоматизувала свої бібліотечно-бібліографічні процеси на основі таких сучасних АІБС, як «УФД / Бібліотека», «UNILIB», «Absotheque Unicode», «Koha» та ІРБІС.

Інтеграція дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» здійснюється за наступними етапами:

- вивчення викладачем особливостей АІБС впроваджених в бібліотеках;
- вивчення відділом автоматизації робочої програми з дисципліни, закріплення за студентами бібліотекаря-куратора для роботи з АІБС;
- складання алгоритму дій для студентів при роботі в модулі (АРМі);
- виклад теоретичного матеріалу з акцентуванням на виконання практичної роботи;
- робота студентів з АІБС в бібліотеці, виконання практичного завдання;
- оцінка виконаної роботи викладачем та бібліотекарем-куратором.

Базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції, запропонована видатним бібліотекознавцем М. С. Слободяником, складається з наступних елементів: інформаційний потенціал – інформаційна діяльність – комунікаційний процес – управління.

В навчальні плани сьогодні включені дисципліни, які вивчають бібліотечний фонд і каталоги, електронні бази даних як основний елемент інформаційного потенціалу. Елемент «інформаційна діяльність» охоплює дисципліни, що передбачають набуття знань та вмінь, пов'язаних з ефективним пошуком і наданням читачам бібліотеки первинних і вторинних документів, а також інтегрованої і синтезованої інформації. Цей елемент покликаний забезпечити ефективне використання інформаційного потенціалу в комунікаційній діяльності бібліотеки.

Елемент «комунікаційний процес» включає комплекс дисциплін, які вивчають відносини: бібліотекар – читач; бібліотекар – бібліотекар; читач – бібліотекар; читач – читач; віддалений користувач – сайт бібліотеки; читач – інтернет-ресурси. У змістовому наповненні цих відносин чільне місце займають інформаційний потенціал та результати інформаційної діяльності бібліотеки.

Елемент «управління» має широкий спектр вивчення – це і управління бібліотекою, і управління інформацією. Серед основних завдань управління вчений виділив «моніторинг функціонування основних елементів моделі і оперативне внесення до них необхідних змін, спрямованих на підвищення їх ефективності. Це дозволить розробити стратегію і тактику розвитку комунікаційної діяльності бібліотеки» [6].

Елементи базової моделі бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції відображаються у функціонально-технологічній структурі сучасних АІБС у вигляді модулів (автоматизованих робочих місць (АРМів)). Інформаційний потенціал бібліотеки наповнюють модулі на основі яких здійснюється комплектування фондів та каталогізація. Елемент «інформаційна діяльність» пов'язаний з модулями, що забезпечують обслуговування читача, пошук інформації та книговидачу. Елемент «комунікаційний процес» забезпечують усі модулі АІБС. Елемент управління відображає модуль «Адміністратор». Вивчаючи дисципліну «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи», студенти в автоматизованому режимі реалізують знання отримані при вивченні різних дисциплін та мають інтегрувати їх в діяльність бібліотек міста разом з виконанням своїх практичних робіт.

В ході вивчення дисципліни студенти розглядають автоматизацію бібліотек в сучасних умовах; аналізують елементи бібліотеки з позиції функціонально-технологічної та соціально-комунікаційних систем; знайомляться з видами забезпечення АІБС: програмним, технічним, ергономічним інформаційним, лінгвістичним; досліджують досвід розробки та впровадження АІБС за кордоном («Absotheque Unicode», «ALEPH», «Koha» та ІРБІС) та в Україні («УФД / Бібліотека», «UNILIB»).

У межах навчального процесу студенти в комп'ютерному класі вивчають АІБС «УФД / Бібліотека». Опановують створення лінгвістичного забезпечення, створюють бібліографічні та аналітичні записи до електронного каталогу, але в сучасних умовах цього недостатньо. Щоб студент був підготовленим для проходження практики в будь-якій

бібліотеці, став компетентним фахівцем, зміг рекламувати себе на ринку праці як якісний трудовий ресурс, йому необхідно сформувати навички роботи з різними видами АІБС. Отже, чотири бібліотеки міста погодилися взяти участь в некомерційному проекті, який полягає у інтеграції дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» в практичну діяльність бібліотеки. Таким чином відбудеться поєднання теоретичних положень з реальною практичною роботою за якість якої кожен студент нестиме власну відповідальність і свої помилки буде виправляти сам. У ході проекту студенти мають порівняти переваги ручної та автоматизованої праці в бібліотеці, засвоїти здійснення основних виробничих циклів на основі чотирьох основних АІБС впроваджених у виробництво різних бібліотек «УФД / Бібліотека», «Absotheque Unicode», «Коґа» та ІРБІС. Студенти навчатимуться у реальних умовах автоматизації бібліотеки обліку документів, створенню та використанню лінгвістичного забезпечення, складанню бібліографічних та аналітичних описів документів, анотуванню, реферуванню, пошуку документів за заданими критеріями, сортуванню відібраних документів за вказаними критеріями, виконанню бібліографічних довідок, списків літератури тощо.

Центральна міська бібліотека (ЦМБ) імені В. Г. Белінського Шевченківського району міста Харкова очолює корпоративну мережу, яка є некомерційним, добровільним, самоврядним об'єднанням публічних бібліотек. Вони мають спільну локальну мережу на основі АІБС «Absotheque Unicode». В результаті участі публічних бібліотек у проекті «Бібліоміст» була отримана комп'ютерна техніка в бібліотеки-філії і підключення до Інтернету, тому зараз в корпорації працює 16 бібліотек. Корпоративний електронний каталог бібліотеки виставлено на сайті ЦМБ. Працівники бібліотек займаються ретроспективним вводом електронних записів та штрихкуванням книжних фондів. Тому студенти мають змогу вивчити досвід проектування та впровадження АІБС «Absotheque Unicod». Вивчити функціонально-технологічну побудову АІБС «Absotheque Unicode» і виконати практичні роботи зі штрихкування і ретроспективного введення документів [5].

Бібліотека Харківського національного університету міського господарства (ХНУМГ) ім. О. М. Бекетова здійснила перехід з програми «Liber Media» на програмне забезпечення з вільним кодом «Коґа». АІБС «Коґа» створена на основі бібліотечних стандартів та протоколів, що уможливорює взаємодію між «Коґа» й іншими системами і технологіями.

Водночас, ця система підтримує такі чинні технологічні процеси, як: комплектування фондів; повна каталогізація; ОРАС; книговидача; організація й обробка періодичних видань; резервування літератури; управління користувачами; управління підрозділами бібліотеки.

Великий набір функціональних можливостей системи «Коґа» надає можливості розробникам розвивати систему для задоволення інформаційних потреб користувачів. «Коґа» використовує подвійне проектування баз даних, яке об'єднує потужність двох їхніх найпоширеніших типів, орієнтованих на галузевий стандарт [1]. В бібліотеці зараз активно займаються аналітичним розписом статей, тому практична робота студентів буде спрямована саме у цьому напрямі.

Бібліотека ХДАК автоматизована АІБС «УФД / Бібліотека». АІБС «УФД / Бібліотека» призначена для комплексної автоматизації діяльності бібліотеки. Вона має забезпечити автоматизацію основних виробничих циклів. Система «УФД / Бібліотека» охоплює всі ділянки роботи бібліотеки: комплектування, обробку і каталогізацію, обслуговування читачів і ведення обліку роботи МБА, моніторинг статистичних показників роботи бібліотеки, взаємодію з читачами з питань комплектування, роботу з електронними документами, експорт та імпорт [4]. В бібліотеці ХДАК практичні роботи проводитимуться за усіма напрямками роботи.

Наукова бібліотека «НГУ-ХПІ» автоматизована на основі ІРБІС. Головною метою автоматизації бібліотечних процесів є поліпшення обслуговування користувачів сучасної бібліотеки, підвищення ефективності праці бібліотекарів, покращення якості бібліотечно-інформаційної продукції та послуг. Система ІРБІС-64 – це типово інтегроване рішення в галузі автоматизації бібліотечних технологій. Вона призначена для використання в бібліотеках будь-якого типу та профілю, оскільки цілком відповідає міжнародним вимогам до таких систем; має клієнт-серверну архітектуру, забезпечуючи взаємодію клієнтських АРМів і сервера баз даних на основі мережевого протоколу TCP / IP; надає засоби для її адаптації до умов роботи конкретної бібліотеки; має простий і зручний інтерфейс, максимально наближений до потреб користувачів [7].

На сучасному етапі існує думка, що необхідно припинити розроблення ІРБІС, але в умовах недостатнього фінансування це рішення не можна назвати економічно вигідним та ефективним. Оскільки кожний програмний продукт має свій життєвий цикл, з його закінченням необхідно буде змінити версію АІБС, або саму АІБС. Отже версія ІРБІС-64 працюватиме в

бібліотеках ще 10–20 років. Це програмне забезпечення вже використовується в багатьох бібліотеках України, впровадження ж нової АІБС потребуватиме немало фінансування та затрат на ресурси, в сучасних умовах існування бібліотек це виглядає руйнівно та марнотратно. Тому доцільно, щоб студенти вивчали цю АІБС поряд з іншими. В бібліотеці «НТУ–ХП» ознайомлять з усім спектром роботи ІРБІС.

Вибір саме цих чотирьох бібліотек для інтеграції дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» в практичну діяльність бібліотеки обумовлений високим рівнем організації виробничої діяльності й автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, досвідченістю персоналу. Професійно-діяльнісним середовищем цих бібліотек є лабораторією для поєднання знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей, має сприяти розвитку компетентностей студентів у ході вивчення дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи», що є основною метою інтеграційного проекту.

Висновки. Таким чином, нова парадигма підготовки студентів спеціалізації «інформаційно-бібліотечної діяльності» потребує нових форм і методів до викладання дисциплін. Інтеграція дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» в практичну діяльність бібліотеки базується на системному підході до бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції, а також функціонально-технологічному підході до бібліотечно-інформаційного виробництва. Інтеграція здійснюється у двох напрямках: це інтеграція дисципліни за робочою програмою в практичну діяльність бібліотеки та інтеграція студентів в межах дисципліни як майбутнього професіонала інформаційно-бібліотечної діяльності. Студенти в ході вивчення дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» набуватимуть необхідних компетенцій: знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей, щодо роботи з АІБС «УФД / Бібліотека», «Absotheque Unicode», «Коха» та ІРБІС.

Список використаних джерел

1. *Бережна К. С.* Особливості впровадження АІБС «Коха» в роботу бібліотеки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова // Бібліотека і користувач у сучасному інформаційному середовищі : наук.-практ. конференція, 17 квіт. 2015 р. – Х. : ХДУХТ, 2015. – С. 18–22.
2. *Жукова В. П.* Адаптація майбутніх фахівців бібліотечної галузі в інформаційному середовищі бібліотеки / В. П. Жукова // Бібліотека і користувач у

сучасному інформаційному середовищі : наук.-практ. конференція, 17 квіт. 2015 р. – Х. : ХДУХТ, 2015. – С. 36–38.

3. Компетентісний підхід у вищій освіті. Світовий досвід / Укладачі: Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький, І. В. Кулага, В. С. Турчанинова. – КНЕУ, Київ, 2016. – 61 с.

4. *Самотий П. С.* Досвід організації семінарів АІБС «УФД/Бібліотека» – спроба розвитку корпоративних зв'язків / П. С. Самотий, М. Р. Колосевич // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2015. – Вип. 4. – С. 276–283.

5. *Серенко І. В.* Проблемы и перспективы корпоративной сети публичных библиотек города Харькова [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://belinskogo.kh.ua/Problems and perspectives of the corporate network of public libraries of the city of Kharkiv.html> – Название с экрана.

6. *Слободяник М. С.* Базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. інформологія. – 2009. – № 4. – С. 5–6.

7. *Чабан І.* Досвід упровадження системи «ІРБІС64» на пункті запису читачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / І. Чабан // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2013. – Вип. 38. – С. 334–349.

Valeriia Zhukova,

Ph. D., Associate Professor,
Kharkiv State Academy of Culture (Kharkiv)

The Integration of the Course «Automated Library Information Systems» into the Practical Activities of the Library

The aim of the article is to study the need to integrate the course «Automated Library Information Systems» into the practical activities of the library to form professional competencies of the students.

Research Methodology. The theoretical and methodological base of the article has been M. S. Slobodanyk's essential model of a library as social and communication institutions, the study of the international experience in the competence-based approach in higher education of L. L. Antonuk, N. V. Vasylkova, D. A. Ilytskyi, I. V. Kulaha, V. Ye. Turchninova, the research of the automated library information systems of K. S. Berezhna, A. R. Samotii, I. V. Serenko, I. Chaban.

Results. The new paradigm of training students of the specialist field of the information and library activities requires new forms and methods of teaching disciplines. The integration of the course «Automated Library Information Systems» into the practical activities of the library is based on the system approach to a library as social and communication institutions, as well as the functional and technological

approach to the library and information production. The integration is carried out in two directions: the integration of discipline according to the working programme and the integration of students within the discipline as future professionals. In the context of studying the course the students will acquire the necessary competencies: knowledge, understanding, skills, abilities and skills in working with the Automated Library Information Systems: «UFD (Ukrainian Holdings House) / Library», «Absotheque Unicode», «Koha», «IRBIS (an integrated developing library and information system)».

Novelty. An attempt is made at working out the theoretical ideas of the integration of the course «Automated Information Library Systems» into the practical activities of the library to form professional competencies of the students on the basis of the actual implementation of activities in the automatized mode.

The practical significance. The main objective of the educational process under current conditions is to provide students with the basic knowledge and professional competencies in the specialist field of information activities. In the present context obtaining competences by students is possible not only in the classroom, but also directly in the library in the course of practical activities. Under practical conditions of information and library production following the example of professionals it is easier to acquire professional competencies that will help the future librarians navigate freely the information flows, will teach to manage information based on studying automated library information systems, process the information document on their basis, learn the complex of modern software, technical, information, linguistic, organizational and technological means and personnel skills for collection, processing, storage, retrieval and delivery of data in an automated way to meet the information needs of library users. Since automated library information systems are the central core of providing all its production processes to form the personality of a professional librarian, nowadays it is very important to possess thorough knowledge of their functional and technological system of developing and work.

Keywords: library, library education, professional competence, automated library information systems.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 021.7:659.4

Валентина Здановська,

молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ПРЕС-СЛУЖБА

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО – ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ БІБЛІОТЕКОЮ І ЗМІ

У статті проаналізовано особливості функціонування прес-служб у вітчизняних і закордонних бібліотеках, розглянуто процес їх інституалізації, визначено функції прес-служб і їх вплив на формування сучасного інформаційного простору, висвітлення основних напрямів діяльності прес-служби Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: прес-служба, комунікація, імідж, паблік рилейшнз, медіарилейшнз, інформування, інформаційний простір, мас-медіа.

У сучасному суспільстві завдяки розвитку інформаційних технологій спостерігається постійна потреба в більш ефективній і відкритій комунікації. Допомогти налагодити партнерський дискурс між різноманітними соціальними суб'єктами та забезпечити швидкий інформаційний обмін, взаємопроникнення й взаємовплив сталих і нових соціальних інститутів покликаний такий ключовий елемент системи PR, як прес-служби.

Інституалізація прес-служб розпочалася у 90-х рр. минулого століття переважно в економічній сфері, бізнесі та в органах державного управління. За цей час прес-служби закріпили за собою статус підрозділів, які відіграють ключову роль в інформаційній та комунікаційній політиці установ, забезпечують коректну і якісну комунікаційно-інформаційну взаємодію, ініціюють та координують PR-стратегію установи, реалізують соціальні й корпоративні практики тощо.

Упродовж останніх двадцяти років з'явилося багато вітчизняних і зарубіжних досліджень, в яких розглянуто різні типи комунікацій, а також питання організації діяльності прес-служби, зокрема в органах державної влади (В. Маренич [12], С. Колосок [9], О. Мех [14]), у банківських установах (М. Нетреба [15]), установах освіти (А. Бахметьєва [3]), неурядових

організаціях (Д. Коник [10]), у театральній сфері (С. Апфельбаум [1]), на підприємствах (К. Савельєва [19]) тощо.

Водночас досліджень, які б висвітлювали питання інституалізації саме бібліотечних прес-служб у системі зв'язків із громадськістю, виявилось недостатньо. Тут можемо говорити лише про вивчення окремих аспектів зв'язків із засобами масової інформації (ЗМІ) у системі бібліотечного PR (С. Барабаш [2], Н. Ворожейкіна [5], Ю. Бурсина [4], Є. Кияниця [7], Н. Костина [11], В. Орлов [17]) і в розробленні маркетингових стратегій бібліотек (О. Мар'їна [13], Є. Ястребова [20] та ін.).

Метою статті є аналіз особливостей функціонування прес-служб у вітчизняних і закордонних бібліотеках, визначення функцій прес-служб і їх впливу на формування сучасного інформаційного простору, висвітлення основних напрямів діяльності прес-служби Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Прес-служби в бібліотеках – явище поодиноке, хоча функція зв'язків із громадськістю та ЗМІ була і залишається притаманною бібліотекам у межах їх соціокультурної діяльності. Проведений нами аналіз структур вітчизняних національних, державних і обласних універсальних наукових бібліотек показав, що в умовах хронічного недофінансування не кожна провідна бібліотека спроможна утримувати такий підрозділ, як прес-служба. Тож функцію зв'язків з громадськістю та ЗМІ реалізують, головним чином, відділи інформаційної політики, соціокультурної діяльності, інноваційного розвитку, регіональні інформаційні центри, центри просування читання тощо. У цьому контексті важливо відзначити проект програми «Бібліоміст» щодо створення PR-офісів у бібліотеках, до якого в 2014 р. долучилися бібліотеки Рівненщини, Вінниччини, Волині, Дніпропетровщини, Житомирщини, Запоріжжя, Кіровоградщини, Донеччини (Маріуполь, Слов'янськ) та Сумщини. Завдяки участі в проекті бібліотекарі зазначених книгозбірень навчилися організовувати роботу зі ЗМІ й правильно подавати інформацію про ресурси і послуги свого закладу, створили бази даних ЗМІ, забезпечили медійну підтримку численних бібліотечних заходів [8, с. 19].

Аналогічна ситуація склалася у національних бібліотеках провідних країн світу. До прикладу, комунікацію з громадськістю та ЗМІ в Національній бібліотеці Австрії забезпечує відділ з комунікацій та маркетингу; у Національній бібліотеці Вірменії – відділ зовнішніх зв'язків; у Національній бібліотеці Казахстану – служба організаційно-аналітичної

діяльності і зовнішніх зв'язків; у Національній бібліотеці Латвії – департамент комунікацій; у Королівській бібліотеці Нідерландів – відділ корпоративних комунікацій; у Національній бібліотеці Німеччини – управління маркетингу і комунікацій; у національних бібліотеках Білорусі та Болгарії – відділи зв'язків з громадськістю.

Водночас є багато прикладів, коли діяльність з формування суспільної думки про бібліотеку та взаємодію зі ЗМІ забезпечують саме прес-служби. Такі підрозділи функціонують у структурі Королівської бібліотеки Бельгії, Національної бібліотеки Великої Британії, Національної бібліотеки Канади, Бібліотеки Конгресу США, Національної бібліотеки Угорщини, Національної бібліотеки Франції, Російської національної бібліотеки (РНБ). Теоретичні, організаційно-правові й технологічні засади діяльності прес-служби РНБ детально викладено в дисертаційному дослідженні В. Орлова [17].

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) зв'язками із громадськістю та ЗМІ донедавна займався Культурно-просвітницький центр НБУВ. Прес-служба була створена у 2013 році на виконання вимог законодавства України про інформацію та зважаючи на зміни в інформаційній політиці НБУВ, а системна робота розпочалася наприкінці 2014 р., коли було визначено статус прес-служби як окремої неструктурної робочої групи, її мету та основні завдання.

Дотримуючись принципів відкритості, законності, репрезентативності, партнерства та креативності, прес-служба НБУВ сьогодні забезпечує взаємодію між елементами соціальної системи, повно та об'єктивно інформує громадськість про науково-інформаційну діяльність НБУВ, сприяє медійному позиціонуванню бібліотеки як сучасної науково-дослідної установи, головного бібліотечно-інформаційного та культурно-освітнього центру держави.

Виконуючи роль об'єднувальної ланки між бібліотекою і суспільством, прес-служба реалізує такі функції: медіарилейшнз (зв'язок зі ЗМІ), інформаційну (збір, аналізування і поширення інформації про бібліотеку), аналітичну (моніторинг), прогностичну (визначення перспектив і тенденцій подальшого розвитку), організаційну (організація інтерв'ю, прес-конференцій, сприяння журналістам у підготовці відео- та аудіо-сюжетів, публікацій), нормативну (розробка документів, що регламентують взаємодію з громадськістю та ЗМІ), консультативну та довідкову.

Пріоритетним напрямом діяльності прес-служби НБУВ є розвиток

зв'язків з громадськістю та медіасередовищем (традиційними та електронними ЗМІ, неформальними комунікаційними ресурсами). Співпраця зі ЗМІ розкриває перед бібліотекою можливість взаємодії з чисельною аудиторією, яку неможливо охопити, використовуючи традиційні форми роботи [17].

Задля привернення уваги споживачів інформації до бібліотеки та подій, які в ній відбуваються, прес-службою НБУВ упродовж декількох років налагоджено партнерські стосунки з лояльними до бібліотеки редакціями культурологічного спрямування провідних теле- та радіокомпаній («1+1», «ICTV», «ЗІК», «Громадське ТБ», «СТБ», «АТР», «Київ», «5 канал», Радіо Ера», «Радіо Культура», «Радіо Свобода» та ін.), а також газет («Україна молода», «Сьогодні», «СВІТ. Наука. Освіта. Техніка. Прогрес», «Всеукраїнська щоденна газета “День”», «КП в Україні», інтернет-видання «Гордон») і порталу «Читомо». Це дозволило значно інтенсифікувати роботу із висвітлення результатів науково-дослідної, науково-інформаційної діяльності фахівців бібліотеки, популяризації унікальних книжкових колекцій та інших інформаційних ресурсів НБУВ, організації інтерв'ю з бібліотечними та науковими працівниками щодо різних аспектів діяльності бібліотеки.

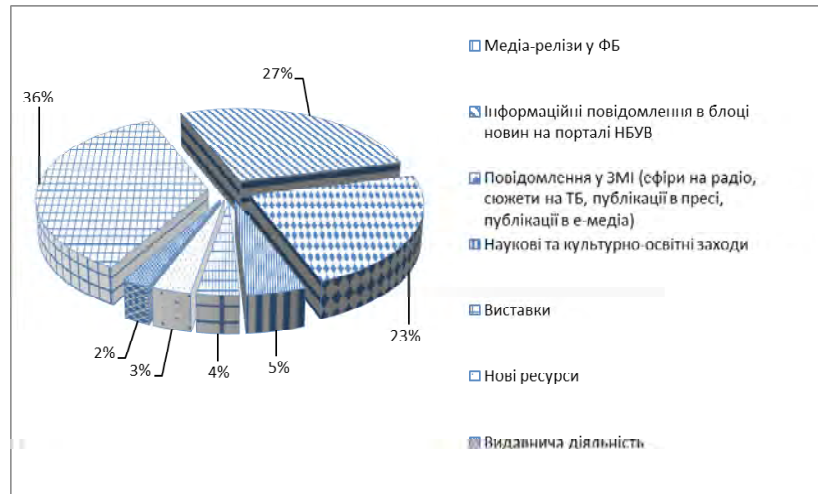
Яскравим прикладом співпраці зі ЗМІ став прес-тур до НБУВ, який прес-служба організувала і провела разом із співробітниками Інституту книгознавства НБУВ з нагоди Всеукраїнського дня бібліотек у 2015 р. Прес-тур мав на меті через ЗМІ поінформувати широкий загал українців про сучасні бібліотеки, умови, в яких вони функціонують, шляхетну й складну місію збереження інтелектуальної пам'яті людства, роботу з оцифрування книжкових колекцій і надання доступу до них читачам з усіх куточків світу. Журналісти газети «День», телеканалу «Правда Тут», Українського агентства «Українські новини», Видавничого дому «Академперіодика», Укрінформу та ГО «Вікімедіа Україна» не лише ознайомилися з унікальними спеціалізованими фондами (зарубіжної україніки, нотних і газетних видань), книжковими збірками XVIII – початку XX ст., а й побачили процес реставрації та оцифрування стародруків і рідкісних видань, дізналися про діяльність наукових інститутів у структурі НБУВ. Результатом прес-туру стали позитивні статті й телевізійні сюжети про НБУВ, збільшення інтересу журналістів інших ЗМІ до нашої бібліотеки та її інформаційних ресурсів.

Формуванню та зміцненню позитивного іміджу НБУВ у традиційних

та електронних загальноукраїнських, регіональних та місцевих ЗМІ, інтернет-просторі, соціальних мережах, громадських і професійних об'єднаннях підпорядковано другий напрям роботи прес-служби. У межах цього напрямку проводиться системна робота з надання користувачам і ЗМІ повної та достовірної інформації про бібліотеку, виявлення основних цільових аудиторій, створення інформаційних приводів для ЗМІ, а також оперативне оновлення інформаційних матеріалів у блоці новин веб-порталу НБУВ. Серед таких матеріалів: репортажі про наукові, освітні, культурно-мистецькі заходи, які проводить НБУВ, повідомлення про нові інформаційні ресурси, послуги та сервіси бібліотеки, про участь НБУВ у наукових і соціальних проектах; інформація про нагородження працівників НБУВ державними преміями; оперативні відповіді на критику та зауваження громадськості щодо діяльності НБУВ та її структурних підрозділів, відзначення ювілейних дат, пов'язаних з історією нашої країни або НБУВ.

Серед найбільш успішних проектів іміджевого характеру, реалізованих прес-службою, можна виокремити підготовку у співпраці з журналістами та окремими фахівцями бібліотеки програми «Прогулянки містом» на телеканалі «Київ» – своєрідної віртуальної подорожі до найбільшої інтелектуальної скарбниці нашої країни – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Значної медійної підтримки та резонансу набули такі події в НБУВ, як відкриття виставки «Вірменська спадщина України», присвяченої 400-річчю вірменського книгодрукування в Україні; відкриття фотовиставки «Я єсть народ...», присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 рр.; презентація перекладу «Бейрутських оповідань» Агатангела Кримського арабською мовою та ін. Не залишилася не поміченою участь співробітників НБУВ у всеукраїнському флешмобі «Одягни вишиванку» та організація у спеціалізованих читальних залах книжково-документних виставок під загальною назвою «Вишиванка – твій генетичний код».

Значною мірою формуванню і підтримці позитивного іміджу НБУВ, налагодженню взаємодії бібліотеки із користувачами й суспільством сприяють інформаційні технології. Одним з ефективних інструментів комунікації й поширення іміджевої інформації про НБУВ стало офіційне представництво бібліотеки в соціальній мережі Facebook, адміністрування якого займається прес-служба. Це підтверджує проведений її фахівцями аналіз ефективності PR-впливу засобами різних комунікаційних каналів (рисунок).

Ефективність PR-впливу засобами різних комунікаційних каналів

Постійний моніторинг цільової аудиторії й активний діалог з відвідувачами сторінки НБУВ у Facebook сприяє не лише тенденційному зростанню кількості шанувальників сторінки (3,3 тис.), а й накопиченню практичного досвіду, необхідного для вироблення стратегічної моделі комунікаційної політики НБУВ в соціальних медіа, виконанню організаційно-консультативної та координаційної функції в управлінні комунікаційно-іміджевою діяльністю провідних фахівців бібліотеки і сторінок окремих підрозділів НБУВ у Facebook [18].

Важливим напрямом роботи прес-служби є оперативне інформування дирекції НБУВ про динаміку громадської думки, відгуки та згадування в пресі, на телебаченні та радіо, у соціальних мережах щодо діяльності НБУВ та її структурних підрозділів. Наразі ця робота має експериментальний характер і зосереджена, переважно, на критичному аналізі позитивних, нейтральних і негативних відгуків про НБУВ у Facebook і неформальних комунікаційних ресурсах; оперативному реагуванні на них, визначенню їх впливу на імідж бібліотеки; науковому прогнозуванню розвитку зв'язків з громадськістю; поданні керівництву НБУВ пропозицій щодо корегування окремих аспектів діяльності бібліотеки.

Для продуктивної діяльності прес-служби важливо сформувати внутрішньобібліотечне інформаційно-комунікаційне поле. Ця робота передбачає налагодження корпоративної взаємодії зі структурними підрозділами бібліотеки; координацію та уніфікацію підходів до популяризації наукової та бібліотечно-інформаційної діяльності НБУВ у зовнішніх комунікаціях; інформування працівників бібліотеки про важливі події в сфері культури, науки, освіти; консультування персоналу бібліотеки з питань спілкування з журналістами, надання інтерв'ю, підготовки та розміщення інформаційних матеріалів у блоці новин на порталі НБУВ, який є своєрідним літописом бібліотечного життя. Проблемним у цьому напрямі залишається питання створення корпоративного видання – майданчика для інформування співробітників про цілі й досягнення бібліотеки, створення позитивного інформаційного фону в НБУВ, формування корпоративної культури, мотивування і консолідації співробітників, вирішення їх фахових і соціальних питань тощо.

Ще одним цікавим напрямом діяльності прес-служби є формування інформаційного архіву НБУВ. З цією метою прес-служба збирає, систематизує і накопичує матеріали (публікації, повідомлення, згадування, відгуки, фото-, відео- та аудіоматеріали), пов'язані з науково-інформаційною, культурною, освітньою та суспільно значимою діяльністю НБУВ. Напередодні відзначення 100-річного ювілею НБУВ (2018) працівники прес-служби розпочали роботу над демонстраційним проектом «Особистості НБУВ», у межах якого вже підготовлено і представлено на порталі НБУВ довідково-інформаційні й презентаційні матеріали про фундаторів та керівників НБУВ (окремих відділів) – А. Кримського, М. Василенка, Г. Житецького, Є. Ківлицького, С. Гутянського, Б. Зданевича, В. Іваницького, С. Петрова, а також до ювілейних дат в історії бібліотеки (90-річчя від часу започаткування у Всенародній бібліотеці України аспірантури, 25-річчя відділу зарубіжної україніки, 20-річчя Фонду Президентів України, 20-річчя від дня підписання Президентом України Указу «Про надання Центральній науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського статусу національної»).

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати, що перші роки функціонування прес-служби НБУВ дозволили накопичити значний практичний досвід. Втім, багато питань потребують наукового осмислення та обґрунтування. У подальших планах прес-служби НБУВ розробка оптимальної моделі прес-служби в бібліотеці (у статусі структурного

підрозділу); вивчення інформаційного потенціалу прес-служби у контексті функціональних і соціокомунікаційних підходів; визначення комунікативно-інформаційних критеріїв ефективності діяльності прес-служби; формулювання теоретичних і методологічних засад моніторингу ЗМІ та громадської думки щодо ключових питань діяльності НБУВ.

Список використаних джерел

1. *Апфельбаум С. М.* Связи с общественностью в театральном деле [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.01 / Софья Михайловна Апфельбаум. – М. : Рос. акад. театр. искусства – 28 с. – Режим доступа : <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Zdanovska/Downloads/01002975017.pdf>. – Название с экрана.
2. *Барабаш С. І.* Зв'язки з громадськістю в системі соціально-комунікаційної діяльності бібліотеки вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Барабаш Світлана Іванівна. – К., Нац. ун-т культури і мистецтв, 2013. – 20 с.
3. *Бахметьева А. М.* Особливості комунікативних функцій публік рилейшнз в діяльності прес-служб установ освіти : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.06 / Бахметьева Алла Миколаївна. – Д., 2009. – 216 арк.
4. *Бурсина Ю. А.* Библиотечный PR. Технологии создания системы доверия во внешних партнерских отношениях [Электронный ресурс] // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2006. – № 5. – С. 65–73. – Режим доступа: <https://urlid.ru/b10z>. – Название с экрана.
5. *Ворожейкіна Н. В.* PR-діяльність у бібліотеці / Н. В. Ворожейкіна // Вісник Харківської державної академії культури. – Х., 2001. – Вип. 5. – С. 130–134.
6. *Дрешпак В. М.* Прес-служба : установи, організації, підприємства / В. М. Дрешпак ; Дніпропетровський нац. ун-т. Факультет систем і засобів масової комунікації. – Д. : Журфонд, 2006. – 124 с.
7. *Кияниця Є.* Тенденції та перспективи співпраці сучасної бібліотеки зі ЗМІ / Євгенія Кияниця // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 4. – С. 38–40.
8. *Ковальчук Ю.* Піар-офіси сучасних бібліотек України : [Рівненський та Кіровоградський піар-офіси] / Ю. Ковальчук, І. Хоменко // Бібліотечна планета. – 2015. – № 3. – С. 19–21.
9. *Колосок С. В.* Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Колосок Сергій Васильович. – О., 2003. – 204 арк.
10. *Коник Д. Л.* Формування зв'язків із громадськістю в неурядових організаціях України: соціологічний аналіз : дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Коник Дмитро Леонідович. – К., 2006. – 213 арк.
11. *Костина Н. А.* «Публік рилейшнз» в библиотеке (Теоретические,

методические и образовательные аспекты) : дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 [Электронный ресурс] / Наталья Анатольевна Костина. – Краснодар, 2001. – 174 с. – Режим доступа : <https://urlid.ru/b1p0>. – Название с экрана.

12. *Маренич В. М.* Діяльність прес-служби міської ради в контексті здійснення державної інформаційної політики на місцевому рівні [Електронний ресурс] / В. М. Маренич // Державне будівництво. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2009_2_46.pdf. – Назва з екрану.

13. *Мар'їна О. Ю.* Інформаційно-комунікаційна взаємодія як фактор розвитку регіональних бібліотечних систем : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Мар'їна Олена Юріївна. – Х., 2011. – 224 арк.

14. *Мех О. В.* Служби із зв'язків з громадськістю в органах виконавчої і законодавчої влади та місцевого самоврядування на сучасному етапі розвитку України : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Мех Олена Валеріївна. – К., 2003. – 171 арк.

15. *Нетреба М. М.* Діяльність прес-служби банківської установи в умовах інформаційної війни : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.06 / Нетреба Маргарита Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2014. – 16 с.

16. *Невоструева А. Ф.* Институционализация пресс-служб в системе связей с общественностью: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04 [Электронный ресурс] / Невоструева Антонина Федоровна. – Пермь, 2009. – 171 с. – Режим доступа : <https://urlid.ru/b1p1>. – Название с экрана.

17. *Орлов В. В.* PR-технологии в управлении имиджем библиотеки : дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03. [Электронный ресурс] – СПб., 2009. – 26 с. – Режим доступа : <https://urlid.ru/b1p2>. – Название с экрана.

18. *Поперечна Л. А.* Корпоративні медіапроекти сучасних бібліотек у науковому дискурсі іміджевих комунікацій / Л. А. Поперечна // Бібліотека. Наука. Комунікація: Формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). – К., 2016. – С. 302–307.

19. *Савельєва К. В.* Зв'язки з громадськістю в системі маркетингового управління підприємствами : дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Савельєва Катерина Вячеславівна. – Донецьк, 2004. – 373 арк.

20. *Ястребова Е. М.* PR-менеджеры для библиотеки – управленцы современной формации / Е. М. Ястребова // Библиотековедение. – 2002. – № 4. – С. 30–34.

References

1. Apfelbaum, S. M. (2012). *Sviazi s obshchestvennostiu v sfere ispolnitel'skikh iskusstv* [Public relations in theatre]. Moskva: Klassika-XXI. [in Russian].
2. Barabash, S. I. (2013). *Zv'iazky z hromadskistiu v systemi sotsialno-komunikatsiinoi diialnosti biblioteky vyshchoho navchalnogo zakladu* [Public relations

within the socio-communicative system of a higher education establishment's libraries]. (Avtoreferat dissertatsii kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii). Natsionalnyi universytet kultury i mystetstv. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Bakhmetieva, A. M. (2009). *Osoblyvosti komunikatyvnykh funktsii pablik ryleishnz v diialnosti pres-sluzhb ustanov osvity* [Features of public relations in the press services of education establishments]. (Dissertatsiia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii). Natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Bursina, Iu. A. (2006). *Bibliotechnyi PR. Tekhnologii sozdaniia systemy doverii vo vneshnikh partnerskikh otosheniakh* [Library PR. Developing trust in partner relationships]. *Spravochnik rukovoditelia uchrezhdeniia kultury*, 5, 65-73. [in Russian].

5. Vorozheikina, N.V. (2001). PR-diialnist u bibliotetsi [Public relations of library]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, issue 5, 130-134. [in Ukrainian].

6. Dreshpak, V. M. (2006). *Pres-sluzhba: ustanovy, orhanizatsii, pidpriemstva* [Press service: establishments, organizations, enterprises]. Dnipropetrovsk: Zhurfond [in Ukrainian].

7. Kyianytsia, Ie. (2016). Tendentsii ta perspektyvy spivpratsi suchasnoi biblioteki zi ZMI [Tendencies and prospects of collaboration between modern library and mass media]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty*, 4, 38-40. [in Ukrainian].

8. Kovalchuk, Iu. (2015). *Piar-ofisy suchasnykh bibliotek Ukrainy* [Rivnenskyi ta Kirovohradskyi piar-ofisy] [Public relation offices of Ukrainian modern library]. *Bibliotechna planeta*, 3, 19-21. [in Ukrainian].

9. Kolosok, S. V. (2003). *Zviazky z hromadskistiu u formuvanni imidzhu orhaniv derzhavnoho upravlinnia* [Public relations as a means of establishing image of organs of government]. (Dissertatsiia kandydata nauk z derzhavnogo upravlinnia). Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia, Odesa [in Ukrainian].

10. Konyk, D. L. (2007). *Formuvannia zviazkiv iz hromadskistiu v neuriadovykh orhanizatsiiakh Ukrainy: sotsiolohichniy analiz* [Establishing public relations in non-governmental organizations of Ukraine: social analysis]. (Dysertatsiia kandydata sotsiolohichnykh nauk). Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, Kyiv [in Ukrainian].

11. Kostina, N. A. (2001) *"Pablik ryleishnz" v biblioteke (Teoreticheskie, metodicheskie i obrazovatelnye aspekty)* ["Public relationship" in a library (Theoretical, methodical and educational aspects)]. (Dissertatsiia doktora pedagogicheskikh nauk). Krasnodarskii gosudarstvennyi universitet kultury i iskusstv, Krasnodar. Retrieved from <https://urlid.ru/b1p0> [in Russian].

12. Marench, V. M. (2009). Diialnist pres-sluzhby miskoi rady v konteksti zdiisnennia derzhavnoi informatsiinoi polityky na mistsevomu rivni [Press service of City Council as a means of implementing state information policy on local level]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2009_2_46.pdf. [in Ukrainian].

13. Marina, O. Iu. (2011). *Informatsiino-komunikatsiina vzaiemodiia yak faktor*

rozvytku rehionalnykh bibliotechnykh system [Information and communication collaboration as a part of regional library systems development]. (Dissertatsiia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii). Kharkivska derzhavna akademiia kultury, Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Mekh, O. V. (2005). *Sluzhby iz zviazkiv z hromadskistiu v orhanakh vykonavchoi i zakonodavchoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy* [Public relations in executive and legislative the organs, and local governments on a current level of development of Ukraines]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv. [in Ukrainian].

15. Ntreba, M. M. (2011). *Diialnist pres-sluzhby bankivskoi ustanovy v umovakh informatsiinoi viiny* [Press service of a bank during information war]. (Avtoreferat dissertatsiia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii). Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv. [in Ukrainian].

16. Nevostrueva, A. F. (2009). *Institucionalizatsiia press-sluzhb v sisteme sviazei s obshchestvennostiu* [Institutionalization of press services in the public relations system]. (Dissertatsiia kandidata sotciologicheskikh nauk). Permskii gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet, Perm. Retrieved from <https://urlid.ru/b1p1> [in Russian].

17. Orlov, V. V. (2009). *PR-tekhnologii v upravlenii imidzhem biblioteki* [Public relations as a means of manipulating image of the library]. (Dissertatsiia kandidata pedagogicheskikh nauk). Sankt-Peterburskii gosudarstvennyi universitet kultury i iskusstv, Sankt-Peterburg. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/pr-tekhnologii-v-upravlenii-imidzhem-biblioteki> [in Russian].

18. Poperechna, L. A. (2016). Korporatyvni mediaproekty suchasnykh bibliotek u naukovomu diskursi imidzhevnykh komunikatsii [Corporation mediaprojects of modern libraries in scientific discourse of image communications]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: formuvannia natsionalnoho informatsiinoho prostoru. Materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii*. [in Ukrainian].

19. Savelieva, K. V. (2004). *Zviazky z hromadskistiu v systemi marketynhovoho upravlinnia pidpriemstvamy* [Public relations in the system of marketing management of enterprises]. (Dysertatsiia kandydata ekonomichnykh nauk). Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv. [in Ukrainian].

20. Iastrebova, E. M. (2002). PR-menedzhery dlia biblioteki – upravlentcy sovremennoi formatsii [Public relations offices for libraries – modern stock rulers]. *Bibliotekovedenie*. 4. 30-34. [in Russian].

Valentyna Zdanovska,

Junior Research Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Press Office Vernadsky National Library of Ukraine –

Tool Constructive Interaction Between the Library and the Media

The article presents the process of institutionalization of the press office in the economic sphere, business, public administration authorities, institutions of culture and education. Details the features of operation of the press office of domestic and foreign libraries. For example, the main activities of press office of the Vernadsky National Library of Ukraine attempted to determine the degree of influence of the press office, as a key element of the PR system, the formation of background information around the library, including a positive public opinion, loyalty and media in the library.

Keywords: press office, communication, image, public relations, medallas, information, information space, mass media.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 316.77:004.77:021.7

Лідія Поперечна,

наук. співробітник Інституту бібліотекознавства,
керівник прес-служби Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

ПРЕДСТАВНИЦТВО В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ЯК КОРПОРАТИВНИЙ МЕДІА ПРОЕКТ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ, ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЇЇ ІМІДЖЕВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті, що носить прикладний характер, на основі огляду наукових досліджень та практичного досвіду у сфері використання соціальних медіа в системі іміджевих комунікацій сучасних бібліотек розглянуто підходи до конструювання мережевої комунікаційної діяльності як складника іміджевої стратегії, алгоритмізації комунікаційних процесів та управлінських дій щодо підтримки й розвитку корпоративного медіапроєкту – офіційного представництва бібліотеки у соціальних медіа.

Ключові слова: соціальні медіа, віртуальне представництво бібліотеки, корпоративний медіапроєкт, іміджеві комунікації.

Суспільне призначення сучасних бібліотек полягає в забезпеченні багатовимірних соціальних комунікацій, важливим компонентом яких є іміджеві комунікації. Останні формують систему соціальних уявлень персоналу бібліотеки, реальних і потенційних користувачів, партнерів та інвесторів, представників місцевої громади, державних структур та органів місцевого самоврядування. Осмислення усіма учасниками іміджевих комунікацій бібліотеки як соціального суб'єкта, що діє в системі навколишніх соціальних зв'язків і ситуацій, призводить до побудови її цілісного образу і, в кінцевому підсумку, стійкої репутації [3].

Ефективність іміджевих комунікацій, їх позитивне змістовне і смислове наповнення залежить передусім від чітко вираженої комунікаційної стратегії, зрілості управлінських рішень у сфері її реалізації, обґрунтованого вибору, цілеспрямованого й активного використання засобів та інструментів комунікаційної взаємодії.

В епоху глобалізації, потужного розвитку соціальних мереж традиційне комунікативне середовище швидко змінюється. Сучасні цифрові канали комунікації, нові медіа-носії, що пропонують інтерактивний формат

спілкування з цільовою аудиторією, витісняють звичні комунікаційні інструменти впливу на громадську думку – прес-релізи, статті та інтерв'ю, експертні коментарі, фільми, телепередачі й сюжети [14, с. 20].

У свою чергу, домінування у суспільстві таких комунікаційних каналів, як соціальні медіа (СМ), трансформували місію присутності бібліотек у віртуальному інформаційному просторі, поставили перед ними нові цілі і завдання щодо організації ефективної комунікаційної взаємодії з різними групами користувачів, персоналом, державними структурами, професійною спільнотою та громадськістю.

Механізм конструювання комунікаційного простору в соціальних медіа відкриває широкі можливості для просування ресурсів та послуг бібліотеки, керованого впливу на формування громадської думки, налагодження активної комунікації та ефективної взаємодії з цільовою аудиторією, у т. ч. й користувачами (на їх території) задля зміцнення конкурентних позицій бібліотечної установи й позиціонування її в суспільстві, передусім, як важливої соціально-орієнтованої інституції. Іншими словами, соціальні медіа стають все більш популярним інструментом маркетингових та іміджевих комунікацій сучасної бібліотеки, невід'ємним складником її онлайн-стратегії, вагомим чинником успішного менеджменту.

Аналіз бібліотечного сегмента у соціальному медіасередовищі свідчить про стрімке зростання кількості бібліотек, які мають свої представництва у популярних соціальних медіа й успішно їх розвивають. Вітчизняні бібліотекарі відносно швидко оволодівають технологічними інструментами соціальних мереж, активно використовують їх у повсякденній комунікаційній практиці, створюючи успішні медіапроекти у віртуальному просторі. Просування в соціальних медіа (Social media marketing (SMM)) є одним із найбільш затребуваних напрямів їх сучасної інформаційно-бібліотечної діяльності. З метою іміджевих комунікацій українські бібліотеки активно використовують такі соціальні мережі, як Facebook, Twitter, YouTube, Google+ та інші.

Як свідчить практика, системна розбудова та координація присутності бібліотеки у соціальних мережах сьогодні найефективніше реалізується у форматі медіапроекту, що має характеристики корпоративного ЗМІ й передбачає набір алгоритмічних процедур проектної діяльності. Проте, бібліотечний медіапроект як засіб управління іміджем бібліотеки в електронному середовищі – явище нове і малодосліджене, ще недостатньо

підкріплене науковими та методичними розробками. Водночас темпи розвитку інформаційних технологій випереджають рівень осмислення цих проблем управлінським корпусом бібліотек. Значна кількість керівників бібліотечних установ не усвідомлює необхідності створення та підтримки мережевих представництв, не розуміють їх значимості в комунікаційній діяльності й управлінні іміджем бібліотеки.

Найчастіше низька якість бібліотечних представництв у соціальних медіа, а відтак і слабка їх популярність поза межами бібліотечної спільноти, обумовлені низкою вагомих чинників, з-поміж яких виокремимо такі:

- ♦ відсутність відповідних нормативних, методичних та інструктивно-технологічних документів щодо процесу створення, підтримки в активному стані та просування бібліотечних представництв;

- ♦ відсутність модельного стандарту бібліотечного представництва в соціальних медіа як корпоративного медіапроекту;

- ♦ низький рівень професійних медіакомпетентностей бібліотечних працівників, їхньої мотивації до медіаторчості;

- ♦ відсутність системного аналізу бібліотечної медіа-системи, визначених показників ефективності медіапроекту.

Усі ці обставини актуалізують дослідження в сфері соціально-інформаційних та іміджевих комунікацій сучасної бібліотеки. Між тим, на тлі зростання наукових публікацій з проблематики присутності вітчизняних бібліотек соціальних медіа, нині бракує узагальнених робіт, які б розкривали базові засади менеджменту бібліотечного представництва; залишаються недостатньо висвітленими питання щодо розроблення SMM-стратегії бібліотеки, алгоритмізації комунікаційних процесів, показників вимірювання ефективності бібліотечного медіапроекту, що й визначає *актуальність* дослідження.

Метою статті є вивчення підходів до використання SMM-стратегії як складника комунікаційно-іміджевої політики наукової бібліотеки, алгоритмізації комунікаційних процесів та управлінських дій щодо підтримки й розвитку корпоративного медіапроекту – офіційного представництва бібліотеки в соціальних медіа.

Виходячи із зазначеної мети, **головними завданнями** є: 1) огляд наукових студій у сфері використання соціальних медіа в системі іміджевих комунікацій сучасних бібліотек; 2) окреслення базових засад управління корпоративним медіапроектом НБУВ – офіційним представництвом бібліотеки у мережі Facebook.

Вивченню феномену соціальних мереж присвятили свої праці іноземні та вітчизняні дослідники, серед яких: В. Горовий, Л. Чуприна, О. Рябоконь, О. Калмиков, Й. Бергер, К. Мілкман, Л. Іванова, Г. Батичко, О. Велієва та інші. Різномасштабно досліджує окреслену проблематику О. Курбан, між тим, особливої уваги в контексті нашої роботи заслуговують його розроблення стратегії і тактики комунікаційної діяльності установи / організації в соціальних мережах [4; 5].

Використання соціальних мереж в комунікаційно-іміджевій політиці бібліотек вивчають такі науковці, як Б. Ашервуд, Т. Бондаренко, А. Ваганов, Е. Генієва, Т. Гранчак, Г. Кормишина, О. Мар'їна, В. Орлов, В. Степанов, А. Федоров та інші. Практичну значимість мають також напрацювання з цієї проблематики представників вітчизняних та зарубіжних університетських та академічних бібліотек: С. Барабаш, М. Назаровець, С. Назар'євої, Н. Пасмор, Ржеуського А., Ю. Потехіної, І. Юрік.

Базовий алгоритм управління представництвом організації / установи в соціальних медіа в контексті розроблення стратегії і тактики її мережевої комунікаційної діяльності запропонував дослідник О. Курбан. Вибудовуючи алгоритмічну схему комунікаційної діяльності, він, зокрема, виділяє в ній два рівні та вісім послідовних кроків. Перший рівень – стратегія, яка має позначити базові напрями, орієнтири, умови та характеристики комунікаційної діяльності, другий – тактика, тобто вибір інструментарію та шляхів досягнення головної мети та завдань.

Перший – стратегічний – рівень передбачає чотири кроки: визначення мети; формулювання завдань, що конкретизують та уточнюють шляхи досягнення базової мети; визначення цільових груп, стосовно яких будуть здійснюватися комунікаційні дії; визначення характеру та змісту контенту для кожної із цільових груп. П'ятий крок – визначення каналів комунікації. Наступні – тактичні – кроки (шостий та сьомий) передбачають визначення базових засобів роботи та вибір найбільш типових інструментів комунікаційної діяльності у Web.2.0; восьмий крок передбачатиме вибір методів контролю за комунікаційною ситуацією (моніторинг, SMM-аудит, опитування) [5, с. 48].

Схему роботи в соціальних медіа, що ілюструє практику Наукової бібліотеки Білоруського національного технічного університету, пропонує І. Юрік. Така схема передбачає: розроблення стратегії з формулюванням цілей і завдань; добір метрик до визначених цілей; вибір способів

вимірювання ефективності; моніторинг та підготовка звітів; коригування системи вимірювання [15].

Як вважають більшість дослідників, аби SMM-просування було результативним, воно має супроводжуватися ефективним менеджментом. Управління офіційним представництвом – це виконання цілеспрямованих дій з планування, організації, координації, мотивації, обліку, контролю та аналізу діяльності бібліотеки в середовищі соціальних медіа за допомогою офіційної сторінки на основі проектного менеджменту. Успішність реалізації проекту забезпечується наявністю концепції розвитку представництва; адекватних способів підтримки функціонування; організаційно-функціональною структурою управління; розподілу відповідальності між членами команди [10, с. 77].

Практичні рекомендації щодо стратегії розвитку комунікаційного середовища в соціальних медіа розробила О. Мар'їна. Зокрема вона радить бібліотекам: переорієнтуватися зі створення контенту на дослідження інформаційних потреб користувачів; позиціонувати себе як надійне та безпечне джерело інформації, використовуючи для цього всі інформаційні продукти та послуги, які здатні запропонувати аудиторії глибшу і цікавішу концепцію самореалізації; створити та постійно підтримувати імідж, що виокремить бібліотеки з-поміж інших учасників онлайн-спільнот; запропонувати новий, привабливіший образ бібліотеки, який творять реальні люди; заохочувати внесок користувачів (коментарі, конструктивна критика) у діяльність бібліотечних веб-проектів; застосовувати технології соціального медіамаркетингу, суцільні форми кооперації, обміну та самоорганізації [6].

Спроби аналізу та оцінювання динаміки, напрямів, тенденцій та перспектив продукування бібліотечних проектів у соціальних медіа, визначення показників для їх дослідження знаходимо у низці публікацій з означеної проблематики В. Струнгар [12; 13]. Запропоновані дослідницею методологія дослідження контенту бібліотечних представництв та шляхи підвищення ефективності бібліотечних медіапроектів у соціальних медіа загалом дають змогу, за словами автора, «виявити успішні стратегії, недоліки і, відповідно, коригувати тактику комунікації» [13, с. 490].

Розглянемо особливості управління корпоративним медіапроектом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – офіційним представництвом бібліотеки у мережі Facebook в контексті її комунікаційно-іміджевої політики.

Комунікаційно-іміджева стратегія НБУВ визначена її місією як національної бібліотеки, науково-дослідного інституту НАН України, головного науково-інформаційного бібліотечного центру України, і зорієнтована на реалізацію її статутних завдань, напрямів науково-дослідної, бібліотечно-інформаційної й виробничо-практичної діяльності.

Варто зазначити, що реалізація комунікаційно-іміджевої політики НБУВ, у т. ч. й політики присутності в соціальних мережах, належить до функціоналу прес-служби НБУВ, створеної наприкінці 2014 р.

Дієвим інструментом маркетингових комунікацій, засобом поширення іміджевої інформації про НБУВ, а також ефективної взаємодії з потенційними споживачами ресурсів та послуг є офіційне представництво НБУВ у мережі Facebook, відкрите на виконання рішення Вченої ради НБУВ від 05.02.2013 і зареєстроване під назвою «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського» (www.facebook.com/Vernadsky.Library). Прес-служба НБУВ адмініструє ресурс з грудня 2014 р.

На першому – експериментальному – етапі функціонування представництва пріоритетними цілями було визначено такі: підвищення упізнаваності бренду НБУВ (бібліотеки загалом, ресурсів, послуг), корегування позиціонування, підвищення лояльності цільової аудиторії, інформування про заходи та акції, підвищення попиту на бібліотечно-інформаційні продукти та послуги, привернення уваги ЗМІ до контенту сторінки як оперативного і надійного джерела інформаційних приводів для їх повідомлень. Реалізації означених цілей було підпорядковано відповідні завдання, зокрема: вироблення стратегії управління представництвом наукової бібліотеки у соціальній мережі; вивчення цільової аудиторії, її інтересів й мультидисциплінарних інформаційних потреб; напрацювання відповідного пакету документів (концепція медіа-представництва, паспорт ресурсу, посадові та технологічні інструкції і т. ін.); визначення показників ефективності; щоденний і щомісячний моніторинг активності та моделей поведінки аудиторії, часових затрат та ефективності менеджменту, підготовка звітів [9].

З метою залучення персоналу НБУВ до реалізації комунікаційно-іміджевої стратегії у вересні 2015 р. за ініціативою прес-служби НБУВ було проведено інтерактивну сесію «Формуємо стратегію присутності НБУВ в соціальних медіа». У ході обговорення попередніх результатів діяльності прес-служби НБУВ з адміністрування офіційної сторінки Бібліотеки в мережі, а також практики створення в соціальних медіа сторінок окремих

структурних підрозділів в інтерактивному режимі були сформульовані базові положення стратегії присутності НБУВ у соціальних мережах в контексті її комунікаційно-іміджевої політики, напрацьовано алгоритм дій з розширення ресурсу та підвищення його ефективності.

Сьогодні представництво Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у мережі Facebook – це розгалужений корпоративний медіаресурс, представлений офіційною сторінкою НБУВ та сторінками окремих її підрозділів, які підтримують комунікацію зі специфічними цільовими групами читачів (таблиця). Наразі сукупна аудиторія ресурсу складає близько 8 тис. шанувальників (прихильників) і має тенденцію до стрімкого зростання.

Таблиця

**Представництво НБУВ в соціальній мережі Facebook
(станом на 01.05.2017 р.)**

Назва ресурсу / адреса	Структурний підрозділ НБУВ	Кількість прихильників
"Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського" www.facebook.com/Vernadsky.Library		3360
"Інститут рукопису НБУВ" www.facebook.com/Інститут-рукопису-НБУВ-1685905395010056/	ІР	178
Інститут книгознавства НБУВ		
"Відділ стародруків та рідкісних видань НБУ імені В. І. Вернадського" www.facebook.com/vsrnbn/	ВСРВ	369
"Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУ імені В.І. Вернадського" www.facebook.com/nbuv.gov.ua/	ВБЗІ	127
"Відділ музичних фондів НБУ імені В. І. Вернадського" www.facebook.com/mus.fond/	ВМФ	607
Інформаційно-аналітичні підрозділи НБУВ		
"СІАЗ Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади" www.facebook.com/siazua/	СІАЗ	288
"Національна юридична бібліотека" www.facebook.com/nllofua/	НЮБ	1088

Продовження таблиці

Назва ресурсу / адреса	Структурний підрозділ НБУВ	Кількість прихильників
"Фонд Президентів України НБУВ" www.facebook.com/fondprezidentiv/	ФПУ	185
Центр науково-бібліографічної інформації НБУВ www.facebook.com/cnbinbuv/	ВНБІ	404
"Osterreich-Bibliothek Kiew /Австрійська бібліотека у Києві" www.facebook.com/Osterreich-Bibliothek-Kiew - Австрійська-бібліотека-у- Києві-450199155072622/	ВМІЗЗ	398
Спільноти		
"Рада молодих вчених НБУВ" https://www.facebook.com/rmnbuv/		123
Українське біографічне товариство (The Ukrainian Biographical Society) https://www.facebook.com/groups/148524832185661/	ІБД	795
"Журнали Вернадки" https://www.facebook.com/groups/412811365589364/	ВБО	17

Важливим чинником успішного SMM-просування є вивчення цільової аудиторії (її інтересів й мультидисциплінарних інформаційних потреб), яка для наукової бібліотеки національного рівня є досить різнофункціональною й різнорівневою. Виділяємо, як мінімум, п'ять груп: студенти, аспіранти, докторанти та молоді вчені; вчені і науковці, співробітники академічних установ та вищих навчальних закладів; фахівці бібліотечно-інформаційної сфери; журналісти та представники ЗМІ; співробітники НБУВ.

Ключовим елементом маркетингової комунікації в СМ є контент. Як зазначає О. Курбан, контент є або об'єктом комунікативного процесу (його шукають, вивчають, оцінюють), або суб'єктом – інформацією, через яку здійснюється промоція, у нашому випадку ресурсів, послуг та бібліотеки загалом [4]. З урахуванням цих позицій нами формується контент-план, визначаються типи публікацій та їх періодичність, намагаємося, щоб більша частина контенту залишалася релевантною тривалий час.

У формуванні контенту сторінки використовуємо медіа-релізи різного формату, віддаючи перевагу оригінальним дописам у форматі «текст + світлина + посилання на ресурси порталу НБУВ». Для промоції найбільш значимих наукових та соціокультурних заходів та акцій, що відбуваються в НБУВ або за її участю, відкриваємо й намагаємось пролонговано підтримувати сторінки подій, формуємо фотоальбоми (репортажі про заходи, виставки колекцій і т. ін.). Створена у такий спосіб база наповнених контентом тематичних сторінок може бути використана для організації різноманітних PR-акцій. Прикладом такої дії, що позитивно була сприйнята у мережевому співтоваристві, може бути акція «ТОП-5 подій НБУВ» за версією Facebook, оголошена наприкінці 2015 р. серед користувачів – шанувальників сторінки НБУВ – з метою визначення подій, які найяскравіше репрезентували Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського як науковий, культурний і громадський центр [2].

У структурі контенту переважають дописи іміджевого характеру: новини НБУВ (60%), позитивні відгуки про діяльність НБУВ, її ресурси та фахівців у ЗМІ (11%), а також рекламні та PR-акції (12%). Певну долю контенту становлять дописи, спрямовані на інтереси та інформаційні потреби прихильників сторінки, а саме новини: бібліотечно-інформаційної сфери (6%), науки (7%), освіти та культури (2%). Розподіл опублікованих медіа-релізів за змістом проілюстровано на рис. 1. Співвідношення оригінального контенту, репостів і зовнішніх посилань складає 70/30. У структурі контенту, що репрезентує новини НБУВ, переважає реклама ресурсів та послуг бібліотеки (рис. 2).

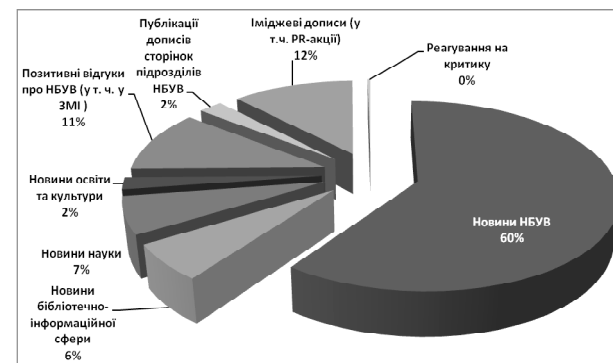

Рис. 1. Розподіл опублікованих медіа-релізів за змістом

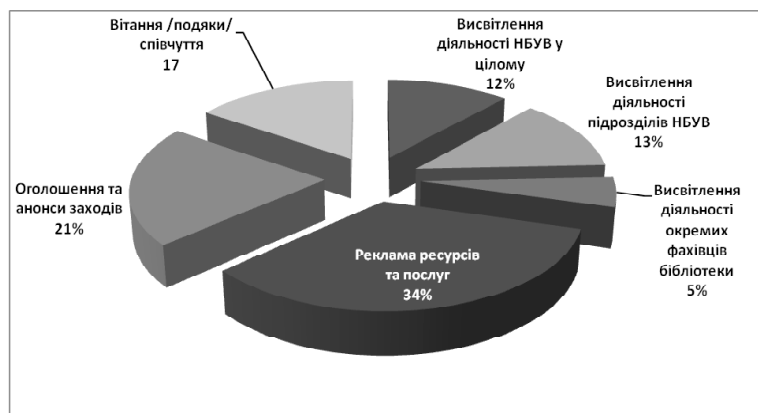

Рис. 2. Розподіл опублікованих новин НБУВ за змістом

Як свідчить практика, високу активність користувачів мережі спричиняють повідомлення про унікальні інформаційні продукти, джерела бібліографічної інформації, нові надходження, послуги та ресурси відкритого доступу, сервіси порталу НБУВ, а також фотозвіти про заходи і бібліотечні події та ін. Активно поширюються в мережі медіа-релізи, що містять посилання на корисні наукові ресурси, публікації відомих діячів науки, авторитетних фахівців бібліотечно-інформаційної сфери. Затребуваною для найбільшої з-поміж цільової аудиторії сторінки НБУВ – групи аспірантів та молодих вчених – є інформація про нові гранти, стажування та премії, анонси наукових заходів, поради щодо використання численних БД та сервісів, доступ до яких надає бібліотека. Тут важливим є формування внутрішньобібліотечного інформаційного поля, налагодження чітких алгоритмів інформування співробітників прес-служби про новини та події структурних підрозділів. З цією метою визначено відповідальних за висвітлення діяльності інститутів, відділів та центрів НБУВ, їм надається необхідна консультативна та методично-практична допомога.

Задля оперативного реагування на запити, коментарі та критичні зауваження від користувачів мережі сформовано колектив експертів із числа провідних фахівців бібліотеки за ключовими напрямками її діяльності.

Аналіз ефективності SMM (Social media marketing)-діяльності засвідчує стрімке зростання показників активності аудиторії сторінки НБУВ. Так, у

порівнянні з минулим роком помітно зріс показник відвідування й рівень охоплення аудиторії; кількість уподобань допису зросла майже в 10 разів, а кількість поширень – у 5 разів. Водночас, адміністраторам сторінки ще не вдається перетворити представництво Бібліотеки в дискусійний майданчик і залучити якомога більшу кількість відвідувачів до дискусії: кількість коментарів до допису залишається низькою.

Позитивна динаміка показників активності аудиторії свідчить про системність адміністрування представництвом, правильність вибору стратегії управління, відповідність контенту очікуванням користувачів й оперативність реагування на їх поведінку. Активний діалог з відвідувачами сторінки НБУВ у Facebook, координація SMM-діяльності з адміністраторами представництв структурних підрозділів та спільнот сприяє накопиченню досвіду, необхідного для вироблення комунікаційної політики НБУВ в соціальних медіа. Розпочата робота приносить перші відчутні результати, які потребують переосмислення, детального аналізу й оцінки. У перспективі маємо дослідити ефективність комунікаційної активності, скорегувати стратегію та напрацювати узагальнені підходи до реалізації науковою бібліотекою іміджевої політики засобами SMM-діяльності.

Окрім цього, для напрацювання модельної концепції присутності вітчизняних бібліотек у соціальних медіа, вироблення стратегії управління представництвом бібліотеки у соціальній мережі, ознайомлення з успішними вітчизняними й зарубіжними практиками у сфері бібліотечного SMM, дослідження бібліотечного сегмента у соціальних медіа, зокрема у Facebook, за ініціативою прес-служби НБУВ у мережі Facebook створена цільова група «Бібліотеки & соціальні медіа», покликана стати дискусійною платформою для творців корпоративних медіаресурсів вітчизняних бібліотек, адміністраторів бібліотечних представництв у соціальних мережах.

У підсумку можна констатувати, що представництво НБУВ в соціальних медіа на сьогодні є достатньо ефективним додатковим інструментом маркетингових комунікацій, важливим мережевим каналом для розповсюдження іміджевої інформації, засобом ефективної взаємодії з потенційними споживачами ресурсів та послуг. Водночас його використання може бути ефективнішим у разі застосування механізмів стратегічного менеджменту, системно пов'язаних і креативних тактичних рішень.

Утім для вироблення концептуальних засад реалізації корпоративного медіапредставництва сучасної бібліотеки, окреслення його місця й ролі в цілісній системі іміджевих комунікацій сучасної бібліотеки потрібні ґрунтовні дослідження й системний аналіз.

Список використаних джерел

1. Батичко Г. І. Соціальні мережі як чинник формування позитивного іміджу та простір позиціонування університету на ринку освітянських послуг [Електронний ресурс] / Г. І. Батичко, О. Р. Велієва // Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Сер. : Філософія, культурологія, соціологія. – 2012. – Вип. 3. – С. 17–25. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vmdu_fks_2012_3_5.pdf. – Назва з екрана.
2. Користувачі мережі Facebook визначили TOP 5 подій 2015 року в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/node/2675>. – Заголовок з екрана. – Дата перегляду 10.03.2017.
3. Кормишина Г. Имиджевые коммуникации современной библиотеки: организационно-деятельностный подход [Электронный ресурс] / Гузела Кормишина // Электронная библиотека диссертаций. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/imidzhevye-kommunikatsii-sovremennoi-biblioteki-organizatsionno-deyatelnostnyi-podkhod>. – Заголовок с экрана. – Дата просмотра 10.03.2017.
4. Курбан О. Соціальні мережі як інструмент в галузі PR / О. Курбан // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 10. – С. 45–47.
5. Курбан О. Стратегія і тактика сучасної інформаційної активності у віртуальній мережі / О. Курбан // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 9. – С. 48–50.
6. Мар'їна О. Бібліотека та соціальні медіа: технологія взаємодії / Олена Мар'їна // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 8. – С. 19–21.
7. Орлов В. В. PR-технологии в управлении имиджем библиотеки [Электронный ресурс] / В. Орлов // Электронная библиотека диссертаций. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/pr-tehnologii-v-upravlenii-imidzhem-biblioteki>. – Заголовок с экрана. – Дата просмотра 10.03.2017.
8. Поперечна Л. А. Корпоративні медіапроекти сучасних бібліотек у науковому дискурсі іміджевих комунікацій / Л. А. Поперечна // Бібліотека. Наука. Комунікація : формування національного інформаційного простору : матеріали Міжн. наук. конф. (Київ. 4–6 жовт. 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів академії наук – членів МААН. – Київ, 2016. – С. 302–307.
9. Поперечна Л. А. Соціальні мережі як інструмент комунікаційно-іміджевої політики наукової бібліотеки / Л. А. Поперечна // Бібліотека. Наука. Комунікація :

матеріали Міжн. наук. конф. (Київ. 6–8 жовт. 2015 р.) : в 2 ч. Ч.1 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів академії наук – членів МААН. – Київ, 2015. – С.103–107.

10. Потехина Ю. В. Управление интернет-представительством библиотеки вуза : термины, этапы жизненного цикла, технология выполнения работ, модель организационно-функциональной структуры / Ю. В. Потехина // Вестник ХГАЭП. – 2012. – № 2. – С. 73–84.

11. Ржеуський А. В. Соціальні мережі як компонента віртуальної комунікації [Електронний ресурс] / А. В. Ржеуський, Н. Е. Кунанець // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2013. – № 3/4. – С. 184–188. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drsk_2013_3-4_37.pdf. – Назва з екрана.

12. Струнгар В. Бібліотечні проекти в соціальних медіа як джерела бібліотекознавчих досліджень / В. Струнгар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 412. – С. 371–381.

13. Струнгар В. Методологія дослідження контенту бібліотечних сторінок у соціальних медіа / В. Струнгар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – Вип. 43. – С. 488–500.

14. Тодорова О. В. Інновації в комунікаціях. Інноваційний інструментарій в соціальних комунікаціях сучасного бізнесу : монографія / Оксана Тодорова. – Київ, Інтерконтиненталь-Україна, 2015. – 176 с. : іл., табл.

15. Юрик И. В. Социальные медиа как перспективный инструмент маркетинговых коммуникаций для библиотек / Юрик И. В. Коммуникация в социально-гуманитарном знании, экономике, образовании [Электронный ресурс] : материалы III Междунар. науч.-практ. конф., 29–31 марта 2012 г., Минск / редкол. : О. В. Терещенко (отв. ред.) [и др.]. – Минск: Изд. центр БГУ, 2012. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/1851>. – Заголовок с экрана. – Дата просмотра 10.03.2017.

References

1. Batycho, H. I., Veliieva, O. R. (2012). Sotsialni merezhi yak chynnyk formuvannia pozytyvnoho imidzhu ta prostir pozytsionuvannia universytetu na rynku osvitiyanskykh posluh [Social networks as a means of creating positive image and a platform for establishing university on the education market]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia, issue 3*, 17–25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vmdu_fks_2012_3_5.pdf [in Ukrainian].
2. *Korystuvachi merezhi Facebook vyznachyly TOP 5 podii 2015 roku v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Facebook users voted TOP 5 events of 2015 on Vernadsky National Library of Ukraine]. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/2675> [in Ukrainian].
3. Kormishina, G. (2011). *Imidzhevye kommunikatsii sovremennoi biblioteki: organizatsionno-deiatelnostnyi podkhod*. (Dissertatsiia doktora pedagogicheskikh nauk) [Image communication of a modern library: activity organisation approach]. Kazanskiy

gosudarstvennyi universitet kultury i iskusstv, Kazan. Retrieved from <http://www.disserscat.com/content/imidzhevye-kommunikatsii-sovremennoi-biblioteki-organizatsionno-deyatelnostnyi-podkhod> [in Russian].

4. Kurban, O. (2014). Sotsialni merezhi yak instrument v haluzi PR [Social networks as a public relations means]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 10, 45–47. [in Ukrainian].

5. Kurban, O. (2014). Stratehiia i taktyka suchasnoi informatsiinoi aktyvnosti u sotsialnykh merezhakh [Strategy and tactics of current informational activity in social networks]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 9, 48–50. [in Ukrainian].

6. Marina, O. (2012). Biblioteka ta sotsialni media: tekhnolohiia vzaiemodii [Library and social media: collaboration technologies]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 8, 19–21. [in Ukrainian].

7. Orlov, V. V. (2009). *PR-tekhnologii v upravlenii imidzhem biblioteki* [Public relations as a means of manipulating library image] (Dissertatsiia kandidata pedagogicheskikh nauk). Sankt-Peterburskii gosudarstvennyi universitet kultury i iskusstv, Sankt-Peterburg. Retrieved from <http://www.disserscat.com/content/pr-tekhnologii-v-upravlenii-imidzhem-biblioteki> [in Russian].

8. Poperechna, L. A. (2016). Korporatyvni mediaproekty suchasnykh bibliotek u naukovomu dyskursi imidzhevnykh komunikatsii [Corporation mediaprojects of modern libraries in scientific discourse of image communication]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: formuvannia natsionalnoho informatsiinoho prostoru. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Kyiv. 302–307. [in Ukrainian].

9. Poperechna, L. A. (2015). Sotsialni merezhi yak instrument komunikatsiino-imidzhevoi polityky naukovoï biblioteki [Social networks as an instrument of communication and image policy of scientific library]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia, Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [in Ukrainian].

10. Potekhina, Iu. V. (2012). Upravlenie internet-predstavitelstvom biblioteki vuza: terminy, etapy zhiznennogo tsikla, tekhnologiia vypolneniia robot, model organizatsionno-funktsionalnoi struktury [Managing internet page of university library: terms, life cycle, accomplishing tasks technology, organizational functional system model]. *Vestnik KhGAEP*, 2, 73–84. [in Ukrainian].

11. Rzhеuskyi, A. V. (2013). Sotsialni merezhi yak komponenta virtualnoi komunikatsii [Social networks as a part of online communication]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Sotsialni komunikatsii*, 3/4, 184–188. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drsk_2013_3-4_37.pdf [in Ukrainian].

12. Strunhar, V. (2015). Bibliotekni proekty v sotsialnykh media yak dzherela bibliotekoznavchyykh doslidzhen [Library projects in social media as sources of library researches]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, issue 41*, 371–381. [in Ukrainian].

13. Strunhar, V. (2016). Metodolohiia doslidzhennia kontentu biblioteknykh storinok u sotsialnykh media [Methodology of researching content on library pages in

social media]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, issue 43*, 488–500. [in Ukrainian].

14. Todorova, O. V. (2015). *Innovatsii v komunikatsiakh. Innovatsiinyi instrumentarii v sotsialnykh komunikatsiakh suchasnoho* [Communicative innovations. Innovational instruments in social communication of modern business]. Kyiv, Interkontynental-Ukraina [in Ukrainian].

15. Iurik, I. V. (2012). Sotsialnye media kak perspektivnyi instrument marketingovykh komunikatsii dlia bibliotek. [Social media as a prospective instrument of marketing communication for libraries]. *Materialy III mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Minsk*. Retrieved from <http://elib.bsu.by/handle/123456789/1851> [in Belarus].

Lidiia Poperechna,

Research Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Representation in Social Media as Corporate Media Project of Modern Library, an Important Factor of its Branding Communication

In the article, which is applied in nature, the approaches to the construction of the network communication (as a part of branding strategy, algorithms of communication processes and administration activities for the support and the development of a corporate media project of an official library representation in social media) are based on the scientific researches and practical experience in the field of the use of social media in the system of branding communication of modern libraries.

The public purpose of modern libraries is providing the multidimensional social communications, the important component of which is branding communication. The efficiency of branding communications and their positive substantive content particularly depend on the clearly defined communication strategy, maturity of administrative decisions in their implementation area, informed choice and deliberate and active use of means and tools of communication interaction.

Social media, as dominant communication channels in the society, have transformed the mission of libraries presence in virtual information environment, and set up the new goals and objectives towards the effective organization of communicational interaction with target audience. Social media become increasingly popular marketing and branding communicational tool of modern library, an integral tool of the online strategy and an essential factor of the successful management.

System development and library coordination presence in social media is most effectively implemented in a media project format that has the corporate Mass Media characteristics and predicts the set of algorithmic procedures of the project work.

The official representation of Vernadsky National Library of Ukraine on Facebook is (a vast corporate media resource which is officially represented by the library web

page and other separate departments web pages) an effective communicational tool, an important net channel for the branding information spreading by means of which the effective interaction with the target audience appears.

Keywords: social media, virtual library representation, corporate media project, branding communication.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 021.7:004.65:005.5

Жанна Самохіна,

молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**АСПЕКТИ
МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ:
РЕКЛАМА ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ**

Стаття висвітлює місце новітніх інформаційних технологій у рекламуванні бібліотекою електронних інформаційних ресурсів. Показана роль бібліотечної реклами у просуванні електронних продуктів і послуг. Розглянуто діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у сфері освоєння електронних технологій, створення та надання користувачам електронних ресурсів. Висвітлено особливості використання НБУВ можливостей інтернет-реклами як ефективного інструменту інформаційно-комунікаційної діяльності. Розглядаються особливості формування нових актуальних електронних науково-інформаційних продуктів у НБУВ.

Ключові слова: інтернет-реклама, електронні науково-інформаційні ресурси, інформаційні технології, інтернет-простір.

Розвиток і впровадження в повсякденне життя обчислювальної техніки і новітніх інформаційних технологій виробляють глибокі зміни в усіх сферах нашого життя. Торкнулися ці зміни і бібліотек. Масова комп'ютеризація бібліотек спричинила за собою перетворення всієї бібліотечної сфери, зумовила бурхливий розвиток реклами, що базується на сучасних комп'ютерних та інтернет-технологіях.

Ефективна реклама допомагає:

- підвищити авторитет бібліотеки, робить позитивні зміни в роботі бібліотеки зримими для читачів і керівництва;
- полегшує ділові контакти з тими, від кого залежить благополуччя бібліотеки;
- залучає потенційних читачів, підвищує відвідуваність і книговидачу;
- сприяє залученню позабюджетних коштів;
- стимулює творчий потенціал бібліотекарів, протистоїть рутині бібліотечної роботи, змінює професійну свідомість бібліотекаря.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ)

постійно нарощує обсяги робіт з освоєння електронних технологій, створення та надання користувачам електронних продуктів і послуг, адже сьогодення вимагає новітніх форм роботи бібліотеки.

Електронні ресурси стають важливим компонентом документно-інформаційних ресурсів сучасної бібліотеки в умовах розвитку комунікаційних та інформаційних технологій. Вони, поряд з друківаними формами, сьогодні розглядаються як одне з документних утворень загального фонду сучасної бібліотеки. Створення повнотекстових електронних ресурсів, нових колекцій шляхом оцифрування власних фондів дозволяє розширити область використання традиційного фонду шляхом організації інформаційного обслуговування в локальному і віддаленому режимах.

Сховище електронних документів являє собою електронну бібліотеку, яка володіє механізмами для ефективного доступу і роботи з цими ресурсами. На думку зарубіжних спеціалістів, бібліотеки XXI ст. – це електронні бібліотеки, які являють собою електронну мережу, що з'єднує бібліотеку з зовнішнім світом через електронні технології. В перспективі фонди, каталоги, повнотекстові ресурси усіх бібліотек будуть розглядатися як складові частини єдиної електронної бібліотеки [1].

Тобто, електронні бібліотеки відрізняються від традиційних не стільки тим, що використовують електронний формат видань, а в першу чергу тим, що забезпечують доступ до віддаленого, розподіленого та різноманітного ресурсу за допомогою телекомунікаційних технологій.

В сучасних умовах постійного нарощення електронних інформаційних ресурсів у користувачів бібліотек виникає гостра необхідність в обізнаності щодо новітніх бібліотечних інформаційних технологій.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського активно впроваджуються та популяризуються бібліотечно-інформаційні ресурси, створюються нові власні електронні продукти, забезпечується оперативний доступ до інформації, використовуються різноманітні технології пошуку інформації. Бібліотека займається пошуком, аналізом і збереженням електронної продукції, забезпечує доступ до електронних ресурсів, проводить їх каталогізацію, забезпечує їх структурування та упорядкування.

Використання інтернет-технологій відкриває доступ до світових електронних ресурсів. Працівники НБУВ, структуруючи інтернет-ресурси, виступають провайдерами якісної інформації, надають доступ до

електронних інформаційних ресурсів, навчають ефективно шукати інформацію в Інтернеті та користуватися сучасними інформаційними технологіями.

Необхідність більш повного задоволення різноманітних запитів користувачів, підвищення ефективності та оперативності обслуговування сприяють використанню в роботі НБУВ нових інформаційних технологій і освоєнню нею широкого спектра інформаційних послуг. За умов активного використання мережі Інтернет інформаційні матеріали в електронному форматі набувають підвищеного попиту з боку користувачів. Це потребує якісного вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, яка базується на електронних інформаційних ресурсах бібліотеки. Бібліотека поєднує традиційні та електронні інформаційні ресурси, впроваджує інноваційні бібліотечні технології [2].

Просування і розвиток бібліотечних послуг в сучасних умовах спирається на використання засобів маркетингових е-комунікацій, покликаних стимулювати інтерес читачів до бібліотек як до центрів зосередження суспільного знання та інформації.

Однією з основних задач бібліотеки є розширення форм рекламної та маркетингової діяльності, особливо у сфері розвитку сайту бібліотеки і роботи в соціальних мережах. Розкриття потенціалу бібліотечних ресурсів багато в чому залежить від того, наскільки бібліотека інтегрована в інтернет-простір.

Реклама бібліотеки та її інформаційних ресурсів за допомогою мережевих та інформаційних технологій – принципово новий засіб поширення інформації про себе. Поява і широке поширення цього виду реклами – наслідок входження бібліотек в єдиний інформаційний простір, участі в довгострокових інформаційних програмах і роботи в єдиних комп'ютерних мережах. Це реклама бібліотек, їх ресурсів, продукції та послуг за допомогою сучасних засобів зв'язку, новітніх інформаційних технологій, електронно-обчислювальних систем і мереж, і перш за все – глобальної мережі Інтернет.

Реклама як складник маркетингової комунікаційної системи є обов'язковим елементом інформаційно-комунікаційної діяльності сучасної бібліотеки. Вона може бути максимально ефективною в ролі складника маркетингової комунікаційної системи бібліотеки. Реклама електронних інформаційних ресурсів може цілеспрямовано впливати на

користувача, будучи інструментом створення мотивації до користування бібліотечною продукцією завдяки постійному інформуванню користувачів про наявність електронних інформаційних ресурсів у бібліотеці.

Особливий напрям просування інформаційних ресурсів бібліотеки – інтернет-реклама. Завдяки рекламі у загальному потоці маркетингової інформації головним чином і відбувається залучення та утримання користувачів. Головний засіб інтернет-реклами – сайт бібліотеки. Тому, перш за все, бібліотека повинна приділяти велику увагу роботі веб-сайту, адже стабільна робота є запорукою успіху бібліотеки. Сайт бібліотеки також грає роль зв'язуючої ланки між співробітниками та користувачами. Деякі бібліотеки створюють форуми і чати, на яких користувачі можуть обмінюватися думками та побажаннями, що дає можливість не лише дати цінні відомості працівникам, але й реально підвищити рейтинг бібліотеки, а отже, і її популярність. Основні переваги сайту – універсальність, можливість розмістити різнопланову інформацію, що дозволяє задовольнити запити різних категорій цільової аудиторії. Електронний каталог, електронна бібліотека, інформація про підрозділи та послуги бібліотеки, віртуальна довідкова служба, інформація про нові надходження літератури, спеціальні розділи – лише частина того контенту, який можна розмістити на порталі бібліотеки.

Окрім того, бібліотека може використовувати Інтернет як пошуковий засіб для проведення опитування відвідувачів свого сайту та використовувати дані опитування у роботі бібліотеки. Необхідно знати, хто є користувачами серверу бібліотеки, адже завдяки отриманим даним можна змінити параметри сайту, розмістити ту чи іншу інформацію. Варто пам'ятати, що користувачами можуть бути не лише окремі особи, а компанії, організації.

На відміну від інших джерел, Інтернет дає можливість простежити за поведінкою відвідувачів сайту бібліотеки – на які сторінки вони заходили, на яких затримувалися, з яких йшли та інше. Після отримання даних працівники бібліотеки аналізують і роблять висновки про переваги і симпатії відвідувачів сайту, коригують акценти своєї маркетингової тактики і стратегії, хід рекламної кампанії.

Найбільш оптимальною формою розкриття бібліотечних ресурсів, забезпечення доступу до них, є електронні каталоги бібліотек. На даний час це найбільш цінний інформаційний продукт, який можуть запропонувати бібліотеки мережевому співтовариству. Оскільки сайт

розробляється бібліотекою самостійно, то на ньому можна відслідковувати інформацію, корисну і цікаву для того сегмента користувачів, яких вона обслуговує. Обов'язковими критеріями сайту також необхідно назвати: оперативність оновлення, об'єктивність і достовірність, наявність зворотного зв'язку з відвідувачами сайту і певну унікальність.

Інтернет-реклама бібліотечних ресурсів – це перспективний напрям та ефективний інструмент бібліотечної культури. Такий вид рекламної діяльності бібліотек стає невід'ємною частиною роботи з їх популяризації як установи, що повністю відповідає вимогам цифрової епохи.

Бібліотечна реклама не тільки дозволяє інформувати користувачів про бібліотечні ресурси і сервіси, а й створювати цей попит. Таким чином, ефективне використання рекламних заходів дозволяє вирішувати стратегічні і тактичні завдання бібліотеки, пов'язані з її роллю на інформаційному ринку.

Сьогодні бібліотеки мають можливість просувати свій електронний продукт до користувачів, реалізуючи кілька цілей:

- інформування про інформаційні ресурси, бази даних, умови їх отримання;
- заохочення до використання ресурсів та сервісів конкретного бібліотечного закладу.

Реклама електронних інформаційних ресурсів бібліотеки набуває важливого значення у системі інформування бібліотечних послуг і ресурсів. Це запорука ефективного їх використання. За останні роки бібліотеки почали активно розвивати електронні інформаційні ресурси, створювати власні бібліографічні реферативні та повнотекстові бази даних, надавати інформацію про нові надходження книжок та журналів, впроваджувати нові сервіси для оперативного обслуговування віддалених користувачів.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського рекламування електронних науково-інформаційних ресурсів за допомогою сучасних комп'ютерних та інтернет-технологій здійснюється паралельно у декількох напрямках, що дає можливість найбільш повно охопити користувацьку аудиторію. Інформація про кожний новий електронний ресурс, створений науковими підрозділами НБУВ, відображається у рубриці новин на головній сторінці веб-порталу Бібліотеки, що дає змогу усім зацікавленим швидко та оперативно ознайомитися з новим електронним продуктом. Також інформування користувачів здійснюється на веб-сторінках структурних

підрозділів НБУВ, відповідальних за створення нового інформаційного продукту. Крім того, рекламування електронних ресурсів Бібліотеки відбувається через офіційну сторінку НБУВ та сторінки її підрозділів у соціальній мережі Facebook, яке здійснюється прес-службою НБУВ. Така розгалужена система рекламування ресурсів дає можливість у відносно короткий проміжок часу здійснити інформування достатньо великої кількості користувачів Бібліотеки, а також залучити потенційних користувачів, зацікавлених у її інформаційних продуктах.

Одним з напрямів роботи Центру бібліотечних електронних ресурсів і технологій та його відділів є створення і рекламування нових актуальних електронних науково-інформаційних продуктів. Зокрема, фахівцями відділу технологій дистанційного обслуговування через сторінку підрозділу на веб-порталі НБУВ та головну сторінку веб-порталу НБУВ здійснюється рекламування нових продуктів. Так, раз у квартал користувачі мають можливість отримати інформацію про нові реферативні огляди, формування яких здійснюється з 2014 р., відповідно до пріоритетних наукових напрямів у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України. На сьогоднішній день на веб-порталі НБУВ представлено вісім реферативних оглядів, які охоплюють питання геополітики, демографії, екології, енергетичної безпеки, інтелектуальних інформаційних систем і технологій, нанотехнологій, українського державотворення та культуротворення, а також розвитку «зеленої економіки» як нового напрямку у світовій економічній діяльності.

Також здійснюється рекламування нових розділів та ресурсів, представлених у анотованому тематичному інтернет-навігаторі НБУВ, що являє собою тематичні колекції веб-ресурсів, складені відповідно до пріоритетних напрямів розвитку науки, освіти, культури [3]. Веб-колекції інтернет-навігатора постійно оновлюються, містять тематично згруповану інформацію у вигляді анотації та посилань на найбільш актуальні та інформативні ресурси, серед яких електронні бібліотеки, довідкові видання, освітні ресурси, електронні періодичні видання, книжкові видавництва України, ресурси з мистецтва, популярні пошукові системи, джерела наукової інформації, наукові репозиторії.

На головній сторінці веб-порталу НБУВ та офіційній сторінці Бібліотеки у соціальній мережі Facebook з 2016 р. здійснюється рекламування нового корпоративного проекту Центру бібліотечних електронних ресурсів і технологій – інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань».

Для користувачів представлено інформацію про мету та завдання проекту, що передбачає корпоративне формування та співробітництво наукових бібліотек та наукових інформаційних центрів України, які долучаються до спільного створення нового ресурсу. Даний проект охоплює наукові бібліотеки та інформаційні центри України шляхом об'єднання наукових електронних ресурсів установ-учасників в єдину платформу. Активне рекламування проекту і представлених на ньому ресурсів дає можливість популяризувати електронні бібліотечно-інформаційні ресурси наукових бібліотек України, підвищити їх рейтинг та доступність серед науковців та вчених України за рахунок використання сучасних бібліотечних та веб-технологій.

Таким чином, реклама електронних ресурсів у НБУВ України виступає важливою передумовою та запорукою їх ефективного та оперативного використання цільовою аудиторією Бібліотеки. Мережеві комунікації представляють собою достатньо ефективний інструмент реклами електронних ресурсів в інтернет-середовищі, що дає можливість адекватно оцінювати і прогнозувати ситуацію, оперативно обґрунтовувати прийняття рішень про продукування Бібліотекою нових електронних інформаційних ресурсів.

Реклама, що базується на нових інформаційних технологіях, створює позитивний імідж сучасної бібліотеки. Для реклами, що використовує сучасні комп'ютерні та інтернет-технології, доводиться використовувати комбінований підхід: і традиційні бібліотечні, і сучасні комп'ютерні технології. Реклама електронних інформаційних ресурсів – це перспективний напрям рекламної діяльності бібліотек, який стає невід'ємною частиною роботи з їх популяризації як установи, що повністю відповідає вимогам цифрової епохи.

Спосіб оцінки результатів рекламної кампанії в Інтернеті залежить від її цілей. Це, може бути, і збільшення кількості користувачів, розширення сфери послуг, і зростання відвідуваності сайту.

Необхідним компонентом ефективно діючої загально-бібліотечної системи менеджмента якості, що впливає на рівень науково-дослідного процесу в бібліотеці, є проведення систематичних досліджень задоволеності споживачів та оцінка ефективності інформаційно-бібліотечного обслуговування.

Такі дослідження дозволяють вивчати і виявляти потреби користувачів, впроваджувати нові форми інформаційно-бібліографічного обслу-

говування, знаходити шляхи підвищення попиту на інформаційні ресурси та послуги. Подібні дослідження необхідно продовжувати, оскільки від їх результатів залежить ефективність використання і якість обслуговування користувачів НБУВ.

Для задоволення потреб сучасного користувача, забезпечення оперативного доступу до всіх бібліотечно-інформаційних ресурсів як власного виробництва, так і придбаних, НБУВ освоює і активно впроваджує сучасні досягнення в галузі інформаційних, комунікаційних і мультимедійних технологій в бібліотечні процеси.

На часі активно впроваджуються та популяризуються бібліотечно-інформаційні ресурси, створюються нові масиви власних електронних продуктів, використовується широкий спектр технологій інформаційного пошуку та забезпечення оперативного доступу до інформації. Бібліотека формує електронні масиви наукових знань та організовує доступ до них, переробляє, вилучає та надає доступ до цілком реального об'єкта – знань у вигляді інформаційного ресурсу.

Розкриття потенціалу бібліотечних ресурсів багато в чому залежить від того, наскільки бібліотека інтегрована в інтернет-простір [4]. Перспективи свого розвитку НБУВ пов'язує з впровадженням нових інформаційних технологій, орієнтованих на формування якісного електронного продукту, удосконалення репертуару електронних інформаційних ресурсів, надання швидкого доступу до інформації, подальше підвищення комфортності в обслуговуванні користувачів.

Розширення форм рекламної та маркетингової діяльності є однією з основних задач Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, особливо у сфері розвитку сайту бібліотеки і роботи в соціальних мережах.

Список використаних джерел

1. *Грант Дж.* 12 тем. Маркетинг 21 века / Джон Грант – [Б. м.] : Коммерсантъ : Питер, 2007. – 448 с.
2. *Лобузін К. В.* Технології організації знаньних ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності / К. В. Лобузін. – К., 2012. – 252 с.
3. *Самохіна Ж. В.* Веб-сайт як складова маркетингових досліджень в інформаційній діяльності бібліотек / Ж. В. Самохіна // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів-членів МААН. – К., 2014. – С. 75–78.

4. *Самохіна Ж.* Маркетингові дослідження в наукових бібліотеках України / Ж. Самохіна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – Вип. 35. – С. 66–75.

Zhanna Samokhina,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

The Aspects of Marketing Communication Activities of a Library: the Advertising of Electronic Information Resources

The article considers the place of new information technologies in the library's advertising of electronic information resources. The role of library advertising in promoting electronic products and services is illustrated. There is considered the activities of the Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU) in the development of electronic technologies, creating and providing for users of electronic resources. The features of VNLU's using of internet advertising opportunities as an effective tool of information and communication activities are illustrated. The features of the formation of new actual scientific electronic information products in VNLU are considered.

Keywords: internet advertising, electronic scientific information resources, information technologies, internet space.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 061.231:021.8(477)''1920/1930''

Віктор Соколов,

канд. іст. наук, головний бібліотекар

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ У 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х рр.

Досліджено історичні, соціально-політичні та культурні чинники діяльності бібліотечних об'єднань в Україні у 1920-х – на початку 1930-х рр., вивчено структуру даних організацій, зміст, сутність і форми їхньої роботи, в загальних рисах охарактеризовано функціонування бібліотечних об'єднань та їхнє місце у бібліотечному будівництві у 1920-х рр., проаналізовано значення їхньої діяльності для розвитку бібліотечної справи країни.

Ключові слова: 1920-ті рр., бібліотечна справа, історія бібліотечної справи, професійні громадські організації, бібліотечні об'єднання.

Професійні об'єднання бібліотекарів функціонують у різних країнах світу понад сто років. Бібліотечні асоціації (товариства, об'єднання) – це професійні добровільні громадські організації бібліотекарів, які сприяють розвитку бібліотечної справи і підвищенню професійного рівня бібліотечних працівників. Вони є центрами впровадження і розповсюдження результатів наукових досліджень, сучасних інформаційно-бібліотечних технологій і передового досвіду. Питання розвитку діяльності бібліотечних об'єднань в Україні неодноразово вивчалися як сучасними вітчизняними бібліотекознавцями (праці В. Пашкової, Т. Рубанової, Г. Солоіденко, В. Ступак, Ю. Трач та ін.), так і дослідниками роботи бібліотек 1920-х рр. Наприклад, про особливості створення, організацію та функціонування бібліотечних об'єднань писали І. Вугман, Ф. Доблер, В. Звездін, Л. Коган, М. Осипов, М. Смушкова, Н. Фрідьєва та ін. Актуальність дослідження розвитку діяльності бібліотечних об'єднань 1920-х рр. зумовлена важливістю переосмислення та аналізу роботи громадських професійних організацій працівників книгозбірень у складний період становлення вітчизняного бібліотечного будівництва, коли зазначені професійні товариства, використовуючи демократичні механізми управління бібліотечною справою, впроваджували нові форми організаційної роботи, різноманітні новаторські засоби та методи реалізації

професійних завдань. **Метою** запропонованої статті є дослідження історичних передумов, соціально-політичних та культурних чинників створення та функціонування бібліотечних об'єднань в Україні, вивчення змісту і сутності їхньої діяльності та значення у розвитку бібліотечної справи за період їхнього існування у 1920-х – початку 1930-х рр.

У певні історичні періоди ХХ ст. в Україні професійні бібліотечні організації мали різні найменування. Перша спроба створення професійної асоціації бібліотечних працівників України була зроблена у 1918 р., за часів УНР, коли було прийнято рішення про заснування Всеукраїнського бібліотечного товариства, у написанні статуту якого брали участь директор Київської міської публічної бібліотеки (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) Л. Лічков (1855–1943); видатний український педагог і бібліотекознавець С. Сірополко (1872–1959) та ін. [12, с. 54]. На превеликий жаль, здійсненню даного рішення завадили політичні та військові події доби національно-визвольних змагань (1917–1921).

Зі встановленням радянської влади в Україні перед керівними органами бібліотечного будівництва постала проблема методичного забезпечення бібліотек. Бібліотечні секції, бібліотечні ради, товариства тощо почали створювати ще у 1919 р. при губернських, повітових, міських центральних та інших бібліотеках. У містах регулярно скликалися збори, конференції та семінари бібліотечних працівників, де робітники підвищували свою кваліфікацію, слухаючи лекції, обмінюючись досвідом роботи та ін. На початку 1920-х рр., у період становлення радянської влади, більш поширеною для зазначених професійних організацій була назва «бібліотечні об'єднання», хоча в цей період поряд з об'єднаннями продовжували діяти різні асоціації та товариства бібліотекарів. Бібліотечні об'єднання 1920-х – поч. 1930-х рр. – це громадські професійні організації бібліотечних працівників в СРСР, що здійснювали переважно координацію діяльності та методичне керування бібліотеками певного регіону (міста, району); професійну підготовку та перепідготовку кадрів; проведення й організацію культурно-масової, науково-дослідної, просвітницької та політосвітньої роботи [17, с. 11]. Виникнувши стихійно, бібліотечні об'єднання знайшли позитивну підтримку зі сторони Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіти) Наркомату освіти (Наркомосу) УСРР. У «Положенні про об'єднання бібліотечних працівників на місцях» (1922) встановлювалося обов'язкове членство у бібліотечних об'єднаннях працівників міських бібліотек всіх типів і видів та визначалося їхнє

підпорядкування установам політосвіти. Основними факторами, що спричинили появу бібліотечних об'єднань, були дефіцит кваліфікованих бібліотечних кадрів і різке скорочення апарату органів управління бібліотечною справою [16, с. 9–10]. Відповідно сформувалися два основні напрями роботи бібліотечних об'єднань: підвищення кваліфікації кадрів і адміністративно-організаційна робота в галузі бібліотечної справи. На початковому етапі свого розвитку бібліотечні об'єднання були, по суті, єдиним каналом пропаганди і розповсюдження бібліотечних знань, головною професійною школою бібліотекаря-політпросвітника та потужним засобом покращення бібліотечної справи. Бібліотечні об'єднання мали діяти в певній єдності з політикою та завданнями організаційного центру, функції якого покладалися на центральну округову бібліотеку або Кабінет політосвітпрацівника. Поступово виділялися такі основні форми роботи бібліотечних об'єднань як бібліотечні конференції, семінари, гурткові заняття, секційні зібрання, що сприяли підвищенню кваліфікації бібліотечних працівників та більш раціональній організації бібліотечної справи. Керівними органами даних громадських професійних організацій були загальні збори та президія, що обиралася на певний термін (часто її склад майже не змінювався) [15, с. 60]. За «Положенням про бібліотечні об'єднання» 1924 р., головою президії об'єднання обиралася особа з числа бібліотечних інспекторів або завідувачів центрально-округових бібліотек. Обов'язками президії бібліотечних об'єднань були: керівництво роботою всіх секцій, затвердження планів, допомога бібліотечній інспекції у проведенні політосвітніх заходів тощо. Президія, координуючи роботу секцій, була не тільки керуючим, а й виконавчим органом і слугувала зв'язком між певним об'єднанням та установами Головополітосвіти. Організація секцій в об'єднаннях здійснювалася за трьома напрямками: за об'єктом праці (наприклад, секції з методики роботи, з роботи самоосвіти, з пересувної роботи та ін.), за характером праці або типом бібліотек (секція наукових бібліотек, секція клубних бібліотек та ін.), за національною ознакою (секція єврейська, німецька та ін.). Секційна структура роботи бібліотечних об'єднань була доцільна там, де кількість членів становила більше 10–20 осіб. Невеликі об'єднання повинні були працювати у режимі пленуму. Добре зарекомендували себе такі методи роботи, як гуртки та комісії, що сприяли активізації діяльності членів організації. Комісії з 3–5 осіб готували одну або дві доповіді на місяць, що зачитувалися на пленарній нараді об'єднання. Після розгляду та прийняття

відповідного рішення доповідь роздруковували і розсилали у бібліотеки або готували її до читання на міській конференції, яку проводили, як правило, раз на місяць. Одночасно створювалися гуртки з вивчення читачів, книги, марксистської літератури, створення плакатів та ін. У кожному бібліотечному об'єднанні, зазвичай, створювався гурток політграмоти і гуртки (секції) з організаційних і методичних питань бібліотечної роботи. Форма доповідей із подальшим обговоренням була незабаром замінена семінарськими заняттями. Навчання в політичному і бібліотечних гуртках проводилося щотижня [19, с. 57]. Гуртки в середньому склалися з 20–25 осіб [21, с. 27]. Крім того, були щомісячні загальні збори, на яких відбувалися дискусії з питань, що становили інтерес для більшості членів об'єднання.

В Україні великі бібліотечні об'єднання діяли у Харкові, Одесі, Києві. У середині 1920-х рр. на території України бібліотечні об'єднання були створені в Артемівську, Євпаторії, Сімферополі, Херсоні, Миколаєві, Кіровограді, Маріуполі та в багатьох інших містах. У різні періоди свого розвитку вони або розширювали, або звужували свої повноваження та завдання, але основними їх завданнями залишалися: координація бібліотечної роботи; обмін досвідом між бібліотекарями та встановлення виробничих зв'язків між бібліотеками; спільне опрацювання питань практичної діяльності бібліотек та методів бібліотечної роботи; вирішення проблем з підвищення кваліфікації бібліотекарів, а також професійних питань щодо встановлення норм праці, нарахування зарплати; налагодження постійного зв'язку з установами Наркомосу.

Важливе значення у вирішенні питань координації роботи бібліотек в Україні, організації та створенні бібліотечних об'єднань мала діяльність Київського та Одеського бібліотечних об'єднань, які репрезентували у своїх містах різні книгозбірні, незалежно від їхнього типу і виду. Київське бібліотечне об'єднання, що було створено при Політосвіті у 1924 р., займалося вивченням стану бібліотечної роботи та побуту бібліотекарів Київщини; розвитком методики бібліотечної роботи; організацією підвищення кваліфікації працівників; проведенням певних дослідів у галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства та ін. У період свого розквіту (1926–1927) воно охоплювало 229 бібліотечних працівників (181 жінка і 48 чоловіків) [24, с. 90]. Київська міська мережа бібліотек у зазначений час складалася з великої центральної, дев'яти районних (70 тис. книг та 12 тис. постійних читачів), дев'ятнадцяти профспілкових, п'яти самостійних дитячих

бібліотек [9, с. 5–13]. Крім того, діяли ще десятки бібліотек при школах, клубах, вузах, наукових, військових, профспілкових та інших спеціальних бібліотек. Київське бібліотечне об'єднання мало три секції: секцію бібліотекарів дитячих бібліотек; секцію бібліотекарів, що обслуговували масового дорослого читача (бібліотек політосвіти та профспілок); секцію бібліотекарів спеціальних бібліотек (академічних та вишів). Президія Київського бібліотечного об'єднання складалася з семи осіб та збиралася щотижня, а Рада, що працювала при Губполітосвіті, кожні три місяці складала план роботи, який затверджувався на конференціях, що проходили щомісяця. На основі аналізу досвіду бібліотек м. Києва в об'єднанні були розроблені положення про бібліотечні ради, форми звітності, підготовлено та проведено п'ять загальноміських конференцій та ін. [20, с. 25]. Працювало сім гуртків з вивчення: марксистської української книги; сучасних проблем марксизму (керівник – Я. Розанов); філософії; революції 1905 р.; сучасної художньої літератури українською та російською мовами. Були також гуртки марксистської самоосвіти; єврейської бібліографії; живої газети «Самоучка» для агітації за самоосвіту; плакатного мистецтва. Діяли п'ять комісій з: НОП в бібліотечній роботі; самоосвіти; опрацювання резолюцій Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників у справі вивчення читача (керівники Д. Балака та Н. Фрідьева); вивчення резолюцій зазначеного з'їзду в справі роботи пересувних бібліотек; вивчення питань організації об'єднання. При Київському бібліотечному об'єднанні були відкриті курси з вивчення української мови. Базою для роботи об'єднання був Кабінет бібліотекаря (бібліотечна секція Кабінету політосвітробітника), що був створений зусиллями активу працівників київських бібліотек та мав 450 видань з політосвітробітництва і бібліотекознавства та який згодом перетворився у великий методичний центр [20, с. 26]. На початку 1930-х рр. він нараховував вже близько двох тисяч книг з бібліотечної та політосвітньої роботи [23, с. 71–76]. Десять членів Київського бібліотечного об'єднання були делегатами вищезазначеного з'їзду, п'ятеро з яких виступили з доповідями, присвяченими питанням вивчення читачів, організації предметного каталогу, бібліотечної та науково-дослідної роботи дитячих бібліотек, діяльності кабінетів та відділів марксизму-ленізму в бібліотеках [7, с. 51].

Значний вплив на розвиток бібліотечної справи південного регіону України мала діяльність Одеського бібліотечного об'єднання (до 1924 р. – Одеська бібліотечна рада), яке займалося професійною бібліотечною,

політосвітньою, культурно-масовою та загальноосвітньою роботою. Президія бібліотечного об'єднання складалася з 17 осіб і щомісячно збиралася для обговорення робочих питань [6, с. 90]. При об'єднанні працювало шість секцій: бібліотечної самоосвіти, методична, дитяча, пересувна, українська та єврейська секції [22, с. 164]. Одеське бібліотечне об'єднання підготувало декілька номерів «Бюлетеня Одеського Бібліотечного Об'єднання» (Одеса, 1924–1926), який мав значну популярність серед бібліотекарів усєї країни, оскільки сприяв обміну досвідом та певними новаціями бібліотечної роботи, знайомив з цікавими методичними розробками, інформував про новини бібліотечної справи. На сторінках «Бюлетеня» у 1926 р. було опубліковано «Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології», що мав більше тисячі спеціальних термінів [21, с. 27].

У першій половині 1920-х рр. бібліотечні об'єднання були змушені часто займатися питаннями, що виходили за межі їх безпосередніх функцій, а саме питаннями приймання та звільнення з роботи; складання доповідей, планів, звітів; розроблення програм проведення різних масових культурно-просвітницьких кампаній та інших заходів, що призводило до переважання їхньої діяльності дріб'язковою роботою. Виконуючи, певною мірою, управлінські функції, вони, в той же час, як громадські професійні організації, були позбавлені владних повноважень, оскільки їхня діяльність не мала під собою юридичних підстав. У «Положенні про бібліотечні об'єднання» (1924) визначалося, що дані організації створювалися з метою допомоги, в першу чергу, органам політосвіти, координації роботи міських бібліотек, підготовки та перепідготовки кадрів, налагодження методичної роботи [17, с. 11]. Члени бібліотечних об'єднань проводили як загальноміські, так і губернські (після реформування губерній у 1925 р. – округові) бібліотечні конференції, де вирішувалися проблеми підвищення політичного, загального культурного розвитку та професійного рівня бібліотекарів, питання організації пересувних бібліотек, різноманітних тематичних книжкових виставок, надання методичної допомоги бібліотекам регіону тощо. Вони укладали примірні тематичні та предметні каталоги, що в друкованому вигляді розповсюджувалися у міських та сільських бібліотеках. Проте більшість повітових та сільських бібліотекарів не мали зв'язків з центральними та міськими бібліотечними об'єднаннями, не отримували методичну допомогу або отримували її випадково, несистематично [5, с. 1]. Міські об'єднання повинні були стати

тим ядром, навколо якого будуть організовані сільські бібліотекарі. До того ж, бібліотечні об'єднання допомагали здійснювати наукові дослідження в галузі бібліотекознавства, зокрема щодо вивчення контингенту читачів (робітників, селян, службовців та ін.), з'ясування значення книги як джерела знань, своєрідності бібліотечної роботи з дітьми, особливостей комплектування книжкового ядра та ін. [3, с. 3].

Суперечливе і заплутане становище бібліотечних об'єднань, з точки зору координації діяльності та керування розвитком бібліотечної справи, стало предметом спеціальної дискусії, що розгорнулася у середині 1920-х рр. і знайшла відображення на сторінках журналу «Красный библиотекарь» (статті І. Вугмана, В. Звездіна, Л. Когана, М. Осипова, М. Смушкової, Н. Фрідьєвої та ін.). Зокрема, вітчизняний бібліотекознавець І. Вугман зазначав, що бібліотечні об'єднання повинні бути виключно організаціями професійними, оскільки відкрите професійне «самовизначення» бібліотекарів сприятиме посиленню їхньої загальної фахової активності [1, с. 58]. Також він запропонував утворити асоціацію бібліотек як добровільну організацію, спілку бібліотек, незалежну від їхньої відомчої приналежності, головною метою якої було б колективне вирішення питань і завдань, притаманних всім бібліотекам. Необхідність створення саме асоціації бібліотек, а не бібліотекарів, І. Вугман аргументував тим, що бібліотечна установа є юридичною особою, розпорядником певних коштів, які необхідні для виконання будь-якого практичного завдання, а бібліотечні об'єднання не мають під собою ні юридичної, ні матеріальної основи. Зазначена дискусія довела, що бібліотечні об'єднання, навіть у недосконалій формі, були конче потрібні бібліотекарям. На думку фахівців, слід було б більш чітко визначити взаємини бібліотечних об'єднань з керівними структурами політосвіти і профспілками, розробити більш глибоко і детально «Положення про бібліотечні об'єднання», яке визначило б більш чітко їх статус, структуру, зміст діяльності, права й обов'язки та сформулювало б основні завдання на найближчу та більш віддалену перспективу [15, с. 61].

На початку червня 1926 р. на Першому Всеукраїнському з'їзді бібліотечних робітників також активно обговорювалася діяльність бібліотечних об'єднань [7, с. 51]. Делегати форуму обговорили тенденцію щодо уніфікації правил, форм і методів діяльності об'єднань; сформували конструктивні ідеї щодо необхідності демократизації організаційної структури бібліотечних об'єднань та ін. [14, с. 86–87]. На з'їзді зазначалося,

що бібліотечні об'єднання повинні створюватися на добровільних засадах, у кожному місті та охоплювати всіх працівників бібліотек. У доповіді Л. Когана (Одеса) зазначалося, що бібліотечні об'єднання носять в більшості практичний характер і їх виробничі функції пов'язані, в першу чергу, з питаннями методичної роботи, підготовки і перепідготовки фахівців [7, с. 53]. Доповідач запропонував встановити повну виборність усіх органів та керівних осіб бібліотечних об'єднань, що було одногослоно прийнято. З'їзд ухвалив також нове «Положення про бібліотечні об'єднання» (1926). Складним і до кінця не вирішеним залишалось питання взаємодії та координації діяльності бібліотечних об'єднань різних рівнів (центрального міст, міських округових та районних). Зв'язок між ними здійснювався за допомогою обміну протоколами, планами та звітами, шляхом листування, а також безпосереднього спілкування на семінарах, конференціях, з'їздах [14, с. 86–87]. Серед недоліків роботи бібліотечних об'єднань було: неповне охоплення всіх міських бібліотекарів, недостатня увага до потреб сільських бібліотек; відсутність належної плановості в діяльності; відрив теорії від практики та актуальних практичних завдань роботи бібліотек, соціалістичного будівництва в цілому; пасивність окремих членів об'єднань, розподіл членів об'єднань на керівних та керованих; відсутність ефективного обліку роботи всіх членів бібліотечних об'єднань [7, с. 53]. Помилковим вважалось безпосереднє підпорядкування нижчих за ієрархією об'єднань – вищим, що призводило до сковування активності та ініціативи членів даних організацій. Для залучення бібліотекарів до роботи в об'єднаннях пропонувалося вводити в колективні угоди додатковий пункт про виділення певного робочого часу для роботи у бібліотечному об'єднанні (наприклад, один день на тиждень для міських бібліотекарів, два дні на місяць – для працівників районних бібліотек), оскільки цей вид діяльності відбувався, як правило, у позаслужбовий час. Бібліотекознавець В. Звездін відмічав, що головною метою бібліотечних об'єднань повинно бути підвищення ефективності роботи бібліотек шляхом виконання низки практичних завдань, що, в свою чергу, можливо тоді, коли кожний член об'єднання буде автором і творцем певних заходів, що регулюють діяльність даних громадських організацій [4, с. 44].

У другій половині 1920-х рр. ідеї розвитку бібліотечних об'єднань не були прийняті органами державного управління бібліотечною справою та певними колами бібліотечних робітників. В інструкції Головополітосвіти «Про підготовку та перепідготовку бібліотечних працівників» (1925) не

передбачалося розмежування діяльності бібліотечних об'єднань зі структурами політосвіти і профспілок [11, с. 27–31]. Якщо раніше заняття політграмотою в об'єднаннях було ледве не на першому місці, то з другої половини 1920-х рр., як в інструкціях Головополітосвіти, так і в працях бібліотекознавців питання політичної підготовки бібліотекарів не схвалювалися. Так, головний редактор журналу «Красный библиотекарь» М. Смушкова зазначала, що бібліотечні об'єднання, які, в першу чергу, є методичними організаціями, не повинні займатися питаннями політпідготовки, організаційними та професійними проблемами, що відносяться до сфери діяльності профспілок та Головополітосвіти [18, с. 4]. Офіційна думка також була однозначною: обговорення питань організаційного, політосвітнього характеру та політпідготовки не повинно входити до діяльності бібліотечних об'єднань. Наприкінці 1920-х рр. за бібліотечними об'єднаннями залишилася, здебільшого, методична робота, підготовка та перепідготовка кадрів.

Бібліотечні об'єднання піддавалися постійній критиці з боку профспілок, на думку яких, об'єднання намагалися перетворитися з методичних центрів у керівні органи бібліотечною справою [10, с. 10–11]. На початку 1920-х рр. на прагнення бібліотечних об'єднань співпрацювати з профспілками, керівники профспілки Робос (Робітники освіти) відповідали, що рішення професійних питань не стосуються функціональних обов'язків членів об'єднань. У 1925–1926 рр. відносини між бібліотечними об'єднаннями та профспілками дещо покращилися, що відразу стало помітно в підвищенні активності бібліотечних працівників [7, с. 52]. У публікаціях того часу неодноразово зазначалося, що бібліотечні об'єднання не намагаються замінити профспілки, а шукають шляхи раціональних взаємин. Проте профспілка бажала залишити за об'єднаннями лише методичну роботу та перепідготовку кадрів. Всеукраїнська бібліотечна нарада, що була скликана Всеукраїнською радою професійних спілок (ВУРПС) у березні 1927 р., побачивши в бібліотечних об'єднаннях мало не контрреволюційні організації, прийняла резолюцію, де рекомендувалося ліквідувати бібліотечні об'єднання як нікчемні, «кастові, якщо не гірше, організації» [2, с. 57–61]. Було також засуджено рішення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників про бібліотечні об'єднання як «безумовну політичну помилку», що загрожувала створенням «особливої касты культпрацівників-фахівців» із бібліотекарів. Найбільше занепокоєння викликала виборність керівних

органів бібліотечних об'єднань. На нараді лунали виступи проти бібліотечних об'єднань як організацій, що перейняли традиції дореволюційної «Просвіти». Повідомлялося також, що Наркомосвіти підготував резолюцію, яка скасовує рішення Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників про роботу бібліотечних об'єднань [13, с. 40–41]. Таким чином, бібліотечні об'єднання переставали бути професійними громадськими організаціями та поступово трансформувалися в методичні органи.

В нормативно-інструктивних документах поступово замінювалася назва «бібліотечні об'єднання» на «бібліотечні ради», що існували ще на початку 1920-х рр. Наприклад, у 1922 р. розв'язувати коопераційних засад бібліотечної та методичної роботи сприяла резолюція Харківської губернської бібліотечної наради щодо створення бібліотечних рад (при центральних, районних та волосних книгозбірнях), введення у повітові центральні ради представників від волосних бібліотечних установ тощо. При Харківській громадській бібліотеці було організовано Міську бібліотечну раду, а згодом – Раду пересувних бібліотек та Об'єднання дитячих бібліотек (1925). Підтримувалися постійні зв'язки з бібліотечним об'єднанням наукових бібліотек Харкова, створеного наприкінці 1925 р., яке на правах секції входило до загальноміського бібліотечного об'єднання [8, с. 14]. Тут практикувалися, окрім гуртків, курсів та семінарів, обмін досвідом роботи клубних бібліотек, хат-читалень та інших видів і типів бібліотек.

Остаточно методична спрямованість діяльності бібліотечних об'єднань була закріплена в інструкції Головополітосвіти «Про роботу бібліотечних нарад» (1927), де було замінено саму назву «бібліотечне об'єднання» на «бібліотечні наради» та чітко визначено її сутність і функції [16, с. 9–10]. В офіційних документах бібліотечна нарада (рада) визначалася як одна з форм організації методичної роботи бібліотек і систематичного підвищення кваліфікації бібліотекарів; виборна президія як керівний орган скасовувалася [15, с. 63]. Незважаючи на інструкції 1925–1927 рр., що регламентували діяльність бібліотечних об'єднань, багато з них продовжувало працювати у напрямі творчих пошуків колективної організації праці.

В цілому бібліотечні об'єднання прагнули до професійної консолідації та сприяли розвитку бібліотечної справи в країні. Проте, їхній діяльності щодо захисту економічних та юридичних прав бібліотекарів, спроби

поліпшення умов праці та побуту часто протидіяло керівництво профспілок. Уповноважені вирішувати деякі організаційно-адміністративні питання, бібліотечні об'єднання, фактично, були позбавлені самостійного статусу, юридичних прав і матеріальної бази для реалізації завдань з управління бібліотечною справою. Основною причиною, що ускладнювала подальший їхній розвиток як громадських професійних організацій, була суворо регламентація їхньої діяльності та контроль з боку органів управління бібліотечною справою. Вимоги керівних органів політосвіти щодо уніфікації форм, методів, планів роботи та організаційних структур бібліотечних об'єднань, централізація управління бібліотечною справою стримували творчу ініціативу та професійну активність бібліотечних працівників. Подальшому розвитку об'єднань заважала також недостатньо чітко визначена функціональна спрямованість їхньої діяльності, що спричиняло дублювання ними окремих функцій органів політосвіти і профспілок. Головними досягненнями роботи бібліотечних об'єднань були: формування та розвиток у бібліотекарів професійних навичок; підвищення ефективності роботи міських бібліотек шляхом організації та координації їхньої діяльності; налагодження системи методичної допомоги бібліотекам різних типів і видів, зокрема сільським бібліотекам; сприяння організації науково-дослідної роботи бібліотек. Проте, наприкінці 1920-х рр. поступово змінювалася внутрішня політика радянської держави. Партійно-бюрократичний апарат радянського уряду поступово встановлював жорсткий контроль за всіма сферами політичного, громадського та професійного життя суспільства. У бібліотечній справі, як і в інших галузях та сферах соціально-політичного та культурного життя, відбувався перехід від більш-менш демократичних форм соціально-професійної діяльності до централізації управління та уніфікації форм і методів суспільного виробництва та праці. Поступово бібліотечні об'єднання, як громадські організації, поступалися державним установам спочатку управлінськими та координуючими функціями, а потім професійними та методичними, доки зовсім не припинили своєї діяльності у першій половині 1930-х рр.

Список використаних джерел

1. Вугман И. Библиотечные объединения и ассоциация библиотек: (по поводу статьи т. Бажанова) / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1925. – № 6. – С. 57–59.
2. Доблер Ф. Поход против библиотечных объединений / Ф. Доблер // Красный библиотекарь. – 1927. – № 5. – С. 57–61.
3. Звездин В. Изучение книги в библиотечных объединениях / В. Звездин, В. Поляков // Красный библиотекарь. – 1926. – № 2. – С. 1–11. – Приложение.
4. Звездин В. К. методике работы библиотечных объединений: итоги и перспективы / В. Звездин // Красный библиотекарь. – 1925. – № 3. – С. 42–48.
5. Казакевич А. Работа деревенских секций уездных библиотечных объединений / А. Казакевич, А. Пермский // Красный библиотекарь. – 1926. – № 4. – С. 1–16. – Приложение.
6. Коган Л. [Одеське бібліотечне об'єднання] / Л. Коган // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 3. – С. 90–91. – Хроніка.
7. Коган Л. О библиотечных объединениях / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1926. – № 7. – С. 51–55.
8. Кунич О. П. Методична робота ХДНБ ім. В. Г. Короленка : становлення, тенденції розвитку / О. П. Кунич // Методична діяльність бібліотек : традиції, інновації, перспективи. Мат-ли регіон. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю відділу бібліотекознавства. 2 лист. 2004 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. О. П. Кунич. – Х., 2005. – С. 3–38.
9. Лукашенко П. Народна освіта на Київщині на 10 річницю Жовтня / П. Лукашенко // Бюлетень Київської окружної інспектури народної освіти. – 1927. – № 6. – С. 5–13.
10. Маймистов А. Р. Почему мы против библиотечных объединений? / А. Р. Маймистов // Культработник. – 1927. – № 6. – С. 10–19.
11. О подготовке и переподготовке библиотечных работников: Инструкция // Программные материалы о подготовке и повышении квалификации ликвидаторов неграмотности, библиотекарей и клубных работников. – М., 1925. – С. 27–31.
12. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: виникнення та еволюція діяльності / В. С. Пашкова. – К. : Книж. палата України, 1997. – 184 с.
13. Рабичев Н. Больные вопросы библиотечной работы профсоюзов: Доклад на Всеукраинском библиотечном совещании / Н. Рабичев. – Х. : Вид. «Украинский рабочий», 1927. – 128 с.
14. Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників 1–6 червня 1926 р. / НКО УСРР, Клубно-бібліотечний відділ. – Х., 1927. – 91 с.
15. Рубанова Т. Д. Библиотечные объединения 20-х гг. : уроки истории / Т. Д. Рубанова // Советское библиотековедение. – 1991. – № 2. – С. 59–63.

16. Рубанова Т. Д. Профессиональные библиотечные объединения в СССР : история формирования и современное состояние : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т. Д. Рубанова. – М., 1991. – 16 с.
17. Смушкова М. К вопросу о библиотечных объединениях / М. Смушкова // Красный библиотекарь. – 1924. – №2/3. – С. 11–14.
18. Смушкова М. Методические конференции о работе библиотечных объединений / М. Смушкова // Красный библиотекарь. – 1926. – № 9. – С. 3–10.
19. Солоіденко Г. Історія створення та організація діяльності бібліотечних об'єднань та асоціацій в Україні / Г. Солоіденко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. АБУ ; відп. за випуск А. А. Свобода, Г. І. Солоіденко ; редкол. О. С. Онищенко (гол.) та ін. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 48–63.
20. Ступак В. Л. Діяльність Київського бібліотечного об'єднання у 20-х роках ХХ ст. / В. Л. Ступак // Історія бібліотечної справи в Україні : Зб. наук. пр. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 24–29.
21. Трач Ю. Фахові товариства та їх роль у професійному розвитку бібліотекарів України в 20-ті роки / Юлія Трач // Вісн. Книжк. палати. – 1998. – № 12. – С. 26–29.
22. Українська секція при Одеському бібоб'єднанні // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 164. – Хроніка.
23. Фридьєва Н. Кабинет бібліотекаря в Києве / Н. Фридьєва // Красный библиотекарь. – 1925. – № 12. – С. 71–76.
24. Фридьєва Н. Київське бібліотечне об'єднання // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 4. – С. 89–91.

References

1. Vugman, I. (1925). Bibliotечnye obedineniia i assotciatciia bibliotek (po povodu stati t. Bazhanova) [Library associations and the association of libraries (concerning the article of Comrade Bazhanov)]. *Krasnyi bibliotekar*, 6, 57–59. [in Russian].
2. Dobler, F. (1927). Pokhod protiv bibobedinenii [Going against bibassociations]. *Krasnyi bibliotekar*, 5, 57–61. [in Russian].
3. Zvezdin, V., Poliakov, V. (1926). Izuchenie knigi v bibliotечnykh obedineniakh [Studying a book in library associations]. *Krasnyi bibliotekar*, 2, 1–11 (Attachment). [in Russian].
4. Zvezdin, V. (1925). K metodike raboty bibliotечnykh obedinenii: itogi i perspektivy [To the methodology of library associations: results and prospects]. *Krasnyi bibliotekar*, 3, 42–48. [in Russian].
5. Kazakevich, A., Permskii, A. (1926). Rabota derevenskikh sektcii uezdnykh bibobedinenii [The work of village sections of district bibassociations]. *Krasnyi bibliotekar*, 4, 1–16 (Attachment). [in Russian].

6. Kohan, L. (1926). [Odeske bibliotечne obednannia] [Odessa Library Association]. *Bibliolohichni visti*, 3, 90–91 (Chronicle). [in Ukrainian].
7. Kogan, L. (1926). O bibliotечnykh obedineniakh [About library associations]. *Krasnyi bibliotekar*, 7, 51–55. [in Russian].
8. Kunich, O. P. (2005). Metodichna robota KhDNB im. V. H. Korolenka: stanovlennia, tendentsii rozvytku [Methodical work of V. H. Korolenko CDNB: formation, trends of development]. *Metodychna diialnist bibliotek: tradytsii, innovatsii, perspektivy. Mat. rehion. nauk.-prakt. konf., prysviach. 100-richchiu viddilu bibliotekoznavstva, 02.11. 2004*. Kharkiv, 3–38. [in Ukrainian].
9. Lukashenko, P. (1927). Narodna osvita na Kyivshchyni na 10 richnytsiu Zhovtnia [Folk education in Kyiv region for the 10th anniversary of October]. *Biuletyn Kyivskoi okruzhnoi inspektury narodnoi osvity*, 6, 5–13 [in Ukrainian].
10. Maimistov, A. R. (1927). Pochemu my protiv bibliotечnykh obedinenii? [Why are we against library associations?]. *Kultrabotnik*, 6, 10–19. [in Russian].
11. O podgotovke i perepodgotovke bibliotечnykh rabotnikov: Instruktciia (1925). [About training and retraining of library workers: Instruction]. Programmnye materialy o podgotovke i povyshenii kvalifikatsii likvidatorov negramotnosti, bibliotekarei i klubnykh rabotnikov, Moscow, 27–31. [in Russian].
12. Pashkova, V. S. (1997). *Natsionalni bibliotечni asotsiatsii: vynyknennia ta evoliutsiia diialnosti* [National Library Associations: The emergence and evolution of activities]. Kyiv, 184 p. [in Ukrainian].
13. Rabchev, N. (1927). *Bolnye voprosy bibliotечnoi raboty profsoiuzov: Doklad na Vseukrainskom bibliotечnom soveshchanii* [Sick issues of library work of trade unions: Report at the All-Ukrainian Library Meeting]. Kharkiv, 128 p. [in Russian].
14. *Rezoliutsii ta postanovy Pershoho Vseukrainskoho zizdu bibliotечnykh robotnikov, 1–6 chervnia 1926 r.* (1927). [Resolutions and resolutions of the First All-Ukrainian Congress of Library Workers, June 1–6, 1926]. Kharkiv, 91 p. [in Ukrainian].
15. Rubanova, T. D. (1991). Bibliotечnye obedineniia 20-kh gg.: uroki istorii [Library associations of the 1920s: history lessons]. *Sovetskoe bibliotekovedenie*, 2, 59–63. [in Russian].
16. Rubanova, T. D. (1991). Professionalnye bibliotечnye obedineniia v SSSR: istoriia formirovaniia i sovremennoe sostoianie: avtoref. dis. ... kand. ped. Nauk [Professional library associations in the USSR: the history of formation and the current state] *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow, 16 p. [in Russian].
17. Smushkova, M. (1924). K voprosu o bibliotечnykh obedineniakh [On the issue of library associations]. *Krasnyi bibliotekar*, 2/3, 11–14. [in Russian].
18. Smushkova, M. (1926). Metodicheskie konferentsii o rabote bibliotечnykh obedinenii [Methodical conferences on the work of library associations]. *Krasnyi bibliotekar*, 9, 3–10. [in Russian].
19. Soloidenko, H. (2006). Istoriiia stvorennia ta orhanizatsiia diialnosti bibliotечnykh obednan ta asotsiatsii v Ukraini [History of the creation and

organization of library associations and associations in Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: Biblioteky Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: istoriia i suchasnist. Kyiv, issue 15, 48–63. [in Ukrainian].

20. Stupak, V.L. (1995). Dzialnist Kyivskoho bibliotechnoho obednannia u 20-kh rokakh XX st. [Activities of the Kyiv Library Association in the 20's of the XX century]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini*: Zb. nauk. pr. Kyiv, issue 1, 24–29. [in Ukrainian].

21. Trach, Iu. (1998). Fakhovi tovarystva ta ikh rol u profesinomu rozvytku bibliotekariv Ukrainy v 20-ti roky [Professional associations and their role in the professional development of librarians in Ukraine in the 1920s]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 12, 26–29. [in Ukrainian].

22. Ukrainka sektsiia pry Odeskomu bibobednanni (1925). [Ukrainian Section at the Odessa bibassociation]. *Bibliolohichni visti*, 1/2, 164 (Chronicle). [in Ukrainian].

23. Frideva, N. (1925). Kabinet bibliotekaria v Kieve [Cabinet of the librarian in Kiev]. *Krasnyi bibliotekar*, 12, 71–76. [in Russian].

24. Fridieva, N. (1926). Kyivske bibliotechne obednannia [Kyiv Library Association]. *Bibliolohichni visti*, 4, 89–91. [in Ukrainian].

Viktor Sokolov,

Ph. D., Main Librarian,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

**The Activities of Library Associations in Ukraine
in the 1920-s – Early 1930-s Years**

In his article the author explored the historical prerequisites, socio-political and cultural factors of the establishment and functioning of library associations in Ukraine, studied the content and essence of their activities, as well as the importance in the development of the library business in this period. The author showed that the authorized to solve some organizational and administrative issues, library associations were gradually deprived of their independent status, legal rights and material resources for the implementation of library management tasks, as a consequence of the regulation of their activities and control by the political authorities, whose requirements for unification forms, methods, work plans and organizational structures of library associations, as well as centralization of library management scrap inhibited the creative initiative and professional activity of library workers. The development of associations was also hampered by the inadequately defined functional orientation of their activities, which often caused them to duplicate certain functions of the bodies of political education and trade unions.

The author analyzed that library associations developed and introduced into practice various progressive forms of organizational work, various means and methods for solving professional problems, and used a rich arsenal of democratic mechanisms for setting

and solving many issues of library construction. The main areas of work of library associations were: the formation and development of professional skills among librarians; Improving the efficiency of urban libraries by organizing and coordinating their activities; Establishment of a system of methodological assistance to libraries of various types and types, in particular rural libraries; Assistance in the organization of research, cultural and educational work of libraries. However, in the late 1920 s the party-bureaucratic apparatus of the Soviet government established strict control over all spheres of the political, social and professional life of the society, which forced the library associations to gradually give state institutions first administrative and coordinating functions, and then professional and methodical, until they stopped their activity in the early 1930 s years.

Keywords: 1920 years, Ukraine, librarianship, history of librarianship, professional NGOs, library association.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 021:303.436.2:069

Сергій Шемаєв,

канд. наук із соціальних комунікацій

ВЗАЄМОДІЯ БІБЛІОТЕК, МУЗЕЇВ, АРХІВІВ: РОЗВИТОК НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ

У статті на засадах узагальнення публікацій українських та зарубіжних дослідників щодо взаємодії бібліотек, музеїв, архівів (БМА) розкривається зміна наукових поглядів та концепцій. Визначається, що перші концепції пов'язані з обґрунтуванням необхідності консолідації БМА на основі спеціально створених координуючих органів. Другий період наукових уявлень про взаємодію характеризується розвитком трьох основних концепцій, в яких зосереджено увагу на відмінностях БМА, перевагах їх загальних цілей і завдань, розумінні спільних і особливих ознак. Сучасний період виокремлюється появою концепцій, основу яких становлять партнерські моделі та конвергентні напрями взаємодії БМА.

Ключові слова: бібліотека, музей, архів, взаємодія, наукові концепції, партнерство, конвергенція.

Постановка проблеми. В інформаційному суспільстві, заснованому на знаннях, ядром соціальної організації стають соціокомунікаційні структури, що генерують та поширюють знання, культурну та наукову спадщину. Серед них особливе значення мають бібліотеки, музеї та архіви (БМА). Успішна реалізація їхньої соціальної місії викликає посилення взаємодії між ними на засадах співробітництва, партнерства, кооперації. З огляду на це, нагальним завданням сьогодення є налагодження та зміцнення взаємодії бібліотек, музеїв, архівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На концептуальному рівні до цієї проблеми звертаються А. Антопольський, О. Воскобойнікова-Гузева, В. Горовий, Д. Зоріх, В. Ільганаєва, С. Кулешов, Н. Кушнарєнко, Р. Мартін та багато інших [1; 5; 6; 14; 15; 35; 47]. Організаційно-функціональні трансформації вітчизняних провідних документно-комунікаційних інституцій на дисертаційному рівні обґрунтовано Т. Л. Бірюковою, М. М. Васильченком, М. М. Кузнецовою [3; 4; 12].

Проте проблема формування ефективної взаємодії між бібліотеками та музейними й архівними установами в українському професійному середовищі залишається актуальною. Її вирішення має ґрунтуватися на теоретичній базі.

Саме тому **метою** статті є узагальнення наукових уявлень щодо взаємодії бібліотек, музеїв, архівів.

Виклад основного матеріалу. Аналізу підлягали статті, монографічні та дисертаційні дослідження українських і зарубіжних авторів. Для визначення кола публікацій, що розкривають взаємодію БМА, було здійснено моніторинг інтернет-ресурсів, пошук інформації на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, переглянуто провідні професійні видання інформаційно-бібліотечного, музейного й архівного спрямувань.

За результатами проведеної роботи, виявлено, що серед перших дослідників, котрі ще у 20–30-х роках ХХ ст. акцентували увагу на важливості взаємодії БМА, були класик російського архівознавства І. Маяковський [19], відомий бібліотекознавець та документознавець П. Отле [21], бібліотекознавець М. Федоров [23]. Зокрема І. Л. Маяковський вважав, що діяльність бібліотек, музеїв, архівів має бути узгодженою й пропонував створити об'єднуючий орган. Водночас, вчений наголошував, що організаційні форми взаємодії БМА можуть бути засновані тільки на єдності підходів до роботи з архівними документами, бібліотечними та музейними фондами [19]. Його наукові концепції консолідації зусиль БМА з метою проведення спільних заходів, підвищення кваліфікації працівників заклали підґрунтя для організації спільних об'єднань на практиці. Так, у Львові на зборах об'єднаних товариств бібліотечних, архівних, музейних працівників та вчених наукових інститутцій у 1939 р. було визначено напрями оптимізації діяльності БМА та сформовано бібліотечну, музейну і архівну секції для їх розвитку [11]. Подібні товариства створено й в Харкові та Києві. Основними напрямами діяльності товариств були такі: організація та проведення навчальних курсів із книгознавства, бібліотечної та архівної справи, музейництва; організація і проведення виставок; надання відповідних консультацій, участь у міжнародних наукових з'їздах бібліотекарів, книгознавців, архіваріусів, музеологів. Діяльність таких товариств можна розглядати певним підґрунтям для розвитку взаємодії БМА в українському досвіді.

У другій половині ХХ ст. на важливості ролі громадських організацій та об'єднань у встановленні взаємозв'язків та співробітництва між БМА здебільшого наголошували зарубіжні дослідники [31; 35]. Такий підхід одержав розвиток у різних країнах після прийняття ЮНЕСКО в 1972 р. Конвенції Всесвітньої культурної і природної спадщини та набув поширення

в кінці XX – на початку XXI ст. у зв'язку з реалізацією програми «Пам'ять світу». Однією з головних ознак взаємодії стало корпоративне формування бібліотечними, музейними, архівними закладами в більшості країн світу загальнодоступного та мультикультурного контенту. Як основні напрями діяльності зі збереження культурного спадку розглядаються: 1) прийняття всіма країнами національних програм з формування, збереження і доступу до цифрового документного надбання; 2) подальше вдосконалення правової бази, що посилює відповідальність за злочинні посягання на об'єкти культурного спадку, їх утрату, знищення, викрадення; 3) врегулювання питань майнових і особистісних прав авторів на цифрові копії документного спадку й електронних публікацій; 4) реалізація міжнародних проектів з віртуальної реконструкції розосереджених культурно-документних комплексів; 5) розповсюдження інформації про значимість документального надбання. Вирішенню зазначених завдань та реалізації спільних проектів сприяли спеціальні структури, створені для організації комунікацій між бібліотечними, музейними, архівними й іншими соціокультурними установами (США, Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Австрія, Німеччина) [25; 29; 33; 37].

Наприкінці XX – початку XXI ст. сформувалося три основні концепції щодо взаємодії БМА.

Перша концепція пов'язана з обґрунтуванням автономної діяльності бібліотек, музеїв, архівів. Це публікації українських та зарубіжних авторів, які вважають, що відмінності в діяльності БМА перешкоджають їх зближенню. Зокрема акцентується на принциповій різниці між «переглядом» колекцій у музейній експозиції і «читанням» документів у бібліотеках і архівах [39]. На думку багатьох дослідників, відмінності між ними зумовлені, в першу чергу, різними історичними традиціями [40]. На засадах комунікаційного підходу критикується спроба інтеграції архіву, бібліотеки, музею українським відомим документознавцем С. Кулешовим [14]. Він вважає, що «архів і музей, лише в окремих аспектах своєї діяльності виконують комунікаційну функцію, надаючи інформацію про об'єкти зберігання. Самі об'єкти комунікаційну функцію не виконують» [14, с. 31].

Доречно зауважити, що ці відмінності ставляться під сумнів прихильниками другої концепції, на думку яких спільні риси БМА є більш значущими, ніж їх відмінності, що створює умови для їх тісної взаємодії [26]. Зарубіжні автори відзначають, що епоха цифрових технологій надає можливості для реконвергенції цих соціальних інститутів [42]. Дослідники

Л. Куйбишев, Н. Браккер та інші взагалі доводять, що з точки зору культурної спадщини перешкоди у взаємодії є штучними. На їх думку, реальною перепорою на шляху створення спільного електронного ресурсу є мовні бар'єри та різне розуміння доступу до колекцій [13].

Третя концепція ґрунтується на розумінні спільних і відмінних ознак у діяльності бібліотек, музеїв, архівів [18; 20; 28]. Успішне співробітництво дослідники пов'язують зі здатністю співробітників ідентифікувати як загальні ознаки, так і суттєві відмінності в послугах і практиці, визнавати, поважати та будувати партнерські стосунки на їх розумінні [30; 46]. Заслугове на увагу публікація Л. Кьорменді, в якій автор зауважує, що тісна співпраця між установами потребує порозуміння між ними [16].

Звичайно, бібліотеки, музеї, архіви відіграють різні соціальні ролі, використовують різні професійні методи, різні організаційні культури, але виконують споріднені функції, що доведено в наукових дослідженнях українськими і зарубіжними авторами. Тому під час організації співробітництва між цими установами слід враховувати особливості діяльності кожної. Співробітництво, яке має різні форми, не є симбіозом, і звичайно – не повинно мати характеру «паразитарних відносин» [35]. Воно, в першу чергу, є визнанням взаємопов'язаних інтересів діяльності. Як зазначають німецькі дослідники, співробітництво у своїх кращих проявах сприяє отриманню нової енергії, формуванню середовища якісних змін [27].

Зарубіжні вчені зазначають, що нове комунікаційне середовище спричиняє зміни у взаємозв'язках, формує нові системні міжвідомчі та міждисциплінарні стосунки, а, отже, й нові умови співіснування БМА [47]. На нашу думку, підвалини взаємодії пов'язані, по-перше, з формуванням аксіологічної системи соціуму – суспільства знань. Відбір носія документа (бібліотечного, музейного, архівного), за цінністю як культурної спадщини, зумовив ресурсну інтеграцію бібліотек, музеїв, архівів. По-друге, професійна рефлексія дозволила визначити для кожного соціального інституту завдання і функції, одночасно й забезпечила умови для їх взаємодії на засадах взаємопроникнення й взаємодоповнення їх методів і форм роботи. По-третє, долучення БМА до системи соціальних комунікацій зумовив розвиток їх комунікаційних функцій.

Особливе значення в контексті процесів і механізмів взаємодії БМА мають праці українських учених В. Горového [6], В. Льганаєвої [9; 10], які зробили суттєвий внесок у розробку теоретичних засад соціальних

комунікацій. Перший розкриває соціальні інформаційні комунікації як важливий елемент механізму забезпечення функціонування всіх складників інформаційного процесу, необхідного для збагачення базових масивів інформації загальносуспільного значення та соціальних інформаційних баз усіх складників соціальної його структури новими ресурсами. Серед них важливе значення відводиться бібліотечним закладам через розвиток кооперативних зв'язків між ними; архівним закладам, роль яких зростає в процесі міжнародних інформаційних обмінів; музейним закладам – шляхом налагодження взаємодії з усією системою загальносуспільних інформаційних баз і репрезентування їх в українському сегменті глобального інформаційного простору. В. Різун вважає соціально-комунікаційний інжиніринг процесом створення, прогнозування, адаптації і реалізації комунікаційних технологій, стратегій і моделей взаємодії між соціальними суб'єктами й об'єктами з метою здійснення позитивного або негативного впливу.

Як особливий вид соціальної активності, спрямованої на забезпечення глобальної інформаційно-когнітивної взаємодії в суспільстві та її підтримку через збирання, обробку, збереження, переробку, розповсюдження і використання соціальної інформації та реалій, розглядає комунікаційну діяльність В. Ільганаєва [10]. Серед особливостей інформаційно-когнітивної взаємодії вона називає також причинно-наслідкову зумовленість, яка сприяє вивченню причин та наслідків різних форм та рівнів взаємодії БМА у зарубіжному досвіді та в умовах соціо-комунікаційного середовища України. На її думку, сфера соціальної взаємодії має певну суперечність, пов'язану з природою еволюційного процесу розвитку соціального і принципом переходу кількісних змін в якісні. Згідно з її визначенням, взаємодія на рівні комунікації як вищої форми організації об'єднує базові підсистеми, серед яких авторка виокремлює: діяльність, пізнання, медіа [10]. Зі своїм співавтором, датським ученим Х. Ельбесхаузеном, вона зазначає, що наповнення каналів взаємодії диктується відносинами, інтересами і потребами членів суспільства. При цьому взаємодія має свої рівні (технологічний, управлінський, функціонально-організаційний, видовий, галузевий) та функціональні форми, які мають різні види, конфігурації, моделі в різні історичні етапи розвитку. Серед таких форм учені називають: Контакт (взаємозв'язок, поєднання, співактивність) – Спілкування (повідомлення, взаємозалежність, взаєморозуміння) – Комунікація (взаємообмін, взаємовплив, перцепція, взаємопроникнення, емпатія) [9].

Зазначені форми є близькими до форм взаємодії БМА, розкритих зарубіжними авторами Д. Зоріх, Г. Вайбель, Р. Ервей [47]. Вони обґрунтовують розвиток взаємодії БМА від контакту й співробітництва до кооперації та конвергенції як процесу зближення різних систем (бібліотек, музеїв, архівів) внаслідок необхідності задоволення подібних функціональних вимог. Дійсно, якщо розглядати взаємодію як комплекс процесів, контактів, співробітництва, координації, кооперації, партнерства і конвергенції, то конвергенція є стратегічним напрямом розвитку взаємодії між бібліотечним, музейним й архівним соціальними інститутами.

Теоретичні концепти відомого російського теоретика наукових комунікацій Ю. Чорного щодо подальшого розвитку бібліотек, музеїв, архівів у сучасному світі також тісно пов'язані з конвергентним напрямом [24]. Зокрема, вчений відзначає, що в сучасних умовах БМА адаптуються до технологій, але адаптація – це завжди пасивність. На його думку, адаптація потребує від БМА постійного намагання адекватно відповідати технологічному рівню, а взаємодія є першим кроком до змін у цьому аспекті. Саме взаємодія, вважає Ю. Чорний, надає можливості для долучення БМА до процесу розробки й формування перспективних конвергентних нано-інфо-когнітивних технологій [24]. Дійсно, процеси взаємодії бібліотек, музеїв, архівів спричиняють необхідність реагування технологій для її забезпечення. Крім того, слід зауважити, що місія бібліотек, музеїв та архівів відповідає меті розвитку соціуму. Тобто, вже розпочинається процес взаємовпливу, про який зазначає вчений. Це дозволяє розглядати взаємодію БМА не тільки як багатоаспектний соціо-комунікаційний процес між ними, але й як процес взаємозалежності з технологічним суспільним розвитком.

Центральне місце серед публікацій українських та зарубіжних авторів на початку XXI ст. належить проблемам інформаційно-ресурсної інтеграції культурної спадщини, яка зберігається в бібліотеках, музеях, архівах. Зокрема, архівознавець К. Тімс аргументує консолідований підхід до співробітництва БМА в напрямі інтеграції інформаційних ресурсів [45]. Російський вчений О. Антопольський вважає інтеграцію електронних колекцій наукової і культурної спадщини найоптимальнішим напрямом розвитку інформаційно-комунікаційного простору [1]. Інший дослідник – П. Грінфельд – розкриває особливості електронної енциклопедії, в якій об'єднуються БД бібліотек, музеїв та архівів [7]. Звичайно, з точки зору користувача доцільнішим буде інтеграція ресурсів, результат якої

дозволить оперативно й повно використовувати необхідну інформацію.

Представники канадської компанії «Архівна та музейна інформатика» Д. Бірман та Дж. Трант звертають увагу на декілька важливих результатів глобального поцифрування культурної спадщини [2]. До першого вони віднесли повніший доступ усіх громадян суспільства до необхідних джерел у будь-якому місці в будь-який час. Другим важливим результатом вони вважають вирішення питання інтелектуальної власності через право публічного займу, що спрямовується на компенсацію за використання власнику прав будь-якої країни. Третій пов'язують з можливістю формування додаткових послуг, четвертий – з можливістю створення універсальної бази знань.

Різні аспекти взаємодії БМА у напрямі інтеграції краєзнавчих інформаційних ресурсів розкриваються в публікаціях українських і російських дослідників [8; 22]. Доречно зауважити, що концептуальні засади сучасного краєзнавства закладені відомою українською вченою Н. М. Кушнарєнко [15]. Відповідно до її концепції та її послідовників провідними принципами в новій моделі соціально-комунікаційного простору має стати конструктивна співпраця бібліотек, музеїв, архівів регіону. Зокрема М. М. Кузнецова в рамках дисертаційного дослідження обґрунтувала необхідність системного формування краєзнавчих електронних ресурсів публічних бібліотек України як цілісності, що ґрунтується на засадах взаємопов'язаних, взаємозумовлених процесів їх створення, функціонування та використання [12].

У цифровій формі всі об'єкти текстових, аудіо- та відеофайлів, зображень і їхніх комбінацій є інформацією, котра містить певні знання. Для користувача не є принциповим, яка саме установа надає йому доступ до інформації та знань. У цифровому середовищі змінюється їхня поведінка, а саме: музеї мають можливість представити усю свою колекцію повністю, у вигляді метаданих та ЕК, бібліотеки поряд з ЕК презентують електронні тематичні виставки, використовуючи для їхнього розкриття музейні форми. Взаємопроникнення їхніх форм, методів, функцій створює сприятливі умови для розвитку конвергентного напрямку на засадах формування партнерського середовища. При цьому конвергенція розуміється як зближення діяльності бібліотек, музеїв, архівів [47]. Тобто конвергенція є системною взаємодією зі збереженням особливостей кожної соціокомунікаційної структури.

Доречно зауважити, що більшість дослідників у цьому напрямі

вважають пріоритетною партнерську модель. Зокрема О. Воскобойнікова-Гузєва обґрунтовує партнерство як один із механізмів реалізації стратегії модернізації бібліотечної діяльності і пов'язує з виконанням бібліотекою базової соціальної функції. Авторка зазначає, що соціальне партнерство в бібліотечній справі – це комплекс багатоваріантних відносин між суб'єктами партнерства, метою яких є інформаційне, організаційне, інтелектуальне та інше забезпечення соціокультурних потреб місцевої громади [5]. Серед проблем подальшого розвитку партнерства між БМА вчені вказують на стрімкий розвиток технологій та збільшення обсягу різномірної інформації в електронних колекціях, що спричиняє порушення зв'язків між різними елементами інформаційних систем. Зокрема, на необхідності вдосконалення управління такими процесами наголошує К. Лобузін [17].

Збільшується кількість статей, в яких розкриваються результати конкретних партнерських відносин і співробітництва бібліотек, архівів і музеїв у рамках проектів різного спрямування. Серед них можна виділити соціокультурні, технологічні, дослідницькі, освітні [32; 46].

У працях, опублікованих впродовж останніх років, обґрунтовуються конвергентні напрями розвитку соціокультурних установ, зокрема на основі наукових досліджень. Цікавим є дослідження, проведене в університеті Упсала (Швеція) на відділенні архівознавства, бібліотекознавства та інформатики й музеєзнавства протягом лютого-березня 2011 р. Його основною метою було визначення майбутньої професійної ролі працівника бібліотеки, музею та архіву як сукупного образу [38]. В результаті аналізу було визначено три майбутні спільні ролі: навігатор, інформаційний архітектор, комунікатор. Ці результати аналізу шведських дослідників свідчать про зближення функцій усіх трьох типів установ та узгоджуються з результатами українських досліджень й бібліотечних практик. Зокрема Т. Л. Бірюкова акцентувала увагу на спорідненості та взаємопроникненні головних функцій бібліотек, архівів та інших соціокомунікаційних інституцій [3]. Дослідник комунікаційного аспекту діяльності архівів М. М. Васильченко звернув увагу на такі ключові проблемні питання взаємодії: методична та організаційна діяльність, управління, перспективи підвищення рівня інформаційної культури населення, доступність документів, які становлять історичну й культурну цінність не тільки для України, а й для світової спільноти [4].

Вивченню партнерських зв'язків і співпраці між бібліотеками, архівами

та музеями присвячене дослідження, проведене протягом 2010–2011 рр. серед професіоналів двох вищих навчальних закладів Канади та трьох – Нової Зеландії [28]. Основний результат полягає у визначенні зростаючої зацікавленості до вивчення нових форм співробітництва, зокрема конвергенції. Більшість зарубіжних авторів обґрунтовують сучасний етап взаємодії БМА як етап конвергенції [26; 36; 41]. У цифровому соціально-комунікаційному середовищі, на думку багатьох авторів, громадськість не бачить суттєвої різниці в організації доступу до бібліотечних, архівних та музейних фондів. Користувачам важливо мати можливість знаходити, завантажувати, використовувати ресурси, незалежно від місця їх розміщення, мати доступ з однієї точки до необхідної інформації, що зберігається у фондах бібліотек, музеїв, архівів [41]. Безперечно, розвиток взаємодії працівників різних соціокомунікаційних установ стимулюють сучасні інформаційні технології. Зміни, що відбуваються в суспільстві, впливають на розширення функцій та розвиток нових напрямів у діяльності бібліотек, музеїв, архівів.

Привертає увагу конвергентна модель взаємодії БМА в невеличкому містечку Монтелупо біля Флоренції, яка вирізняється інноваційним архітектурним рішенням – поєднанням трьох соціально-комунікаційних середовищ через представлення будівлі у вигляді античних посудів. Про це повідомили професійне співтовариство італійські автори на конференції ІФЛА-2014 [44].

Значна кількість сучасних публікацій спрямована на обґрунтування конвергенції підготовки бібліотечних фахівців, документалістів архівної справи, музейних працівників для спільної ефективної діяльності в умовах технологічно-комунікаційного розвитку. Фахівці бібліотечної, а також архівної й музейної галузей активно дискутують питання освітньої конвергенції як інструменту розвитку бібліотек, музеїв, архівів [41; 43].

Отже, у зарубіжному досвіді позначається конвергенція в технологічному, дослідницькому, проектному, освітньому та територіальному аспектах.

Висновки. Загалом наукові уявлення про взаємодію БМА розвивалися від визначення необхідності їх співробітництва та аргументації доцільності створення спільних координуючих органів (протягом ХХ ст.) до концептуального обґрунтування взаємодії БМА як їх взаємозбагачення й розвитку (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) й до розуміння подальших перспектив бібліотек, музеїв, архівів на засадах партнерської співпраці та

конвергенції як зближення їх освітньої, наукової й практичної діяльності в умовах сучасної системи соціальних комунікацій.

Наукові погляди вчених доводять об'єктивну необхідність посилення системної взаємодії українських БМА на засадах партнерської моделі та конвергентних напрямів.

Подальші дослідження передбачають розробку механізмів та інструментів управління взаємодією БМА.

Список використаних джерел

1. Антопольский А. Б. Среда интеграции данных научных библиотек, архивов и музеев «LibMeta» / А. Б. Антопольский, О. М. Агаева, В. А. Серебряков // Информационные ресурсы России. — 2012. — № 5. — С. 8–12.
2. Бирман Д. От сканированных изображений к базе знаний. Модель и стратегия научных исследований [Электронный ресурс] / Д. Бирман, Дж. Грант // Электронные библиотеки. — 2005. — Т. 8, Вып. 5. — Режим доступа: www.elbib.ru
3. Бірюкова Т. Л. Бібліотека в системі документної комунікації: функціональний аспект: автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком. 27.00.03 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2015. — 19 с.
4. Васильченко М. М. Організаційно-функціональні трансформації архівів у сучасному соціально-комунікаційному середовищі: автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.02. — Харків, 2014. — 17 с.
5. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація: монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва. — Київ: Академперіодика, 2014. — 362 с.
6. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс: монографія / В. Горовий. — К.: НБУВ, 2010. — 360 с.
7. Гринфельд П. А. Политика интеграции информационных ресурсов по культуре на региональном уровне [Электронный ресурс] / П. А. Гринфельд, Т. Е. Мерсадыкова // Электронные библиотеки. — 2005. — Т. 8. — Вып. 4. — Режим доступа: www.elbib.ru
8. Иванова Н. В. Взаимодействие библиотек и музеев в развитии краеведческого движения на Николаевщине [Электронный ресурс] / Н. В. Иванова, Л. В. Редька // Крым-2003. — Режим доступа: www.gpntb.ru
9. Ильганаева В. Прикладні аспекти використання теорій діяльності та комунікацій у галузі освіти / В. Ильганаева, Х. Ельбесхаузен // Соціальні комунікації: результати досліджень – 2014: монографія. — К.: КНУКіМ, 2015. — С. 7–59.
10. Ильганаева В. А. Медиа как фактор формирования единства человеческого сообщества / В. А. Ильганаева // Социальный инжиниринг: модели и технологии: коллективная монография. — К.: КНУКіМ, 2015. — С. 27–48.
11. Колосовська О. «...Заступати інтереси української людності»: діяльність

союзу українських наукових робітників книгозбірень і музеїв у Львові (1930–1939) / О. Колосовська // Вісник Львів. ун-ту. Серія Книгознавство. — 2006. — Вип. 1. — С. 174–180.

12. *Кузнєцова М. М.* Системне формування краєзнавчих електронних ресурсів бібліотек як складової соціально-комунікаційного простору регіону: автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.03. — Харків, 2011. — 21 с.

13. *Куйбышев Л. А.* Библиотеки и музеи: кооперация и интеграция электронных ресурсов [Электронный ресурс] / Л. А. Куйбышев, Н. В. Браккер // Электронные библиотеки. — 2000. — Том 3. — Выпуск 2. — Режим доступа: www.elbib.ru

14. *Кулешов С. Г.* Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу / С. Г. Кулешов // Студії з архівної справи та документознавства. — 2009. — Т. 17. — С. 29–31.

15. *Кушнарєнко Н. М.* Бібліотечне краєзнавство — стратегія розвитку теорії і практики в умовах електронного середовища / Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2004. — Вип. 12/13. — С. 151–158.

16. *Кьорменді Л.* Як можна співпрацювати з іншими інституціями пам'яті / Л. Кьорменді // Архіви України. — 2004. — № 4–6. — С. 44–49.

17. *Лобузїна К. В.* Створення інтегрованого бібліотечного простору: основні проблеми та шляхи вирішення / К. В. Лобузїна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2012. — № 2. — С. 34–40.

18. *Майстрович Т. В.* Библиотеки, архивы, музеи: понятийный ряд / Т. В. Майстрович // Библиотековедение. — 2000. — № 3. — С. 16–22.

19. *Маяковский И. Л.* Архив, библиотека и музей / И. Л. Маяковский // Архив. дело. — 1926. — Вып. 5/6. — С. 45–56.

20. *Ноль Л. Я.* Сохранение электронных ресурсов по культурному наследию в музеях и библиотеках: общее и специфическое / Л. Я. Ноль // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире «Крым-2003». — М., 2003. — С. 351–353.

21. *Отле П.* Библиотека, библиография, документация. Избранные труды пионера информатики / Поль Отле. — Москва : ФАИР-ПРЕСС : Пашков Дом, 2004. — 348 с.

22. *Поздеева Н. Е.* Библиотеки, музеи и архивы в условиях большого города: проблемы и перспективы корпоративного взаимодействия / Н. Е. Поздеева // Румянцевские чтения: материалы междунар. конф. (11–13 апреля 2006 г.). — М. : Пашков дом, 2006. — С. 227–230.

23. *Федоров Н. Ф.* Сочинения. — Москва: Мысль, 1982. — 709 с.

24. *Черный Ю. Ю.* В чем может заключаться коэволюционная стратегия развития библиотек и других институтов социальной памяти? [Электронный ресурс] / Ю. Ю. Черный. — Режим доступа: <http://pl.spb.ru>

25. American Library Association. Committee on Archives, Libraries and Museums (CALM) [Electronic resource]. — URL : www.ala.org

26. *Bishoff L.* The collaboration imperative: If librarians want to lead in creating the

digital future, they need to learn how to work with their colleagues in museums and archives [Electronic resource] / Liz Bishoff // Library Journal. — 2004. — URL: <http://www.libraryjournal.com/article/>

27. *De Climmer E.* The Roubaix digital library and other collaborations : the Roubaix archives, multimedia library, and museum / E. De Climmer // BBF : Bull. Bibl. Fr. — 2011. — V. 6, № 4. — P. 57–61.

28. *Duff W.* From coexistence to convergence: studying partnerships and collaboration among libraries, archives and museums [Electronic resource] / Wendy Duff, Jennifer Carter, Joan M. Cherry, Heather MacNeil, Lynne C. Howarth // Information Research. — 2013. — URL: <http://InformationR.net/ir/18-3/paper585.html>

29. *Günter W.* Libraries, Archives and Museums: Catalysts along the Collaboration Continuum / Waibel Günter, Diane M. Zorich, Ricky Erway // Art Libraries Journal. — 2009. — 31, 2 — P. 17–20.

30. *Hedegaard R.* Benefits of Archives, Libraries and Museums Working Together [Electronic resource] / Ruth Hedegaard // World Library and Information Congress: 1–9 August 2003, Berlin, Germany. — URL: <http://archive.ifla.org>

31. *Higgs E.* Integration of Libraries, Museums and Archives / Edward Higgs // History and Electronic Artefacts. — Oxford: Oxford University Press, 1998. — P. 207–224.

32. *Kalfatovic M.* Smithsonian Team Flickr: a library, archives, and museums collaboration in Web 2.0 space / M. Kalfatovic, E. Kapsalis, K. P. Spiess, A. Camp, M. Edson // Archival Science. — 2008. — № 8(4). — P. 267–277.

33. *Larsen R.* The amalgamation of the Norwegian archive, library and museum sectors / R. Larsen // Scandinavian Public Library Quarterly. — 2003. — № 2. — P. 4–8.

34. *Magara, E.* The place of 'Library, Archives and Museum' in the Preservation of Documentary Heritage: A professional challenge for Uganda [Electronic resource] / E. Magara. — URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla72>

35. *Martin R.* Intersecting missions, converging practice / Robert Martin // RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage. — 2007. — № 8(1). — P. 80–88.

36. *Marty P.* An Introduction to Digital Convergence: Libraries, Archives, and Museums in the Information Age / Paul Marty // Library Quarterly — 2010. — V. 80, № 1. — P. 1–5.

37. *Nickel S.* Archive-Bibliotheken-Museen. Beispiele der Zusammenarbeit in Schweden / S. Nickel // AKMB-NEWS. — 2009. — № 1. — P. 27–30.

38. *Novia J.* Library, Archival and Museum (LAM) Collaboration : Driving Forces and Recent Trends / Jennifer Novia // The J. of the New Members Round Table. — 2012. — V. 3, № 1. — P. 1–10.

39. *Owen T.* Libraries, Museums and Archives Collaboration in the United Kingdom and Europe / Tim Owen // Art Libraries Journal. — 1999. — P. 10–13.

40. Ostby J. B. Co-operation between archives, libraries and museums / Jon Birger Ostby // *Scandinavian Library Quarterly*. — 2003. — № 2. — P. 3–12.
41. *Paulus M. J.* The converging histories and futures of libraries, archives, and museums as seen through the case of the curious collector Myron Eells / M. J. Paulus // *Libraries and the Cultural Record*. — 2011. — № 46(2). — P. 185–205
42. *Paulus M. J.* Reconceptualizing academic libraries and archives in digital age / M. J. Paulus // *Portal: Libr. and Acad.* — 2011. — Vol. 11. — № 4. — P. 939–952.
43. *Pijaux L.* The Birmingham Civil Rights Institute : a case study in library, archives, and museum collaboration / L. Pijaux // *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*. — 2007. — № 8(1). — P. 56–60.
44. *Rubichi M.* Libraries, archives, museums between physical and digital space. Models and analysis perspectives : IFLA-2014 [Electronic resource] / Marco Rubichi, Maria Pagano, Lorenzo Verna. — URL: www.ifla.org
45. *Timms K.* New partnerships for old sibling rivals: The development of integrated access systems for the holdings of archives, libraries, and museums / K. Timms // *Archivaria*. — 2009. — N 68. — P. 67–95.
46. *Waibel G.* Think globally, act locally: library, archive, and museum collaboration / G. Waibel // *Museum Management and Curatorship*. — 2009. — № 24 (4). — P. 323–335.
47. *Zorich D.* Beyond the Silos of the LAMs: Collaboration Among Libraries, Archives and Museums / Diane Zorich, Günter Waibel, Ricky Erway [Electronic resource]. — Available : www.oclc.org/research/publications/library/2008/2008-05.pdf

Serhii Shemaiev,
Ph. D.

Collaboration Between Libraries, Museums, Archives: Development of Scientific Ideas

The aim of this paper is summarization of scientific ideas on collaboration between libraries, museums and archives.

Research methodology. Articles, monographs and PhD theses written by Ukrainian and foreign authors were analyzed. Internet resources' monitoring and information search at the site of Vernadsky National Library of Ukraine took place, the most popular LIS journals were looked through to determine the range of publications focused on collaboration between libraries, museums and archives.

Results. The results of the conducted analysis reveal that the importance of collaboration between libraries, museums and archives was emphasized by the researchers back in 1920–1930. Scientific concepts of efforts consolidation of libraries, museums and archives were based on unification of the approaches of working with archival documents, library and museum funds and focused on usefulness of establishing

special institutional body to coordinate collaboration between them. This approach has developed due to the formation of public and corporate multicultural content by libraries, museums and archives in most countries.

At the end of the 20th century and at the beginning of 21st century there were three basic concepts of collaboration between libraries, museums and archives. The background of the first concept is independent work of libraries, museums and archives. The second concept is focused on common features of libraries, museums and archives rather than on their distinctive ones. The third concept is based on understanding common and distinctive features of libraries, museums and archives in the working process.

The works of Ukrainian researchers V. Horovyi, V. Ilhanaieva, V. Rizun, and foreign researchers D. Zorikh, H. Vaibel, R. Ervei, Iu. Chorny are of significant importance in understanding the processes of collaboration between libraries, museums and archives.

At the beginning of 21st century the issues of information resource integration of cultural heritage preserved in libraries, museums and archives are the main issues in the publications of Ukrainian and foreign researches. Most researchers consider the model of partnerships to be of highest priority in this aspect. Convergent areas of these three social and cultural institutions' development in the aspects of technology, research, design, education and territory are described in the research works recently published.

Novelty. The first overall analysis of scientific views, basic concepts of collaboration between libraries, museums and archives and development of those concepts as the basis of future collaboration prospects is presented in the paper.

The practical significance is in applying scientific concepts to practically enhance collaboration between Ukrainian libraries, museums and archives based on partnership model and convergence trends.

Keywords: library, museum, archive, collaboration, scientific concepts, partnership, convergence.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 026:82:001.32(477):316.77:004.77

Марина Штолько,

зав. науково-інформаційного відділу

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

**ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК
НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ІНСТИТУТІВ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
(на прикладі бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України)**

В статті на прикладі діяльності науково-інформаційного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України розглядаються інтеграційні процеси академічних бібліотек. Основними елементами виділено інтеграцію в єдиний світовий інформаційний простір, в наукове життя інститутів, інтеграцію з людьми, професійними асоціаціями / мережами / об'єднаннями.

Ключові слова: інтеграційні процеси, корпорація, кооперація, науково-інформаційний відділ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, єдиний інформаційний простір, віртуальна довідка, віртуальна виставка, сайт, соціальні мережі, облік користувачів, асоціація.

Коли йде мова про середовище науково-дослідного інституту, як правило, вживається поняття інформаційно-наукове середовище, мета якого – задоволення наукових (інформаційних) потреб суб'єктів наукової діяльності шляхом забезпечення доступу до інформаційних ресурсів. В інформаційно-науковому середовищі інститутів Академії наук бібліотека забезпечує ресурсну і комунікативну роль.

Поняття інтеграції доволі лаконічне і зрозуміле. *Інтеграція* – об'єднання чого-небудь у єдине ціле [4, с. 193]. Такі процеси не оминули бібліотеки НДІ.

Інтеграційні процеси в діяльності бібліотек науково-дослідних інститутів Академії наук України спричинені кількома факторами. По-перше, набиранням обертів інформатизації та глобалізації суспільства. По-друге – перманентними фінансовими кризами останніх років.

Перший фактор пояснюється розширенням потреб користувачів, певною «відкритістю» академічних установ. Другий фактор має природу негативну і пов'язаний із, на жаль, скороченням фінансування Академії наук, а звідси адміністрація науково-дослідних інститутів змушена йти на

урізання витрат, які виділялися для бібліотек (зменшується кількість працівників, скорочується передплата, не виділяють в потрібному обсязі кошти на поповнення фондів, зокрема, на придбання книг тощо).

Метою статті є опис інтеграційних процесів в діяльності науково-інформаційного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Приклади дослідження інтеграційних процесів в діяльності освітянських бібліотек знаходимо у статтях Т. Колесникової [1], П. Рогова [5]. К. Лобузін аналізує шляхи інтеграції сучасних бібліотек в інформаційне середовище, розглядає основні форми онлайн-бібліотечної діяльності: каталогізацію веб-ресурсів, дистанційне довідково-бібліографічне обслуговування, електронні виставки, пропонує засоби реалізації сучасних інформаційних сервісів на основі віддаленого обслуговування користувачів [3]. М. С. Слободяник досліджував наукові бібліотеки на сучасному – інформаційному етапі, вибудував модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції.

Наведемо приклади інтеграційних процесів у бібліотеках інститутів Академії наук.

Інтеграція бібліотек НДІ в єдиний інформаційний простір. На сьогоднішній день бібліотеки потерпають від зменшення кількості читачів, оскільки не спроможні задовольнити усі потреби користувачів. Користувач зацікавлений в отриманні потрібної інформації швидко і якісно. Допомогати повинні сайти бібліотек, сторінки в соціальних мережах.

Сайт сприяє доступності інформації. Бібліотеки НДІ переважно мають не власні сайти, а сторінки на сайтах своїх установ (інститутів). Традиційний перелік інформації, який можна знайти на сторінках: інформація про бібліотеку (адреса, режим роботи), фонди / ресурси бібліотеки. Інформацію про науково-інформаційний відділ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ можна знайти на сайті інституту в розділі «Підрозділи інституту». На сторінці науково-інформаційного відділу вміщено інформацію про основні напрями роботи відділу, наукову роботу відділу, кадровий склад, перелік працівників із назвою посади, натискаючи на прізвище співробітника, відкривається список друкованих праць цієї особи.

Віртуальні виставки. Книжкові виставки – традиційна форма роботи бібліотеки, актуальна завжди. Цей вид роботи трансформувалася під впливом інформаційних технологій у віртуальну виставку. Віртуальна виставка має переваги над традиційною: час проведення не обмежений,

віртуальна виставка доступна для користувача в будь-яку годину доби – і не в тільки протягом обмеженого часу, а постійно (в архіві). В бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України використовувалась консервативна форма – зображення обкладинок книг і анотацій видань, готувалися вони щоквартально. Тематичні розділи виставок: праці співробітників Інституту літератури, літературознавчі та літературно-критичні роботи, художня література, бібліографічні та енциклопедичні видання, іноземні книги. Існував такий вид діяльності з 2012 р. до середини 2015 р. За допомогою віртуальних виставок бібліотека інформувала користувачів про нові надходження до бібліотеки.

Віртуальна довідка. Користувачі можуть звернутися в бібліотеку з інформаційним запитом через Інтернет і отримати відповідь. Завдяки цьому досягається значна економія часу для користувачів, а бібліотеки підвищують свою популярність і роль в суспільстві як довідково-інформаційних центрів. В бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка отримати відповідь на питання, яке цікавить користувачів, можна, надіславши лист на електронну адресу або через соціальну мережу Facebook. На жаль, саме слово «віртуальна довідка» поки що ніде не фігурує на сайті. Найпопулярніші питання: інформація про бібліотеку (правила запису та користування), про послуги (чи є можливість ксерокопіювання, сканування, надання УДК та ББК), наявність/відсутність літератури.

Соціальні мережі. Соціальні мережі покликані об'єднувати людей за інтересами, видами діяльності. Серед науковців Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, за нашими спостереженнями, найбільшого поширення набула мережа Facebook. Бібліотека Інституту має сторінку в цій мережі. Робота з нею поки що ведеться не дуже активно (пости викладаються рідко, мала кількість передплатників). «Вивішується» інформація про цікаві нові надходження з фотографією обкладинки книги, короткою анотацією та змістом, також демонструє фото з проведених заходів. За допомогою Facebook ведеться листування з користувачами (передача УДК на замовлену статтю, повідомлення про листи, домовленості про зустрічі, вирішення робочих питань).

Вважається, що пости повинні викладатися щодня. Розташування одного поста на тиждень дорівнює втраті взаємозв'язку зі своєю аудиторією.

В 2012 р. були спроби створити мережу філологів – «Філологічний

простір» (<http://www.filolog.in.ua>), але вона не виправдала очікувань розробників. Змістове наповнення «Філологічного простору» мали становити повідомлення про конференції, зібрання та інші мистецькі події, інформації про вихід нових книжок, рецензій тощо. На цьому ресурсі планувалася невеличка електронна бібліотечка. Зокрема було вивішено повнотекстові матеріали журналів «Життя і революція», «Металеві дні», «Слово і час», книги: О. Лейтес, М. Яшек «Десять років української літератури» (2 томи). У 2014 р. на базі мережі «Філологічний простір» було проведено практику студентів 5-го курсу спеціальності «Літературна творчість» Київського університету імені Бориса Грінченка. Студенти «вливали» інформацію. Патрунувала цю мережу співробітник науково-інформаційного відділу С. В. Жигун. Девіз ресурсу: «Філологічний простір» покликаний створити умови для комфортного спілкування філологів та представити вітчизняну науку в глобальній мережі. Планувалося, що тут зустрічатимуться філологи і будуть обговорюватися філологічні проблеми. На даний момент цей ресурс припинив своє існування.

Вже звичним стало поєднання у фонді бібліотек традиційних (паперових) та електронних ресурсів. На 1 січня 2016 р. у фонді бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України нараховується 170 154 од., з них 27 400 – іноземних видань, періодичних та продовжуваних – 49 975, брошур – 1605, авторефератів – 4041, дисертацій – 750, електронних – 12.

Щоправда, поки що паперові ресурси переважають. Невирішеним залишається питання можливості безкоштовного отримання у видавництвах бібліотеками електронних варіантів книг з умовою не тиражування їх, а простого надання доступу для читачів/користувачів. Можливо, читачі будуть згодні заплатити певну суму за прочитання необхідного джерела інформації, якщо отримають його швидко, нехай і на визначений термін. Звичайно, певний відсоток повинні отримувати і автори, а не тільки видавництво. Але всі ці і подібні питання необхідно вирішити (а спочатку хоча б поставити) на державному рівні.

Традиційним є й поєднання паперового та електронного каталогу у бібліотеках НДІ. В бібліотеці інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України діє паперовий каталог (зарубіжних та вітчизняних книг, дисертацій, авторефератів, періодичних та продовжуваних видань), а також електронний (книги, які надійшли до фонду в період 1996–2015 р.; книги 1823–1923 рр. видання; автореферати; дисертації; праці співробітників

Інституту літератури; частково статті з профільної періодики та продовжуваних видань). Електронний каталог існує як локальний (в стінах бібліотеки) та частковий – мережевий (на сайті НБУВ та сайті Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України).

Інтеграційним процесом є також робота співробітників науково-інформаційного відділу Інституту літератури над наданням УДК для наукових праць (статей, дисертацій, збірників, книг) та використання ББК у розстановці бібліотечного фонду.

Внеском в інтеграційний процес можна вважати те, що співробітники науково-інформаційного відділу не лише використовують літературу для задоволення потреб своїх користувачів, а й самі створюють науковий контент (статті, бібліографії). Співробітники науково-інформаційного відділу реалізують модель наукової комунікації, беручи участь у різноманітних наукових конференціях філологічного, книгознавчого та бібліотечного спрямування.

За три роки (2014–2016) співробітниками науково-інформаційного відділу Інституту літератури написано і видано друком або в електронному варіанті: 1 монографія, 20 статей, 6 праць бібліографічного характеру (5 статей та 1 окреме книжкове видання). Співробітники відділу взяли участь у 10 конференціях, відвідали 16 семінарів, 1 школу-практикум, 1 тренінг.

Кооперація та корпоративна діяльність також можуть вважатися дотичними до інтеграційних процесів.

Кооперація дотична до інтеграції. *Кооперація* – особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво, об'єднання, співдія, співпраця, спільна дія [4, с. 323]. Кооперація (лат. cooperatio) – це «форма організації економічної діяльності людей і організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення потреб» [4]. Серед кооперативних видів діяльності можна вважати роботу над першою плановою темою науково-інформаційного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – «Україномовна книга у фондах бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. 1808–1923». Електронна версія вищезазначеного бібліографічного покажчика була передана завідувачеві відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського В. Ю. Омельчукові. Ця тема виконувалася в рамках державної програми «Національна бібліографія України. Зведений каталог україномовної книги. 1798–1923 р.».

Вважається, серед кооперативних заходів можна назвати творчі зустрічі. Такою, приміром, була зустріч з дитячою письменницею Галиною Малик, організовану науково-інформаційним відділом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ на території НВК № 176 м. Києва, яка відбулася 6 жовтня 2016 р. НВК № 176 підготували презентацію про письменницю, інсценізували невеличкий уривок з «Незвичайних пригод Алі», організували інтерв'ю з письменницею. Співробітники відділу домовлялися з Г. Малик, супроводжували її в день візиту, готували сумісну виставку книг.

Вже традиційним стала співпраця з музеями в процесі організації виставок. Так, науково-інформаційний відділ співпрацює з Музеєм книги і друкарства України, надаючи книги для їхніх експозицій. Як приклад такої співпраці, можна назвати виставку «Пісенне диво України – Маруся Чурай та її доба» (до 390-річчя від дня народження Марусі Чурай (1625–1653 рр.) та з нагоди козацького свята Покрови Пресвятої Богородиці» (15 жовтня 2015 р. – 20 січня 2016 р.) (7 од.). Студія «ВІАТЕЛ» використовувала матеріали з фонду бібліотеки Інституту літератури для роботи над фільмами «Дорога» (про В. Стефаника), «Valce Brilliante» (про О. Кобилянську).

Корпорація з латинської – об'єднання. Корпорація – замкнена група осіб, об'єднана вузькофаховими, становими та ін. інтересами [4, с. 341]. П. Рогов вважає, що корпоративна робота в бібліотечній сфері – це «об'єднання дій бібліотечних закладів та інших інформаційних установ для досягнення спільної мети і завдань, спрямованих на покращення інформаційно-бібліотечного обслуговування користувачів та формування інформаційного простору держави» [5, с. 118]. Цей напрям втілюється через створення електронних каталогів. Наприклад, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського надала можливість розташувати каталоги бібліотек науково-дослідних інститутів на сайті НБУВ. Цією можливістю скористалися Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, Інститут зоології, Інститут фізіології імені О. О. Богомольця, Інститут географії, Інститут історії України, Інститут археології, Інститут ботаніки імені М. Г. Холодного, Інститут електродинаміки, Інститут математики, Інститут теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова, Інститут соціології, Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського, Інститут клітинної біології та генетичної інженерії, Інститут біохімії імені О. В. Палладіна, Інститут проблем міцності імені Г. С. Писаренка.

Онлайнний електронний каталог бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ містить інформацію про книги, які надійшли до

бібліотеки з 1996-го по 2015 рр. Пошук можливий за автором, назвою, ключовими словами та роком видання. Паралельно вказується установа, у якій також іще мають знаходитися ці видання.

Інтеграція з людьми. Важливим напрямом діяльності є процес інтеграції, що передбачає неформальне спілкування з користувачами (відвідувачами) та співробітниками (колективом бібліотеки). На жаль, на даний різновид подеколи звертається мало уваги.

Перший компонент полягає у вирішенні організаційних проблем обслуговування, задоволення читацьких запитів різного виду і змісту, встановлення відносин і спілкування, сприяння освітній, науковій, виробничій діяльності користувачів. Мається на увазі, що читач/користувач/відвідувач отримує потрібну інформацію, задоволення від наданих послуг, бажання повернутися в бібліотеку не один раз, а бібліотекар отримує задоволення від того, що зміг допомогти користувачу, самовиявиться таким чином як кваліфікований працівник.

Бувають випадки, коли відвідувач не знаходить потрібної літератури в фондах бібліотеки. В такому випадку можна запропонувати йому скористатися послугою МБА (міжбібліотечного абонементу). Рекомендується вести картотеку відмов. Як тільки з'являється можливість, необхідно придбати запитване видання.

Бібліотека здійснює свою діяльність сукупно з користувачами та індивідуально для кожного з них. Користувач спільно з бібліотекарем стає «двигуном» послуг та ресурсів. Поширеною практикою в бібліотеках інститутів Академії наук є дарування книг для фондів книгозбірень співробітниками-авторами, упорядниками, перекладачами.

Бібліотеки науково-дослідних інститутів в цілому характеризуються певною «закритістю». Від самого початку вони планувалися як джерело для задоволення потреб наукових співробітників конкретного НДІ, звідси – відповідний напрям комплектування фондів. На сьогодні до бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка може звернутися будь-яка людина, існуватиме лише обмеження в часі обслуговування.

Користувачі бібліотек інститутів мережі Академії наук можуть класифікуватися за віком, наявністю/відсутністю вченого ступеню тощо. На семінарах УБА (Української бібліотечної асоціації) була запропонована класифікація читацького контенту:

- 1) старше покоління – 1925–1945 р.н.;
- 2) післявоєнне покоління – 1946–1964 р.н.;

- 3) покоління X – 1965–1982 р.н.;
- 4) покоління Y – 1983–1999 р.н.;
- 5) покоління Z – 2000–2010 р.н.

Відповідно до цієї класифікації рекомендується спосіб комунікації, ставлення бібліотекарів до відвідувачів. Для старшого покоління важлива фізична присутність, тому з ними необхідно будувати відносини безпосереднього спілкування. Спосіб комунікації повоєнного покоління – телефон / пошта, їм потрібно нагадувати про себе. Для покоління X переважаючими способами комунікації є e-mail, смс, їх треба залучати до бібліотеки. Способи комунікації останніх двох поколінь – соціальні мережі, про них треба дізнаватися, щоб отримати їх як клієнтів.

Другий складник інтеграційного процесу – партнерство (командна робота) співробітників науково-інформаційного відділу, що відбувається всередині колективу і поєднує фахівців певного напрямку діяльності. Єдність на рівні колективу бібліотеки виявляється в командній роботі. У кожного є своя ділянка роботи, але при необхідності кожен може замінити іншого, розраховувати на підтримку у праці заради надання якісних послуг.

Ефективність професійної взаємодії залежить від швидкості входження співробітника в колектив. Особливо це стосується нових співробітників. Керівники відділу повинні вжити заходи щодо інтеграції в колектив. Сучасні концепції управління персоналом побудовані таким чином, щоб фахівець міг мати навколо себе комфортне організаційно-культурне середовище з урахуванням власних ментальних цінностей.

Професійна взаємодія сприяє формуванню бібліотечно-інформаційного середовища з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, які системно впливають на всіх учасників процесу бібліотечного обслуговування, сприяють створенню локального інформаційного простору, де суб'єкти професійної діяльності та користувачі можуть отримати методичну та інформаційну підтримку, працювати в діалоговому режимі.

Бібліотека НДІ має бути укомплектована як кваліфікованими бібліотечними працівниками, так і системним адміністратором.

Інтеграція з науковим життям Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. В читальному залі бібліотеки презентуються дисертації, які будуть захищатися в Інституті. Також в читальному залі проводяться секції міжнародних наукових конференцій.

Співробітники науково-інформаційного відділу займаються науковою діяльністю, наприклад, в 2016 р. оцінювали есе Малої академії наук на Всеукраїнський конкурс, есе до 160-річчя від дня народж. І. Франка (32 роботи). Ляшенко О.А. брала участь в організації презентації наукового доробку М.П. Кодака в літературно-меморіальному музеї-квартирі М. Бажана (4 грудня 2015 р.).

Має місце співпраця з іншими відділами Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Прикладом цього може бути ситуація, коли співробітники бібліотеки допомагали відділу рукописних фондів і текстології, в описі архіву І. В. Жиленко (складання списку переданого для акту прийняття), архіву Ф. К. Сарани.

Співробітники науково-інформаційного відділу 22 серпня 2015 р. брали участь у фестивалі «Книжкова Буча», презентуючи видання Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ.

Інтеграційні процеси в обліку читачів/користувачів. Ніхто не відміняв статистику – підрахунок користувачів, книговидачі тощо. В «Українській бібліотечній енциклопедії» знаходимо визначення: «користувач інформації – особа чи організація, що отримує інформацію, яку надає бібліотека, інформаційний орган, інформаційний центр чи будь-яка інформаційна система» [2]. Втім досі чітко не визначено, враховувати лише відвідувачів бібліотеки чи сюди можна залучати тих, хто звернувся до електронного каталогу на сайті, є передплатником сторінки бібліотеки в соціальній мережі, але не є читачем бібліотеки, хто просто лайкнув пост в мережі. Логічно, що потрібно враховувати як реальних, так і віртуальних відвідувачів.

Інтеграційні процеси як участь у бібліотечних асоціаціях/об'єднаннях/мережах. Науково-інформаційний відділ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка входить в розгалужену мережу академічних бібліотек. Патрує цю мережу Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Серед заходів, у яких брали участь співробітники науково-інформаційного відділу Інституту літератури під головуванням НБУВ – 1) Робота бібліотек наукових установ НАН України: сучасні тенденції та завдання розвитку (16.05.2016); 2) Систематизація документів за УДК (3.11.2016).

За власною ініціативою завідувача науково-інформаційним відділу М. А. Штолько було оформлено індивідуальне членство в УБА (Українській бібліотечній асоціації). Серед членів вищезазваної асоціації більшість

становлять публічні бібліотеки та бібліотеки вищих навчальних закладів. У 2016 р. було відвідано наступні семінари та тренінги: 1) Оцінка результатів діяльності бібліотеки та форми професійної мотивації бібліотечників (28–29 лютого); 2) Фандрейзингова діяльність бібліотек (24 березня); 3) Новий погляд на бібліотечні сервіси (8 грудня); 4) Маркетинг в соціальних мережах для бібліотек (9 грудня).

Діяльність подібних асоціацій та об'єднань спрямована на сприяння розвитку інформаційно-бібліотечного надання послуг, комунікації та обміну досвідом між організаціями, закладами та установами. Подібні зібрання є генераторами нових ідей, послуг, сервісів.

Отже, можемо говорити про наступні різновиди інтеграційних процесів академічних бібліотек: інтеграція в єдиний інформаційний простір, інтеграція з людьми, з науковим життям інститутів, інтеграційні процеси в обліку користувачів/читачів, інтеграційні процеси як участь у бібліотечних асоціаціях/об'єднаннях/мережах.

Інтеграція в світовий інформаційний простір для забезпечення професійної комунікації і отримання професійної інформації відповідно з сучасним принципом «в будь-який час і з будь-якого місця» – перспективне явище.

На жаль, бюджетний дефіцит, який відчуває на собі вся мережа Академії наук України, не дозволяє оперативно модернізувати технічні засоби та програмні продукти. Як наслідок, можна констатувати недостатність автоматизованих робочих місць для користувачів, обмежені можливості віддаленого доступу до ресурсів.

Список використаних джерел

1. Колесникова Т. Кластер як нова регіональна модель інтеграції бібліотек ВНЗ України : концептуальні характеристики та умови реалізації [Електронний ресурс] / Тетяна Колесникова. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/433/1/claster%20bibl-inf.pdf> – Назва з екрана.
2. Користувач інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ube.nplu.org/article/%97> – Назва з екрана.
3. Лобузін К. Шляхи інтеграції бібліотечної діяльності до онлайн-ового середовища / Катерина Лобузін // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 7. – С. 1–5.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – Т. 2 : Ж – Обд. – Київ : вид-во «Аконіт», 1999. – 912 с.

5. Рогова П. Інтеграційні процеси у діяльності освітянських бібліотек України в умовах інформатизації / Павла Рогова // Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. – Вип. 9. – С. 115–130.

References

1. Kolesnykova, T. *Klaster yak nova rehionalna model intehratsii bibliotek VNZ Ukrainy: kontseptualni kharakterystyky ta umovy realizatsii* [The cluster as a new regional model for the integration of libraries of higher educational institutions in Ukraine: conceptual characteristics and implementation conditions] Retrieved from <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/433/1/claster%20bibl-inf.pdf> [in Ukrainian].
2. Korystuvach informatsii [User information]. Retrieved from <http://ube.nplu.org/article/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%> [in Ukrainian].
3. Lobuzina, K. (2012). Shliakhy intehratsii bibliotechnoi diialnosti do onlainovoho seredovyschcha [Ways to integrate librarianship into an online environment]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 7, pp. 1-5. Kyiv. [in Ukrainian].
4. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (Vols. 1-4). Kyiv: Akonit, 1999, vol. 2, 912. [in Ukrainian].
5. Rohova, P. (2014). Intehratsiini protsesy u diialnosti osvitianskykh bibliotek Ukrainy v umovakh informatyzatsii [Integration processes in the activity of educational libraries of Ukraine in the conditions of informatization]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiia knyhozn., bibliot. ta inf. tekhnol.*, 9, pp. 115-130. Lviv [in Ukrainian].

Maryna Shtolko,

Head of Scientific and Information Department,
T. H. Shevchenko Institute of Literature,
National Academy of Sciences of Ukraine

Integration Processes in the Activity of Research Libraries Institutes of the Academy of Sciences of Ukraine (on an Example of the Library of the T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine)

In the article on the example of the activity of the scientific-information department of the T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine considers the integration processes of academic libraries. The main elements highlighted the integration into a single world information space, the scientific life of institutions, integration with people, professional associations / networks / associations.

Keywords: integration processes, corporation, cooperation, scientific and informational department, T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, information space, virtual reference, virtual exhibition, site, social networks, user account, association.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

Розділ II

**Дослідження
книжкової культури України**

УДК 003.349:27-247:81'4

Наталія Бондар,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник,
зав. відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**УНІКАЛЬНІ ВАРІАНТИ
ДРУКУ ЄВАНГЕЛІЯ УЧИТЕЛЬНОГО
(Єв'є, 1616)**

У статті вперше введено в науковий обіг фактографічні відомості про унікально великий комплекс видавничих варіантів друку Євангелія учительного (Єв'є, 1616). Усього виявлено більше 600 варіантів набору. Варіантність пов'язана з позиціонуванням в одних і тих же словах вживання буквосполучення «шт» або літери «шта» (щ). Виявлені варіанти є проявом видавничої концепції представлення читачеві двох різних груп примірників, відмінних виключно вживанням «шт / щ». Відмічено зорієнтованість видавців та перекладачів, насамперед визначного українського мовознавця та просвітника Мелетія Смотрицького, на живомовну традицію української мови. Детальне вивчення виявлених варіантів у десяти примірниках збірки НБУВ дозволило встановити окремі похибки видавців при друці та комплектуванні примірників, спробувати реконструювати окремі технічні частини видавничого процесу під час верстання тексту. Поставлено питання про відсутність у сучасних мовознавчих студіях досліджень щодо диспозиції вживання у давній українській мові «шт/щ», що не дає можливості точно відтворити філологічні пошуки тодішніх творців, розбудовників та носіїв давньої української літературної мови.

Ключові слова: кириличні стародруки, варіанти набору кириличних стародруків, видавнича діяльність Вільнюської братської друкарні, мовознавчі студії, історія української мови.

Євангеліє учительне, видане в друкарні Вільнюського Святодухівського братства в Єв'є (Вевісі) 1616 р., 400-ліття від виходу якого нещодавно широко відзначала наукова спільнота, належить до віхових видань українського кириличного друку. В історії кириличного книговидання це було не перше видання тексту Євангелія учительного, раніше кириличним шрифтом його друкували південнослов'янські друкарні, в подальшому – першодрукарі І. Федоров та П. Мстиславець у Заблудові 1569 р., маєтку гетьмана Г. Ходкевича, пізніше вільнюські видавці В. Гарабурда та брати

Мамоничі, що декілька разів перевидали книгу, згодом друкарня Г. Балабана у Крилосі в 1606 р.

Відмінною рисою єв'їнського видання 1616 р. став його переклад з церковнослов'янської на «просту мову», тобто на літературну українсько-білоруську мову Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. Видання прикметне завдяки багатьом особливостям, зокрема, надруковане форматом у двійку, яким практично не видавалися книги вільнюської Братської друкарні, доволі пишно орнаментально оздоблене та декороване. Унікальною особливістю видання 1616 р. є й супровід його тексту п'ятьма варіантами передмов з присвятами покровителям – представникам магнатських та шляхетських родів Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, які були прихильні до православної віри, брали участь у діяльності друкарні і надавали кошти на друк тиражу. Вірогідно, Євангеліє учительне 1616 р. можна вважати виданням з найбільшою кількістю варіантів присвят.

У збірці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського нараховується 10 примірників цього друку. З них чотири повних, а в інших бракує початкових або кінцевих аркушів. Серед примірників НБУВ представлені всі п'ять варіантів передмови з присвятами Богдану Соломирецькому (шифри зберігання Кир.536, Кир.4489п), Федору Масальському (Кир.733), Богдану Огінському та Раїні Воловичівні Огінській (Кол.Попова 25), Анні Ходкевичівні Корецькій (Кир.732), Пелагеї Воловичівні Воїновій (Кир.5183п). Всі присвяти супроводжуються гербами донаторів та гербовими віршами. Передмова з присвятою Б. Соломирецькому надрукована за підписом «Максентий Смотриский», інші варіанти передмов мають загальний підпис іноків Святодухівського братського монастиря.

Примірники НБУВ репрезентують відомі давні книжкові збірки – Києво-Печерської лаври (Кир.536), Київського університету св. Володимира (Кир.4480п), Київської духовної академії (Кир.4482п, Кир.5183п), Волинської православної духовної семінарії (Кир.733), Волинського єпархіального давньосховища (Кир.732, Кир.4481п). Наявність у фонді десяти примірників видання надає можливість для ґрунтовних порівняльних досліджень особливостей його друку та паперу, зокрема й для виявлення варіантів набору та оформлення.

Ще при підготовці каталогу кириличних видань XV–XVII ст. фондів НБУВ 2008 р. ми звернули увагу на деякі особливості набору цього видання

[7, с. 28], зокрема, на варіантність кустоду аркуша 2 на початку основного тексту, – в одних примірниках використано кустод «што бы», в інших – «цо бы». Подальше пізніше дослідження примірників продемонструвало їх поділ на дві групи відповідно до використання літери «щ» чи словосполучення «шт», що проходить через увесь текст. Далі для полегшення передачі тексту замість літери «щ» ми вживатимемо сучасну літеру «ш».

Виявлена варіантність стосується виключно вживання слова «што» / «що», і похідних від нього слів, таких як «штоса», «штобы», «штожь», «ошто», «н'што», «наштожь», «штобов'ємь», «штосмо», «штоколвекь», «оштоколвекь», «н'зашто», «штоденному», «штобыс'колвекь». В інших словах вживається літера «шта» без варіантності – «щасливого», «щирого», «еще», «очищеніє», «щасливими», «щастит», «просв'щеніє», «крещеніє», «щодробливість».

Дослідження десяти примірників збірки НБУВ показало розподіл примірників за ознакою варіантності вживання «шт / щ» на дві групи – з буквосполученням «шт» набрані шість примірників – Кир.732, Кир.4480п; Кир.4482п; Кир.5183п., Кол.Попова 25, Кир.520, з літерою «щ» – чотири примірники – Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, Кир.733. До дослідження було залучено передрук видання 1987 р. в серії «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства» [3], здійснений за примірником збірки Національної бібліотеки Польщі в Варшаві (Сіг. 363) (далі скорочено Гарвард. передрук). Передрукований примірник також належить до варіанту з вживанням «шт», відтак досліджувалося загалом 11 примірників. Крім того, серед примірників можна визначити еталонні, тобто такі, де використано аркуші тільки з «шт» або «щ», та змішані, у складі яких переплетено аркуші обох варіантів з переважанням одного. Далі за текстом ми детальніше зупинимося на особливостях еталонних та змішаних примірників.

Унікальним виглядає те, що набір тексту обох груп примірників, за виключенням літер «шт/щ», ідентичний. Загалом нами було нараховано більше 600 варіантів набору. Варіантність пов'язана виключно з позиціонуванням в одних і тих же словах вживання буквосполучення «шт» або літери «шта» (щ). Одразу ж зазначимо, що нами було виявлено ще не всі варіанти вживання «шт/щ», оскільки робота з повного відчитування тексту хоча б двох, а бажано усіх 11 примірників є дуже часовитратною, повне представлення варіантів можливе за умови кількарязового

наскрізного перегляду тексту всіх доступних примірників або виявлення відмінностей за допомогою залучення комп'ютерних технологій. Мету цієї публікації ми бачимо насамперед у введенні в широкий науковий обіг характеристики виявленої варіантності, що є не тільки унікальним явищем в історії дослідження видавничого процесу, а й віддзеркалює філологічні пошуки видавців, і намагання привернути увагу до цього неординарного явища не лише істориків книги та мовознавців, а й фахівців інших галузей гуманітаристики.

З такими незвичними особливостями варіантності нам не доводилося зустрічатися ні в одному іншому кириличному виданні. Залишається незрозумілим, як видавцям вдалося втілити ці особливості технічно. Тобто при тому фактажі і знаннях про техніку виконання набору виходить, що виправлення цілеспрямовано вносилися прямо в набір кожної сторінки, і аркуші одразу ж сортувалися на дві групи. Нагадаємо, що складна технічна операція з заміни літери виконувалася для видання великого формату і дуже значного обсягу – його формула [4], 173, 351 аркуш, загалом 526 аркушів, тобто 1052 сторінки.

Технічно процес підготовки до друку та тиражування міг відбуватися так, – здійснювався набір двох сторінок тексту (за зошитами – якщо зошит восьмиаркушний – першої та шістнадцятої сторінок, тобто звороту аркуша 8), і віддруковувалася половина від такого накладу, далі літера, що підлягала заміні (припустимо, що «щ») виймалася і замінювалася двома літерами – «шт». Заміна однієї літери двома часто потребувала застосування інших змін у наборі. Далі за текстом ми спробуємо підтвердити первісну варіантність «щ» порівняно з «шт» та детальніше охарактеризуємо інші зміни, зумовлені заміною в наборі одних літер іншими, та технічні прийоми, які були для цього застосовані.

Одразу ж відзначимо, що дослідження мовознавчого доробку М. Смотрицького, зокрема в контексті вивчення філологічних особливостей єв'їнського Євангелія учительного 1616 р., належить до активно досліджуваних питань, – варто вказати на праці В. Засадкевича [6], В. В. Німчука [8], Д. Фріка [1; 2; 7], С. П'ю [3], Г. Чуби [9–11], П. К. Яременка [14], М. Гардзаніті [5], І. Д. Фаріон [10] та багатьох інших. Питання щодо написання в слові «што/що» літери «щ» або буквосполучення «шт» в них не розглядалося. Варто відзначити, що в більшості праць перекладачем Євангелія учительного 1616 р. беззастережно вважається М. Смотрицький, хоча фактичних відомостей

про це, окрім його підпису під передмовою з присвятою Б. Соломирецькому, все ж ми не маємо. В жодній з праць погляди М. Смотрицького щодо застосування «шт/щ» в слові «што/що» і похідних від нього не фіксуються, відтак сучасні мовознавчі дискурси щодо позиціонування «шт/щ» не висвітлюють ті пошуки, якими переймалися мовознавці та мовотворці минулого при підготовці до друку Євангелія учительного 1616 р. Варто зазначити, що в сучасних дослідженнях руськомовний переклад євангельських текстів на неділі та свята церковного року сприймається як практична реалізація мовної програми М. Сморицького разом з його «Граматиною». Поширені твердження, що М. Смотрицький намагався кодикологізувати не тільки церковно-слов'янську мову, в чому визначна роль належала його «Граматиці», а й просту українську [9]. На відміну від церковнослов'янської кодикологізування української проводилося не шляхом запровадження граматичних норм, а через практичне втілення в тексті, покликаною нести слово Боже через проповідь в широкі народні маси. Чи стояв за цим виключно М. Смотрицький, чи кілька осіб, залишається невстановленим. Безперечно, недостатньо вивчений мовний контент пам'ятки, а з урахуванням фантастичної варіантності «шт/щ» потребує нової уваги.

Якщо звернутися до історії літери «шта», то вона була в церковнослов'янській мові і читалася як «шт». Загалом у давній старослов'янській мові написання слів через «щ» та «шт» позиціонується як рівноправне та взаємозамінне. Походження літери «шта» пов'язане з лігатурами «ш+т», «ш+ч» або «т+ш». В сучасній українській мові у слові «што/що» замість літери «шта» вживається «щ» (читається як «шч»), в білоруській у відповідних словах пишеться і читається «шч», в російській – «сч». Українською буде «що», білоруською – «што», російською – «что».

Зважаючи на те, що примірники тиражу супроводжувалися аж п'ятьма різними присвятами покровителям, одразу ж напрошується припущення, що на мовні особливості перекладу, зокрема, на вживання варіантності «шт/щ», могли мати вплив саме їхні погляди. Однак дослідження тексту показує, що вживання в друкованому тексті варіантності «шт/щ» не було пов'язане з волею спонсорів, що підтверджують, наприклад, особливості двох примірників з присвятою Б. Соломирецькому, один з яких набраний з варіантом «шт» (Кир.4480п), інший – з варіантом «щ» (Кир.536). Далі у табл. 1 наведемо відомості про примірники, варіант присвяти, варіанти використання «шт/щ» в основному тексті та тексті передмови, повноту чи дефектність.

Таблиця 1

№	Шифр зберігання	Варіант набору основного тексту	Присвята	Варіант набору передмови	Повнота / дефектність примірників
1	Кир. 520	шт	не встановлено, бракує початку	С	неповний
2	Кир. 536в	щ	Б. Соломирецькому	щ	повний
3	Кир. 732	шт	Г. Ходкевичевні-Корецькій	щ	повний
4	Кир. 733	щ	Ф. Масальському	шт	неповний
5	Кир. 4480п	шт	Б. Соломирецькому	щ	повний
6	Кир. 4481п	щ	не встановлено, бракує початку	-	неповний
7	Кир. 4482п	шт	не встановлено, бракує початку	-	
8	Кир. 5183п	шт	П. Воловичевні Воиновій-Соколовій	шт	неповний
9	Кир. 5419п	щ	не встановлено, бракує початку	-	неповний
10	Кп. Попова 25	шт	Б. Огінському та Р. Воловичевні-Огінській	шт	повний
11	Гарвард, передрук []	шт	Б. Огінському та Р. Воловичевні-Огінській	шт	повний

З відомостей в табл. 1 видно, що варіант присвяти не завжди збігається з варіантом набору, відтак не підтверджується гіпотеза про вимогу щодо правопису зі сторони когось зі спонсорів. Про це свідчать й інші аргументи, отримані шляхом текстологічного аналізу примірників Євангелія учительного 1616 р. Наприклад, у примірнику Кир.732 з присвятою Г. Ходкевичевні-Корецькій, підписаною «іноками общего житія», фіксується вживання «щ» – «щобовѣмъ» (арк. [3], рядок 26; арк. [3], рядок 27); «що захохла» (арк. [3], рядок 27), в той час як основний текст належить до варіанту з використанням «шт».

У передмові примірника Кир.733 (змішаний варіант) з присвятою Ф. Масальському використано форму «шт» – «што» (арк. [2], рядок 18, арк. [3], рядок 32), «штоколвекъ» (арк. [2] зв., рядок 28; арк. [3], рядок 22) «щобовѣмъ» (арк. [3], рядок 31), «штонедельный» (арк. [3] зв., рядки 30–31), «штоденный» (арк. [3] зв., рядок 31).

Такий самий варіант тексту з вживанням «шт» виявлений у примірнику Кир.5183п з присвятою Пелагії Воловичевні, оскільки його текст від попередньої присвяти Ф. Масальському відрізняється тільки заголовком. З вживанням «шт» надруковано й присвяту Огінським (Кол. Попова 25). Відтак ми можемо говорити про непослідовність видавців, або ж дві різні концепції, і, відповідно, – дотичність до роботи над текстом передмов-присвят щонайменше двох різних редакторів-філологів.

Наполягаючи на тому, що дослідники все ж працюють на полі гіпотез щодо приписування всієї текстологічної роботи виключно М. Смотрицькому, можемо все ж спробувати встановити позицію саме М. Смотрицького як основного філолога, дотичного до роботи з цим тестом. Для цього проаналізуємо передмову-присвяту Б. Соломирецькому за підписом М. Смотрицького (примірник Кир. 536), в якій слово «што/що» вживається в формі з «щ» – «що» (арк. [2], рядок 20; арк. [2] зв., рядок 31; арк. [5], рядки 6, 12), «щоколвекъ» (арк. [3], рядок 38; арк. [4], рядок 34); «щоденныхъ» (арк. [4] зв., рядки 5, 25). Це може свідчити про його прихильність до форми написання слова «що» та похідних від нього через шт.

Варто відмітити, що матеріал присвят-передмов лише виокреслює поле функціонування форм слова «што/що», але не дає варіантного набору одного й того ж тексту, який ми маємо в основній частині Євангелія учительного, відтак саме євангельський текст примірників видання є предметом нашого дослідження унікальної варіантності.

При підготовці верстки і роздруку Євангелія учительного 1616 р. була проведена титанічна робота, оскільки вона вимагала не тільки заміни, а й вишукування літер, які потрібно було замінити. Технічно таку роботу можна було виконати за умови, коли необхідні заміни були позначені в тексті, з якого здійснювався набір, – вірогідно, рукописному. Тобто набірники мали перед собою рукописний коректурний примірник з позначенням всіх літер «щ», які потребували заміни на «шт», в інакший спосіб виявити ці літери не було можливості.

Помітно, що варіантність «шт/щ» розміщена впродовж тексту книги доволі нерівномірно. Є сторінки тексту або по кілька сторінок поспіль, на яких слів з вживанням «што/що» та похідних від нього не виявлено. І навпаки, є сторінки тексту, де «што/що» і однокореневі до них вжито по кілька, найбільше 6 разів. Наприклад, по 6 разів на сторінці вживаються слова «шт/щ» на аркушах 80 зв. I рахунку (рядки 5, 6, 9, 16, 21, 24); на аркуші 128 II рахунку (рядки 15, 16, 17 (2 слова), 20, 24); на аркуші 157 II рахунку

(рядки 7 (2 слова), 10, 12, 13, 15). Підстав вважати, що перекладач чи перекладачі зумисне намагалися уникнути вживання слова «што/що», не виявлено.

Далі в табл. 2 наведемо різноманітні приклади випадків відмінностей в наборі, викликаних заміною літер. При передачі тексту ми скористалися методикою спрощенням специфічних кирилических літер, передавши «юс малий» як «я», літеру «ук» сучасним «у», літеру «от» як буквосполучення «от», оскільки їх написання не стосується характеристики відмінностей і є ідентичним в обох варіантах. Варіанти підбрано таким чином, щоб показати й діапазон різноманітності змін у наборі, і відмінності між переліком примірників, зокрема, чергування варіантності у змішаних примірниках Кир.720 та Кир.733, а подеколи і в інших.

Таблиця 2

№	Аркуш	Текст варіанту з «шт»	Текст варіанту з «щ»
1.	арк. 20, рядок 6	оуда?: што заправды	оудать: щр заправды
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
2.	арк. 21 зв., рядок 5	Што* мы (без наголосу)	Щожъ мы (оксія над о)
	примірники	Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.732, Кир.4481п, Кир.5419п
3.	арк. 35 зв., рядок 22	Што* за конецъ	Щтожь за конецъ
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
4.	арк. 46 зв., рядок 22	што от него маеш *	щр от него маешь,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.520, Кир.4481п, Кир.5419п
5.	арк. 56, рядок 11	што нагоршій и натя *шій,	щр нагоршій и натяжшій,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.520, Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
6.	арк. 58, рядок 4	Што мы видячи братіе на рослабленом*:	Що мы видачи братіе на рослабленом*:
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.520, Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п

Продовження табл. 2

№	Аркуш	Текст варіанту з «шт»	Текст варіанту з «щ»
7.	арк. 61 зв., рядок 16	слиш*, того што., але што	слишь, того щр., але щр
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.5419п, Кир.520
8.	арк. 69, рядок 3	што ест', што уже маеш'... тое што	щр есть, што уже маешь... тое щр
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.733, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, Кир.520
9.	арк. 136, рядок 24	што вѣдаемо. А што мовит' ;,	щр вѣдаемо. А щр мовить,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
10.	арк. 146 зв., рядок 4	и штоколвекъ хто тугъ посьѣт',	и щоколвекъ хто тугъ посьѣтъ,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
11.	арк. 150 зв., рядок 6	што напервей офѣровано бываает'	щр напервей офѣровано бывааетъ
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
12.	арк. 153 зв., рядок 13	Што абы еси лацинѣй поня*	Що абы еси лацинѣй поняъ
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, Кир.733
13.	арк. 160, рядок 27	все штоколвек'	все щоколвекъ
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
14.	арк. 163, рядок 23	и*шій гиноу* Штобовѣ*	иншій гиноу* Щобовѣ*
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
15.	арк. 11, II раж., 18 рядок	што бысте ели и штобысте пили: ..., в што	щр бысте ѣли и щобысте пили: ..., в щр
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард. передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п

Продовження табл. 2

№	Аркуш	Текст варіанту з «шт»	Текст варіанту з «щ»
16	арк. 11 зв. II рах., рядок 2	што ести будеми, або што	щю ѳсти будеми, або што
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
17	арк. 21 II рах., рядок 27	вольнико ^а што	вольником ^і : що
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
18	арк. 31 зв. II рах., рядок 16	маеш ^і , толко што самому	маеш ^і , толко щр самому
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
19	арк. 56 II рах., рядок 10	Што понева ^а такъ ест ^і	Що понева ^а такъ ест ^і
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
20	арк. 71 II рах., рядок 11	што любить ^і ,	щр любить ^і ,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
21	арк. 116 II рах., рядок 26	што первой смерте ^{не}	щр первой смерте ^{не}
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
22	арк. 128 II рах., рядок 15	на ^а и тое што	нам ^и и тое щр
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
23	арк. 142 II рах., рядок 19	што ся мене доткнул ^і ;	щрся мене доткнул ^і ;
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, Кир.733
24	арк. 146 II рах., рядок 8	в ^і пере ^а што дано	в ^і перед ^і щр дано

Продовження табл. 2

№	Аркуш	Текст варіанту з «шт»	Текст варіанту з «щ»
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
25	арк. 177 зв. II рах., рядок 21	што те ^а	щр те ^а
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
26	арк. 182 зв. II рах., рядок 25	щколевкь твое ест ^і , бо если што зостанет ^і ,	щрколевкь твое ест ^і , бо если што зостанет ^і ,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.733, Кир.4481п, Кир.5419п
27	арк. 238 II рах., рядок 26	А што мовит ^і ,	А щр мовить,
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п
28	арк. 331 II рах., рядок 15	ощколевкь	ощколевкь
	примірники	Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25, Кир.520, Кир.733, Гарвард, передрук	Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п

Найчастіше заміна однієї літери «щ» двома літерами «шт» відбувалася за рахунок зменшення проміжків між словами без інших відмінностей у наборі. Відмітимо, що щільність набору, тобто проміжки між словами, а іноді й між літерами тексту Євангелія 1616 р. різна. Відтак, коли була можливість, набірники користалися тільки прийомом посування слів. До таблиці не включено випадки ідентичності набраних літер в обох варіантах, які переважають.

Однак часто спосіб ущільнення набору не дозволяв умістити потрібні літери, і доводилось вносити й інші зміни. Часто це досягалось шляхом заміни літери «ер» на «паєрик», тобто його виносний варіант (наприклад, варіанти 18–20, 26–27), або рядкової приголосної надрядковою виносною. Іноді використовувалася виносна в наборі з «шт» саме в цьому слові (наприклад, варіанти № 2, 3, 28), іноді – в поперельному (варіанти 1, 17, 17), частіше – в одному з наступних слів (варіанти 4, 5, 9, 10, 12, 19, 20). Іноді слово з виносною виявлялося віддаленим від місця заміни «щ» на «шт» на

декілька слів. Наприклад, на аркуші 13 зв. (рядок 26) слово «приста^а», надруковане з виносною, розміщено аж в п'ятому слові після слова «що», в другому кінці рядка, і така заміна вимагала переверстування усього рядка. Іноді для зменшення довжини слова застосовувалася заміна «о» звичайної «о» вузькою, наприклад, на аркуші 73 зв. II рахунку (рядок 25) у слові «маемо» в тексті «а що свое маемо».

Титанічна текстологічна робота свідчить про велике значення, яке надавалося при публікації книги фіксації мовних відмінностей у друці між «шт/щ». Це ні в якому разі не є виправлення одного звучання на інше. Технічно друк поліваріантного видання вимагав колосальних зусиль з боку видавців та друкарів, відтак мав бути добре обґрунтованим та вмотивованим. Видавнича робота поліваріантного тексту засвідчує і близькість редактора / редакторів або перекладача / перекладачів до видавничої і друкарської роботи, оскільки заміна в половині тиражу однієї літери іншою, потім збирання повних примірників з відмінним набором вимагало запасу знань, якого технічні працівники друкарні, напевне, не мали.

Вдавшись до застосування практики друку такої великої кількості видавничих варіантів, видавці технічно не могли не помилитися, не допустивши сплутування аркушів різних варіантів, а також обов'язково мали б десь допустити невиправлення літер у верстці. І дійсно, в кількох випадках нам вдалося «підловити» їх на кількох помилках.

На арк. 84 зв. рядок 12 в обох варіантах в усіх переглянутих 11 примірниках надруковано слово «щобы». Але на цій же сторінці виявлено варіантне чергування «шт / щ» в рядках 7, 11, 26, і воно є в примірниках різних груп – «щ» в примірниках Кир.520, Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, шт – в примірниках Кир.732, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Кол. Попова 25 та Гарвардському передруку. У примірнику Кир. 733 бракує аркуша. Відповідно рядок 7 «даеть. Що ся» / «даеть^і. Што ся», рядок 11: «шнить. Щобов'ѣмъ / шнить. Штобов'ѣмъ»; рядок 26: «о нем^і що / о не^с што».

Аналогічний випадок суцільного невиправлення «щ» на «шт» фіксується на аркуші 31 II рахунку, де в рядку 22 вжито текст «все щоколвекъ» знову в усіх 11 досліджуваних примірниках, хоча на цьому ж аркуші у верхньому рядку є варіанти набору в різних примірниках «Што бов'ѣм^і / щобов'ѣмъ», що демонструють заміну «щ» на «шт».

Так само залишилася непоміченою і невиправленою «щ» ще у кількох

випадках, наприклад, у слові «щонапрет^і//шіі» на аркуші 169 зв. II рахунку в рядку 28, у слові «ощо» на аркуші 190 II рахунку в рядку 18, у слові «що» на аркуші 281 II рахунку в рядку 22. Всі ці випадки, коли в усіх аналізованих примірниках вжито виключно літеру «щ», дозволяють говорити про первісність її вживання в авторському перекладі. Безперечно, ми виявили не всі випадки «невиправленості» «щ» на «шт», їх мало би бути більше, хоча помилок одиниці порівняно з сотнями вжитих варіантів. А ось уживання в усіх примірниках у слові «што» / «що» або похідних від нього формах тільки «шт» виявити не вдалося, вірогідно, їх і не було, що свідчить про вторинність цієї форми в тексті, внесення її в набір в якості виправлення.

Іноді, хоча й у рідкісних випадках, заміна «щ» на «шт» була здійснена, але з запізненням, відтак у більшості примірників вжито «щ», наприклад на аркуші 130 зв., в рядку 28 в тексті «што^с подобное» / «що^с подобное» варіант зі «щ» вжито в шести примірниках (Кир.536, Кир.732, Кол. Попова 25, Кир.733, Кир.4481п, Кир. 5419п), варіант зі «шт» – в п'яти примірниках (Кир.520, Кир.4480п, Кир.4482п, Кир.5183п, Гарвард. передрук).

Іноді детальний порівняльний аналіз набору кількох примірників дає унікальну можливість відтворити послідовність дій працівників, що здійснювали набір. Наприклад, на сторінці 308 зворот II рахунку в рядках 6 та 7 двічі вжито слово «штобысте / щобысте». При заміні «щ» на «шт» спочатку було замінено її тільки в рядку 6, а в рядку 7 не виправлено, потім помічено і в рядку 7. Відтак з «щ» в обох рядках набрано еталонні примірники Кир.536, Кир.4481п, Кир.5419п, з «шт» в рядку 6 та «щ» в рядку 7 – примірники Кир.732, Кир.733. Кол. Попова 25, з «шт» в рядках 6 та 7 – примірники Кир.4480п, Кир.4482п., Кир.5183п, Кир.520, Гарвард передрук.

Крім того, намагання прослідкувати за послідовністю вживання «шт/щ» дозволило помітити й декілька варіантів чергування «є / ѣ» у словах у значенні «їсти», «їли». Припускаємо вторинність цього варіанту порівняно «шт/щ» і його похідність від рішення про друк варіанту «шт/щ». Такі варіанти чергування літер «є» та «ять», відповідні вживанню: перша – «шт», друга – «щ». Варіантність вживання «є / ѣ» зафіксовано в двох фрагментах, вжитих у тексті Євангелія 1616 р. по декілька разів. Перший фрагмент: «штобы//сте ели и штобысте пили» / «щобы//сте ѣли и щобысте пили», фіксується на аркуші 11 (рядок 16), на аркуші 14 II рахунку (рядок 25–26), на аркуші 14 зв. II рахунку (рядок 12), на аркуші 308 зв. II рахунку (рядок 6). Другий фрагмент тексту: «што ести бѣдемо або што пити / що ѣсти будемъ»,

або што пити», виявлений на аркуші 11 зв. II рахунку (рядок 2) та на аркуші 16 II рахунку (рядок 21). На цьому ж аркуші 16 II рахунку у рядку 23 вжито варіантність «є/ѣ» без «шт/щ» – «Єсти, и пити / ѣсти, и пити».

Відмінність у формах слова «єли / ѣли» засвідчує наближення до живого мовлення, оскільки слово у варіанті з уживанням літери «ять» читається в українському варіанті як «їли», що наближує цю граматичну форму до української мови. Інших відмінностей у наборі між обома варіантами, крім багаторазового чергування «шт/щ» та кількох випадків чергування «є/ѣ», що супроводжують варіант «шт/щ», виявити не вдалося.

Варто наголосити на тому, що тираж примірників Євангелія учительного 1616 р. в перекладі українською мовою презентує не виправлення однієї форми слова «що/што» і похідних від нього, як ми встановили, первинної «щ» на «шт», а два можливі варіанти, пропонувані для паралельного використання, можливо, з орієнтацією на різні ареали вживання чи певну градацію читачів. Нам невідомо, чи стояла за цим позиція однієї людини, найвірогідніше, вже згаданого М. Смотрицького, чи кількох людей, задіяних у підготовці тексту до друку. Так само як невідомо, чи це спільна позиція надати два варіанти форми слова «що/што», чи граматичні ідейні суперечки, консенсусним вирішенням яких став друк тексту з варіантністю «щ/шт». Вживання літери «шта» можна вважати більш демократичним, оскільки воно давало варіантність читання – «що» або «што», вживання буквосполучення «шт» можливості читання як «що» вже не надавало, так само як вживання «ять» можливість читання слова і через «і», і через «є», в той час як «є» – без варіантності читання. Використана варіантність є яскравим самобутнім проявом формування національних мов, – у цьому випадку – української та білоруської, поки не зрозуміло, чи свідомо задекларованим укладачами та редакторами тексту, чи прониклим у книжкову пам'ятку та в історичну граматику руської мови внаслідок суперечки двох філологічних позицій.

Ми вже відзначали, що сучасні дослідники граматичних пошуків мовознавців XVI–XVII ст. володіють вкрай обмеженою кількістю ресурсу для студій. Можемо прослідкувати тенденцію вживання «шт/щ» у виданих у той час українських текстах. Наприклад, у острозькому виданні дидактичного «Лікарства на оспалий умисл чоловічий» 1606 р., де основний текст твору набрано паралельно церковнослов'янському та книжною українською, в церковнослов'янському тексті вжито відповідну форму «что», а в українському – «що» (рядок 1 аркуша [29]зв. та [30];

рядок 9 та 14 аркуш 97 зв.; рядки 9 та 13, аркуш 98; рядок 1, аркуш 101 зв. та 102), що засвідчує перевагу саме такої форми для українського тексту.

Загальновідомо, що текст Євангелія учительного 1616 р. було передруковано в Києві у друкарні Києво-Печерської лаври 1637 р. за часів Петра Могили. Вважається, що перед публікацією в Києво-Печерській лаврі було проведено серйозну текстологічну роботу [2]. Порівняння обох видань не є предметом нашого дослідження, висловимо лише декілька попередніх зауважень, які стосуються вживання в київському виданні варіантності «шт/щ». Наші спостереження показали, що здійснені в Києві виправлення позиціонування «шт/щ» у слові «що» та похідних від нього не стосувалися. Для передруку 1637 р. було використано примірник Євангелія 1616 р. з варіантом зі «шт», відтак вживання «шт» не відображає свідому граматичну позицію київських редакторів, а є результатом механічного запозичення тексту 1616 р. у варіанті зі «шт». Це яскраво підтверджує вже згадана помилка на аркуші 84 зв. I рахунку (рядок 12), допущена у виданні 1616 р., де в усіх 11 примірниках вжито не «шт», а «щ» – «щобы недано», і таку ж форму попри домінування в примірнику Євангелія 1637 р. в слові «што» та похідних від нього (с. 164, рядок 6), одночасно на цій же сторінці 164 вживається «шт» – «Штося» (рядок 1), «Што // бов'ємъ» (рядки 4–5).

За аналогією можна перевірити помилкове вживання в київському Євангелії 1637 р. й інших «щ» в тих фрагментах тексту, що і Євангелії 1616 р. – на аркуші 31 II рах., де в рядку 22 вжито текст «все щоколвекъ» в усіх 11 досліджуваних примірниках. У київському Євангелії 1637 р. вжито також «все щоколвекъ» (с. 398, рядок 15). На кілька сторінок пізніше в Євангелії 1637 р. це ж слово вжито у формі «штоколвекъ» (с. 405, рядок 27), як і в примірниках Євангелія 1616 р. з «шт», оскільки в цьому випадку при друці видання 1616 р. помилку з заміною «щ» на «шт» не було допущено. В передмові до київського видання 1637 р. вжито слова з «щ» – наприклад, «щоколвекъ» в рядках 25 та 26 с. [11] з відмінностями написання. На початку основного тексту (с. 1, рядок 14) вжито це ж слово у формі «штоколвекъ» у відповідності з варіантом тексту Євангелія 1616 р., за яким було здійснено передрук. Тобто при друці Євангелія 1637 р. диспозиція щодо вживання «шт/щ» не вважалася редакторами актуальною, відтак допускалося варіантне написання. Крім того, наведений приклад свідчить, що текстологічна граматична правка Євангелія 1637 р. проводилася не надто ретельно.

Первісне виявлення та дослідження унікальної варіантності набору «шт/

щ» в Євангелії учительному 1616 р. засвідчує, що це найбільший за кількістю відмінностей варіант друку кириличного видання стародрукованого періоду. Дослідження такої варіантності вказує на необхідність вивчення всієї сукупності доступних примірників, адже подібні відмінності можна виявити тільки шляхом ретельної звірки примірників між собою. Фантастична кількість варіантів і технічна складність, необхідна для їх друку, вказує на суттєву роль, яку тодішні фахівці мовознавці надавали позиціонуванню обох варіантів, яка поки залишилася поза увагою сучасних філологів. Крім того, читачам було запропоновано лінгвістичну поліваріантність різних примірників, що також можна визначити як явище унікальне в історії давнього кириличного книговидання. Велика кількість варіантів уживання «шт/щ», що вимагали значних трудових затрат, виконана доволі ретельно. Незначні допущені похибки дозволяють відтворити складники процесу друку та встановити первісність вживання «щ» порівняно з «шт». Вживання варіантності «шт/щ» вказує на орієнтацію редакторсько-видавничої групи на живомовну традицію і демонструє унікальні мікрофакти практичного формування в знакових друкованих текстах національних мов, зокрема, української та білоруської. Виявлена варіантність наочно демонструє нам напрями граматичних пошуків творців тексту Євангелія учительного 1616 р., і відтак змушує звернутися до нових досліджень цього видання.

Список використаних джерел

1. Frick D. Meletij Smotryc'kij and the Ruthenian Language Question / D. Frick // *Harvard Ukrainian Studies*. 1985. Vol. IX, № 1–2. – P. 25–51.
2. Frick D. Petro Mohyla's Revised Version of Meletij Smotryc'kyj's Ruthenian «Homiliary Gospel» / D. Frick // *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists: Linguistics*. – Columbus: Slavica, 1988. – P. 107–120.
3. The «Jevanhelije Učytelnoje» of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by D. A. Frick // *Harvard Library of Early Ukrainian Literature*. – Vol. 2. – Cambridge, Mass., 1987. – 551 p.
4. Pugh S. M. Testament to Ruthenian : a linguistic analysis of the Smotryckyj variant / S. M. Pugh. – Cambridge, Massachusetts : Harvard UP, 1996. – 300 p. – (Harvard series in Ukrainian studies / Harvard Ukrainian Research Institute).
5. Гардзанити М. «Учительное евангелие» Мелетия Смотрицкого в контексте церковно-славянской традиции евангельской гомилетики и проблема перевода евангельских чтений / Марчелло Гардзанити // *Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia Ucraina e Russia XVI–XVIII secolo a cura di Giovanna Brogi*

- Bercoff, maria Di salvo, Luigi Marinelli Redazione dell'orso. – Alessandria, 1999. – С. 167–186.
6. Засадкевич Н. Мелетий Смотрицкий как филолог. – Одеса, 1883. – 204 с.
 7. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – С. 28.
 8. Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства // *Смотрицький М. Граматика / підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука*. – Київ : Наукова думка, 1979. – 111 с.
 9. Фрік А. Д. Мелетій Смотрицький і руське мовне питання / Девід Фрік // *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції – Львів : Наук. тов-во ім. Т. Шевченка, 1992. – Т. СХХІV. – С. 210–229.*
 10. Фаріон І. Д. Мелетій Смотрицький крізь призму статусу руської та слов'янської мов [Електронний ресурс] / І. Д. Фаріон // *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 36. – С. 241–246. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_36_75.pdf
 11. Чуба Г. «Учительне Євангеліє» 1616 р. у перекладі Мелетія Смотрицького в контексті української гомилетичної літератури // *Київська Академія*. – Вип. 2–3. – Київ, 2006. – С. 5–13.
 12. Чуба Г. Учительне Євангеліє 1616 року в контексті «мовної програми» Мелетія Смотрицького / Г. Чуба // *Київська академія*. – Вип. 11. – Київ : Laugus, 2015 – С. 11–24.
 13. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи / Галина Чуба. – Київ; Львів : Свічадо, 2011. – 223 с.
 14. Яременко П. К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість / П. К. Яременко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 159 с.

References

1. Frick, D. (1985). Meletii Smotryckii and the Ruthenian Language Question. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. IX, 1–2, pp. 25–51.
2. Frick, D. (1988). Petro Mohyla's Revised Version of Meletij Smotryckyj's Ruthenian «Homiliary Gospel». *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists: Linguistics*. Columbus: Slavica, 1988, pp. 107–120.
3. Frick, D. (Introd.) (1987). *The «Jevanhelije Učytelnoje» of Meletij Smotryckyj*. Cambridge, Massachusetts, 551 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Vol. 2).
4. Pugh, S. M. (1996). *Testament to Ruthenian: a linguistic analysis of the Smotryc'kyj variant*. Cambridge, Massachusetts : Harvard UP. 300 p. (Harvard series in Ukrainian studies / Harvard Ukrainian Research Institute).

5. Gardzaniti, M. (1999). «Uchytelnoe Evangelie» Meletii Smotrytskogo v kontekste tserkovno-slavianskoi traditsii evangelskoi gomiletiki i problema perevoda evangelskikh chtenii [Didactic Gospel of Meletii Smotrytskij in the context of Church-Slavonic tradition of Gospel homiletics and the issue of gospel reading translations]. Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia Ucraina e Russia XVI–XVIII secolo a cura di Giovanna Brogi Bercoff, maria Di salvo, Luigi Marinelli Redazione dell'orso. – Alessandria. pp. 167–186 [in Russian]

6. Zasadkevich, N. (1883). *Meletii Smotritskiy kak filolog* [Meletii Smotritskiy as a philologist]. Odessa. 204 p. [in Russian].

7. Bondar, N. P., Kyseliov, R. E., Rosovetska, T. M. (comps.) (2008). *Kyrylychni starodruky 15–16 st. u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: kataloh [Cyrillic old-printed editions of 15–17 th century in Vernadsky National library of Ukraine: Catalogue]. Kyiv, 232 p. [in Ukrainian].

8. Nimchuk, V. V. (1979). *Hramatyka M. Smotrytskoho – perlyna davniogo movoznavstva* [Smotrytsky Grammar masterpiece of ancient history language]. Smotrytskyi M. Hramatyka (pidhot. faks. vyd. ta doslidzhennia pamiatky V. V. Nimchuka). Kyiv: Nauk. dumka., 111 p. [in Ukrainian].

9. Frik, A. D. (1992) Meletii Smotrytskyi i ruske movne pytannia [Meletii Smotrytskyi and Russ language issue]. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka. Pratsi filolohichnoi sekcii* – Notes of Shevchenko scientific foundation. Works of philological section. Lviv: Shevchenko scientific foundation T. CXXIV. p. 210–229. [in Ukrainian].

10. Farion, I. D. (2013). Meletii Smotrytskyi kriz pryzmu statusu ruskoi ta slovianskoi mov [Meletij Smotrytskij through the lense of Russ and Slavonic languages status]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*. Ser.: *Filolohichna* – Scientific notes [of National University Ostroh Academy]. Series : Philology. 36. P. 241–246. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_36_75.pdf [in Ukrainian].

11. Chuba, H. (2006) «Uchytelne Yevanheliie» 1616 r. u perekladi Meletii Smotrytskoho v konteksti ukrainskoi homiletychnoi literatury [Didactic Gospel of 1616, translated by Meletii Smotrytskyi, in the context of Ukrainian homiletic tradition]. *Kyivska Akademiia*, 2–3. Kyiv, pp. 5–13 [in Ukrainian].

12. Chuba, H. (2015) Uchytelne Yevanheliie 1616 roku v konteksti «movnoi prohramy» Meletii Smotrytskoho [Didactic Gospel of 1616 in the context of Meletij Smotrytskij «language program»]. *Kyivska Akademiia*, 11. Kyiv: Laurus, pp. 11–24. [in Ukrainian].

13. Chuba, H. (2011). *Ukrainski rukopysni uchytelni Yevanheliia. Doslidzhennia, kataloh, opysy*. [Ukrainian handwritten Didactic Gospels. Research, catalogue, descriptions]. Kyiv–Lviv: Svichado. 223 p. [in Ukrainian].

14. Yaremenko, P. K. (1986) *Meletii Smotrytskyi. Zhyttia i tvorchist*. [Meletii Smotrytskyi. Life and creation]. Kyiv: Nauk. dumka. 159 p. [in Ukrainian].

Nataliia Bondar,

Ph. D., Senior Researcher, Head of department,
Vernadsky National Library of Ukraine,

Unique Variants of Didactic Gospel Print (Vievis, 1616)

In the article for the first time factual information on uniquely large complex of editorial variants of Didactic Gospel print (Vievis, 1616) is introduced into scientific use. In general more than 600 variants of typesetting are determined. The variation is connected with usage of letter combination «шт» or letter «шта» (ш) in same words. Discovered variants reflect editorial conception of presentation to reader two different groups of copies, distinguished only by usage of шт/ш. The orientation of editors and translators, in particular prominent Ukrainian linguist and educator Meletius Smotrytsky, to speaking tradition of Ukrainian language is shown. Detailed examine of discovered variants in ten copies of edition from Vernadsky National library of Ukraine collection gave the possibility to determine certain editorial mistakes, which were made during the process of printing and gathering of copies. Also it enabled to make an attempt to reconstruct particular technical elements of editorial process connected with text proof in sheets. The issue of absence in modern linguistic special researches of шт / ш usage disposition, which preclude precise display of philological seeking of old Ukrainian language creators and native speakers, was pointed.

Keywords: Cyrillic old-printed editions, variants of Cyrillic old-printed editions typesetting, editorial work of Vilnius Brotherhood printing-house, linguistic studies, history of Ukrainian language.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 94(477)"1917-1921"(094.1):025.172

Катерина Жбанова,

молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ПРИМІРНИКИ УНІВЕРСАЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
З КОЛЕКЦІЇ ЛИСТІВОК
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті йдеться про примірники видань аркушівок з текстами Універсалів Української Центральної Ради, що зберігаються у колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. На основі попримірникового аналізу 11 листівкових видань розглянуто особливості друків віхових державотворчих пам'яток доби Української Народної Республіки. Значна увага приділена композиції аркушівок та їх художньому оформленню. Визначено основні тенденції політичних процесів, що впливали на особливості видань Універсалів.

Ключові слова: Універсали Української Центральної Ради, листівки, аркушівки, національне державотворення, Українська революція 1917–1921 рр.

Українська революція 1917–1921 рр. завжди була і залишається серед пріоритетних тем наукових досліджень. Актуальність вивчення політичного досвіду минулого посилюється в контексті сучасного історіографічного процесу в Україні, що відзначається зростанням наукового інтересу до переломних періодів історії українського народу, та у зв'язку з нагальною необхідністю врахувати позитивну та негативну практику державотворення в часи Української революції. Підвищене зацікавлення подіями 1917–1921 рр. як серед наукової спільноти, так і загалом у суспільстві також викликане наближенням низки ювілейних дат, які з 2017 р. відзначаються на найвищому державному рівні.

Вивчення історії Української революції передбачає залучення широкого кола різних за походженням і видами джерел, як архівних, так і опублікованих, тому значний дослідницький інтерес становлять джерелознавчі аспекти теми. До специфічних матеріалів, що допомагають відтворити прогалини в історії революційних подій, належать неперіодичні видання (брошури, листівки) тієї доби. Аркушівки відбивають події та факти реального історичного процесу безпосередньо у світлі політичних, економічних, ідеологічних, естетичних, суспільних поглядів та інтересів

людей, з'являються в результаті їхньої діяльності [1], відтак містять унікальний інформативний потенціал, безцінний для повноцінного відтворення історичної картини. Проте тривале перебування листівкової літератури в спецхранах, розпорошеність її одиничних екземплярів по сховищах різних архівів і бібліотек країни та загальне погане збереження такого виду друків (значна частина аркушівок взагалі назавжди втрачена) залишають її і сьогодні недостатньо актуалізованою науковцями.

Листівки, що нині зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань (далі ВСРВ) НБУВ, підтверджують тезу про те, що 1917–1921 рр. стали часом остаточного політичного та державницького пробудження України, адже є друкованим продуктом різноманітних центральних та місцевих органів влади та управління, політичних сил, громадських організацій, професійних груп, а подекуди й окремих осіб. Зокрема аркушівки колекції ВСРВ відображають законодавчі тенденції Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Початки національного будівництва відбилися у листівках, що у властивій їм формі подають виклад офіційних документів тогочасної влади (накази, постанови, резолюції, циркуляри, універсали), передруки текстів статей і промов державних діячів.

Водночас листівки національних державних утворень початку ХХ ст. лише частково потрапляють до наукового обігу при дослідженні історії Української революції 1917–1921 рр., та й самі аркушівки як історичне джерело стали предметом лише поодиноких досліджень [2]. Тільки після проголошення незалежності України почали з'являтися публікації окремих екземплярів таких матеріалів з науковими коментарями до них [3]. На відміну від більшовицьких листівок облік аркушевої продукції національних громадських, культурних, військових та державних сил, що діяли на території України в 1917–1921 рр., тривалий час не здійснювався, створення її зведеного каталогу ще попереду.

Важливими документами, які дають можливість прослідкувати еволюцію українського державотворення, є Універсали Української Центральної Ради. Примірники листівок з текстами Універсалів ще не стали предметом окремого дослідження. Водночас джерелознавче опрацювання збережених до сьогодні аркушевих публікацій цих документів дає змогу визначити рівень сприйняття ідей та популярність політики Української Центральної Ради серед широких верств населення. Відтак актуальним залишається дослідження варіантів аркушевих видань примірників Універсалів, інформація про замовників, друкарні, географічні межі

видань документів, мова аркушівок, їх побутування та поширення.

Упродовж 1917–1919 рр. за сприяння тогочасної української влади, проукраїнських партій та організацій були видрукувані різні аркушеві видання Універсалів. Далеко не всі з них збереглися до нашого часу, до того ж вони залишаються розпорошені по сховищах різних державних установ чи знаходяться у приватних колекціях. У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ зберігається значна частина оригінальних листівок з текстами усіх чотирьох Універсалів УЦР, не виключено, що окремі з них залишилися в єдиному примірнику. Всього у колекції листівок ВСРВ нараховується 11 варіантів аркушівок з текстами Універсалів. Офіційний текст документів у наявних друках переданий без змін (збережені назви, структура та зміст Універсалів, дати їх ухвалення), натомість їм притаманні значні розбіжності в аркушевій формулі, наборі, а також у художньому оздобленні, деякі примірники мають передмови, надруковані поруч інші документи. Жоден наявний у ВСРВ примірник не позбавлений художніх друкарських засобів: застосування різних шрифтів, виділень жирним, курсивом, відступами, виокремлення ключових положень документа тощо.

Спробуємо охарактеризувати примірники Універсалів з колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ та визначити основні тенденції політичних процесів, що впливали на особливості їх друку.

Одразу після створення Українська Центральна Рада розпочала активну агітаційно-пропагандистську видавничу діяльність, основним завданням якої було створення в суспільстві відповідних передумов для продовження змагань за права України. Прес-бюро при УЦР займалося підготовкою та публікацією різноманітних відозв та резолюцій, які були частиною урядового інформування [4, с. 8]. 3 листопада 1917 р. інформаційне прес-бюро діяло при Генеральному Секретаріаті. Воно інформувало УЦР про події в Україні, а населення про діяльність УЦР, Генерального Секретаріату. Так відбувалося заповнення ніші політичної освіти широких мас. Зокрема, інформаційне бюро при Міністерстві внутрішніх справ ініціювало видання текстів Універсалів у листівках. У друкарні Міністерства, ймовірно, було надруковано у вигляді листівок всі Універсали УЦР.

У колекції листівок ВСРВ зберігаються такі видання друкарні Міністерства внутрішніх справ з текстами Третього (у двох примірниках), прийнятого 7 листопада (20 – за новим стилем) 1917 р. та Четвертого, прийнятого 9 січня (22 – за новим стилем) 1918 р. Універсалів (рис. 1). Це

однотипні листівки з характерними притаманними їм рисами оздоблення – одноаркушеві, розміром 42 x 26 см (шифр зберігання Кл. 634, Кл. 700). Заголовки та тексти документів вміщено у подвійну лінійну рамку. Тексти Універсалів надруковані у два стовпчики, відокремлені один від одного потрійною лінією, між заголовками та текстами вміщені лінійні друкарські прикраси. До тексту документів застосовано різні друкарські засоби: декілька варіантів шрифтів, виділення жирним шрифтом по тексту. На відміну від текстів решти наявних Універсалів різних видавництва друкарня Міністерства внутрішніх справ користувалася набором з літерою «ї». Заголовки документів розміщено у два рядки: великими заголовними літерами жирним шрифтом «ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ», «ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ», меншими літерами також жирним шрифтом – «УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ». Звернення («Народе Український і всі Народи України»), «Народе України» надруковані великими літерами жирним шрифтом та відокремлені від решти тексту відступами. Жирним шрифтом виділені головні положення документа: у Третьому Універсалі – «Однині Україна стає Українською Народною Республікою», «На території Народної Республіки України з сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці», «встановити державну контролю над продукцією України», «щоб мир було встановлено як найшвидше. Для того ми вживаємо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори», «Однині на землі Республіки Української смертна кара касується», «Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування», «Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх – 9 січня (января) 1918 року», у Четвертому – лише одне – «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, Вільною Суверенною Державою Українського Народу», з виділенням заголовними літерами останніх слів, що підкреслюють незалежність української державності. Підписи наприкінці текстів обох Універсалів («Українська Центральна Рада») відділено від тексту відступами та надруковано іншим шрифтом, виділено жирним. Від підпису відступами відділено місце та час укладення документів: Третього – «У Києві 7 листопаду року 1917.», Четвертого – «У Києві 9-го січня року 1918.». Під лінійною рамкою дрібним шрифтом вміщені друкарські відомості «Видання Інформаційного бюро при Мін. Вн. Справ Друк. Мініст. Внутр. Сп., Хрещатик № 31. Телефон 17–22».

Зокрема, примірник Четвертого Універсалу потрапив до колекції листівок ВСРП з фондів бібліотеки Центрального Архіву Жовтневої Революції Міністерства Внутрішніх Справ Української РСР в Харкові (далі – ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові).

Рис. 1. Третій та Четвертий Універсали Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Видавництво Інформаційного бюро при Міністерстві внутрішніх справ ; Друкарня Міністерства внутрішніх справ, 1917–1918

Перший Універсал УЦР, прийнятий 10 червня (за новим стилем – 23 червня) 1917 р., у колекції відділу зберігається в чотирьох варіантах. Це аркушеві видання як періоду проголошення Універсалу, так і друки пізнішого часу.

До виданих листівок з текстом документа одразу після його прийняття належить збережений примірник Першого Універсалу (Кл. 459) в одну шпальту на аркуші розміром 44,5 x 31 см (рис. 2). Віддрукована, ймовірно, в Києві листівка у свій час зберігалася в бібліотеці ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові. При друці заголовка Універсалу використано два шрифти,

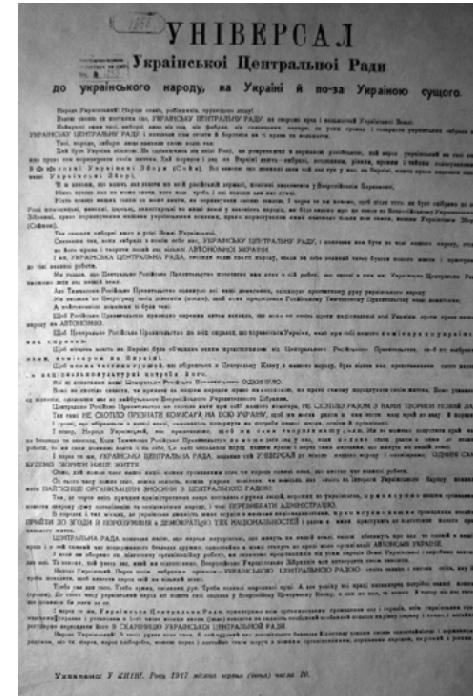

Рис. 2. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], [1917]

ще два у тексті та підписі. В оформленні тексту документа застосовано різні величини літер. Великими виділено заголовки – «УНІВЕРСАЛ» та його подальші заголовок у тексті, всі згадки про «УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ» та ключові ідеї документа «АВТОНОМІЯ УКРАЇНИ», «ОДНИНІ САМИ БУДЕМО ТВОРИТИ ЖИТТЯ НАШЕ», «ПЕРЕВІБРАТИ АДМІНІСТРАЦІЮ», «ПРИЙТИ ДО ЗГОДИ Й ПОРУЗУМІННЯ З ДЕМОКРАТІЄЮ ТИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ», «НЕ СХОТІЛО РАЗОМ З НАМИ ТВОРИТИ НОВИЙ ЛАД»*, «НЕ СХОТІЛО ПРИЗНАТИ КОМІСАРА НА ВСЮ УКРАЇНУ»*. Іншою формою набору виокремлено згадані в тексті «Всенародні установчі збори (Сойм)», «Українські збори», «комісар по українських справах», «комісар по Україні» та окремі положення

* Йдеться про Центральний Російський Уряд.

Універсалу: «певна частина грошей на національно-культурні потреби його»**, «щоб ми сами творили нашу долю» та деякі інші. Жирним шрифтом надруковано заголовок «УНІВЕРСАЛ Української Центральної Ради до Українського Народу на Україні й по-за Україною сущого». Курсивом виділені місце та час прийняття: «У Києві. Року 1917 місяця червня (іюня) числа 10». Незважаючи на відсутність місця друку така значна кількість застосованих друкарських засобів у оформленні тексту документа, ретельність у виділенні його ключових положень свідчить про прихильне ставлення замовника аркушівки до політики УЦР.

Українці за межами батьківщини, зокрема на теренах колишньої Російської імперії, переймалися долею рідного краю та вітали початок національних визвольних змагань. Звісно не залишилося поза увагою української громади прийняття Першого Універсалу та проголошення ним автономії України. У фондах відділу міститься унікальна листівка (Кл. 3054) з текстом Першого Універсалу, видрукувана на замовлення Петроградських Комітетів Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії та Української Партії Соціалістів-Революціонерів у Петрограді (рис. 3). У свій час цей примірник Універсалу потрапив до бібліотеки Українського Наукового Інституту Книгознавства, про що й свідчить печатка на летючці.

Аркушівка розміром 44,5 x 36 см була видрукувана в художньо-графічному ательє і друкарні М. Пивоварського (Петербург, Мохова 8). Вихідні дані про місце друку, видавництво та замовника видання вміщено поза рамкою, в яку взято основний текст документа. Над заголовком надпис, виділений жирним шрифтом «Пролетарії всіх країн єднайтеся! Борітеся – поборете!». Листівка видрукувана з різними друкарськими засобами: текст аркушівки взято в лінійну рамку та розбито на дві колонки, відділені одна від одної смужкою, що зверху та знизу прикрашена виливними прикрасами. Є виділення жирним шрифтом (заголовки у три рядка: «УНІВЕРСАЛ» заголовними літерами, трохи меншими «Української Центральної Ради», ще меншими «до Українського Народу на Україні й по-за Україною сущого», згадки у тексті Української Центральної Ради та окремі положення документа) та курсивом (головні ідеї тексту Універсалу, згадки установ, місце і час ухвалення документа).

До тексту Універсалу у наявній листівці додано Постанову Українських Соціалістичних Організацій Петрограду від 14 червня 1917 р., що вітала

** Йдеться про український народ.

Рис. 3. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Петербург]: Художественно-графическое ателье и печатня М. Пивоварского, [1917]

Універсал Української Центральної Ради «яко правомірний вираз революційної творчості самоопреділяючогося Українського Народу» та перелік українських політичних партій та громадських організацій соціалістичного спрямування Петрограду, що підтримали політику УЦР. Зокрема Українська соціалістична фракція на Всеросійському з'їзді Рад Робітничих і Солдатських Депутатів, Українська соціалістична фракція у Виконавчому Комітеті Всеросійської Ради Селянських Депутатів, Петроградський Комітет Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, Петроградський Комітет Української Партії Соціалістів-Революціонерів, Президіум Виконавчого Комітету Петроградської Української Військової Ради, Президіум української фракції у Петроградській Раді Робітничих і Солдатських Депутатів, Президіум українського робітничого соціалістичного клубу «Праця» заявили, що «організована Автономна Україна у федеративнім зв'язку з Росією – є і буде міцною опорою революції і допоможе й іншим народам Росії здобути і землю, і волю». Текст і заголовок «Постанови...» надруковані різними шрифтами, мають

виділення жирним шрифтом (заголовки і головні положення), відступи між частинами. Про те, що ця листівка була зорієнтована на розповсюдження серед широкого загалу, свідчить друкований надпис жирним шрифтом над рамкою в правому верхньому куті «Ціна 5 коп.».

Колекція листівок ВСПВ містить два варіанти аркушівок Першого Універсалу, виданих у середині 1919 р. (Кл. 458, Кл. 3457). Передрук Універсалу у червні 1919 р. для Української Народної Республіки мав символічне значення. На початку червня Армія УНР здійснила вдалий контрнаступ на більшовицькі сили, що частково окупували території України, і повернула під свій контроль Кам'янець-Подільський [5, с. 161]. Ця подія мала стратегічне значення для повернення проукраїнських урядових інституцій. Кам'янець-Подільський став тимчасовою столицею УНР. Універсали УЦР мали нагадати про загальнонаціональне піднесення 1917 р., підняти моральний дух військових і населення відвойованих територій, сприяти впевненості у власних силах та викликати довіру до урядовців УНР. Тому ще у Кам'янці-Подільському на замовлення Міністерства Преси Української Народної Республіки у приватній друкарні С. Клігера було надруковано декілька варіантів Першого Універсалу.

Як і інші видання Універсалів, ці мають виділені жирним шрифтом заголовки та основні положення документа (однакові для обох екземплярів), прикрашені різними формами набору, декількома варіантами шрифтів. Характерно відрізняються ці видання формою викладу матеріалу – в одну шпальту на аркушах 46 x 22 см (рис. 4).

Одна з аркушівок (Кл.3457) містить дату друку – червень 1919 р. Над її основним текстом дрібним шрифтом вміщено невеличку історичну довідку про час і місце прийняття документа («10-го червня 1917 року в Києві Центральна Рада, вибрана селянами, робітниками й солдатами всієї України, видала до трудящого люду України свій Універсал»), умови прийняття Першого Універсалу («Народні представники в Центральній Раді бажали від тодішнього російського правительства, щоб воно визнало нашому народові право порядкувати своїми ділами. Але російське правительство не схотіло згоди з нашим народом. Ми мусли взятись самі за будування нашої Республіки») та його значення для українського народу («Центральна Рада видала свій універсал до народа, щоб показати йому, що тільки своєю силою і волею він може визволитись»). «Минуло два роки, – йдеться у замітці. – Україна стала Самостійною Народною Республікою після довгої боротьби з Росією, з

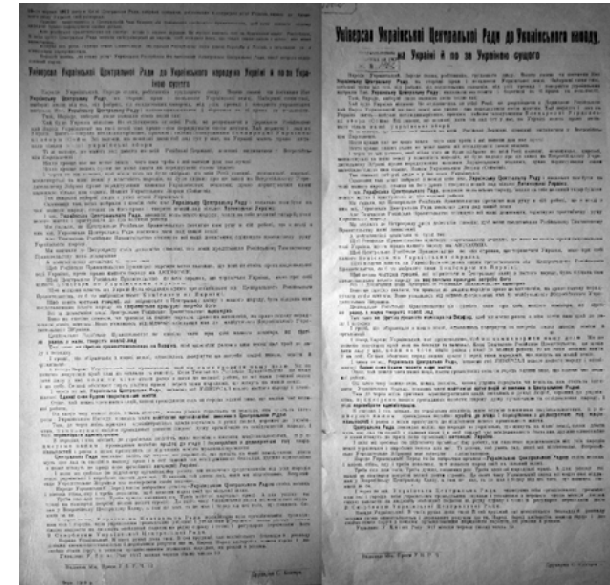

Рис. 4. Перший Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: Видання Міністерства Преси УНР, [1919]

гетьманатом та з німецькими імперіалістами. Перший камінь «во главу угла» Української Республіки був положений Універсалом Центральної Ради, текст котрого надрукований нижче».

Інший примірник Універсалу з друкарні С. Клігера (Кл. 458) не має над текстом такої замітки, в решті – дублює попередній екземпляр листівки. Ця аркушівка потрапила до колекції листівок ВСПВ з бібліотеки ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові.

У колекції листівок ВСПВ зберігається також видання Другого Універсалу УЦР, прийнятого 3 липня (16 липня – за новим стилем) 1917 р. Універсал підтверджував визнання Українською Центральною Радою за кожним народом право на самовизначення. Зазначалося, що УЦР обрана українським народом «поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні... і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю», а Генеральний Секретаріат буде діяти лише «в згоді з іншими національностями України».

Відмітимо, що в дусі документа, який закликав всіх громадян української землі до конструктивної співпраці з розбудови країни, була видрукувана і листівка з текстом Універсалу (рис. 5).

Рис. 5. Другий Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], [1917]

Примірник з фонду (Кл. 3077) без зазначеного місця й часу друку. Великоформатна аркушівка (46,5 x 75,5 см) має чотири, відділені смужками, колонки з текстом документа українською, російською, польською мовами та івритом, відповідно надрукована кириличним, латинським шрифтами та квадратним шрифтом єврейської абетки. До тексту Універсалу чотирма мовами доданий Акт Тимчасового Уряду, відокремлений від попереднього тексту відступами та двома невеличкими перпендикулярними смужками. Назва документа «Універсал Української Центральної Ради», звернення «Громадяне землі Української!», місце і час прийняття документа, заголовок «Акту» та прізвища його підписників – О. Ф. Керенського, М. І. Терещенка та І. Г. Церетелі, – виділені жирним шрифтом у всіх колонках. В екземплярі використано декілька латинських шрифтів, зокрема для виділення польськомовних заголовків, звернення до громадян України.

Окрім уже згаданої аркушівки з текстом Третього Універсалу УЦР у колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань зберігаються ще

два варіанти друку документа. Зокрема, аркушеве видання Третього Універсалу УЦР під заголовком «Універсал Української Центральної Ради» було надруковане в типографії С. В. Кульженка в Києві (Кл. 635). Як і у випадку з Другим Універсалом УЦР, Третій приділяв значну увагу правам і вольностям національностей, що проживали на території УНР. Йшлося про те, що «для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя» Генеральне Секретарство Національних справ отримало завдання подати «в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію». Відтак, великоформатною листівкою (41,5 x 60,5 см) про це та інше було сповіщено населення мовою найбільш численних національностей території України – українською, російською, польською та єврейською (рис. 6). Колонки аркушівки відділені смужками. Заголовки та підписи «Українська Центральна Рада» у всіх чотирьох стовпчиках виділені жирним шрифтом. Текст єврейською мовою не містить виділень, польською мовою жирним виокремлені декілька ключових положень «ośmiogodzinny dzień pracy», «kara śmierci zostaje zniesiona», «zupelną amnestję». Україно- та російськомовні варіанти Універсалу мають значні виділення жирним шрифтом однакових положень. До вже згаданих виокремлень у інших примірниках Третього Універсалу в цьому додано оповіщення, «що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію». Дрібним шрифтом внизу аркушівки зазначене місце видання «Типо-лит. «С. В. Кульженко» Київ».

Ще одне одноаркушеве видання Третього Універсалу УЦР (Кл. 636) свого часу зберігалось в бібліотеці ЦАЖР МВС Української РСР в Харкові (рис. 7). Залишається нез'ясованим де, коли і на чий замовлення було здійснено цю листівкову публікацію. Аркушівка видрукувана у два стовпчики форматом 36,5 x 26 см. Заголовок листівки «УНІВЕРСАЛ» виділений жирним шрифтом заголовними літерами, нижче жирним меншим розміром «УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ» та відділений від основного тексту виливною прикрасою. По тексту зустрічається значно більше ніж в інших виданнях виділень курсивом – цілих речень і абзаців. Це частини, в яких йдеться про територію Української Народної Республіки, право власності на землю, регламентацію робочого часу на підприємствах, встановлення миру, скасування смертної кари, судочинство, права місцевого самоврядування, громадські свободи, національну політику УЦР, інформується про Українські Установчі Збори. Інформація

Рис. 6. Третій Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Типо-літографії С. В. Кульженко, 1917

про те, що «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою» розташовано по центру першого стовпчика, виділено курсивом та зверху і знизу – відступами. Курсивом виділене також місце та час прийняття Універсалу.

Особливе місце у державотворчому процесі українського народу належить Четвертому Універсалу, що проголосив незалежність України. Окрім уже згаданого аркушевого видання Четвертого Універсалу, що було видрукуване інформаційним бюро при Міністерстві внутрішніх справ УНР, у ВСРВ зберігається ще два різні листівкові екземпляри документа. Один із них – російськомовна аркушівка (Кл. 3139) розміром 54 x 22,5 см, без зазначення місця друку й видавництва (рис. 8). Виокремлений заголовок – віддрукований у два рядки: великими літерами жирним шрифтом – «Провозглашеніє независимой Украины» та трохи меншими літерами жирним шрифтом – «Универсалъ Украинской Центральной Радъ». У тексті аркушівки ще два виділення – головних ідей документу: «Отнынъ Украинская Народная Республика становится самостоятельной, ни отъ кого

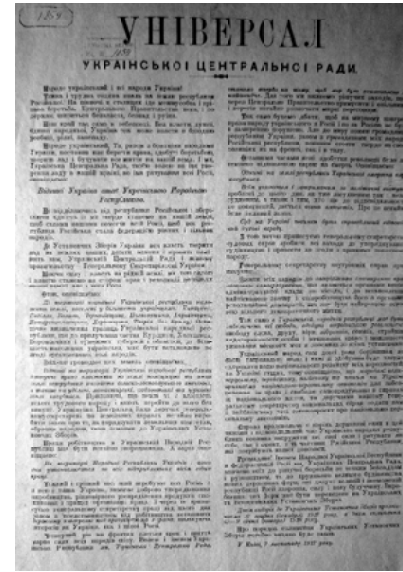

Рис. 7. Третій Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], 1917

Рис. 8. Четвертий Універсал Української Центральної Ради. – [Б. м.]: [Б. в.], 1918

независящей, свободной суверенной державой украинскаго народа» та «Власть въ ней будетъ принадлежать только украинскому народу, именемъ котораго, пока соберется Украинское Учредительное Собраніе, будетъ править Украинская Центральная Рада, представительство рабочаго класса, селянъ, рабочихъ и солдатъ и ея исполнительный органъ, который отнынъ будетъ носить названіе «Совѣта Народныхъ Министровъ». По завершенню тексту листівка оздоблена друкарською прикрасою. Текст Універсалу віддрукований у два стовпчики, відділеними один від одного та від заголовка смужками.

Видання тексту Четвертого Універсалу здійснила редакція «Робітничої газети» у друкарні С. В. Кульженка в Києві. Щоденна «Робітнича газета» була друкованим органом Центрального Комітету Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії – однієї з найвпливовіших політичних партій доби Української революції, члени якої брали участь у підготовці Універсалів УЦР. У ВСРВ зберігаються декілька примірників видання

(рис. 9). Листівка (Кл. 3165) є двостороннім двомовним виданням розміром 40 x 23,5 см. Текст Універсалу надруковано з лицьового боку українською, зі зворотнього – російською мовами, у два стовпчики, відділені один від одного та від заголовка і місця видання (з лицьового боку) смужками. У заголовку аркушівки винесена назва документа в один рядок «Універсал Укр. Центральної Ради=Универсал Украинской Центральной Рады». По тексту є виділення жирним шрифтом: «Народе України», «Ми, Українська Центральна Рада», «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу», «Рада Народних Міністрів» та відповідні переклади російською мовою. Наприкінці текстів – місце і дата прийняття документа – «Київ, 9 січня 1918 р.» та підписи «Українська Центральна Рада=Украинская Центральная Рада».

Рис. 9. Четвертий Універсал Української Центральної Ради / Українська Центральна Рада. – Київ: Друкарня С. В. Кульженко, 1918

Великі розміри розглянутих листівок та звернення у них до всієї української людності свідчать про те, що вони були орієнтовані на масового читача та для вивішування перш за все на вулицях, в людних місцях. Листівкова форма була також зручною для розповсюдження документів центральної української влади серед регіонів країни як найбільш оперативний спосіб доведення офіційної інформації до населення. Аркушівки з текстами Універсалів могли використовуватися агітаторами, направленими на місця інформаційним бюро при Міністерстві внутрішніх справ УНР, а також політичними і громадськими організаціями, що підтримували право українців на політичне самовизначення. Водночас відсутність вихідних даних на багатьох аркушевих виданнях з текстами Універсалів може свідчити про те, що наявні листівки друкувалися нашвидкуруч за напівлегальних чи нелегальних обставин.

Отже, у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ зберігається значна різноманітність листівкової літератури, де відбиті тексти Універсалів УЦР. Екземпляри летючок цих документів відіграють важливу роль у дослідженні політичної культури українського суспільства, соціальної психології та масової свідомості протягом 1917–1921 рр. Зокрема різні форми у наборі, друкарському оздобленні, значна кількість видавничих центрів, як державних так і приватних, що займалися друком Універсалів, різні місця та мови видання підтверджують масове розповсюдження державотворчих ідей Української Центральної Ради серед широких верств населення України та української людності близького порубіжжя у 1917–1921 рр. Подальше дослідження листівкових публікацій доби Української революції в інших бібліотечних та архівних фондах дозволить внести доповнення у перелік видів друкованих видань Універсалів Української Центральної Ради.

Список використаних джерел

1. *Дмитрієнко М. Ф.* Листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр. як історичне джерело / М. Ф. Дмитрієнко. – К. : Наукова думка, 1990. – 303 с. – С. 50.
2. *Шумілова А.* Аркушеві видання періоду визвольних змагань 1917–1919 років у фонді Книжкової палати України / А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 4. – С. 37–43 ; *Іїж* : Текстові аркушеві видання 1917–1921 рр. як унікальні першоджерела історії України / А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 1. – С. 32–35 ; *Ковальчук Г.* Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір / Г. Ковальчук,

Г. Губко, О. Тіхненко, К. Лобузін // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 259–274.

3. Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) : зб. документів та матеріалів / упоряд. : Б. І. Корольов. – Луганськ : Видавництво Східноукраїнського державного університету, 1999. – 163 с. ; Листівки Української революційної доби (1917–1919 рр.) : зб. док. / [упоряд., передм., вступ. ст., комент. : О. М. Надтока, Г. С. Черевичний]. – Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2014. – 150 с.

4. *Богуславський О. В.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / О. В. Богуславський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2002. – 20.

5. *Рубльов О. С.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Україна крізь віки : В 15-ти т. Т. 10. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.

References

1. Dmytrienko, M. (1890). *Lystivky bilshovytskykh orhanizatsii Ukrainy 1917–1920 rr. yak istorychne dzherelo* [Leaflets of the Bolshevik organizations of Ukraine 1917–1920 as a historical source]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

2. Shumilova, A. (2008). *Arkushevi vydannia periodu vyzvolnykh zmahaniy 1917–1919 rokiv u fondi Knyzhkovoi palaty Ukrainy* [Leaflets publications in period of liberation 1917–1919 years in the fund of the Book Chamber of Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 4, pp. 37–43. Kyiv. [in Ukrainian]; Shumilova, A. (2015). *Tekstovi arkushevi vydannia 1917–1921 rr. yak unikalni pershodzherela istorii Ukrainy* [Leaflets publications of 1917–1921 as a unique source of history of Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 1, pp. 32–35. Kyiv. [in Ukrainian]; Kovalchuk, H., Hubko, H., Tikhnenko, O., Lobuzina, K. (2011). *Kolektsiia istorychnykh lystivok NBUV i suchasni problemy vvedennia ii v elektronnyi prostrir* [Collection of historical leaflets of the Vernadsky National Library and modern problems of putting them into cyberspace]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*, 31, pp. 259–274. Kyiv [in Ukrainian].

3. Koroliiov, B. (Ed.-in-Chief). (1999). *Lystivky ukraiyinskykh politychnykh partii ta orhanizatsii mizh dvoma revoliutsiiami (cherven 1907 – pochatok 1917rr.) : zbirnyk dokumentiv ta materialiv* [Leaflets of the Ukrainian political parties and organizations between the two revolutions (June 1907 – beginning of 1917): Collection documents and materials]. Luhansk: Vydavnytstvo Skhidnoukrainskoho derzhavnogo universytetu. [in Ukrainian]; Nadтока, О., Черевичний, Н. (2014). *Lystivky Ukrainskoi revoliutsiinoi doby (1917–1919 rr.) : zbirnyk dokumentiv* [Leaflets of Ukrainian revolutionary period (1917–1919): Collection documents and materials] Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo [in Ukrainian].

4. Bohuslavskiy, O. (2002). *Informatsiino-presova diialnist Tsentralnoi Rady ta ukraiyinskykh uriadiv 1917–1920 rr.* [Information-press activities of the Central Rada and the Ukrainian governments 1917–1920] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv. [In Ukrainian].

5. Rubliov, O., Reient, O. (1999). *Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917–1921 rr. Ukraina kriz viky* [Ukrainian liberation movement of 1917–1921. Ukraine through the centuries], Vol. 10. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

Kateryna Zhanova,

Junior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

The Copies of the Universals of the Central Council of Ukraine the Collection of the Leaflets of Vernadsky National Library of Ukraine

The Ukrainian Revolution of 1917–1921 was accompanied by the publication of a huge number of specific publishing products – leaflets. They are witnesses of the political culture of Ukrainian society, social psychology and mass consciousness, therefore they are an important object of study for book experts and historians. The article deals with the copies of leaflets with the texts of the Universals of the Ukrainian Central Rada, stored in the collection of leaflets of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of the Vernadsky National Library of Ukraine. Features of the 11 leaflets with the texts of the Universals are considered. The printed editions composition and decoration are explored. The proprietary peculiarities of the copies are identified. The main trends of political and social processes that influenced the features of Universal publications are defined. It was established that copies of the leaflets of these documents were printed in various publishing centers, public and private, in different regions, in many languages, which confirms the mass dissemination of the state ideas of the Ukrainian Central Rada among the broad sections of the population of Ukraine and the Ukrainian population of the borderland in 1917–1921.

Keywords: Leaflets, Universals of the Central Council of Ukraine, Ukrainian revolution 1917–1921.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 002.1-028.25:003.349

Наталія Заболотна,

канд. філол. наук,

старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**СПЕЦИФІКА НАУКОВОГО ОПИСУ АРКУШЕВИХ ВИДАНЬ
ПОЧАЇВСЬКОГО ДРУКУ**

Аркушеві видання – грамоти, антими́нси, окремі молитви, листи-розпорядження від церковної влади, паперові ікони, виконані як естампні гравюри тощо з огляду на свою специфіку збереглися переважно погано і в малій кількості примірників. Ці видання є цікавою частиною друкарської спадщини. Їх дослідження нині є вельми актуальним, адже, на жаль, аркушеві видання не охоплені більшістю наукових каталогів, передусім зведених. Через відсутність вихідних даних ускладнюється атрибуція аркушевих видань. Атрибувати місце видання допомагає шрифт і, в разі наявності, елементи орнаментики. Умовне датування допомагають здійснити датовані записи на примірниках або – в конволютах – датовані алігати.

Нині у фондах НБУВ виявлено п'ять почаївських кириличних стародрукованих аркушевих видань.

Ключові слова: аркушеві видання, кириличні стародруки.

Аркушеві видання спіткала найбільш нелегка доля серед стародрукованих кириличних видань з огляду на їх висвітлення в бібліографії.

Аркушеві друки – це за змістом переважно грамоти, антими́нси, окремі молитви, листи-розпорядження від церковної влади, паперові ікони, виконані як естампні гравюри, – все, що могло бути надруковане на одному аркуші або розвороті. З огляду на свою специфіку такі видання збереглися переважно погано і в малій кількості примірників. Крім того, з великою ймовірністю вони часто перебували окремо від книжок – серед приватних або церковних документів. Отже, аркушеві видання переважно не надходили до великих книгосховищ минулого і, відповідно, не ставали предметом каталогізації в давнину, послідовно не були виявлені та включені до бібліографії в наступні часи. Подібна доля спіткала і невеликі за обсягом (від 4 аркушів до кількох зшитків) видання без вихідних даних, які випускалися як самостійно, так і для долучення до інших книжок. Наприклад, окремо

видані акафісти, що могли бути приплетені в кінець або всередину збірників акафістів, надрукованих в інші роки [2].

Найбільш послідовно у вітчизняній бібліографії до аркушевих видань звертався І. Свінціцький [9], деякі аркушеві видання потрапили до каталогу Я. Запаска та Я. Ісаєвича [8]. Інформація про київські аркушеві видання молитви розрішальної (до 1646 р. та 1765 р.) міститься у каталозі Н. Бондар та Р. Кисельова [5], описи почаївських аркушевих видань з фондів НБУВ увійшли до підготованого до друку каталогу Н. Заболотної, О. Железняк та Р. Кисельова «Кириличні видання друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII – першої третини XIX ст.».

Під час укладання каталогу почаївських кириличних стародруків у відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) було прийнято певну схему описів видань і примірників книжок. Коли ж у фондах НБУВ було виявлено почаївські аркушеві видання XVIII ст., зазначену схему було адаптовано для опису аркушевих видань.

Структура опису видання для наукового каталогу включає уніфіковану назву (у разі, якщо це нелітургійне видання – назву за титулом) та рік видання. Оскільки аркушеві видання не мають ані титулів, ані, як правило, вихідних даних, то наводиться їх умовна назва та умовна дата виходу у квадратних дужках. Приблизне датування здійснюється за маргінальними записами, датами в заповнених бланках, роками виходу датованих алігатів у конволюті з аркушевим виданням, папером тощо. Визнано за доцільне передати текст заголовка або ж початкові рядки видання зі збереженням особливостей написання – специфічних кириличних літер, пунктуації, використання великої й малої літери, виносних літер.

Обов'язково наводиться формат видання. Крім того, для аркушевих видань доцільним є зазначення розмірів аркуша зі співвідношенням висоти до ширини. Адже інколи аркушеві видання формату in folio мають вигляд надрукованих «упоперек» аркуша, тобто їхня ширина є більшою за висоту. Це характерно, наприклад, для одного з видань почаївських грамот митрополита Сильвестра Лубенецького-Рудницького про висвячення священикам.

Далі наводяться характеристики друку: скількома шпальтами (тобто колонками) здійснено друк, є він одно- чи двоколірним (для аркушевих видань з фондів НБУВ характерний виключно одноколірний друк), кількість рядків на сторінці (рахуються рядки, надруковані однаковим кеглем), розмір

набірної шпальти, який у аркушевих видань переважно збігається з повним дзеркалом набору, висота 10 рядків і 10 міжрядкових інтервалів використаних шрифтів.

Склад видання, як правило, охоплює тільки одну позицію (окрім заголовка) – власне текст молитви, грамоти тощо і тому не потребує деталізації.

За тим наводиться перелік і місце розташування елементів художнього оформлення. Для почаївських аркушевих стародруків із фондів НБУВ з цих елементів характерні лише ініціали.

Опис у науковому каталозі передбачає зазначення відділу НБУВ, де зберігаються примірники цього видання та їхню кількість. Безпосередньо після того подаються описи примірників.

Опис примірника розпочинається з шифру книги в НБУВ. Нижче, за наявності, наводяться провенієнції давніх книгозбірень. Після того подаються наявні маргінальні записи, а також тексти, якими заповнено бланки, зі збереженням оригінального написання. За змогою здійснюється умовне приблизне датування записів за почерком.

У разі, якщо примірник є алігатом у конволюті або має особливості набору чи друку, це також зазначається в описі.

Нині у фондах НБУВ виявлено п'ять почаївських кирилических стародрукованих аркушевих видань, вони представлені сімома примірниками. Жодне з цих видань не увійшло до виданої досі наукової бібліографії, зокрема через те, що автори бібліографічних праць не ставили перед собою на меті пошук, атрибуцію та опис таких друків.

Першим за хронологією почаївським аркушевим виданням із фондів НБУВ є Відпусти Страсного тижня [30-ті рр. XVIII ст.]. Відпусти містять благословення вірних, яке виголошує священик по завершенні богослужіння; тексти відпустів різняться залежно від літургійного календаря. Таке видання відоме в єдиному примірнику в конволюті з почаївським Службником 1735 р., що зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань. Імовірно, випускалося саме як додаток до Службника. Формат видання – 2°, розмір ідентичний з розмірами аркушів Службника. Відпусти Страсного тижня надруковані однією фарбою, з елементів художнього оздоблення використано ініціал П. Шифр примірника – Кир.5341п(2).

В Інституті рукопису НБУВ представлені два видання грамот, що видавалися священиком греко-католицьким митрополитом Сильвестром Лубенецьким-Рудницьким (1712/13–1777) і засвідчували їх висвячення,

право служити літургію і подавати таїнства, а також зазначали храм і населений пункт, куди був направлений священик. Фактично це були стандартні друковані бланки формату 2° для заповнення від руки, які, очевидно, заповнював писар. У грамоти вносилося ім'я висвяченого, назва храму і дата рукоположення, назва і місце розташування церкви, до якої направлено священика, місце й дата видачі грамоти. Крім того, могли бути внесені й інші відомості: якщо священик призначався помічником настоятеля певного храму, зазначалося ім'я настоятеля, також у разі наявності інколи вказувалося ім'я особи, що зверталася з клопотанням за певну кандидатуру. Ці грамоти мають підпис митрополита Сильвестра Лубенецького-Рудницького і його печатку під паперовою кустодією. У друкованому тексті обох видань наявні пропуски для записування дати, імені священика, храму, до якого направляється священик тощо, заповнені відповідним чином від руки.

Перше видання Грамоти про висвячення умовно датоване 50-ми рр. XVIII ст. на підставі дат, вписаних у примірники з НБУВ – 1753 і 1756 рр. Розміри видання – 390 x 320 мм, друк одноколірний, займає площу 240 x 278 мм. Набір слів «СИЛВЕСТЕРЪ» та «РУДНИЦКІИ» виконано ініціальними літерами.

Примірник Грамоти з шифром XVIII, 270 був виданий 1753 р. Дмитрію Левицькому на служіння у храмі св. вмц. Параскевії в с. Черниці на Волині (фото цієї грамоти та інформація про подібні грамоти, видані іншими ієрархами опубліковані у монографії В. Лось [7]). Примірник Грамоти з шифром XVIII, 261 призначався Назарію Лукомському, якого 1756 р. було направлено на служіння у храмі св. вмц. Параскевії у с. Тростяніці на Волині. Обидві грамоти мають численні сліди згинів – очевидно, їх надсилали у згорнутому вигляді.

Друге видання Грамоти про висвячення умовно датоване 60-ми рр. XVIII ст., також на підставі вписаних дат. Воно має інший набір, для художнього оздоблення використано ініціал П. Розміри видання – 340 x 400 мм, тобто аркуш розташовано не вертикально, а горизонтально. Друк грамоти одноколірний, дзеркало набору – 202 x 259 мм.

Це видання представлено також двома примірниками. Грамота з шифром XVIII, 234 була видана 1763 р. Тимофію Жуковському на служіння у Святотроїцькій церкві в Берестечку. Примірник грамоти XVIII, 214 1767 р. був виданий Якову Корчинському, за призначення якого до церкви св. Іоана Богослова в с. Пліщин (нині Шепетівського району Хмельницької області)

клопотала княгиня Варвара (Барбара Уршуля) Сангушко, як це зазначено в тексті.

Під час попримірникових описів почаївських кириличних стародруків НБУВ було виявлено також аркушеве видання «Образ обновленія иноческих обстов...», умовно датоване другою половиною XVIII ст., що призначалося для ченців-василіян. Примірник (шифр Кир. 2395п(3)) зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань, він вклеєний до почаївського Службника 1765 р. між арк. 182 і 183 II рах. Видання надруковане на одній сторінці формату 2°, без використання орнаментики, одноколірним друком і містить текст чернечого обіту з молитвою до св. Василя Великого. Розмір аркуша «Образу...» 285 x 185 мм, він менший за розміром від аркушів Службника – 330 x 205 мм, до якого вклеєний. Примірник «Образу...» був підклеєний у кількох місцях у результаті давньої реставрації, посередині має слід поперечного згину. Останнє свідчить про те, що примірник тривалий час функціонував окремо, поки не потрапив у конволют зі Службником.

Крім одноаркушних, в НБУВ зберігаються також почаївські кириличні видання, що були надруковані на складеному удвоє розвороті, тобто фізично на одному аркуші, хоча формально (відповідно до розташування друку) – на двох.

Найцікавішим із них є Привілей та статут братський, надрукований між 8 V 1750 та 4 VII 1760 р. Видання є історичним документом – типізованим статутом братств, які мали бути створені громадами греко-католицьких парафій. Видання містить благословення митрополита Сильвестра Лубенецького-Рудницького «на спорудження... і влаштування братства», за яким іде власне статут братський з 12 артикулів, на завершення містить текст затвердження статуту митрополитом. Розміри видання становлять 375 x 285 мм – розворот, ≈ 185 x 285 мм – у складеному вигляді. Фізичний стан примірника НБУВ не дає підстави однозначно стверджувати, це цілісний розворот чи два склеєні аркуші, проте доцільно припустити, що Привілей та статут братський міг бути надрукований саме на розвороті. Друк одноколірний, з елементів художнього оздоблення є ініціал В. Це видання також містить у собі елементи бланка – в ньому передбачені пропуски для заповнення інформації про церкву: в чисі ім'я освячена, місце розташування, дату храмового свята.

Це видання в НБУВ представлено одним примірником, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (шифр КДА, СІХ2/80

(інв. 2831822)), походить із Бібліотеки Київської Духовної академії та Церковно-археологічного музею при ній. Інформацію про примірник НБУВ оприлюднено у статті Б. Лазорака [6]. На превеликий жаль, автор статті не врахував, що це видання є типізованим статутом для греко-католицьких церковних братств тієї доби загалом, а не призначене для конкретної церкви (що видно на опублікованих у розвідці фотографіях).

Примірник НБУВ призначався до церкви Воскресіння Господнього в Острозі, був підписаний Сильвестром Лубенецьким-Рудницьким 4 липня 1760 р., має печатку під паперовою кустодією у правому нижньому кутку останньої сторінки. Збереглася верхня частина від обкладинки з вишневого паперу з золотим тисненням.

Примірник Привілею та статуту братського з НБУВ має також друкарські виправлення, що були звичайною практикою в діяльності Почаївської друкарні [4; 3]. На арк. [1] зв. тут у шостому рядку згори є виправлення «хрѣховъ» на «грѣховъ», в останньому рядку знизу «хрѣхомъ» на «грѣхомъ», в обох випадках літеру «Г» взято іншого кеглю і віддруковано поверх помилкової «Х» як штамп.

Окремою групою є видання текстів, призначених не для самостійного розповсюдження, а для доповнення богослужбових видань – Требників, Службників, Молитвословів. Видання Чин благословенія пчел [1771] р. [1] надруковане з метою долучення до Требника 1771 р., у складі якого цей традиційний чин відсутній. Характеристики набору цього чину близькі до набору Требника 1771 р., видання без колонцифр, має позначення сигнатури у вигляді знака питання, надруковане у 4° (з обох боків розвороту). До того ж, усі шість примірників Чину благословенія пчел із НБУВ (відділ стародруків та рідкісних видань) перебувають у конволютах із Требниками 1771 р.

Ще одним виданням, надрукованим на розвороті аркуша паперу у 2°, є Молитва в прещеніє глада, яку умовно можна датувати 90-ми рр. XVIII – початком XIX ст. Текст молитви надрукований на м'якому білому папері без філіграней, за фактурою подібному на папір для Богогласників 1790–1791 рр. *, з використанням шрифтів різного кеглю, займає три сторінки розвороту. Сторінки 2 і 3 мають колонцифри, вміщені вгорі по центру

* У бібліографії Богогласник датований переважно 1790 р. – так, як зазначено на титулі. Враховуючи, що для друку цього видання використано папір із датою 1791 р., логічно припустити, що роботу над Богогласником було розпочато 1790 р., завершено 1791 р., і поширити датування на обидва роки.

сторінки. Перша сторінка – перед заголовком – прикрашена заставкою з зображенням рослинного орнаменту (стилізованого листя). Дошка цієї заставки, очевидно, зазнала пошкоджень, унаслідок яких розбилася на дві частини й була складена (можливо, набита на якусь планку або скріплена на клею) неправильно – таким чином, що частини було перемінено місцями. Ця само заставка трапляється у виданні Богогласника 1790–1791 р. та в нотному Обиході початку XIX ст. (надрукований на папері з датою 1839) у такому само «відреставрованому» стані. У первісному вигляді серед матеріалів до альбому елементів художнього оформлення почаївських кирилических стародруків з фондів НБУВ її не виявлено.

З огляду на те, що Молитва... з фондів НБУВ (шифр – Кд370) є окремим примірником, очевидно, вона певний час сприймалася як аркуш із якогось більшого видання. Завдяки тривалій роботі над попримірниковим каталогом почаївських кирилических друків було здобуто досвід опису різноманітних видів друкарських доповнень [2; 3] та аркушевих видань Почаївської друкарні, що дало змогу ідентифікувати Молитву в прещеніє глада як самостійне видання, що могло бути використане як доповнення до Требника або Службеника. Службеників форматом у 4° Почаївська друкарня, згідно з бібліографією, не видавала. Почаївські Требники XVIII ст. форматом у 4° вже мають текст цієї молитви в основному складі: Требник 1771 р. – на арк. 387–388 II рах., Требник 1786 р. – на арк. 370 зв. – 371 зв. II рах. Принагідно варто зауважити, що на початку XIX ст. в Почаївській друкарні було ще видання Требника, недатоване у зв'язку з відсутністю систематичної бібліографії цього періоду, – фрагмент (два аркуші) з нього вставлено до одного з примірників почаївського Требника 1786 р. з відділу стародруків та рідкісних видань.

Отже, аркушеві видання – самостійні або надруковані як доповнення до книг – є цікавим предметом книгознавчих досліджень і, відповідно, наукової каталогізації.

Практика опису таких видань для наукового каталогу почаївських кирилических стародруків із фондів НБУВ показала деякі моменти, що заслуговують на особливу увагу дослідника. По-перше, аркушеві видання можуть існувати як самостійно, так і в конволютах, у тому числі з книгами. Це відбувається насамперед тому, що деякі з аркушевих видань випускалися як додатки до вже надрукованих книг – це стосується окремих молитов, чинів тощо. Натомість більшість аркушевих видань призначалися для самодостатнього існування (грамоти, привілеї, пастирські листи тощо)

і в повному сенсі займають проміжне місце між друкованим виданням і документом – це підкреслюється тим, що вони часто були передбачені для персоналізованого використання, мали пропуски для вписування, наприклад, конкретних імен. По-друге, в описі таких самодостатніх аркушевих видань серед інших характеристик необхідно зазначити фізичні розміри примірника. Поглиблює важливість таких вимірів те, що інколи аркушеві видання, надруковані на папері у 2°, мають вигляд надрукованих «упоперек» аркуша. Тобто їхня ширина є більшою за висоту.

Загалом стародруковані аркушеві видання є цікавою частиною друкарської спадщини. Їх дослідження нині є вельми актуальним, адже, на жаль, аркушеві видання не охоплені більшістю наукових каталогів, передусім зведених. Це зумовлено відносно малою збереженістю таких видань, а також певними труднощами щодо їх виявлення – деякі аркушеві видання (ті що мали персональне призначення) могли зберігатися серед приватних документів і, відповідно, не надходили до бібліотек у складах фондів давніх книгозбірень.

Через відсутність вихідних даних ускладнюється атрибуція аркушевих видань. Якщо атрибутувати місце видання допомагає шрифт і, в разі наявності, елементи орнаментики, то ситуація з датуванням тут значно складніша. Видання персонального призначення – грамоти та привілеї, що призначалися для заповнення під конкретну особу або громаду, зазвичай мають дату, якою їх підписала вповноважена особа; різні дати на примірниках одного видання допомагають приблизно визначити час його випуску, як і в будь-якому разі датований запис полегшує атрибуцію. Інколи, якщо аркушеве видання об'єднано в конволюті з книжкою, можна орієнтуватися на дату випуску датованого алігата, але лише в тому разі, якщо конволют у видавничій оправі.

Отже, аркушеві видання заслуговують на те, щоби бути введеними у наукові каталоги нарівні з книжковими. У далекій перспективі завдяки цьому вони зможуть бути включені до актуалізованої зведеної бібліографії.

Список використаних джерел

1. *Заболотна Н.* Видання почаївського Требника 1771 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 16. – Київ, 2006. – С. 331–335.
2. *Заболотна Н.* Почаївські видання Акафістів у XVIII ст. : приклад компонування видавничих конволютів // Рукописна і книжкова спадщина України. – Вип. 13. – Київ, 2009. – С. 152–168.

3. *Заболотна Н.* Почаївські кириличні стародруки як джерело з історії редакційно-видавничої та друкарської діяльності // Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки. – Київ, 2011. – С. 33–55.

4. *Заболотная Н.* Варианты изданий и типографские дополнения как свидетельства корректорской и редакторской работы в типографии Почаевского Успенского монастыря XVIII ст. (на материалах фондов отдела старопечатных и редких книг Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского) // «Федоровские чтения-2009». – Москва, 2010. – С. 108–118.

5. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : Каталог / уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – 232 с. – с. 14–15.

6. *Лазорак Б.* «Оуставы братскія съ послушаніемъ должнымъ хранити имамъ» : друкований статут братства Воскресіння Христового в Острозі (1760) // Острозька давнина : наук. зб. – Остріг, 2013. – Вип. 2. – С. 175–218.

7. *Лось В. Е.* Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. : організаційна структура та культурно-релігійний аспект : монографія. – Київ, 2013. – С. 113.

8. Пам'ятки книжкового мистецтва : Каталог стародруків, виданих на Україні : в 2-х кн., 3-х ч. / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів, 1984. – Кн. 1 ; Кн. 2, ч. 1–2.

9. *Свинцицкий И.* Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – 213 с.

References

1. Zabolotna, N. (2006). Vydannia pochaivskoho Trebnyka 1771 r. u viddili starodrukiv ta ridkisnykh vydan NBUV [The editions of the Pochaiv Trebnyk (Ritual) in the Department of the Old-printed and Rare Books of the VNLU]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, issue 16, pp. 331–335. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Zabolotna, N. (2009). Pochaivski vydannia Akafistiv u XVIII st.: pryklad komponuvannia vydavnychkh konvoliutiv [The Pochaiv editions of Akathists in the 18th ct.: an example of the layout of the publishing convolutes]. *Rukopysna i knyzhkovna spadshyna Ukrainy*, issue 13, pp. 152–168. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Zabolotna, N. (2011). Pochaivski kyrylychni starodruky iak dzherelo z istorii redaktsijno-vydavnychoi ta drukarskoi diialnosti [Pochaiv Cyrillic old-printed books as a source of the history of editorial and publishing and printing activities]. *Drukarnia Pochaivskoho Uspenskoho monastyria ta ii starodruky*, pp. 33–55. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Zabolotnaia, N. (2010). Varianty izdaniia i tipografskie dopolneniia kak svidetelstva korrektorskoi i redaktorskoi raboty v tipografii Pochaevskogo Uspenskogo monastyria XVIII st. (na materialakh fondov otdela staropechatnykh i redkikh knig Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Variants of editions and typographical additions as evidence of proof-reading and editorial work in the printing house of the

Pochaiv Assumption Monastery (on the materials of the funds of the Department of the Old-printed and Rare Books of the Vernadsky National Library of Ukraine)]. *«Fedorovskie chteniia-2009»*, pp. 108–118. Moscow. [in Russian].

5. Bondar, N. P., Kyseliov, R. Ye., Rosovetska, T. M. (Comps.) (2008). *Kyrylychni starodruky 15–17 st. u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Katalog* [Cyrillic old-printed editions of 15 th – 17 th century in the Vernadsky National Library of Ukraine: Catalogue], 232 p., pp. 14–15. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Lazorak, B. (2013). «Oustavy bratskiiia s poslushaniem dolzhnym khraniti imam» : drukovanyi statut bratstva Voskresinnia Khrystovoho v Ostrozi (1760) [«I have to keep the statute of the confraternity with proper obedience»: the printed statute of the confraternity of the Resurrection of Christ in Ostrog (1760)]. *Ostrozka davnyina: nauk. zb., issue 2*, pp. 175–218. Ostrih. [in Ukrainian].

7. Los, V. E. (2013). *Uniatska Tserkva na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsy XVIII – pershii polovyni XIX st.: orhanizatsiina struktura ta kulturno-relihiinyi aspekt: monohrafiia* [Uiate Church on Right-Bank Ukraine at the end of the 18th – the first half of the 19th ct.: organizational structure and cultural-religious aspect: monograph], p. 113. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Zapasko, Ya. P., Isayevich, Ya. D. (1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [The Monuments of the book art. The Catalogue of old-printed editions, published in Ukraine], Vol. 1; Vol. 2, Part 1 – 2. Lviv [in Ukrainian].

9. Svintytskii, I. (1908). *Katalog knig tserkovno-slavianskoi pechati* [The Catalogue of the books of the Church-Slavonic printing], 213 p. Zhovkva. [in Russian].

Nataliia Zabolotna,

Ph.D., Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Specificity of Scientific Description of the Pochaiv One-Sheet Editions

One-sheet editions – charters, antiminses, single prayers, letters of disposal of the ecclesiastical authorities, paper icons printed as engravings, etc. usually had been remained mostly poor and in a small number because of its specificity. These editions are the interesting part of the printed heritage. Their research is very important today, because, unfortunately, one-sheet editions mostly are not included to scientific catalogues. Attribution of one-sheet editions is complicated because of the absence of data-out. The place of publication can be attributed by means of a font and, if any, elements of ornamentation. Dated marginalia in the copies and sometimes dated alligates help to make the relative dating.

Now there are five Pochaiv Cyrillic old-printed one-sheet editions in the VNLU.

Keywords: one-sheet editions, Cyrillic old-printed books.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 82-193:929.6(477):09

Олена Курганова,

канд. філол. наук, наук. співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

**УКРАЇНЬСЬКА ГЕРАЛЬДИЧНА ПОЕЗІЯ
У КИРИЛИЧНИХ ВИДАННЯХ ІЗ ФОНДІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті розглянуто українську геральдичну поезію, надруковану у складі кирилических видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зафіксовано понад 60 зразків геральдичних віршів, написаних староукраїнською літературною мовою, що супроводжують зображення родових гербів представників української шляхти, вищого духовенства, козацької старшини, правлячого роду Романових, а також зображення герба львівського братства. Вірші, що збереглися у примірниках НБУВ, є цінним матеріалом для укладання друкованих антологій та створення електронних ресурсів, спрямованих на презентацію першодруків української поезії широкому читачьому загалу.

Ключові слова: геральдична поезія, кирилическі видання XVI–XVIII ст., стародруки, фонди НБУВ.

Геральдичні композиції, що поєднують графічне зображення герба та поетичний опис його елементів і оспівування чеснот власника герба, були невід’ємним складником більшості українських видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. Змістовно пов’язані з текстом прозової присвяти до видання, геральдичні вірші розміщувались, як правило, перед присвятою (на звороті титульного аркуша) або після неї, відіграючи роль «прикнижкового реквізиту» [1, с. 210] – тексту, покликаного виразити художню структуру видання. Традиція оздоблення видань геральдичними віршами, характерна для давніх західноєвропейських друків, на українському ґрунті прищепилася, за висновками дослідників, через посередництво польської книжкової культури [2, с. 2; 3, с. 9]. Запозичивши від польського стемата низку формальних ознак¹, український геральдичний вірш розвинувся в самобутнє літературне явище. Він

¹ Детально про спільності у структурі українського та польського геральдичного вірша див. у статті С. Голубева [2, с.16–20].

органічно вписався в поетику української барокової епіграми і повторив основні етапи її розвитку: від розлогих багатострофних текстів XVI–XVII ст. до стислих афористичних формул XVIII ст. [4, с. 227].

Складність дослідження української поезії кінця XVI – першої половини XVIII ст. загалом (і геральдичної поезії зокрема) пов’язана, по-перше, з неоднорідністю джерел, в яких вона збереглася, а по-друге, – з розпорошеністю цих джерел по різних бібліотечних фондах. Специфіка староукраїнських віршів кінця XVI – першої половини XVIII ст. полягає в тому, що їх тексти не виходили окремими виданнями (за винятком віршованих панегіриків та поодиноких збірок релігійних віршів), а тиражувалися переважно у складі рукописних поетичних збірок та друкованих прозових видань релігійного змісту. Зразки жанру геральдичної поезії, що від початку виконував позалітературну роль прославлення мецената видання або впливової особи, на підтримку якої розраховував видавець [5, с. 310], опубліковані на початкових аркушах великого масиву кирилических видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. Це зумовлює потребу їх збирання, бібліографування та перевидання.

Традиція дослідження першодруків української поезії кінця XVI – першої половини XVIII ст. (в тому числі й геральдичної) започаткована ще на зламі XIX–XX ст. у роботах М. С. Возняка, П. Г. Житецького, С. І. Маслової, В. М. Отроковського, М. І. Пачовського, В. М. Перетца, М. І. Петрова, П. М. Попова, В. І. Сімовича, К. Й. Студинського, Ф. І. Титова, І. Я. Франка та ін. В другій половині XX ст. передруки значного масиву українських поезій зі сторінок стародрукованих видань вийшли у збірці текстів давньої західнослов’янської літератури 1575–1647 рр. Г. Роте [6] та двох академічних антологій: «Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст.» [7] та «Українська поезія. Середина XVII ст.» [8]. У збірці Г. Роте поетичні тексти супроводжуються примітками із короткими відомостями про джерело, з якого взято вірш (назву, місце і рік видання-першодруку), посилання на бібліографію та попередні публікації тексту вірша. В академічних антологіях крім цих даних зазначено місце зберігання (книгозбірню) і, подекуди, бібліотечний шифр примірника, з якого взято вірш. Джерелом найповніших на сьогоднішній день бібліографічних відомостей про геральдичні вірші у складі українських видань XVI–XVIII ст. є каталог Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича [9]. У ньому примітки до бібліографічних описів фіксують наявність вірша до зображення родового герба, вказують його адресата, перераховують варіанти вірша у різних

примірниках тиражу видання з посиланням на джерело, в якому опубліковано текст вірша (за наявності). Щоправда, інформація про вірші у виданнях кінця XVI – початку XVII ст. подана більш детально, ніж стосовно видань середини XVII – першої половини XVIII ст., де в багатьох випадках взагалі відсутні дані про вірш. Наприклад, у примітках до опису Тріоди пісної 1642 р. львівської друкарні Михайла Сльози (№ 302) зазначено, що на звороті титулу видання вміщено герб Мефодія Киселя, а різні примірники тиражу містять присвяту Адамові Мефодію Киселю, Петрові Могилі, Василеві Лупулу та Матею Басарабу. При цьому не вказано наявності гербових віршів цим адресатам. У фондах НБУВ є примірники Тріоди пісної 1642 р. із присвятою, гербом та гербовим віршем Адамові Киселю і Петрові Могилі. Інший показовий приклад – у примірнику чернігівського Молитвослова 1691 р. із фондів НБУВ на звороті титульного аркуша міститься вірш на герб Івана Мазепи. У примітці до бібліографічного опису цього видання в каталозі Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича (№ 666), очевидно, у зв'язку із правками цензури, зафіксовано лише наявність герба, без вказівки особи його власника.

Неповнота бібліографічних відомостей про українську геральдичну поезію у складі кирилических стародруків кінця XVI ст. – першої половини XVIII ст. унеможлиблює повномасштабне дослідження цього непересічного літературного явища і викликає потребу подальшої роботи із першодруками. Виявлення геральдичних віршів у складі примірників видань, що зберігаються в певному бібліотечному фонді, має свою специфіку. По-перше, різні частини тиражу одного видання можуть мати присвяти, а відповідно і містити геральдичні вірші різним особам, а частина тиражу – не містити присвяти і вірша. По-друге, наявність (чи відсутність) вірша в примірнику певного видання залежить від збереженості примірника та його особливостей. За відсутності (або внаслідок пошкодження) титульного аркуша тексти геральдичних віршів, розміщених на його звороті, втрачаються. З іншого боку, є випадки, коли до примірника одного видання з різноманітних причин приєднано аркуші іншого видання. На таких аркушах можуть траплятися в тому числі й геральдичні вірші. У фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ геральдичний вірш «На старожитний клейнот ясне освещеных, и велможных князят Острозских», що за каталогом Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича друкувався в Острозьких виданнях Часослова (№ 87) та Місяцеслова (№ 88) 1612 р., приплетено до примірника Псалтиря з возслідкуванням («Правила истиннаго живота

християнського)»² острозької друкарні 1598 р. Вірш «На герб зацной и шляхетной фамилии панов Долматов», зафіксований у виданні «Бесід на діяння святих апостол» 1624 р. друкарні Києво-Печерської лаври (№ 141), прикріплено до одного із примірників Тріоди пісної 1627 р. цієї ж друкарні. Тобто наявність або відсутність в каталозі бібліотечного фонду видання, в якому, за бібліографією, міститься певний геральдичний вірш, не завжди свідчить про наявність або відсутність у фонді тексту цього вірша. Укладання повного репертуару української геральдичної поезії з усіма виданнями та перевиданнями текстів, які тривали щонайменше до середини XVIII ст., потребує попримірникового перегляду всіх кирилических стародруків (включно з тими, в яких за бібліографією не зафіксовано віршів), що зберігаються у спеціалізованих відділах бібліотек України і світу. **Метою** нашої статті є огляд віршів із примірників НБУВ як одного із найбільших в Україні фондоутримувачів кирилических стародруків.

Зважаючи на неповноту фіксації української геральдичної поезії у бібліографічних джерелах, можна лише приблизно визначити загальну кількість україномовних віршів, що супроводжували зображення гербів у складі кирилических видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. На основі аналізу бібліографічних відомостей із антологій української поезії [6; 7; 8] та каталогу Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича [9] фіксуємо понад 90 поетичних текстів. Їх представлено в основному у виданнях друкарень Києво-Печерської лаври та Львівського братства, що були найпотужнішими та найдовговічнішими видавничими осередками цього часу. Окремі зразки української геральдичної поезії знаходимо також у виданнях Острозької та Дерманської друкарень, Львівської друкарні Михайла Сльози, виданнях чернігівської друкарні, мандрівної друкарні Кирила Транквіліона-Старовецького, Унівської друкарні та в поодиноких виданнях друкарень Павла Домжива Лютковича-Телиці в Угорцях Арсенія Желіборського у Львові, Спиридона Соболя у Києві, львівської друкарні при монастирі св. Юра та друкарні Луцького братства. Крім цього, у зв'язку зі спільною культурно-історичною традицією, укладачі академічних антологій української поезії зараховують до української літератури геральдичні вірші, надруковані в окремих кирилических виданнях литовських та білоруських друкарень кінця XVI–XVII ст. [7; 8]: вільнюської друкарні Мамоничів,

² У доступних нам бібліографічних джерелах немає відомостей про наявність цього вірша у складі Псалтиря з Возслідванням 1598 р. [9; 10; 11 та ін.].

друкарні Віленського братства в Єв'є та Вільнюсі, друкарні Бого-явленського монастиря в Кутейні.

У примірниках кириличних видань кінця XVI – першої половини XVIII ст. із фондів НБУВ зафіксовано 66 україномовних зразків геральдичної поезії³, які репрезентують різні етапи її розвитку. За датою публікації та стилістичними ознаками ці вірші можна розподілити на три періоди: 1) зародження української геральдичної поезії (кінець XVI – початок XVII ст.); 2) розквіт української геральдичної поезії (середина XVII ст.); 3) згасання української геральдичної поезії (кінець XVII – перша половина XVIII ст.).

До першого періоду належать вірші, датовані останнім десятиліттям XVI ст. – першим двадцятиліттям XVII ст., що належать до початкового етапу розвитку української геральдичної поезії. В цей час формуються загальні та повторювані формули тлумачення символіки родових гербів та оспівування чеснот осіб, яким присвячено друк [4, с. 226]. Адресатами віршів стають представники князівських та шляхетських родин-покровителів друкарських осередків та меценатів окремих видань. З'являються також перші зразки віршів на герб Львова. У фондах НБУВ зберігається 14 староукраїнських геральдичних віршів кінця XVI ст. – початку XVII ст., присвячених представникам родин Острозьких (у виданнях Острозької друкарні), Огінських, Соломирицьких, Ходкевичів (у виданнях Вільнюського братства в Єв'є), Сапіг (друкарні Мамоничів), Балабанів (друкарні Львівського братства), Пузин (мандрівної друкарні Кирила-Транквіліона) і вірші на герб Львова (друкарні Львівського братства). Тексти цих геральдичних віршів, за винятком одного, увійшли до складу збірки Г. Роте [6] і антології української поезії кінця XVI – початку XVII ст. [7].

Найбільш раннім за хронологією віршем, який можна віднести до української геральдичної поезії, зафіксованої у кириличних виданнях із фондів НБУВ, є вірш Андрія Римші «На преславные а старовѣчные клейноты, или гербы ясновельможного пана, пана Лва Сапѣги, подканцлерего Великого князства Литовского, Слонимского, Мядельского, Марковского и прочих старосты» (перший рядок – «Въсе можем своим оком лацно обачити»). Надрукований він у третьому виданні «Статуту Великого князства Литовского» [1588] р. друкарні Мамоничів

³ 65 віршів представлено у примірниках із відділу стародруків і рідкісних видань і 1 вірш із примірника фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

(Кир.758) на звороті 5-го нумерованого аркуша – після тексту присвяти.

Хронологічно першим зразком україномовної геральдичної поезії, надрукованої на території України, є вірш Герасима Смотрицького «Зри сїя знаменїя княжате славнога...» на герб власника Острозької друкарні – Костянтина Острозького. Цей вірш прикрашає видання Острозької Біблії 1591 р., що представлено у фондах НБУВ в багатьох примірниках (Кир.686 та ін.). Крім цього у виданнях острозької друкарні, примірники яких зберігаються у фондах НБУВ, фіксуємо також українські⁴ вірші «На герб ясне освещеных их милости княжат Острозьских» (перший рядок – «Герб кождый цноты дому выражает») у примірниках «Лікарства на оспалий умисл чоловічій» 1607 р. (Кир.795) і вірш «На старожитный клейнот ясне освещеных, и велможных княжат Острозских» (перший рядок – «Сличное злото нѣкгда бы не сіало») на аркуші, приплетеному до примірника Псалтиря з возслідуванням («Правило истиннаго живота христіанского») 1598 р. (Кол.Попова 19850).

Першими зразками віршів, що оспівують символіку герба міста Львів, є вірш «ΛΕΟΠΟΛΙΣ» (перший рядок – «Знаменіє тезоименитаго Князя Лва град сей маєт») із видань «Адельфотис. Грамматіка...» 1591 р. (Кир.576) і «Герб тезоименитаго Князя Лва град сей маєт»⁵ у примірниках «Просфоними» 1591 р. (Кол. Попова 158) друкарні Львівського братства. У примірниках «Книги о священствѣ» Іоанна Златоуста 1614 р. цієї ж друкарні (Кир.578 (1) поряд із віршем на герб Львова «Лев ест паном, и срокгость му з очій походить...») вміщено вірш «Герб цных Балабанов межи всѣми ест значный...», що оспівує символіку робового герба мецената видання.

Однією із ознак варіантності примірників «Евангелія учительного» 1616 р. друкарні Вільнюського братства в Єв'є стали вірші до родових гербів князів Огінських, Соломирицьких та шляхетської родини Ходкевичів. У фондах НБУВ представлені примірники п'яти варіантів цих видань, три з яких вирізняють вірші «На старожитный клейноты их милостей княжат Окгинских и их милостей панов Воловичов» (перший рядок – «Двоякіи,

⁴ У кириличному виданні «Казанье святого Кирилла патріарха Іерусалимського, о антихристе и знаках его...» Стефана Зизанія 1596 р. друкарні Мамоничів (Кир.748) надруковано також польськомовний вірш Костянтину Острозькому.

⁵ Перероблений варіант вірша «Знаменіє тезоименитаго Князя Лва град сей маєт»: змінено перше слово і четвертий рядок першої строфи вірша.

под гелмом еднаким, клейноты») (Кол. Попова 25), «На старожитный клейнот их милостей княжат Соломирицких» (перший рядок – «Славу, въ том старожитном и презацном дому») (Кир. 536) та «На старожитный клейнот их милостей панов Ходкевичов» (перший рядок – «[Зацный дом Ходкевичов]⁶, значный клейноты») (Кир. 732). Вірші на герб Огинських також фіксуємо в «Епиграммі на герб» (перший рядок – «Крест ся Христов славою вѣрних именует») у примірниках Новий Завіт і Псалтир 1611 р. (Кир. 867) і переробленому варіанті цього вірша⁷, надрукованому у виданні «Диоптра, альбо Зерцало и выражене живота людского на том свете» 1612 р. (Кол. Попова 3). Ймовірним автором цих поезій є Мелетій Смотрицький [7, с. 385], що дозволяє зараховувати їх до української традиції.

Останнім зразком жанру періоду зародження української геральдичної поезії, представленої у фондах НБУВ, є вірш Кирила-Транквіліона Ставровещького [«На герб висоце уроженого его мосцѣ пана а пана Александра Пузыни»⁸ епіграма] (перший рядок – «В дому цных князей Пузыну») із примірника «Зерцала богословія», виданого в його друкарні в Почасві 1618 р. (Кир. 2101п).

Другий період, що припадає на середину XVII ст. (20–80-ті рр.), є часом розквіту української геральдичної поезії, зумовленого неабиякою популярністю цього жанру. Усталені в попередні десятиліття форми оспівування гербової символіки значно урізноманітнюються, що особливо яскраво виявляється у віршах, присвячених тій самій особі [4, с. 227]. Адресатами віршів, крім представників шляхетських родин-покровителів книгодрукування, стають також впливові духовні особи – митрополити та православні єпископи, архимандрити обителів, при яких функціонували друкарні. Поширюється в цей час і поезія на герб Львова та Львівського братства. Одночасно в силу історичних обставин з'являються вірші до зображень російського герба. У фондах НБУВ зафіксовано 41 зразок жанру української геральдичної поезії 20–80-тих рр. XVII ст. Більшість із них надруковані у виданнях Києво-Печерської лаври та Львівського братства.

⁶ У примірнику пошкоджено нижню частину аркуша. Початок вірша втрачено. Його повний текст опубліковано в антології [7, с. 166].

⁷ Вірш є доповненим варіантом «Епиграммі на герб»: у ньому відсутній заголовок і додано дві строфи. Текст вірша не увійшов до складу антології.

⁸ У примірнику бракує титульного аркуша із зображенням родового герба Олександра Пузыни. На аркуші з віршем відсутній заголовок і втрачено початкові літери рядків вірша. Його повний текст опубліковано в антології [7, с. 228].

Окремі вірші трапляються у примірниках видань друкарні Михайла Сльозки, київської друкарні Спиридона Соболя, чернігівської друкарні, а також в поодиноких виданнях, що вийшли поза межами України: у друкарні Вільнюського братства у Вільно та друкарні Богоявленського монастиря у Кутейні. Частина текстів, представлених у фондах НБУВ, увійшла до складу збірки Г. Роте [6], більшість із них (за винятком п'яти текстів) надруковано в антології української поезії середини XVII ст. [8].

Видання друкарні Києво-Печерської лаври прикрашають вірші, присвячені родовим гербам архимандритів святої обителі та меценатам. Вірші Тарасія Земки на герб представників родини Долматів фіксуємо у примірниках «Бесід на діяння святих апостол» 1624 р. – «На герб зацной и шляхетной фаміліи панов Долматов»⁹ (перший рядок – «Зацный клейнот Долматов, и в церкви Презацных») (Кир. 16), «Тлькованіе на Апокалипсіс» Андрія Кесарійського 1625 р. – «Епіграмма на презацный и старожитный герб его милости пана Григорія Долмата» (перший рядок – «Пять каменный мѣл Давид в пастушей тоболи») (Кир. 5). Зворот титульного аркуша видання «Тлькованіе на Апокалипсіс» Андрія Кесарійського 1625 р. прикрашено також віршем Тарасія Земки на герб Захарії Копистенського «Яко звѣзда у мудрых цноту прозначает...» (Кир. 5). У виданні «Лексікон славеноросский и имен тлькованіе» 1627 р. Памви Беринди вірш Тарасія Земки «На старожитный клейнот их милостей панов Балабанов» (перший рядок – «Дому цных Балабанов цныи теж клейноты») (Кир. 9).

Низку видань Києво-Печерської друкарні увиразнено віршами до родового герба Петра Могили. Із них у фондах НБУВ представлено поезії Тарасія Земки «На пресвѣтлый герб велмож[ных] панов Могилов» (перший рядок – «Крук, голова в коронах, новина, остоя») у примірнику «Поученія душеполезна различна в своем его учеником авва Дорофея» 1628 р. (Кир. 10), «Петра скала, Пётръ камень, от пётры тоеси» перед передмовою до видання Службеника 1629 р. (Кир. 31) та «На презацный клейнот пресвѣтлого дому их милостей панов Могилов епіграмма» (перший рядок – «Тыи твоѣ пресвѣтлыи видячи клейноты») в частині тиражу Тріоді цвітної 1631 р. (Кир. 19), а також анонімними віршами «Стемма ясновельможных Могилов» (перший рядок – «О орле, то ж высоко наддер вылстасш») у виданні «Свхарістиріон, албо вдячность...»

⁹ Аркуш із цим віршем прилетено також до примірника Тріоді Пісної 1627 р. (Кир. 4652п) із фондів НБУВ.

[1632] р. (Кир. 27) і «На старожитный и преславный герб их милостей Панов Могилов Господаров землѣ Молдовлахийской...» (перший рядок – «Дом преславный Могилов в клейноты обфитый») в Требнику 1646 р. (Кир.37).

Частина тиражу Тріоді Цвітної 1631 р. містить вірш «На пресвѣтлый клеинот гербу в коронѣ Полской презнаменитого, ясне велможного его милости пана Томаша Замоиского»¹⁰ (перший рядок – «Знает о марсобыстрых юж Європа цнотах») (Кир.24). Варіантність примірників тиражу представлена також у виданні Євангелія Учительного 1637 р.: частина примірників містить вірші «На старожитный герб их милостей панов Стеткевичов епiкграмма» (перший рядок – «Видит в том клеинотѣ свой клеинот церков наша») (Кир.25), а частина – «На старожитный герб их милостей панов Проскуров-Сущанских епiкграмма» (перший рядок – «Гды смотру, цный Сущанскій, на твоѣ клеиноты») (Кир. 31п). Вірші «На старожитный герб их милостей панов Проскуров-Сущанских» (перший рядок – «Старожитный Проскуров-Сущанских дом в бою») прикрашають примірники видання Тріоді пісної 1640 р. (Кир.46п). Видання Тріоді пісної 1648 р. увиразнює «На старожитный клеинот Ясне велможных, велможных, висоце урожоних их милостей панов Тризнав епiграма» (перший рядок – «Тризнавская лилія, за столки в сеняти») (Кир.64п).

З середини 60-х рр. у низці видань друкарні Києво-Печерської лаври з'являються вірші до російського герба, що прославляють представників правлячого роду Романових. У фондах НБУВ такі поезії фіксуємо у примірниках «Меча духовного» Лазаря Барановича 1666 р. (перший рядок – «Крест на облацех Ісусов сіяет») (Кир.38), «Миру с Богом человекѣку» Інокентія Гізеля 1669 р. («Царь мира, Бога в Тройцы с небес призирает») (Кол. Попова 15), Мінеї 1680 р. (перший рядок – «Сам небесный цар всѣх вѣк во Тройцы славимый») (Кир.49(1)), Синописа 1680 р. (перший рядок – «Россійскій роде коль ты благородный») (Кир.55).

У виданнях друкарні Львівського братства цього періоду найчастіше трапляються вірші, що супроводжують гравюри із зображенням символіки братства – герб у супроводі знамення братства – гравюри Успіння. У примірниках видань із фондів НБУВ ми зафіксували 7 віршів, що оспівують символіку Львівського братства. Вірш «Благо здѣ пречестному знаменію трвати» до гравюри із зображенням Успіння і герба братства представлено в Анфологіонах 1638 р. (Кир.2517п¹¹), 1643 р. (Кир.2535п), 1651 р.

¹⁰ Вірш не увійшов до складу антології української поезії [8].

¹¹ Примірник із дефектним титульним аркушем. Втрачено початок другої

(Кир.2522п) і у виданні Тріоді пісної 1664 р. (Кир.605). Між гравюрою Успіння і гербом братства на звороті титульного аркуша Тріоді цвітної 1663 р. (Кир.604) і 1688 р. (Кир.622) фіксуємо вірш «Братству львовскому Лва и вежу за герб дано». Гравюру із зображенням Воскресіння Хреста на звороті титулу Євангелія 1644 р. (Кир.2544п) і 1670 р. (Кир.616) супроводжує вірш «Свѣтом из гроба Твоего Воскресенія»; під гравюрою Успіння вміщено вірш «О Лва граде, твоя тя слава именует» у примірнику Октоїха 1686 р. (Кир.619). Між гравюрою Воскресіння і гербом братства у виданні Октоїха 1639 р. (Кир.4926п) вміщено вірш «Свѣт Воскресенія всѣм вѣрним днесь облиста», а у виданні Октоїха 1644 р. – вірш «Воскрес Христос от мертвых всѣм живот дарова» (Кир.2509п). Гравюра із зображенням герба братства підписана віршем «Валечних Богатиров Клейнот знаменитий» у виданні Часослова 1642 р. (Кир.2532п(1)). Також у виданні Октоїха 1630 р. друкарні Львівського братства є вірш «На преславный клеинот вельможного его милости Іо Мирона Бернавского, воєводи Молдовлахія» (перший рядок – «Антиох пурпурою вола оздобивши») (Кир.4853(1)п).

Віршем «На герб велможных их милостей панов Стеткевичов» прикрашено київське видання Апостола 1630 р. друкарні Спиридона Соболя (Кир.17), авторство якого приписується видавцю.

Видання львівської друкарні Михайла Сльозки оздоблене низкою гербових віршів до впливових осіб того часу. У фондах НБУВ фіксуємо чотири вірші, присвячені оспівуванню символів родового герба Желиборських. Це, зокрема, поезії «На старожитный клеинот их милостей панов Желиборских» (перший рядок – «Пастыря преизбранна высокими цноты») у виданні Номоканону 1646 р. (Кир.2554п), «На старожитный и славный герб их милостей панов Желиборских» (перший рядок – «Клейнот цных Желиборских вкруг луны зложенный») із Апостола 1654 р. (Кир.597), «На старожитный и славный герб их милостей панов Желиборских» (перший рядок – «Же мужних Желѣборских рука врагов косит»), надрукований у Тріоді пісній 1664 р. (Кир.606), «На старожитный клеинот их милостей панов Желиборских» (перший рядок – «Врагов церкви, отчизны косы подтынают» у виданні «Ключ разумѣнія» Йоаникія Галятовського 1665 р. (Кир.608). Також у примірниках видань друкарні

строфи вірша. Текст опубліковано в антології [8, с. 51], а також відтворено на рукописному титульному аркуші в примірнику (Кир.2518п).

Михайла Сльозки із фондів НБУВ є два вірші на герб Петра Могили: «[На пре]свѣтний клейнот их милостей Могилов епіграмма»¹² (перший рядок – «Корона есть знак възгыств, Буйвол офѣров») у частині тиражу Тріоді Цвітної 1642 р. (Кир.4956п) і «На старожитный герб их милостей панов Могилов» (перший рядок – «Дом Могилов назвати могу зодіаком») в примірниках першого і другого видань «Неба Нового» Йоаникія Галатовського 1665 р. (Кир.600(1) і Кир.612). У частині примірників Тріоді Цвітної 1642 р. представлено вірш «На старожитный клейнот ясневельможных их милостей панов Киселов» (перший рядок – «Наметс Крестом Марсови, на мешкане даный») (Кир.4862п). Вірш «На старожитный клейнот яснесвещенных ксионжонт их милостей на Четвертнѣ Святополков Четвертинских» (перший рядок – «Кто інфулу княжачую дал той то Погони») зберігся у примірнику видання «Ключ Разумѣнія» Йоаникія Галатовського 1663 р. (Кир.4848п).

У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ є примірник видання Йосифа Шумлянського «Зерцало до преизрєня и латвійшаго зрозумєня віри святой» 1680 р. унівської друкарні Успенського монастиря (КСС, Соф. 437(1) із добре збереженим титульним аркушем, на звороті якого вміщено вірш «На герб ПП. Шумлянських» (перший рядок – «Тройцу рѣки Шумлянских выражают явно»). Цей вірш не публікувався в антології української поезії [7], на відміну від вірша на герб Лазаря Барановича «Обикоша из давна люде именовати», вміщеного на звороті титулу чернігівського видання Тріоді Цвітної 1685 р. (Кир.458).

Також чотири тексти геральдичної поезії, що за мовно-стилістичними ознаками близькі до українських зразків цього жанру, представлені у фондах НБУВ у складі кількох кириличних видань друкарні Вільнюського братства і кутейнської друкарні Богоявленського монастиря. Це, зокрема, вірш «На герб их милости панов Сапегов» (перший рядок – «Клейнот гербов совитый з двоякой цноты»), вміщений на звороті титулу видання Нового Завіту і Псалтиря 1623 р. друкарні Вільнюського братства (Кир.724); вірш «На герб их милостей панов и панов Максимовичов Лощинских з Лощини» (перший рядок – «Якъ на мору бурливом, въ найгоршій штурм, трвозѣ») (Кир.727) на звороті титульного аркуша в примірнику «Духовных бесед... о досконалстве хрїстіан православных»

¹² В антології вірш опубліковано двічі: з дефектного примірника НБУВ [7, с. 55] і з повного примірника без вказівки книгозбірні [7, на с. 55].

Макарія Єгипетського друкарні Вільнюського братства 1627 р. У різних примірниках тиражу кутейнського видання «Гисторії ... о житїи святых преподобных отец Варлаама, Иосафа...» друкарні Богоявленського монастиря 1637 р. зафіксовано вірш [«На стародавний и пресвѣтлый герб ясневельможных их милостей панов Могилов»]¹³ (перший рядок – «Як небо, слонце, мѣсяць з свѣтлыми звѣздами») (Кир.717) і вірш «На герб их милостей панов Коссов» (перший рядок – «Косов, кгда не досить Лва, стрѣлы врубов маеть») (Кир.4372п). Вірш на герб Могили увійшов до складу антології [7, с. 51].

Третій період історії жанру української геральдичної поезії презентують вірші, опубліковані у кириличних виданнях кінця XVII ст. – першої половини XVIII ст. У цей час популярність геральдичної поезії згасає, межі жанру стають розмитими. Оспівування чеснот особи, якій присвячено видання, все більше відходить від традиції опису всіх елементів герба, у змісті віршів під зображенням герба посилюється панегіричний складник [4, с. 227]. Оскільки геральдичні поезії у виданнях кінця XVII ст. – першої половини XVIII ст. не повністю відображені в бібліографії та переважно не опубліковані, вони викликають найбільший дослідницький інтерес та потребують докладного опрацювання на матеріалі примірників, що зберігаються в різних бібліотечних фондах.

У книгах кінця XVII ст., представлених у фонді НБУВ, фіксуємо низку перевидань віршів, опублікованих у виданнях попередніх десятиліть. Зокрема, у примірниках контрафактного рохманівського Євангелія учительного Кирила-Транквіліона Ставровецького, що вийшло в друкарні Богоявленського братства у Могильові 1697 р. (на його титульному аркуші вихідні дані – Рохманів 1619 р.), повторної актуалізації набув текст «На герб Ясне велможной еи милости Ирины Могилянки княжны Вишневецкой Михайловой Корибутовой» (перший рядок – «Въ гелмѣ презацного дому господарсько[го] Єремей славных Могилов») (Кол.Маслова 83, Кир.4493п¹⁴). У друкарні Львівського братства перевидуються вірші «О Лва граде, твоя тя слава именует» у складі перевидання Октоїха 1700 р. (Кир.638) і «Валечных Богатиров Клейнот знаменитий» у перевиданні

¹³ У примірнику втрачено верхню частину титульного аркуша. Назва вірша і частина зображення герба не збереглися. Опубліковані у антології [7, с. 51].

¹⁴ На титулі вказано Рохманів 1619 р. У примірнику Маслов 83 втрачено зображення герба, у примірнику Кир. 4493п пошкоджено текст вірша.

Часослова 1697 р. Також у виданні Псалтиря 1697 р. фіксуємо вірш під зображенням герба Львівського братства: «Лву над звіряти панованя дано...»¹⁵ (Кир.2714п).

У зв'язку зі зміною суспільно-історичних обставин на зламі XVII–XVIII ст. основними адресатами геральдичних віршів стають представники вищого духовенства, козацької старшини та правлячого роду Романових. У фондах НБУВ ми зафіксували 11 унікальних зразків жанру української геральдичної поезії кінця XVII ст. – першої половини XVIII ст., серед яких вірші, адресовані Йоасафові Кроковському, Івану Мазепі, Івану Скоропадському та Кирилу Розумовському, а також поезії до зображення російського герба.

У виданнях друкарні Києво-Печерської лаври фіксуємо два вірші на герб Йоасафа Кроковського: «На герб ясне в Богу преосвященного его милости господина отца кир Иосафа Кроковского, Милостию Божию православнаго Архиепископа, митрополита Киевскаго» (перший рядок – «Древнему Израилу кровом Облак бяше...») з видання «Алфавит» Ісаї Копинського 1710 р. (Кир.266п), «На герб ясне в Богу преосвященного его милости господина отца кир Иосафа Кроковского, Милостию Божию православнаго Архиепископа, митрополита Киевскаго» (перший рядок – «Сѣнь сія многим милость премногу являет») з видання «Діалогізм духовный» Варлаама Голенковського 1714 р. (Кир.277п).

Зображення герба Івана Мазепи оспівано у вірші «На герб Ясне Велможного его милости пана Иоана Стефановича Мазепи» (перший рядок – «Крест на себе вложивши молитви зачати») на звороті титульного аркуша Молитвослова 1691 р. (Кир.2012п) і «О гербовольной луне и деннице и о Руне орошеном» (перший рядок – «Гедеон иногда образ бысть побѣды»), опублікованому в складі «Руна Орошеного» св. Димитрія Ростовського 1696 р. (Кол.Вітта 61).

Вірші на герб Івана Скоропадського представлено у Києво-Печерському виданні «Ифика іерополітика, или Філософія нравоучителная» 1712 р. – «На герб их милостей панов Скоропадских» (перший рядок – «Жизнь наша брань есть, воинствуем в мирѣ») (Кир.80) та у чернігівському виданні Нового Завіту 1717 р. – «Сила совершается в немощех Христова» (Кол.Попова 29).

¹⁵ Доступні нам бібліографічні джерела не дають змогу визначити, чи друкувався цей вірш у виданнях середини XVII ст.

Лаконічна чотирирядкова епіграма під зображенням двоголового орла прикрашає титульний аркуш Нового Завіту і Псалтиря 1692 р. друкарні Києво-Печерської лаври (перший рядок – «Повеленіє Царя Царей исполняем») (Кир.66). У виданні «Алфавіт» Івана Максимовича 1705 р. чернігівської друкарні зображення російського герба супроводжується розлогим поетичним текстом, перший рядок якого – «Превысокій и давный орел двоеглавный» (Кир.490 (1)).

Хронологічно останнім зразком жанру української геральдичної поезії, представленої у фонді кириличних видань XVI–XVIII ст. НБУВ, є «На преславный герб благородных господ Розумовских стихи» (перший рядок – «Яко злато людім, или во горнилѣ») із Києво-Печерського видання Михайла Козачинського «Благоутробіє Марка Аврелія Антоніна...» 1744 р. (Кир.471п(2)).

Тобто у складі примірників кириличних видань із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського представлено зразки української геральдичної поезії, на матеріалі яких можна простежити основні етапи розвитку цього довершеного жанру літератури українського бароко: від його зародження в останні десятиліття XVI ст. до поступового згасання в першій половині XVIII ст. Кількісно ці тексти становлять більше половини всього масиву українських геральдичних віршів, відображених у публікаціях та бібліографічних працях, що робить їх вагомим джерелом для укладання повного реєстру зразків україномовної геральдичної поезії.

Фіксація та порівняння текстів геральдичних віршів, надрукованих на сторінках кириличних видань кінця XVI ст. – першої половини XVIII ст., здійснені шляхом перегляду примірників із певного бібліотечного фонду *de viso*, дають змогу: 1) виявити низку текстів геральдичної поезії, які раніше не публікувалися і не були відмічені в бібліографії; 2) зафіксувати перевидання текстів геральдичної поезії у складі різних видань однієї друкарні; 3) встановити окремі факти приплетення аркушів із текстами геральдичної поезії, надрукованої у примірниках певного видання, до примірників іншого видання.

Поза межами цього дослідження, але в його подальшій перспективі лишився масив української польськомовної та латиномовної геральдичної поезії, надрукованої в латиношрифтних виданнях українських друкарень. Цей матеріал може становити основу для укладання антології української геральдичної поезії та формування електронних ресурсів, що презентуватимуть тексти давньої української літератури широкому колу читачів.

Список використаних джерел

1. *Крекотень В. І.* Вибрані праці / В. І. Крекотень. – Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 1999. – 344 с.
2. *Голубев С. Т.* Описаніє и истолкованіє дворянскихъ гербовъ южнорусскихъ фамилій въ произведеніяхъ духовныхъ писателей XVII в. / С. Голубев. – Киев : Литография Киево-Печерской Лавры, 1872. – 90, [2] с.
3. *Миненко Ю. В.* Геральдична поезія в українському літературному барокко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Миненко Юрій Васильович ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». – Івано-Франківськ, 2011. – 20 с.
4. *Чижевський Дмитро.* Українське літературне барокко : вибрані праці з давньої літератури / Д. Чижевський. – Київ : Обереги, 2003. – 576 с.
5. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
6. *Die Älteste ostslawische Kunstdichtung 1575–1647 / herausgegeben von Hans Rothe.* – Ed. 2. – Giessen : W. Schmitz, 1976–1977. – 533 s.
7. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упорядники В. П. Колосова, В. І. Крекотень. – Київ : Наукова думка, 1978. – 430 с.
8. Українська поезія. Середина XVII ст. / упорядник В. І. Крекотень, М. М. Суліма. – Київ : Наукова думка, 1992. – 679 с.
9. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих в Україні / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1981–1984.
10. Описаніє славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами. – Т. 1. : съ 1491 по 1652 / Составиль И. Каратаевъ. – Санктперербургъ : Типографія Императорской Академіи наукъ, 1883. – 554 с.
11. Каталог изданий острожской типографии и трех передвижных типографий / Сост. Т. А. Быкова. – Ленинград, 1972. – 80 с.

References

1. Krekoten, V. I. (1999). *Vybrani pratsi* [Selected works]. Kyiv : Oberehy [in Ukrainian].
2. Holubev, S. T. (1872). *Opisanie i istolkovanie dvorianskikh herbov yuznorusskikh familii v proizvedeniakh duhovnyh pisatetei 17 v.* [Description and interpretation of noble herbs of Southern-Russ families in works of religious writers of 17th century]. Kyiv: Litographia Kievo-Pecherskoi Lavry [in Russian].
3. Mynenko, Yu. V. (2011). *Heraldychna poesiia v ukrainskomu literaturnomu baroko* [Heraldic poetry in Ukrainian Baroque literature] (Extended abstract of PhD dissertation). Ivano-Frankivsk [n Ukrainian].

4. Chyzhevskiy, D. (2002). *Ukrainske literaturne baroko: vybrani pratsi z davnioi literatury* [Ukrainian Baroque Literature : Chosen works of old literature]. Kyiv : Oberehy [in Ukrainian].
5. Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origin, development, issues]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Rothe, von Hans (Comps.). (1976–1977). *Die Älteste ostslawische Kunstdichtung 1575–1647*. Giessen: W. Schmitz. [in German].
7. Kolosova, V. P., Krekoten, V. I. (Comps.) (1978). *Ukrainska poeziia. Kinets 16 – pochatok 17 st.* [Ukrainian poetry. The end of 16 – the beginning of 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Krekoten, V. I., Sulyma, M. M. (Comps.) (1992). *Ukrainska poezia. Seredyna 17 st.* [Ukrainian poetry. The middle of 17th century]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Zapasko, Ya., Isaievych, Ya. (Comps.) (1981–1984). *Pamiatky knyzkovoho mystetstva: kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Heritage of book art. Catalogue of old-printed books, published in Ukraine]. Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
10. Karataev, I. (Comps.) (1883). *Opisanie slaviano-russkikh knig, napechatannykh kirillovskimi bukvami* [Description of Slavic-Russ books, printed in Cyrillic letters]. T. 1. St. Petersburg : Tipographia Imperatorskoi Akademii Nauk [in Russian].
11. Bykova, T. A. (Comps.) (1972). *Katalog izdaniy ostrozskoi tipografii i treh peredvizhnykh tipografii* [Katalogue of Ostrog and three travelling printing-houses editions]. St. Petersburg [in Russian].

Olena Kurhanova,

Ph. D., Scientific Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Ukrainian Heraldic Poetry at Cyrillic Editions from the Funds of Vernadsky National Library of Ukraine

In the article Ukrainian heraldic poetry, printed within the structure of Cyrillic editions of the end of 16th – first part of 18th century from the funds of Vernadsky National library of Ukraine, is observed. More than 60 samples of heraldic poetry, written in Old-Ukrainian literary language, are revised. These texts accompany images of family herbs of Ukrainian shlahta, powerful spirituality, kosaks, members of Romanov family, as well as hers of Lviv Brotherhood. To the number of Ukrainian poetry not only texts, published in Ukrainian printing-houses of Ostroh, Lviv, Kyiv, Chernihiv, Univ etc. were added. Due to cultural interactions there are also pieces of poetry, published in particular editions of Lithuanian (Vilnius, Vievis) and Belorussian (Kutein)

printing-houses. Chosen poetical texts, depending of date of publication, are divided into three main periods of Ukrainian heraldic poetry development: 1) birth period (end of 16th – beginning of 17th century); 2) period of high development (middle of 17th century); 3) period of diminishment (end of 17th century – first part of 18th century). Some part of heraldic poetry samples, found in VNLU copies, was not mentioned in bibliography and modern publications. Collected texts are valuable material for making printed anthologies and electronic resources for presentation of Ukrainian heraldic poetry first-prints for the wide range of readers.

Keywords: heraldic poetry, Cyrillic editions of 16th–18th century, old-printed editions, funds of VNLU.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 002:098:655.11(492)"17"0

Олександра Недашківська,

аспірант, молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЬЗЕВІРІВ –
ВИДАНЬ ГОЛЛАНДСЬКОЇ ФІРМИ XVII ст.:
ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті подається короткий огляд основних праць, присвячених історії, генеалогії, видавничій діяльності династії голландських книгодрукарів XVII ст. – Ельзевірів. Зроблено спробу проаналізувати їх, дати характеристику сучасному станові цієї проблематики та визначити подальші перспективи в дослідженні спадщини Ельзевірів в Україні.

Ключові слова: Ельзевіри, ельзевірівські видання, історія книги, книжкові колекції, бібліографічні каталоги.

Діяльність голландських друкарів Ельзевірів тривала понад століття, з 1580 по 1712 рр. Своїм успіхом вони зобов'язані тому, що зробили книгу доступною широким колам освіченого суспільства, зробивши її відносно дешевою, менш громіздкою, практичною у використанні, і, незважаючи на невисоку ціну, з вишуканим оформленням та охайним шрифтом. Не дивно, що ще у XVII ст. видання Ельзевірів викликали неабияку зацікавленість з боку бібліофілів і стали об'єктом активного збирання та колекціонування, що у подальшому призвело до їх поглибленого дослідження.

Мета цієї статті – проаналізувати бібліографічні та наукові доробки, присвячені цій тематиці, а також розглянути сучасний стан дослідження проблематики та перспективи подальшого вивчення питання.

Однією з перших робіт, що безпосередньо стосувалась видавничої діяльності Ельзевірів, став бібліографічний каталог «Essai bibliographique sur les editions des Elzevirs», виданий у Парижі 1822 р. представником не менш відомої французької династії книговидавців та книготорговців – Фірменом Дідо [21]. Над виданням працювали ще троє його колег, серед яких і А. А. Ренуар, автор вагомого дослідження історії родовету та видавничої спадщини італійської династії книгодрукарів Альдів [34].

На початку каталогу автори розмістили коротку, проте змістовну біографічну замітку «Notice sur les Elzevirs» про членів родини Ельзевірів, причетних до книгодрукування. Також вона містить генеалогічну таблицю типографів Лейдену, Гааги, Утрехту та Амстердаму, які працювали там з 1592 по 1681 р. Бібліографічну ж частину поділили на 6 частин, де у першій подали видання форматом 12°, у другій – збірки праць одного автора чи схожої тематики, у третій – політичні, релігійні та історичні праці, у четвертій – видання формату 16° та 32°, у п'ятій – видання решти форматів та у шостій, заключній частині – книги східними мовами. До кожного з представлених описів видань автори залишили власні примітки, у яких вказували на рідкісність та цінність конкретного видання (у деяких випадках навіть вказано ціни). Варто зазначити, що у каталог також увійшло багато видань, що не мають вихідних даних чи вказані інші видавці (наприклад, Antoine Michel, Jacques le Jeune, Jean de Ravensteyn, Pierre de la Vallee, Pierre Marteau тощо), проте, на думку авторів, вони все ж належать до спадщини Ельзевірів. Деколи дійти таких висновків їм допомагала праця їх співвітчизника, бібліографа та книготорговця Ж.-Ш. Брюне «Manuel du libraire et de l'amateur de livres» 1810 р. [17].

«Essai bibliographique sur les editions des Elzevirs» стала однією із перших значних науково-бібліографічних праць, що дала загальну характеристику видавничій діяльності Ельзевірів та їхнім виданням зокрема.

Наступним вартим уваги дослідженням внеску династії Ельзевірів в історію книгодрукування став нарис 1841 р. голландського книготорговця Дж. Джейкоба «Bonaventuur en Abraham Elzevier, kleine letterkundige bijdrage», який у загальних рисах висвітлив спільну діяльність Бонавентури та Абрагама Ельзевірів та дав короткий перелік назв видань, випущених ними [25]. Ця історико-бібліографічна розвідка стала вшануванням пам'яті роботи визначних типографів Лейденського університету, плідна співпраця яких призвела до значного поштовху та розквіту західноєвропейської науки.

1845 р. в Утрехті один з нащадків родини Ельзевірів Й. Раммельман-Ельзевір видав невелику за обсягом працю «Uitkomsten van een onderzoek omtrent de Elseviers, meer bepaaldelijk met opzigt tot derzelver genealogie: een noodige voorarbeid tot de geschiedenis der Elseviersche drukpers» [33]. Ця книга містить короткі біографічні та генеалогічні відомості членів династії голландських друкарів, що безпосередньо брали участь у створенні та розбудові потужного видавничого бізнесу на території Нідерландів та поза її межами. Через кілька років її доповнили А. де Рем [35] та Ч. Пітерс [29; 30].

Щодо останнього, то його праця витримала кілька редакцій та багато разів перевидавалась. У цій фундаментальній праці під назвою «Annales de l'imprimerie des Elsevier», про роботу над якою автор писав ще 1843 р. у своїх нарисах «Analyse des materiaux les plus utiles pour des futures Annales de l'imprimerie des Elsevier» [31], Ч. Пітерс зробив спробу систематизувати знання про всі аспекти життя та діяльності Ельзевірів у єдину синтезовану працю.

Видання Ельзевірів цікавили не лише бібліографів та бібліофілів, а й цілі інституції. Про це свідчать відповідні каталоги колекцій ельзевірів, що зберігалися в Імператорській бібліотеці Санкт-Петербургу (нині – Російська національна бібліотека) та Імператорського університету Варшави (нині – Варшавський університет).

Серед таких доробків – праця К. Волтера «Les Elzevir de la Bibliotheque Imperiale publique de St.-Petersbourg» [26] з переліком ельзевірівських видань з фондів цієї бібліотеки та з бібліографічними посиланнями на каталог Ч. Пітерса (всього 867 позицій назв видань). Цього ж року вийшов ще один каталог, укладений К. Волтером на основі видань Ельзевірів з Імператорської бібліотеки, під назвою «Catalogue méthodique des dissertations ou thèses académiques imprimées par les Elzevir de 1616 a 1712» [38], де автор зосередив увагу на дисертаціях та тезах західноєвропейських інтелектуалів, виданих у типографії Лейденського університету. Робота складається з трьох частин та додатків, де за тематикою (юриспруденція, історія, медицина, теологія, філософія) в алфавітному порядку розміщено 932 позиції назв дисертацій (та ще 147 позицій у додатках), виданих за період від 1616 до 1712 рр., коли члени родини Ельзевірів були типографами Лейденського університету, а саме: Ісаак Ельзевір (1616–1626), Бонавентура та Абрагам Ельзевіри (1626–1652), Йоган Ельзевір та Даніель Ельзевіри (1652–1654), Йоган Ельзевір самостійно (1655–1661), вдова та нащадки Йогана Ельзевіра (1661–1681), Абрагам II Ельзевір (1681–1712).

1874 р., подібно до попередніх двох каталогів, у Варшаві було видано роботу С. Сєнніцького «Les Elzevir de la Bibliotheque de l'Universite Imperiale de Varsovie» [36].

Дослідники видавничої спадщини Ельзевірів також вели наукові розвідки, присвячені окремим видам їхніх видань. Так, за іншим принципом уклав свій каталог видань Ш. Моттле, присвятивши цю працю лише великоформатним виданням (2°, 4° та 8°). Його бібліографічний каталог «Catalogue d'une collection très-considerable de livres imprimés par les

Elzevirs de formats in-f°, in-4° et in-8°» [27] містить 334 позиції назв видань разом із додатком.

А 1879 р. Моріс Делестр видав каталог ельзевірівських видань з колекції французького полковника Дж. де Лагонді під назвою «Catalogue des livres imprimés par les Elsevier» [20]. У загальний перелік, окрім ельзевірів, увійшли видання й інших відомих голландських книгодрукарів: Абрагама Вольфганга, Яна Янсона та ін. Таке рішення, швидше за все, пояснюється схожістю певних видань з ельзевірівськими друками, здебільшого, форматом 12° та 24° та художнім оформленням.

Неможливо оминати увагою монументальну працю бельгійського вченого А. Вілемса «Les Elsevier: histoire et annales typographiques» 1880 р. [39], де автор звів усі відомості про Ельзевірів в одну ґрунтовну працю, детально описав виявлені видання і кожне з них прокоментував. Тут є розділи, присвячені родинній історії Ельзевірів, їх видавничій діяльності у Лейдені, Амстердамі, Гаазі, Утрехті, Копенгагені. Окрему увагу приділено шрифтам, художньому оформленню книг, друкарським маркам, паперу, форматам, ельзевірам з відсутніми та фіктивними вихідними даними. Бібліографічну частину поділено за видавничими осередками (Лейден, Гаага, Амстердам, Утрехт) та у хронологічному порядку за членами родини, які у відповідний період очолювали родинний бізнес.

Важливим додатком є третя частина наукового доробку А. Вілемса під назвою «Annexes de la collection Elzevirienne». До ельзевірівських видань автор за певними ознаками (художнє оформлення, відповідний формат, перевидання Ельзевірівських друків, викуп Ельзевірами прав на певні видання у інших голландських друкарів) зараховує видання, надруковані на території Нідерландів та Бельгії (у Брюсселі), а також додає список псевдоельзевірів – видавничих підробок.

Всього у каталозі 2186 позицій назв видань, з яких: № 1–1608 – видання ельзевірів, № 1609–1960 – видання, що вийшли друком у Нідерландах, № 1961–2115 – у Брюсселі, а № 2116–2186 – псевдоельзевіри.

Ця книга двічі була доповнена шведським дослідником Г. Бергманом [15] у працях «Etudes sur la bibliographie Elzevirienne, bastes sur l'ouvrage Les Elsevier de M. Alphonse Willems» (1885 р.) та «Nouvelles etudes sur la bibliographie Elzevirienne» (1897 р.), проте і досі не втратила своєї актуальності і є чи не настільною для кожного вченого, що займається дослідженням видавничої спадщини Ельзевірів [16].

Серед перших ґрунтовних англійських праць, присвячених друкам

Ельзевірів, варто назвати єдинбурзьке видання 1888 р. Е. Голдсмідда «Bibliotheca curiosa: a complete catalogue of all the publications of the Elsevier Presses», що складається з трьох частин [22]. Безперечно, воно відіграло свою роль у подальшому вивченні питання не лише бельгійськими та французькими вченими, а і їхніми колегами з Великої Британії та США.

Не менш важливим у використанні при науковому опрацюванні видань Ельзевірів постає бібліографічний каталог Е. Рахіра «Catalogue d'une collection unique de volumes imprimés par les Elsevier et divers typographes Hollandais du XVIIe siècle», що вийшов друком 1896 р. [32]. Цю працю, як і роботу А. Вілемса, не можна розцінювати лише як проміжний каталог у вивченні ельзевірівських друків, адже окрім бібліографічних описів видань (всього 3464 назв) та приміток автора до кожного з них вона також містить цінний додаток із зображенням різноманітних варіантів заставок, кінцівок та друкарських марок, які коли-небудь використовували Ельзевіри. Цей додаток доцільно використовувати при спробі розрізнити ельзевіри та псевдоельзевіри за художнім оформленням.

1927 р. вийшов друком ще один англійський каталог «The Elsevier Press» Г. Б. Копінджера [18]. Загалом це бібліографічний список ельзевірівської видавничої продукції, виданої у Лейдені, Амстердамі, Гаазі та Утрехті, з посиланнями на ґрунтовні бібліографічні праці А. Вілемса, Г. Бергмана, Е. Рахіра тощо, розміщених за алфавітом. Всього у каталозі нараховується 5300 позицій разом з варіантами видань, де у такому випадку автор дає короткі характеристики відмінностей між ними.

Значний вклад у дослідження діяльності Ельзевірів вніс американський вчений Д. В. Дейвіс. У своїй роботі «The world of the Elseviers, 1580–1712» [19] він уперше зробив спробу дослідити питання розквіту та занепаду фірми з точки зору політичних, соціальних та економічних обставин, а також активного наукового руху у Нідерландах того часу. Він зазначає, що Ельзевіри процвітали, коли Нідерланди були могутньою державою з міцними торгівельними зв'язками, а західноєвропейська наука сконцентрувалась і об'єдналась під керівництвом таких визначних вчених, як Йозеф Скалігер, Клод де Сомез та Даніель Хейнсій. Як результат, із ослабленням могутності країни почала занепадати і фірма Ельзевірів. Автор також звертає увагу на міжособистісні зв'язки друкарів із науковцями, професорами Лейденського університету, професійними колегами та конкурентами. Він дав оцінку п'ятнадцятьом членам родини Ельзевірів,

які активно займалися книжковим бізнесом, а також п'ятьом центрам книгодрукування, якими вони керували. З одного боку, Д. В. Дейвіс висвітлює діяльність фірми з точки зору комерції та промислового виробництва, а з іншого – літератури та науки у їх широкому розумінні.

Окремим блоком виділимо каталоги бібліографа С. Соколова «Каталог Ельзевірів бібліотеки Імператорського Московського та Румянцевського музею» (1915 р.) та колекціонера М. Бірукова «Ельзевіри бібліотеки М. М. Бірукова» (1917 р.) [6; 2]. Як зазначає М. Біруков, колекція якого головним чином збиралася протягом 1897–1906 рр., з кожним роком за кордоном все рідше можна було купити ельзевірівську продукцію, особливо видання, що збереглися у хорошому стані, і однією з причин він називає масову закупівлю цінних старовинних книг до США [2, с. 8–9].

Єдиною російськомовною монографією, присвяченою діяльності Ельзевірів, є науково-популярна книга В. Аронова «Ельзевіри» [1]. Вона розрахована на широкий загал. Як зазначає сам автор, завдання цієї книги полягає в ознайомленні читачів з найбільш важливими фактами, що відносяться до тогочасного етапу розвитку мистецтва книги. Окрім розділів, присвячених загальновідомим даним про роботу ельзевірівської типографії, В. Аронов детальніше спиняється на таких питаннях, як реформування шрифту видань Х. ван Дейком, елементам художнього оформлення (друкарські марки, заставки, кінцівки, гравюри) та книжковому дизайну.

Інтерес до вивчення видавничої спадщини Ельзевірів не згасає й сьогодні. Не припиняються дослідження у галузі історії книги голландськими вченими, про що свідчать наукові публікації, присвячені цьому періоду, П. Хофтігера, А. Вролійка, К. ван Омена та ін. [23; 24; 37; 28].

Велику роль у збереженні та популяризації свого національного надбання відіграє діяльність сучасної видавничої компанії Elsevier, яку було створено 1880 р. Вона взяла не лише ім'я своїх прославлених попередників та їхню друкарську марку – «Non solus» як логотип компанії, а й поклала на себе відповідальність за збирання, збереження та поширення наукових знань у галузі «ельзевірознавства». До заслуг цього видавничого холдингу з наукової та медичної літератури належить створення електронного ресурсу «The Elsevier heritage collection catalogue» (<http://www.elsevierheritagecollection.org/>) – онлайн-ового каталогу колекції більш ніж 1000 найменувань оригінальних ельзевірівських видань. Зокрема, професор П. Хофтігер та К. ван Омен мають безпосереднє відношення до координування та розвитку цього проекту.

Сучасні українські дослідники книги присвятили багато ґрунтовних праць вивченню різноманітних теоретичних та науково-практичних проблем дослідження історико-культурних фондів бібліотек та книжкових колекцій. Це, наприклад, такі як: «Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [4] та «Рукописне та книжкове зібрання баронів Шодуарів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» С. Булатової (остання у співавторстві з Є. Біленьким) [3], «Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.)» Т. Мяскової [11], «Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан» І. Ціборовської-Римарович [13], «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) у бібліотечних фондах» Ковальчук Г. [7] та багато інших. Варто також згадати кілька окремих статей та заміток, присвячених безпосередньо виданням Ельзевірів, Молодчикова О. «Ельзевіри» та його ж «Відділ рідкісної книги Центральної наукової бібліотеки АН Української УРСР» [9; 10], Грановського Б. «Київська колекція «Ельзевірів» [5], Стрельнікової Л. «Тульчинські ельзевіри» [12], Шамрай М. «Ельзевіри» [14], Курганової О. «Ідентифікатор «фінгерпринт» як елемент бібліографічного опису колекції Ельзевірів в електронному каталозі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ» [8] тощо. Проте дотепер в Україні немає жодної синтетичної праці, присвяченої видавничій спадщині Ельзевірів, усі акценти на цій проблематиці є лише фрагментарними та поодинокими.

Незважаючи на це, тематика містить у собі великий потенціал, адже видання Ельзевірів зберігаються у книгозбірнях Києва, Львова, Одеси, Харкова, Ніжина, Чернівців тощо. У відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. Вернадського проводиться робота з наукового опрацювання видань колекції Ельзевірів, досліджуються особливості окремих примірників.

Така багата джерельна база є неабияким підґрунтям для створення наукових каталогів і проведення на її основі теоретичних та практичних історико-книгознавчих досліджень. До того ж вона сприяє встановленню зв'язків між науковцями та науковими інституціями у всеукраїнських масштабах, а у майбутньому може стати підставою для активної співпраці і на міжнародному рівні.

Відсутність ґрунтовної праці з дослідження видань славнозвісної фірми

Ельзевірів на теренах України дає підстави науковцям для поглибленого вивчення питання та відкриває широкі перспективи у подальшій роботі з «українськими ельзевірами».

Список використаних джерел

1. *Аронов В.* Эльзевиры / В. Аронов. – Москва : Книга, 1975. – 111, [4] с.
2. *Бируков Н. Н.* Эльзевиры библиотеки Н. Н. Бирукова в Москве : к предисловию приобщены статьи о главнейших характерных свойствах, особенностях и содержании эльзевировской библиотеки и эльзевировских изданиях, относящихся к отделе Rossica и Polonica (с их полным списком и описанием) / Н. Н. Бируков. – Москва, 1917. – 94 с.
3. *Біленький С. А.* Рукописне та книжкове зібрання баронів Шодуарів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. А. Біленький, С. О. Булатові ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – 251, [1] с.
4. *Булатова С. О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. О. Булатові ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2006. – 332, [1] с.
5. *Грановський Б.* Київська колекція «Ельзевірів» / Б. Грановський // *Культура і життя.* – Київ, 1988. – 8 травня. – № 9. – С. 6.
6. Каталог Эльзевиров библиотеки Императорского Московского и Румянцевского музея / сост. С. И. Соколов. – Москва, 1915. – IX, 218, [1], XVI с., [7] л. ил.
7. *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. книги. – Київ : НБУВ, 2004. – 642, [1] с.
8. *Курганова О. Ю.* Ідентифікатор «фінгерпринт» як елемент бібліографічного опису колекції Ельзевірів в електронному каталозі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ / Курганова О. Ю. // *Бібліотечний вісник.* – 2015. – № 2 (226). – С. 14–18.
9. *Молодчиков О. В.* Эльзевиры / Молодчиков О. В. // *Друг читача.* – Київ, 1965. – 28 серпня. – № 35. – С. 7.
10. *Молодчиков А. В.* Отдел редкой книги Центральной научной библиотеки АН Украинской ССР // Библиотечно-библиографическая информация библиотек Академии наук СССР и Академий наук союзных республик. – Москва, 1966. – № 2 (60). – С. 25–46.
11. *Мяскова Т.* Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.) / Т. Мяскова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – 182, [1] с.
12. *Стрельникова Л.* «Тульчинські ельзевіри» / Л. Стрельникова // *Книжник.* – 1991. – № 5. – С. 29.

13. *Ціборовська-Римарович І.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських) : історична доля та сучасний стан / І. Ціборовська-Римарович ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2006. – 394 с.

14. *Шамрай М. А.* Эльзевиры / М. А. Шамрай // *Енциклопедія історії України* : в 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ : Наукова думка. – Т. 3 : Е – Ї. – 2005. – 658, [10] с.

15. *Berghman G.* Études sur la bibliographie Elzevirienne : basées sur l'ouvrage Les Elzevier de M. Alphonse Willems / par le dr. G. Berghman ; avec 470 figures reproduisant les vignettes, culs-de-lampe et lettres grises de Elzevier. – Stockholm : Impr. D'Ivar Haeggström, 1885. – [4], 76, [18] p.

16. *Berghman G.* Nouvelles Études sur la bibliographie Elzevirienne; supplément à l'ouvrage sur Les Elzevier de M. Alphonse Willems / par G. Berghman. – Stockholm : Impr. Iduns tryckeri aktiebolag, 1897. – XVII, 172 p.

17. *Brunet J.-Ch.* Manuel du libraire et de l'amateur de livres : un nouveau dictionnaire bibliographique : une table en forme de catalogue raisonné : en 3 vol. / par J.-Ch. Brunet. – Т. 1-3. – Paris : Brunet, Leblanc, 1810. – XVIII, 614, 4, 704, IX, 393 p.

18. *Copinger H. B.* The Elzevier Press : a handlist of the productions of the Elzevier presses at Leyden, Amsterdam, The Hague and Utrecht, with references to Willems, Berghman, Rahir and other bibliographers / by H. B. Copinger. – London : Grafton & Co., 1927. – 142 p.

19. *Davies D. W.* The World of the Elseviers, 1580–1712 / David W. Davies. – The Hague : Martinus Nijhoff, 1954. – VII, 159 p.

20. *Delestre M.* Catalogue des livres imprimés par les Elsevier, ou pouvant s'annexer à leur collection reliés par Trautz-Bauxonnet, Cuxin, Chambolle, Duru, Cape, Lortic composant le cabinet de feu M. le colonel comte de Lagondie, commandeur de la Legion d'honneur / par le ministre de m. Maurice Delestre, commissaire-priseur ; successeur de M. Delbergue-Cormont. – Paris : Adolphe Labitte, 1879. – 180, 21 p.

21. *Essai bibliographique sur les éditions des Elzevirs : les plus précieuses et les plus recherchées, precede d'une Notice sur ces imprimeurs celebres / cet ouvrage se trouve chez Firmin Didot, imprimeur-libraire, Barrois aine, libraire, Merlin, libraire, Renouard, libraire. – A Paris : De l'imprimerie de Firmin Didot, imprimeur du Roi et de l'institut, rue Jacob, № 24, 1882. – 300, [4] p.*

22. *Goldsmid E.* Bibliotheca curiosa: a complete catalogue of all the publications of the Elzevier Presses at Leyden, Amsterdam, The Hague and Utrecht with introduction, notes, and an Appendix containing a list of all works, whether forgeries or anonymous publications, generally attributed to these presses / by Edmund Goldsmid (Scot.) : in three volumes. – Т. 1–3. – Edinburgh : Privately printed, 1886–1888. – 126, 155, 84, [1] p.

23. *Hoftijzer P.* The Dutch Republic, centre of the European book trade in the 17th century / by Paul Hoftijzer. – Mode of access : <http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/>

the-book-market/paul-g-hoftijzer-the-dutch-republic-centre-of-the-european-book-trade-in-the-17th-century. – Date of apply: 05.03.2017.

24. *Hoftijzer P.* The last of the Elzevier collections? / by Paul Hoftijzer // *Quaerendo*. – Vol. 42, Iss. 3–4. – pp. 249–257.

25. *Jacob J. L. C.* Bonaventuur en Abraham Elzevier, kleine letterkundige bijdrage / door J. L. C. Jacob, boekhandelaar te's Hage. – Den Haag : Gedrukt bij J. Roering, 1841. – 32 p.

26. Les Elzevir de la Bibliotheque Imperiale publique de St.-Petersbourg. – St.-Petersbourg : Imprimerie de l'Academie Imperiale des Sciences, 1862. – 223 p.

27. *Motteley Ch.* Catalogue d'une collection très-considerable de livres imprimés par les Elzevirs de formats in-f°, in-4° et in-8°, recueillis par un bibliophile pendant ces vingt dernieres annees, en France et dans les Pays etrangers, accompagne de curi notes bibliographiques, et pouvant servir a l'étude de la bibliographie Elzevirienne / Ch. Motteley. – Paris : A la librairie de Panckoucke, 1848. – 43, [1] p.

28. *Ommen K. van.* Io. Grolerii et Amicorum: a stroll through Leiden's book history / text Kasper van Ommen. – Leiden : Leiden University Library, Scaliger Instituut, 2010. – 20 p.

29. *Pieters Ch.* Annales de l'imprimerie elsevirienne, ou Histoire de la famille et de ses editions / par Ch. Pieters. – A Gand : C. Annoot-Braeckman, 1851. – 46, 420 p.

30. *Pieters Ch.* Annales de l'imprimerie des Elsevier, ou histoire de leur famille et de leurs editions / par Ch. Pieters. – 2d ed. – A Gand, 1858. – 502 p.

31. *Pieters Ch.* Analyse des materiaux les plus utiles, pour des futures Annales de l'imprimerie des Elsevier / par Ch. Pieters. – A Gand : Chez C. Annoot-Braeckman, 1843. – VIII, 46, [5] p.

32. *Rahir E.* Catalogue d'une collection unique de volumes imprimés par les Elzevier et divers typographes Hollandais du XVIIe siècle / redige par E. Rahir. – Paris, 1896. – 491, [1] p.

33. *Rammelman Elsevier W. J. C.* Uitkomsten van een onderzoek omtrent de Elseviers, meer bepaaldelijk met opzigt tot derzelver genealogie: een noodige voorarbeid tot de geschiedenis der Elseviersche drukpers / door Jhr. W. J. C. Rammelman Elsevier. – Utrecht : Ter boekdrukkeris van N. van der Monde, 1845. – 54, 40 p.

34. *Renouard A. A.* Annales de l'imprimerie des Alde, ou Histoire des trois Manuce et de leurs editions / par Ant. Aug. Renouard. – 2d ed. – Paris, 1825. – 444 p.

35. *Reume A. de.* Recherches historiques, genealogiques, et bibliographiques sur les Elsevier / par A. de Reume, capitaine d'artillerie. – Bruxelles : Imprimerie de l Societe typographique Belge, 1847. – 119, [2] p.

36. *Siennicki S. J.* Les Elzevir de la Bibliotheque de l'Universite Imperiale de Varsovie / par Stanislas J. Siennicki. – Varsovie : Imprimerie du Journal Wiek (de Jean Noskowski), 1874. – 221, [24] p.

37. *Vrolijk A.* Arabic typography in the Netherlands : a brief introduction / by Arnoud Vrolijk // *TXT* : exploring the boundaries of the book. – Mode of access :

<http://www.txtleiden.org/2014/arabic-typography-in-the-netherlands>. – Date of apply : 27.04.2015.

38. *Walther Ch. Fr.* Catalogue méthodique des dissertations ou thèses académiques imprimées par les Elzevir de 1616 a 1712, recueillies pour la première fois dans la Bibliothèque Impériale publique à Saint-Petersbourg et décrites : supplément aux Annales de l'imprimerie des Elzevir, publiées par M. Charles Pieters / par le dr. Ch. Fr. Walther, bibliothécaire supérieur de ladite bibliothèque. – Bruxelles : F. Heussner, libraire-éditeur, 1864. – 107 p.

39. *Willems A.* Les Elzevier: histoire et annales typographiques / par Alphonse Willems. – Bruxelles : G.-A. Van Trigt, editeur [et. al.], 1880. – 607 p.

References

1. Aronov, V. (1975). *Jelzeviry* [The Elzeviers]. Moscow: Kniga, 1975 [in Russian].
2. Birukov, N. N. (1917). *Jelzeviry biblioteki N. N. Birukova v Moskve: k predisloviu priobshchenny stati o glavneishih harakternykh svoistvakh, osobennostiakh i sodержanii elzevirovskoi biblioteki i elzevirovskikh izdaniiah, otnosiashchikhsia k ot delam Rossica i Polonica (s ikh polnym spiskom i opisaniem)* [The Elzeviers of the Birukov library in Moscow: to the preface, articles on the main characteristic properties, features and contents of the Elzevir library and Elzevir publications relating to the divisions of Rossica and Polonica (with their full list and description)]. Moscow [in Russian].
3. Bilenkyi, Ye. A., Bulatova, S. O. (2011). *Rukopysne ta knyzhkove zibrannia baroniv Shoduariv u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Manuscript and book collection of the Shoduary barons in funds of the Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bulatova, S. O. (2006). *Knyzhkove zibrannia rodu polskykh mahnativ Yablonovskykh u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Book collection of Polish magnates Yablonovsky in funds of the Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hranovskyi, B. (1988). Kyivska kolektsiia «Elzeviriv» [The Elzeviers book collection of Kyiv]. *Kultura i zhyttia*, 9, p. 6. Kyiv [in Ukrainian].
6. Sokolov, S. I. (Comp.) (1915). *Katalog Jelzevirov biblioteki Imperatorskogo Moskovskogo i Rumiantsevskogo muzeia* [Catalogue of the Elzevirs of the library of the Imperial Moscow and Rumyantsev Museum]. Moscow [in Russian].
7. Kovalchuk, H. I. (2004). *Knyzhkovi pamiatky (ridkysni ta tsinni knyzhky) v biblioteknykh fondakh* [Book monuments (rare and valuable books) in library funds]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kurhanova, O. Yu. (2015). Identyfikator «finherprynt» yak element bibliografichnoho opysu kolektsii Elzeviriv v elektronnomu katalogi viddilu starodrukiv ta ridkysnykh vydan NBUV [LOC-fingerprint as a part of the bibliographic description of the Elzeviers collection in the electronic catalogue of the department of rare and old

books of the Vernadsky National Library]. *Biblioteknyi visnyk*, 2 (226), pp. 14–18. Kyiv [in Ukrainian].

9. Molodchikov, O. V. (1965). El'zeviry [The Elzeviers]. *Druh chytacha*, 35, p. 7. Kyiv [in Ukrainian].

10. Molodchikov, A. V. (1966). Otdel redkoi knigi Tsentralnoi nauchnoi biblioteki AN Ukrainskoi SSR [The Department of the rare book of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. *Bibliotekno-bibliograficheskaia informatsiia bibliotek Akademii nauk SSSR i Akademii nauk soiuznykh respublik* [The library-bibliographic information of the libraries of the USSR Academy of Sciences and the Academies of Sciences of the Union Republics], 2 (60), pp. 25–46. Moscow [in Russian].

11. Miaskova, T. (2005). *Biblioteka Imperatorskoho universytetu Sv. Volodymyra : z istorii komlektuvannia (1834–1927 rr.)* [The Imperial Library of the University of St. Vladimir: the history of manning (1834–1927)]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Strielnikova, L. (1991). «Tulchynski elzeviry» [The «Tulchyn Elzeviers»]. *Knyzhnyk*, 5, p. 29. Kyiv [in Ukrainian].

13. Tsiborovska-Rymarovych, I. (2006). *Rodovi biblioteki Pravoberezhnoi Ukrainy XVIII stolittia (Vyshnevetskykh-Mnishkev, Pototskykh, Mikoshevskykh): istorichna dolia ta suchasnyi stan* [The generic libraries of the Right-Bank Ukraine of the XVIII century (Vyshnevetsky-Mnishky, Potocky, Mikoshevsky): historical fate and current status]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Shamrai, M. A. (2005). Elzeviry [The Elzeviers]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy. Vol. 3*: E-Yi. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

15. Berghman, G. (1885). *Études sur la bibliographie Elzevirienne: basées sur l'ouvrage Les Elzevier de M. Alphonse Willems*. Stockholm: Impr. D'Ivar Haeggström [in French].

16. Berghman, G. (1897). *Nouvelles études sur la bibliographie Elzevirienne; supplément à l'ouvrage sur Les Elzevier de M. Alphonse Willems*. Stockholm: Impr. Iduns tryckeri aktiebolag [in French].

17. Brunet, J.-Ch. (1810). *Manuel du libraire et de l'amateur de livres: un nouveau dictionnaire bibliographique: une table en forme de catalogue raisonné*. Paris: Brunet, Leblanc. Vol. 1–3 [in French].

18. Copinger, H. B. (1927). *The Elzevier Press: a handlist of the productions of the Elzevier presses at Leyden, Amsterdam, The Hague and Utrecht, with references to Willems, Berghman, Rahir and other bibliographers*. London: Grafton & Co., 1927 [in English].

19. Davies, D. W. (1954). *The World of the Elseviers, 1580–1712*. The Hague: Martinus Nijhoff [in English].

20. Delestre, M. (1879). *Catalogue des livres imprimés par les Elsevier, ou pouvant s'annexer à leur collection reliés par Trautz-Bauxonnet, Cuxin, Chambolle, Duru, Cape,*

Lortic composant le cabinet de feu M. le colonel comte de Lagondie, commandeur de la Legion d'honneur. Paris: Adolphe Labitte [in French].

21. Didot, F., Barrois, Merlin, Renouard, (1822). *Essai bibliographique sur les éditions des Elzevirs: les plus précieuses et les plus recherchées, précédé d'une Notice sur ces imprimeurs célèbres*. Paris: Firmin Didot [in French].

22. Goldsmid, E. (1886–1888). *Bibliotheca curiosa: a complete catalogue of all the publications of the Elzevier Presses at Leyden, Amsterdam, The Hague and Utrecht with introduction, notes, and an Appendix containing a list of all works, whether forged or anonymous publications, generally attributed to these presses: T. 1–3*. Edinburgh: Privately printed [in English].

23. Hoftijzer, P. *The Dutch Republic, centre of the European book trade in the 17th century*. Retrieved from <http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/the-book-market/paul-g-hoftijzer-the-dutch-republic-centre-of-the-european-book-trade-in-the-17th-century> [in English].

24. Hoftijzer, P. (2012). The last of the Elzevier collections? *Quaerendo*, Vol. 42, Is. 3–4, pp. 249–257 [in English].

25. Jacob, J. L. C. (1841). *Bonaventuur en Abraham Elzevier, kleine letterkundige bijdrage*. Den Haag: Gedrukt bij J. Roering [In Dutch].

26. *Les Elzevir de la Bibliothèque Impériale publique de St.-Petersbourg (1862)*. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences [in French].

27. Motteley, Ch. (1848). *Catalogue d'une collection très-considérable de livres imprimés par les Elzevirs de formats in-f°, in-4° et in-8°, recueillis par un bibliophile pendant ces vingt dernières années, en France et dans les Pays étrangers, accompagnés de curieuses notes bibliographiques, et pouvant servir à l'étude de la bibliographie Elzevirienne*. Paris: A la librairie de Panckoucke [in French].

28. Ommen, K. van Io. (2010). *Grolierii et Amicorum: a stroll through Leiden's book history*. Leiden: Leiden University Library, Scaliger Instituut. [In English].

29. Pieters, Ch. (1851). *Annales de l'imprimerie elsevirienne, ou Histoire de la famille et de ses éditions*. Gand: C. Annoot-Braeckman [in French].

30. Pieters, Ch. (1858). *Annales de l'imprimerie des Elsevier, ou histoire de leur famille et de leurs éditions*. Gand [in French].

31. Pieters, Ch. (1843). *Analyse des matériaux les plus utiles, pour des futures Annales de l'imprimerie des Elsevier*. Gand: C. Annoot-Braeckman [In French].

32. Rahir, E. (1896). *Catalogue d'une collection unique de volumes imprimés par les Elsevier et divers typographes Hollandais du XVIIe siècle*. Paris [in French].

33. Rammelma Elsevier, W. J. C. (1845). *Uitkomsten van een onderzoek omtrent de Elseviers, meer bepaaldelijk met opzigt tot derzelve genealogie: een noodige voorarbeid tot de geschiedenis der Elseviersche drukpers*. Utrecht: Ter boekdrukkerij van N. van der Monde [in Dutch].

34. Renouard, A. A. (1825). *Annales de l'imprimerie des Alde, ou Histoire des trois Manuce et de leurs éditions*. 2d ed. Paris [in French].

35. Reume, A. de. (1847). *Recherches historiques, genealogiques, et bibliographiques sur les Elsevier*. Bruxelles: Imprimerie de le Societe typographique Belge [in French].

36. Siennicki, S. J. (1874). *Les Elzevir de la Bibliotheque de l'Universite Imperiale de Varsovie*. Varsovie: Imprimerie du Journal Wiek (de Jean Noskowski) [in French].

37. Vrolijk, A. *Arabic typography in the Netherlands: a brief introduction. TXT: exploring the boundaries of the book*. Retrieved from <http://www.txtleiden.org/2014/arabic-typography-in-the-netherlands> [in English].

38. Walther, Ch. Fr. (1864). *Catalogue methodique des dissertations ou theses academiques imprimees par les Elzevir de 1616 a 1712, recueillies pour la premiere fois dans la Bibliothèqe Impèriale publique à Saint-Petersbourg et decrites: supplément aux Annales de l'imprimerie des Elzevir, publiées par M. Charles Pieters*. Bruxelles: F. Heussner, libraire-editeur [in French].

39. Willems, A. (1880). *Les Elzevier: histoire et annales typographiques*. Bruxelles : G.-A. Van Trigst [in French].

Oleksandra Nedashkivska,

Junior Researcher, Ph. D. student, Vernadsky National Library of Ukraine

The Researches on the Elzeviers – the Editions of the 17th Century Dutch Printing House: Their Achievements and Prospects

The article deals with a brief overview of publications on history, genealogy and publishing heritage of the Elzeviers – the Dutch dynasty of the 17th century publishers. The results of researches in the 19th–20th centuries are elucidated. The main of them (the works of A. Willems, Ch. Pieters, E. Rahir, G. Berghman, D. Davies and the others) were considered. Also attention on the new publications of Dutch book history was paid.

There was made an attempt to analyze all of them, to characterize the current state of this problem and identify future prospects in the study the Elzeviers heritage in Ukraine.

Keywords: Elsevier, Elsevier's editions, book collections, book history, bibliographical catalogues.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2017 р.

УДК 098:655.532.28-021.146.4

Юлія Рудакова,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ВИДАННЯ БЕЗ ВИХІДНИХ ДАНИХ ДРУКАРНІ ЛЬВІВСЬКОГО ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ ХVІІІ ст. У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Проведено книгознавчий аналіз 16 видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму, в яких не зазначено вихідні дані. Визначено параметри, за якими можна атрибуувати видання без вихідних відомостей. Виокремлено елементи, характерні для видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму та які відрізняють їх від видань інших друкарень.

Ключові слова: стародруки, атрибуція, друкарня Львівського єзуїтського колегіуму, безвихідні видання, вихідні відомості, елементи художнього оздоблення, ініціал, заставка, кінцівка.

У практичній роботі зі стародрукованими виданнями часто виникає необхідність у встановленні певних елементів бібліографічного опису. Брак необхідних бібліографічних даних може бути спричинений як дефектністю примірника, так і відсутністю інформації в самому виданні. Найчастіше виникає потреба в ідентифікації імені автора та встановленні вихідних даних, тобто місця друку, видавництва чи року видання. Метою цієї статті є визначення можливих шляхів і методів атрибуції відсутніх вихідних відомостей, насамперед місця друку, на прикладі видань однієї з українських друкарень.

Частково проблему атрибуції вирішують бібліографічні покажчики та друковані каталоги, при підготовці яких укладачі провели необхідну пошукову роботу та визначили вихідні відомості видань. Водночас інші видання так і залишилися без зазначення місця друку. Частина видань не відображено в бібліографічних покажчиках і друкованих каталогах.

Першим і головним джерелом інформації, з яким працює бібліограф при описі видання, є титульний аркуш і колофон (за наявності), які, як правило, містять дані про місто, де видано книжку, та/або назву видавництва чи прізвище видавця/друкаря, рік. При встановленні відсутніх відомостей

про місто в найпростіших випадках його назва міститься у назві видавництва чи визначається за прізвиськом видавця. Складніше, коли не зазначено ані місто, ані друкарню.

Відправною точкою для встановлення вихідних відомостей може бути інформація, що міститься у назві видання, що особливо характерно для творів панегіричного змісту. Розлогі назви таких творів, як правило, містять інформацію як про їх адресатів, так і адресантів, а також про дату події, якій ці твори присвячено. Панегірики часто складали викладачі та студенти навчальних закладів, наприклад єзуїтських колегіумів. Однак прізвиська авторів рідко зазначалися на титульних аркушах таких видань, у більшості твори видавалися анонімно – від імені цілого навчального закладу, монастиря, провінції тощо. Якщо твір було виголошено від імені закладу, при якому діяла друкарня, то, ймовірно, саме в ній його було надруковано. Підказкою також може бути особа цензора та інша інформація, подана у дозволі на друк. Якщо рік, указаний на титулі, фіксує лише дату, коли відбулася подія, якій присвячено видання, то він же приймається за приблизний рік друку, якщо у виданні немає інших відомостей пізнішого часу, наприклад у колофоні, присвяті чи у дозволі на друк тощо. В інших випадках час друку визначається приблизно за змістом твору, часом діяльності друкарні, папером або іншими побічними ознаками.

Для видань, місце друку яких не можна встановити за переліченими ознаками, визначальним критерієм стає друкарський матеріал: шрифти та елементи оздоблення, підбір шрифтів різної величини, використання курсиву, друкарських марок або університетських сигнетів (для друкарень при університетах), схеми побудови тексту, принципи художнього оздоблення видань тощо. Наприклад, одні друкарні широко використовували гравійовані заставки – відтиски з дощок, інші в якості заставок komponували у кілька рядів смужки з виливних прикрас. У певних друкарнях надавали перевагу гравійованим або вирізьбленим готичним ініціалам, у інших – великим літерам більшого, ніж основний, шрифту.

Деякі панегіричні твори видавалися «парами», в яких одне видання могло не мати вихідних відомостей. У такому випадку їх легко визначити за інформацією про місце друку на іншому – парному виданні. Часом обидва видання такої «пари» не містять на титулі вихідних даних. За нашими спостереженнями, практика видання парних творів (або, іншими словами, твору з двох частин, оформлених як окремі видання) існувала на теренах Речі Посполитої у XVII–XVIII ст. Це були панегіричні твори з нагоди

шлюбу, де адресатами привітання були дві особи. При цьому, як правило, витримувалася така схема: нареченому призначався твір латинською мовою, написаний у прозовій формі, іноді з невеликими віршованими вставками, розміром від кількох до 30–40 аркушів, міг містити також звернення до нареченого, іноді у віршованій формі; нареченій присвячувався віршований твір польською мовою на декількох аркушах, міг містити прозове звернення до нареченої чи її матері. Обидва твори оформлені як окремі видання: мають повноцінні титульні аркуші із зазначеними на кожному з них адресатами привітання та закладами, від яких ці привітання висловлювалися; на їх зворотах найчастіше містяться геральдичні епіграми із зображенням гербів осіб, яким присвячено твори та віршами на ці герби; вони мають окремі, в більшості випадків, сигнатурні формули. У бібліографії твори, що складають такі «пари», вказуються як окремі видання, навіть ті, які мають спільну сигнатурну формулу. Тому при роботі з панегіричним виданням без зазначеного місця друку бібліографу варто пошукати за основними бібліографічними джерелами, чи не існує парного видання. Також у бібліографії відомі шлюбні панегірики, що складаються з двох частин – латиномовної прозової та польськомовної віршованої, – але мають один титульний аркуш та інші атрибути одного видання. Тобто вони є єдиним виданням, а не парою пов'язаних між собою видань. Про явище парних панегіричних творів зазначалося у нашій статті, присвяченій шлюбним панегірикам у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [3]; деякі з них не мають вихідних даних і будуть розглянуті далі.

Для книгознавчого аналізу ми обрали видання друкарні Львівського єзуїтського колегіуму XVIII ст. з фонду відділу стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ), на титульних аркушах яких не зазначено місце друку. Вивченням історії та репертуару цієї друкарні багато років займається львівський книгознавець Наталія Швець. Її публікації, присвячені різним аспектам дослідження видань друкарні львівських єзуїтів [4; 5; 6], містять важливу інформацію для атрибуції львівських друків. Зокрема авторка представляє результати дослідження елементів художнього оформлення видань друкарні львівських єзуїтів, подає класифікацію та зображення гравійованих ініціалів. Також у її роботах можна ознайомитися з основною бібліографією питання.

Обрані для аналізу видання – це твори панегіричного та філософського змісту. Усі вони надруковані форматом 2°, переважно невеликого обсягу

тексту, прикрашені кількома елементами художнього оздоблення – гравюрами з гербами, гравійованими ініціалами, заставками, кінцівками. У фонді ВСРВ вони представлені різною кількістю примірників, зберігаються переважно у складі конволютів. До тексту статті додано складені у хронологічному порядку бібліографічні описи розглянутих творів з їхніми повними назвами, а також зображення деяких елементів художнього оздоблення, найбільш поширених у виданнях друкарні львівських єзуїтів. Основними бібліографічними покажчиками, з якими зв'язалися аналізовані видання, є каталог українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва» [1] та покажчик К. Естрайхера «Bibliografia Polska» [7]. У каталозі Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича частина видань не відображена, в покажчику К. Естрайхера всі видання наявні, але їхні бібліографічні описи не містять повних вихідних даних.

На початку розглянемо видання, вихідні відомості яких, на наш погляд, встановити нескладно. Це вітальні твори, які мають «пару», на титульному аркуші якої міститься вказівка на місце друку.

1729 р. від Острозького єзуїтського колегіуму вийшло привітання зі шлюбом Станіслава Вінцентія Яблоновського (1694–1754) та Дороти з Бронішів Радоміцької (1692–1774). Польськомовна віршована частина «Capitolium imion, wiecznego szacunku godnych...» [7, 18, с. 360] не має вихідних відомостей, але їх указано на титульному аркуші латиномовної прозової частини «Par orbi domus, Jablonovia amplissimis familiis...» [1, 1132; 7, 18, с. 360]: «Leopoli. Typis Collegij Societatis Jesu». Про одне місце друку цих видань, окрім однакових прямих і курсивних шрифтів, свідчать виконані в єдиному стилі мідерити із зображенням гербів Яблоновських «Прус III» (Prus III) у латиномовній частині та Бронішів «Венява» (Wieniawa) у польськомовній. Твір «Capitolium imion...» прикрашено також заставкою та кінцівкою, які можна побачити у багатьох виданнях друкарні Львівського єзуїтського колегіуму. Заставка прямокутна у подвійній рамці, із зображенням всевидячого ока під короною в центрі та двох ваз із квітами по боках, підписана ініціалами гравера «M L» (42 x 142 мм; див. рис. 1). Кінцівка з рослинним мотивом, без рамки (54 x 95 мм; див. рис. 2).

1740 р. друкарня колегіуму видала подвійний вітальний твір із нагоди шлюбу князя Станіслава Любомирського (1704–1793) та Людвіки Гонорати з Потіїв (бл. 1726 – бл. 1786), написаний від імені Луцького колегіуму та Володимирської місії Товариства Ісуса. Латиномовна прозова частина

Рис. 1. Заставка зі всевидячим оком

Рис. 2. Кінцівка з рослинним мотивом

твору «Fontes purpurei inter auspiciatissima Hymenaei solemnna...» [1, 1378; 7, 21, 480] має на титульному аркуші вихідні відомості, на відміну від польськомовної віршованої частини «Affluensya wielkich honogow u sprokrewnionych imion...» [1, 1364; 7, 24, 384]. Обидва видання, крім однакових прямих і курсивних шрифтів, мають однакові мідерити із зображенням гербів Любомирських «Дружина» (Družyna), Потіїв «Вага» (Waga) і Загоровських (рід матері нареченої) «Корчак» (Korczak).

Розглянемо ще три «пари» весільних панегіриків, жоден з яких не має на титулі вихідних відомостей. Обидві частини однієї такої «пари» в каталозі Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича визначені як продукція друкарні львівських єзуїтів. Це «Meta soleæ exoptata in signo ter victoriosissimi Pilavæ

triumphalis...» [1, 1188; 7, 26, 555] і «Krzywda krzyżami nagrodzona...» [1, 1185; 7, 26, 555], видані від імені Львівського єзуїтського колегіуму на відзначення шлюбу Северина Юзефа Жевуського (?–1755) й Антоніни Потоцької 1731 р. Звороти титульних аркушів обох частин містять традиційні геральдичні епіграми із однаковими дереворитами із зображенням гербів Жевуських «Кшивда» (Krzywda) та Потоцьких «Пілява» (Pilawa). Видання прикрашають заставка, дві гравійовані кінцівки (з двох дощок) та одна кінцівка, складена з виливних прикрас, а також сім ініціалів. Серед цих прикрас відзначимо поширену у друках львівських єзуїтів прямокутну заставку в подвійній рамці, з квітковим орнаментом на чорному тлі (45 x 135 мм; див. рис. 3), а також п'ять ініціалів, усі в подвійних лінійних рамках, із чотирьох комплектів ініціалів друкарні Львівського єзуїтського колегіуму: «Н» із квітковим орнаментом (48 x 48 мм) [зображення див.: 4, 75, рис. 3], «Q» із янголятком (48 x 48 мм) [4, 77, рис. 7], «N» і «S» із рослинним орнаментом (25 x 24–25 мм) [4, 79, рис. 10], «S» із рослинним зафарбованим орнаментом (47 x 48 мм) [4, 77, рис. 6]. Ініціал «Н» використано також у виданні «Par orbi domus, Jabionovia amplissimis familiis...», заставку – у виданні «Fontes purpurei inter auspiciatissima Numenaei solemnna...».

Рис. 3. Заставка з квітковим орнаментом

Такий же друкарський матеріал використано для видання двох пар панегіриків 1755 р., у яких з нагоди шлюбу Юзефа та Магдалени Агнежки князів Любомирських (?–1755; 1739–1780) висловлюються привітання від імені Польської провінції Товариства Ісуса та Межирицького піарського колегіуму. Це, відповідно, твори «Celsissimis illustrissimis excellentissimis neosponsis principibus...» [7, 21, 467] і «Jasnie Oswieconym Jasnie Wielmożnym xiążętom...» [7, 21, 467], а також «In nuptiarum solenniis...» [7, 21, 453] і «Na powinszowanie szczęśliwie zaszłych słubnych kontraktow...»

авторства Домініка Хойнацького (Chojnacki, Dominik od św. Józefa; 1721–1794) [1, 1929; 7, 14, 195]. Всі чотири видання у геральдичних епіграмах містять гравюри із зображенням двох гербів Любомирських «Дружина» (Drużyna), виконані з однієї мідної дошки, що свідчить про одне місце друку цих творів. Крім того, ці панегірики прикрашають характерні для продукції друкарні львівських єзуїтів заставки, кінцівки та ініціали, що частково повторюються у різних частинах. Серед них – уже згадувані заставки зі всевидячим оком і квітковим орнаментом і кінцівка з рослинним мотивом. Також для прикрашення цих видань використано надзвичайно «популярні» для видань львівських єзуїтів кінцівки з обеліском (без рамки, 56 x 85 мм; див. рис. 4) і коронованим орлом з девізом «Sub umbra alarum tuarum» (без рамки, 71 x 145 мм; див. рис. 5), а також заставку прямокутної форми без рамки, з трьома вазонами з квітами (47 x 153 мм; див. рис. 6). Щодо останнього елемента принагідно зазначимо, що дуже подібна заставка, зроблена з іншої дошки, фіксується у виданнях друкарні Познанського єзуїтського колегіуму того ж періоду, принаймні середини XVIII ст., що є черговою ілюстрацією контактів між видавництвами єзуїтських колегіумів, на які вказує Н. Швець [4, 79].

Рис. 4. Кінцівка з обеліском

Рис. 5. Кінцівка з коронованим орлом

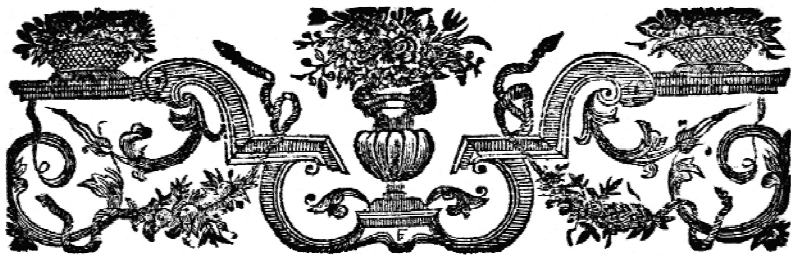

Рис. 6. Заставка з трьома вазонами з квітами

За каталогом Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича фіксуються як надруковані у львівських єзуїтів ще три видання XVIII ст. без вихідних даних. Це твір Анджея Гіжицького (Gizycki, Andrzej) «Coronis theologica... id est Theologia uniuersa...» з присвятою львівському римо-католицькому архієпископу Яну Скарбеку (1661–1733), прочитаний у Львівському єзуїтському колегіумі в 1727 р. [1, 1080; 7, 17, 153]. Видання прикрашають гравюра з гербом, ініціал «V» з тюльпанами у подвійній рамці (48 x 48 мм) [4, 75, рис. 1] та двічі повторена заставка з квітковим орнаментом (див. рис. 3). Також це твір Яна Гуга (Gut (Gutkowski), Jan) «Themidis aræ religionis, fortunæ patriæ, ac honoris votum et decus perenne Pilava...», написаний 1729 р. з нагоди вступу на посаду львівського старости Йоахіма Потоцького (бл. 1700–1764) [1, 1125; 7, 17, 476]. Видання прикрашено гравюрою з гербом, ініціалом «H» із квітковим орнаментом, двома заставками – зі всевидячим оком і з квітковим орнаментом (див. рис. 1, 3), а також

кінцівкою, складеною з виливних прикрас. Третє видання – це твір Антонія Розвадовського (Rozwadowski, Antoni) «Diariusz...», присвячений вступу на львівську архієпископську кафедру в 1760 р. Вацлава Ієроніма Сераковського (1700–1780) [1, 1184; 7, 26, 430]. Для оформлення видання, крім дереворита з гравюрою з гербом, використано також заставку з трьома вазонами з квітами та кінцівку з рослинним мотивом (див. рис. 3, 2), а також ініціал «P» з малюнком «заштриховане листя» за класифікацією Н. Швець, у подвійній рамці (47 x 48 мм) з одного з комплектів ініціалів, які використано у багатьох виданнях друкарні Львівського єзуїтського колегіуму [4, 76, рис. 5].

У фонді відділу зберігаються примірники ще п'ятьох видань XVIII ст. без вихідних даних, які ми атрибутували як надруковані у львівській єзуїтській друкарні. Два з них позначено в каталозі Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича як львівські без зазначення друкарні, три інших у каталозі не відображено. Чотири з цих творів надруковано тими ж самими прямими та курсивними шрифтами, що й вищезрозглянуті видання, п'ятий – переважно шрифтами менших розмірів. Усі п'ять видань прикрашено характерними для друкарні львівських єзуїтів елементами художнього оздоблення.

У творі «Expectatio Poloniæ dignitas trabeata...» від імені Луцького єзуїтського колегіуму виголошено вітання Міхалу Ієроніму Чацькому (1693–1745?) з нагоди його вступу на посаду волинського каштеляна 1740 р. [1, 1377; 7, 14, 504–505]. На звороті титульного аркуша вміщено мідерит із зображенням герба Чацьких «Свинка» (Świnka), далі в тексті – два ініціали, заставку та кінцівку. Ініціали «A» – «квітнуча папороть» (47 x 48 мм) і «T» – «бароковий орнамент» (47 x 47 мм) за класифікацією Н. Швець, обидва у подвійній рамці, входили до комплектів ініціалів друкарні Львівського єзуїтського колегіуму [4, 75, рис. 2, 3]. Ініціал «T» використано також у парі розглянутих вище панегіриків 1755 р. Кінцівку з цього видання з квітами та птахом (81 x 91 мм; див. рис. 7) уміщено також наприкінці твору «Affluensya wielkich honorow u spokrewnionych imion...» та в інших виданнях львівської єзуїтської друкарні.

Твором «Majestas Aęopagi Wołhyniæ...» у 1745 р. Острозький і Кременецький єзуїтські колегіуми вітали маршалка Великого князівства Литовського Кароля Павла Сангушка (1680–1750) [7, 27, 72]. Видання прикрашають мідерит із гербом Сангушків «Погоня» (Pogoń Litewska), ініціал «F» у подвійній рамці (47 x 48 мм), заставка зі всевидячим оком і

Рис. 7. Кінцівка з квітами та птахом

кінцівка з рослинним мотивом (див. рис. 1, 2). Таку ж заставку, а також кінцівку з коронованим орлом (див. рис. 5) використано у виданні твору «De prima in pontificatum assumptione... Josephi... Załuski...», презентованого 1760 р. від імені Малопольської провінції Товариства Ісуса з нагоди номінації Юзефа Анджєя Залуського (1702–1774) київським єпископом [7, 34, 220]. Крім того, це видання також містить ініціал «S» із малюнком «квітучі кущі» за класифікацією Н. Швець, у подвійній рамці (49 x 42 мм) [4, 76, рис. 4] та мідерит із гербом Ю. А. Залуського «Юноша» (Junosza) та стилізованим знаком ордену Білого Орла.

Твором «Dignitas Tiaræ illustrissimo nobilissimo[que] sangvini, præclaris in ecclesiam virtutibus...» Луцький єзуїтський колегіум вітав призначеного 1755 р. луцьким і берестейським єпископом Антонія Еразма Воловича (1711–1770) [7, 33, 276] (в каталозі К. Естрайхера помилково 1775 р.). Видання прикрашено дереворитом із зображенням герба А. Ю. Воловича «Богорія» (Bogoria), двома ініціалами, один з яких – «Q» із янголятком уже згадувався вище, також заставкою з трьома вазонами з квітами (див. рис. 6), кінцівкою із зображенням половини сонця в бароковому обрамленні та смужкою з виливних прикрас.

У вихідних відомостях видання 1751 р. зазначено лише місто – Львів. Це виклад курсу філософії з позицій томізму дефінітора Польської провінції

Ордену босих кармелітів Анастасія Голембівського (Gołombiowski, Anastazy od Najświętszej Trójcy) «Lilium ad influxum pectoralis Phæbi D. Thomæ Aquinatis mirabiliter reflorescens seu Candor philosophiæ naturalis» [1, 1757; 7, 12, 141]. На титульному аркуші друкарі розташували гравюрку, яка у виданнях львівських єзуїтів, як правило, виконує роль кінцівки – з обеліском (див. рис. 4). Також видання прикрашають традиційні для львівської єзуїтської друкарні кінцівки (чотири з трьох дошок): із зображенням половини сонця в бароковому обрамленні, з коронованим орлом і з рослинним мотивом; дві кінцівки, складені з виливних прикрас, дві заставки та два ініціали. Ініціал «E» у подвійній рамці схожий на ініціали з комплекту «заштриховане листя» [4, 76, рис. 5], але меншого розміру – 33 x 26 мм. Ініціал «M» – чорний, без рамки, 19 x 18 мм, належить до комплекту «орнаментальний квітковий візерунок» [4, 78, рис. 9].

Ми розглянули 16 видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму 1727–1760 рр. Хронологічні межі визначав наявний матеріал. Львівські єзуїтські видання XVII ст. значно відрізняються друкарським матеріалом і можуть бути предметом окремого аналізу.

В усіх виданнях не зазначено місця друку, лише на титульному аркуші одного з них вказано місто, в якому його було надруковано. Для частини цих видань місце друку та друкарня встановлюються за бібліографічними покажчиками. Для інших основним джерелом атрибуції вихідних відомостей став друкарський матеріал: шрифти та декоративні елементи художнього оздоблення – гравійовані ініціали, заставки, кінцівки. У парних вітальних творах, з яких лише один має вихідні відомості, для другого їх визначено за першим, а парність видань встановлено за змістом і одним з найбільш показових елементів оздоблення – гравюрама з гербами, які в таких виданнях здебільшого відтиснені з однієї дошки, рідше витримані в одному стилі.

У цілому комплекс друкарських матеріалів, використаних у розглянутих виданнях, переважно панегіричних, є досить великим, адже такі твори «відповідно до їх призначення..., як правило, оформлювалися розкішніше від інших видань» [2, 342]. Одночасно, постійно працюючи з латиношрифтними стародруками, зокрема виданнями українських друкарень, ми можемо стверджувати, що представлені у цій статті елементи художнього оздоблення є типовими для видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму, а тому дозволяють досить упевнено визначити місце друку цих творів, допомогти при атрибуції інших видань без вихідних

відомостей і, таким чином, доповнити національну бібліографію. Продемонстрована методика атрибуції видань без вихідних даних за елементами художнього оздоблення є досить ефективна, особливо при роботі зі стародрукованими виданнями певного регіону чи обмеженого часового проміжку, і може бути використана при дослідженні як вітчизняних, так і іноземних стародруків.

Бібліографічні описи розглянутих видань, які не мають вихідних даних

1. Giżycki, Andrzej. *Coronis theologica in principe meritorum et honorum thesauro deposita, id est Theologia universa illustrissimo, excellentissimo et reverendissimo Domino D. Joanni in Osala et Michalce Skarbek Dei et Apostolicæ Sedis gratia archiepiscopo metropolitano leopoliensi, abbati plocensi dicata, simul[que] præsuleis plantis ac ultimo theologicis cursus agoni imposita a R. D. Andrea Giżycki Marianæ Acad. rectore. In Aula Collegii Leopoliensis Societatis Jesu Anno ab Unione Hypostatica 1727.* – [Leopolis : Typis Collegii Societatis Jesu, 1727]. – [13] f. : grav. ; 2°. – Сигнатури: [a²],b–c²,d,A–C². Фінгерпринт: t-i- tæi- s.i- tiex C 1727A.

2. [Gut (Gutkowski), Jan]. *Themidis aræ religionis, fortunæ patriæ, ac honoris votum et decus perenne Pilava in illustrissimo excellentissimo Domino D. Joachimo a Potok Potocki capitaneo leopoliensi, sub primum Arcis Castrensis ingressum pronо encomio cultus a Collegio Leopoliensi Societatis Jesu Anno placatæ per Aram Crucis Divinæ justitiæ 1729.* – [Leopolis : Typis Collegii Societatis Jesu, 1729]. – [16] f. : grav. ; 2°. – Сигнатури: A–H². Фінгерпринт: m.u, em- mæe- Fusp C 1729A.

3. *Capitolium imion, wiecznego szacunku godnych, w domu, herbowną Wieniawy sferą, okryślonym Jasnie Wielmożnych, Ichmosciow PP. z Paradyza Broniszow przy weselnym akcie Jasnie Wielmożnego J. M. P. Stanisława na Jabłonowie Iabłonowskiego starosty białocerkiewskiego z Jasnie Wielmożną J. M. P. Dorotą z Broniszow Radomicką wojewodzina inowrocławską, generałową wielko-polską, miedzyrzecką etc. staroscina. Do publicznej estymacyi podane od obligowanego J. W. Domom, Collegium Ostrogskiego Soc: Jesu. Roku, od przyścia na świat w ludzkim ciele, Wiecznego Boga 1729.* – [Lwów : Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1729]. – [13] k. : graw. ; 2°. – Сигнатури: A–F²,G. Фінгерпринт: iaią tyły i.mi PoNa C 1729A.

4. *Meta soleæ exoptata in signo ter victoriosissimi Pilavæ triumphalis inter auspicatissimi hymenæi pompam magnorum neosponsorum. Illustrissimi ac excellentissimi Domini D. Severini in Rozdoł et Rejowiec Rzewuski pocillatoris regni capitanei chełmensis lubomlensis etc. nec non illustrissimæ Antoninæ Potocka supremi limitum regni excubitoris lectissimæ filiæ ad festivos tripudiantis patriæ plausus demonstrata ab applaudente illustrissimis nominibus Collegio Leopoliensi Societatis Jesu pronissimos inter cultus celebrata anno triumphantis in Orbe Dei Hominis 1731.*

– [Leopolis : Typis Collegii Societatis Jesu, 1731]. – [38] f. : grav. ; 2°. – Сигнатури: [1],[I],A–S². Фінгерпринт: --tā e-i- got; glQu C 1731A.

5. *Krzywdą krzyżami nagrodzona przy weselnym okrzykach honorami, splendorami, fortuną wyiaśnionego Panskiego himeneusza Jasnie Wielmożnego Imci. Pana Seweryna na Rozdole y Reiwcu Rzewuskiego podczaszego koronnego chełmskiego lubomskiego etc. starosty y Jasnie Wielmożney Iey-Mości Panny Antoniny Potockiey straznikowny wielkiej koronney etc. wiekopomnym czasom na wielką swiata polskiego estymacyą podana od applauduiacego (!) wielkim jmieniom Collegium Lwowskiego Societatis Jesu.* – [Lwów : Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1731]. – [12] k. : graw. ; 2°. – Сигнатури: [1],[2],A–E². Фінгерпринт: OWie gii, gowe ZKDA C 1731Q.

6. *Affluencya wielkich honorow y spokrewnionych imion, do Jasnie Oswieconych xiążat Lubomirskich Srzeniawy, z Jaśnie Wielmożnych Pocięw, herbownego kleynotu, przez złączoną parę Jaśnie Wielmożną Ludwikę Honoratę Pocięw strażnikownę Wielkiego Xięstwa Litewskiego, wołkowiską, radomyską etc. starościankę, z Jaśnie Oswieconym xiążciem S. R. I. Stanisławem Lubomirskim podstolim koronnym, sądeckim etc. etc. starostą sprowadzona. Przy hymeneusza applauzach na zawdzięczenie łask dobroczynnie wylanych Apollina uwienczona laurem od obligowanego Collegium Łuckiego y Missyi Włodzimirskiej Soc. Jesu. Roku Panskiego 1740.* – [Lwów : Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1740]. – [8] k. : graw. ; 2°. – Сигнатури: A–D². Фінгерпринт: m.em h.ie ieie WyOb C 1740A.

7. *Expectatio Poloniae dignitas trabeata illustrissimi et excellentissimi D. D. Michaelis de Czacki castellani wołhyniæ ad solennem ejus metropolis, suæ[que] simul curulis ingressum; publica omnium satisfactione, applausu, lætitiâ; absoluta, ineunte triumphorum societatem obligato mecænatis amplissimi gratiis, Collegio Luceoriensi Societatis Jesu. Anno expectatæ salutis. 1740.* – [Leopolis : Typis Collegii Societatis Jesu], 1740. – [19] f. : grav. ; 2°. – Сигнатури: [3],A–H². Фінгерпринт: e-m- s.o- isia nibe C 1740A.

8. *Majestas Areopagi Wołhyniæ sub aviti equitis præsidio in celsissimo et excellentissimo Domino Domino Paulo Carolo in Biały Kowel, Smolany, Zasław et Ostrog principe, in Wisnicz, Tarnow, et Iarosław comite, Lubartowicz Sanguszko mareschalco M: D: L: capitaneo cremenecensi et czerkasiensi etc: armis, et curis, pro securitate legum patriæ indefesso. Aucta et propugnata in honoris aditu gratulatorio applausu declarata a devinctissimo suo nomini ducali Collegio Ostrogensi et Cremenecensi Societatis Jesu anno 1745.* – [Leopolis : Typis Collegii Societatis Jesu, 1745]. – [22] f. : grav. ; 2°. – Сигнатури: [1],A–K²,L. Фінгерпринт: s,PS L.is æ)ic bife C 1745A.

9. [Gołembowski], *Anastazy od Najświętszej Trójcy. Lilium ad influxum pectoralis Phæbi D. Thomæ Aquinatis mirabiliter refluens seu Candor philosophiæ naturalis octo libros physicorum, libros de generatione, & corruptione, de anima, ac compendium meteororum complectentis. Per R. P. F. Anastasium a SSSma Trinitate*

Carmelit: Discalceatorum provinciae S. Spiritus definitorem 1. candidae juventuti carmelitanae demonstratus. – Leopoli: [Typis Collegii Societatis Jesu], 1751. – [8], 220, 101 [i. e. 99], 46, 49 [i. e. 39], [8] p.; 2°. – Сигнатури: [1],(a),[2],A–Z²,Aa–Zz²,Aaa–Zzz²,Aaaa–Llll²,A–L²,M,A–H²,N²,I²,A–B² (вар. 2: ...A–H²,N²,O²,A–B²). Фінгерпринт: usu- rii- s.i- be*. 7 1751A.

10. Celsissimis illustrissimis excellentissimis neosponsis principibus S. R. J. Josepho Lubomirski subdapifero M. D. L. generali exercituum S. R. M. et Reipublicae etc. etc. ac Magdalenae Lubomirska ensiferi regni filiae lectissimae, fundatoribus suis inter solemnia nuptiarum, votivum applausum offert Societas Jesu Poloniae provinciae, Anno Domini MDCCLV. – [Leopolis: Typis Collegii Societatis Jesu, 1755]. – [21] f.; grav.; 2°. – Сигнатури: [1],(a),A–I²,[1]. Фінгерпринт: o-ie t,n- nse- pl[q C 1755R.

11. Jasnie Oswieconym Jasnie Wielmożnym xiążętom Ich Mościom Świętego Państwa Rzymskiego Magdalene Lubomirski, miecznikównie koronney. Y Jozefowi Lubomirskiemu podstolemu W. X. L. generałowi woysk J. K. M. y Rzeczypospolitey fundatorom swoim przy weselnym aplauzach wdzięczność swoię oswiadcza Societas Jesu prowincyi Polskiej Roku Pańskiego 1755. – [Lwów: Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1755]. – [7] k.; grav.; 2°. – Сигнатури: [1],a,A–B²,C. Фінгерпринт: neie y.y. e.e, OtKa C 1755A.

12. In nuptiarum solenniis celsissimi S. R. J. principis comitis in Wiśnicz et Jaroslaw Josephi Lubomirski subdapiferi M. D. L. Equitis Aquilae Albae. Praefecti exercituum S. R. M. et Reipublicae, cum celsissima S. R. J. principe Magdalena Lubomirska celsissimorum principum regni ensiferorum magnarum dotum filia gratulatio ab obligatissimo amplissimorum fundatorum nomini Collegio Mederecensi Scholarum Piarum, suo et totius provinciae nomine exhibita anno aerae vulgaris 1755 mense junio. – [Leopolis: Typis Collegii Societatis Jesu, 1755]. – [16] f.; grav.; 2°. – Сигнатури: A–H². Фінгерпринт: r:ouè r-se t.e- maNu C 1755A.

13. [Chojnacki, Dominik od św. Józefa]. Na powinszowanie szczęśliwie zaszytych slubnych kontraktow między Jasnie Oswieconą xiążniczką Jey Moscią Magdalena Lubomirską miecznikówną koronną kazimierską etc. starościanką y Jasnie Oswieconym xiążęciem J. M. cią Jozefem Lubomirskim podstolim Wielkiego Xiąstwa Litewskiego kawalerem Orła białego rotmistrzem chorągwi panczerney, tudzież regimentu konnego JKMei y Rzeczypospolitey generałem wiersz oyczysty od obowiązanego wielkiemu jmieniowi Miedzyrzeckiego szkoł pobożnych Collegium przy solennym aktu weselnego cerymoniach JJ. OO. fundatorom dedykowany roku Pańskiego 1755. – [Lwów: Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1755]. – [10] k.; grav.; 2°. – Сигнатури: [1],A,B–E². Фінгерпринт: ląą, m:l. a,a, DoZą C 1755A.

14. Dignitas Tiarae illustrissimo nobilissimo[que] sangvini, praeclearis in ecclesiam virtutibus, singularibus in patriam et rempublicam meritis, illustrissimi et reverendissimi Domini Domini Antonii Wołowicz, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi luceoriensis et brestensis, sacrae reginalis majestatis cancellarii, debita felici in ingressu ad pontificiam

cathedram magno plausu et demisso cultu adorata a Diocesanis Collegiis Societatis Jesu. – [Leopolis: Typis Collegii Societatis Jesu], 1755. – [29] f.; grav.; 2°. – Сигнатури:)a²,B–K²,L,[8]. Фінгерпринт: e-in eson 7.am prvi C 1755A.

15. Rozwadowski, Antoni. Diariusz wyjazdu z przemyskiej, wjazdu do lwowskiej metropolitańskiej katedry. J. W. Jci. x. Wacława Hieronima na Bogusławicach. Sierakowskiego y bawienia się jego w Lwowie. Zebrany przez prawdziwego wielkich doskonałości pasterskich estymatora. Antoniego Rozwadowskiego kasztelana halickiego Do druku zwiadoomością zwierzchności duchowney podanyr. 1760. Diebus Octobris. – [Lwów: Drukarnia Collegium Societatis Jesu], 1760. – [12] k.; grav.; 2°. – Сигнатури: A–F². Фінгерпринт: l.zy e-i. caby doPr C 1760A.

16. De prima in pontificatum assumptione illustrissimi excellentissimi et reverendissimi Domini D. Josephi in Załuskie comitis Załuski kiioviensis et czerniechoviensis sacrorum antistitis gratulatio instituta nomine provinciae Minoris Poloniae Soc. Jesu. Anno M. DCC. LX. – [Leopolis: Typis Collegii Societatis Jesu, 1760]. – [19] f.; grav.; 2°. – Сигнатури: [1],§a§,A,B–I². Фінгерпринт: umo- e-u- s.e (*co C 1760R.

Список використаних джерел

1. *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : у 2-х кн., 3-х ч. – Львів : Вища школа, 1981–1984.
2. *Ісаєвич Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
3. *Рудакова Ю. К.* Шлюбні панегірики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості примірників // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2012. – Вип. 16. – С. 94–116.
4. *Швец Н. П.* О некоторых аспектах атрибуции изданий львовских иезуитов (по материалам каталога типографии Львовского иезуитского коллегіума. 1615–1773) // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 2012. – Сб. 95. – С. 63–84.
5. *Швец Н. П.* Создание баз данных по типографским материалам как один из способов реконструкции репертуара издательства (на примере Львовского иезуитского коллегіума. 1615–1773 гг.) // Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования : материалы Международной научной конференции (Минск, 25–27 ноября 2008 г.). – Минск, 2008. – С. 365–373.
6. *Швец Н. П.* Репертуар навчальної літератури для гуманітарних студій видавництва Львівського єзуїтського колегіуму // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – Вип. 28. – С. 318–341.
7. *Estreicher K.* Bibliografia Polska. T. 8–35. – Kraków, 1882–2007 (у посиланнях перша цифра – номер тому).

References

1. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1981–1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Monuments of book art: catalog]: Book 1–2. Lviv : Vyscha shkola, Vydavnytstvo pry Lvivskomu universyteti [in Ukrainian].
2. Isaievych, Ia. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian Book Publishing, its Origins, History and Current Problems] (520 p.). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Rudakova, Yu. K. (2012). Shliubni panehiryky u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: osoblyvosti prymirnykiv [Marriage panegyrics in the fond of V. Vernadsky National Library of Ukraine: features of the exemplars]. *Rukopysna ta knyzhkova spadschyna Ukrainy, Is. 16*, pp. 94–116. Kyiv [in Ukrainian].
4. Shvets, N. P. (2012). O nekotorykh aspektakh atributsii izdaniia Lvovskikh iezuitov (po materialam kataloga tipografii Lvovskogo iezuitskogo kollegiuma. 1615–1773) [About some aspects of attribution of the Lviv jesuits editions (on materials of catalogue of Lviv Jesuit college printing-house. 1615–1773)]. *Kniga. Issledovaniia i materialy, Is. 95*, pp. 63–84. Moscow [in Russian].
5. Shvets, N. P. (2008). Sozдание baz dannykh po tipografskim materialam kak odin iz sposobov rekonstruktsii repertuara izdatelstva (na primere Lvovskogo iezuitskogo kollegiuma. 1615–1773 gg.) [Creation of databases on typographic materials as one of the methods of reconstruction of publishing house repertoire (on the example of Lviv Jesuit college. 1615–1773)]. *Kniga – istochnik kultury: problemy i metody issledovaniia: materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Minsk, 25–27 noiabria 2008 g.)* [A book is a source of culture: problems and research methods : materials of the International scientific conference (Minsk, on November, 25–27 2008)], pp. 365–373. Minsk [in Russian].
6. Shvets, N. P. (2010). Repertuar navchalnoi literatury dlia humanitarnykh studii vydavnytstva Lvivskoho iezuitskoho kolehiumu [A repertoire of educational literature for the humanitarian studios of Lviv Jesuit college printing-house]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Is. 28*, pp. 318–341. Kyiv [in Ukrainian].
7. Estreicher, K. (1882–2007). *Bibliografia Polska*, T. 8–35. Kraków [in Polish].

Yuliia Rudakova,

Ph. D., senior reseacher, Vernadsky National Library of Ukraine

Editions Without Publisher's Imprint of Lviv Jesuit College Printing-House of 18th Century in the Funds of Vernadsky National Library of Ukraine

In the article parameters which are used for attribution of editions without publisher's imprint are defined. Among them there are: bibliographical indexes and printed catalogues; typographical material, such as fonts, elements of decoration, publisher's marks and so on; data from the title, especially in panegyrics that have long titles with information on addressees and addressers of the text; imprint data of coupled edition.

For bibliological study in the funds of hand-printed books and rare editions department of VNLU 16 editions of Lviv Jesuit college printing-house of 18th century without publisher's imprint were chosen. An attribution of these editions needed to be done. The complex of printed materials is quite informative in attribution of Lviv editions without publisher's imprint, especially panegyrics, decoration of which is more luxurious than decoration of other works. At the same time, the majority of engraved initials, head-pieces and tail-pieces make a collection of decorative elements, widely spread in editions of Lviv Jesuits. Hence, elements of decoration are typical for editions of printing-house in question. These elements may be used as quite reliable sources for defining the place of printing of editions without publisher's imprint.

The article contains also bibliographical descriptions of revised editions, placed in chronological order. There are also some images of decorative elements, frequently used in Lviv Jesuit college editions.

Keywords: old-printed books, attribution, Lviv Jesuit college printing-house, editions without publisher's imprint, publisher's imprint, elements of decoration, head-piece, tail-piece, initial.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 002(477+4=161.2)"1922-1928"(052)

Оксана Супронюк,

канд. філол. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ПИТАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА, КНИГОЗНАВСТВА,
ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ І БІБЛІОГРАФІЇ
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «НОВА УКРАЇНА»
(ПРАГА, 1922–1928)**

Вперше розглянуто й проаналізовано висвітлення проблем українознавства, книгознавства, видавничої справи на сторінках найавторитетнішого органу української еміграції в Європі «Нова Україна» (Прага, 1922–1928).

Розкрито картину історико-культурної реальності, що приховувалася і заборонялася в радянській Україні; потужну кампанію проти українського друкованого слова під проголошеними лозунгами побудови української культури; потоки дезорієнтації зі сторінок більшовицької преси як прояв гібридної інформаційної війни.

Висвітлено систему рубрик журналу, рекламні оголошення, книготорговельні каталоги; стан українського книговидання в еміграції, пропаганду видавничої діяльності.

Ключові слова: «Нова Україна» (Прага, 1922–1928), українознавство, книговидання, видавнича справа в Україні та еміграції.

Як відомо з історії розвинутих країн, всі демократичні зміни в них упродовж їх історії починалися з бібліотек. Бібліотеки як головні накопичувачі інформаційних ресурсів ставали каталізаторами позитивних перетворень і розвитку їх суспільств. Так і наша бібліотека, впроваджуючи нові технології та вивчаючи історичне минуле України, сприяє побудові нового українського суспільства на новому історичному етапі розвитку нашої держави.

Фонд періодики української еміграції відділу зарубіжної україніки (далі ВЗУ) Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського є однією з найбільш репрезентативних колекцій літератури такого профілю в Україні. Одним з особливо цінних в ньому є журнал «Нова Україна», що виходив у Празі протягом 1922–1928 рр. ВЗУ створює аналітичну електронну анотовану базу даних періодичних україномовних видань відділу, і

анотований зміст наявних у ньому номерів журналу «Нова Україна» вже введено до цієї бази.

Журнал «Нова Україна» став одним з провідних українознавчих часописів Чехословаччини, а також одним з головних періодичних видань всієї української політичної еміграції 1920-х рр. у Європі.

Відомо, що українська еміграційна періодика з початку ХХ століття стала основним інформаційним ресурсом, що висвітлював дискусії про вироблення тактики і стратегії побудови незалежної української держави у кожний історичний період, а також питання мобілізації інтелектуальних сил задля реалізації цієї мети. З іншого боку, вони допомагали зберігати рідну культуру на чужині і фактично були засобом підтримки зв'язку з рідними землями. Створені українською міжвоєнною еміграцією періодичні органи друку були запорукою збереження національної ідентичності емігрантів з України. «Нова Україна» на своїх сторінках фактично подає історичний зріз цієї епохи.

Журнал «Нова Україна» – складний для аналізу. До сьогодні він мало введений в науковий обіг. Не існує синтетичних праць із повним комплексним аналізом його значення в історії культури. Найбільш глибоким дослідженням його значення в історико-політичному контексті історії України є публікації Н. Брайлян [1] та О. Сухобокової [2].

Він був заснований як приватне товариство для випуску безпартійного періодичного органу, присвяченого проблемам культурної та економічної відбудови України. На початках його організаторами були М. Шаповал, Н. Григориїв, Б. Мартос, І. Паливода, В. Винниченко та ін. Формально «Нова Україна» започатковувалася як позапартійний орган («безпартійний двоїжневик громадського, культурного та економічного життя»), але згодом було вирішено, що попри академічний тон загальна лінія журналу мала б бути соціалістичного напрямку. Загальна платформа журналу містила низку положень: оборона самостійності, суверенності України, боротьба проти окупації на всіх окупованих землях України, критика тарнівського, харківського, московського урядів, монархістів, буржуазії, комуністів, оборона й пропаганда ідеї єдиного соціалістичного фронту, утворення політичного національного центру, Східноєвропейського союзу народів для боротьби з більшовицьким московським та польським імперіалізмом, встановлення парламентської чи радянської форми влади в українській республіці з низкою демократичних прав і свобод громадян, соціальних гарантій тощо.

Для нас «Нова Україна» є особливо цінним джерелом, оскільки на його сторінках розглядалися питання культурної політики, розвитку видавничої справи і книгознавства у 1920-х рр. в Україні та в еміграції. Дослідження заявленої теми є доцільним і актуальним, оскільки до цього часу висвітлення цього комплексу питань на сторінках цього часопису не було предметом спеціальної уваги дослідників.

1920-ті роки були часом побудови більшовицької України. Вважається, що це роки національно-культурного підйому (з початку 1920-х), коли почалося стрімке зростання та становлення української книгознавчої наукової школи [3]. Саме в цей час в Україні були започатковані книгознавчі часописи, зокрема «Книгарь», «Бібліологічні вісті», на сторінках яких публікувалися численні книгознавчі розвідки як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У Києві почав діяти Український науковий інститут книгознавства (1922–1936).

Розвивалося книгознавство й в українських емігрантських осередках. Найбільш плідними в галузі книгознавства були Подєбради (Л. Биковський), Прага (С. Сірополко), пізніше Мюнхен.

Період розвитку еміграційного книгознавства 1920-х рр. ще докладно не вивчений. Наприклад, ґрунтовна стаття П. Голобуцького «Книгознавчі дослідження в Західній Україні та українській діаспорі» цей період не розглядає, а охоплює період з 1930-х по 1970-ті рр. [4].

Слід зазначити, що зараз Україна переживає найсерйозніший виклик в новітній історії – військову агресію з боку Росії. Українська незалежність нищиться масштабною системною інформаційно-сміськовою війною, яку проводить агресор. Під час цієї «гібридної війни» ми втрачаємо не лише території держави, а й найголовніше – людей, зазобованих російською і проросійською пропагандою, яка закладає у свідомість неправдиву інформацію й чужі спотворені світоглядні моделі поведінки. В результаті ми втрачаємо свою історію, культуру, самоідентифікацію. І в цьому плані інформація, збережена в часописі «Нова Україна», є надзвичайно актуальною. Зі сторінок журналу ми довідуємося, що ідея «збирання земель руских» проголошувалася і закладалася в уми росіян ще 100 років тому, а в ретроспективі ця доктрина здійснювалася ще з часів Івана Грозного. В реальному житті це означало загарбання чужих земель, що Росія робила протягом всієї своєї історії. Україна, як найближчий сусід, була завжди полем особливих інтересів загарбника, який протягом усього часу робив все, щоб знищити українську мову і культуру і довести, що

України насправді не існує, а вона є просто частиною Росії, ресурси якої можна й треба використовувати для своїх потреб.

Особливості історичного моменту і лінії журналу на висвітлення культурної проблематики у той період влучно охарактеризував один з членів редколегії і авторів «Нової України» В. Винниченко: «Над московськими большевиками лежить одне цікаве характеристичне прокляття: їхня демагогія часто перевертається в бумеранг і, вернувшись, б'є їх самих. Щоб «опанувати українським селянством», як недавно з цинізмом цигана, пійманого на злодійстві, заявив Х. Раковський, проголошувалася і декларувалася самостійність України. Щоб обдурити європейських капіталістів і робітників, утворено навіть «самостійний» український Комісаріят Закордонних Справ з різними закордонними «самостійними» місіями та представництвами. Утворено його тимчасово, декоративно. Але тут виявилось оте прокляття бумеранга: сухі, фальшиві декорації почали раптом давати паростки, як гіллячки верби, застромлені на мокрому місці. Урядовці «українських представництв» почали помаленьку проймаються своєю декоративною ролею, почали входити у професійний інтерес, набирати «самостійницької» амбіції; почалися навіть тертя з представництвами Москви. Москва моментально зрозуміла всю велику небезпеку, що ховалась у цих маленьких явищах і вже влітку 1922 р. поміж урядовцями «самостійних» українських представництв почала ширитися тривожна чутка, що Москва має намір скасувати всі закордонні представництва разом із комісаріатом і всією «самостійністю». Але Москва одверто не посміла цього зробити, це не в природі її тактичних метод. Політбюро подало «українським представництвам» шворочку, яка називається «Союзом Соціалістичних Радянських Республік» і наказало прилюдно, рекламно, врочисто, з власної ініціативи задушити себе нею, проспівавши гімн «соціалістичній творчості» руського большевизму.

Небезпека тут, розуміється, була не в тому, що якась там представництво, чи якась пара крихітних урядовців почали <...> забувати, як і для чого вони поставлені. Справа виглядала для Москви серйозніше: вона цілком справедливо боялась, що фактом існування хоча б фальшивої «самостійності» підтримується ідея української державності. А ґрунт цієї ідеї, очевидно, такий сприятливий, що навіть закоренілі, центрослухняні, дисципліновані члени Р.К.П. починають пускати бруньки «самостійності».

Однак цим «боротьба з українським шовінізмом» не обмежується. Москва, навчена не одним роком (та й не одним століттям!) «боротьби з

українським шовінізмом», добре знає, що найголовніша суть якраз не в декораціях, що заміна одної другою, «самостійности» «федерацією» чи «союзом», не дасть того, що їй треба. Розуміється, опануванням усього економічного й політичного життя, триманням у своїх руках усіх нервів та м'язів краю, багнетом окупаційної армії, наганом ЧЕКА, зграями шпигунів і провокаторів, сітками підкупства, обдуру, брехень, – усім цим якийсь час можна тримати Україну в «союзі». Але тільки «якийсь час». Большевизм же, виконуючи історичну роль «собірателей землі русской», прижучений, крім того, логікою всієї своєї методології, мусить утворити мертвий зв'язок, повніший за багнети, нагани й обдур. А для цього йому починає проростати пуп'янками українського шовінізму.

«Союз» є тільки стратегічний маневр, це «маскіровка», декоративний лісок, за яким прихована артилерія. І дула московських гармат звернені просто в серце українського народу, – продовжував В. Винниченко. – Царська Москва добре знала, що тільки забивши до смерті українську націю, можна забезпечити собі з нею такий «союз», який їй потрібний. Царизм знав, що треба ціляти власне в серце нації: в її культуру, в мову, школу, свідомість. <...> Основне завдання лишалось і лишається в Москві те саме: тим чи іншим способом, одверто чи приховано, <...> нищити ґрунт, стихію, викоринити національну українську свідомість» [5] *.

Головним завданням української еміграції того часу була, як уже зазначалася, боротьба за створення суверенної держави. М. Шаповал, В. Винниченко, Н. Григорієв розробляли на сторінках цього друкованого органу теорію єдиного революційно-демократичного фронту. Останній надав цій концепції закінченого вигляду. Оскільки утворення єдиного національно-політичного фронту розпорошеною українською еміграцією з різними уявами про потреби українського народу і шляхи їх задоволення було теоретично складною, а на практиці неможливою справою, єдино правильним було спрямувати діяльність еміграції на роботу, корисну для всієї нації, – культурну роботу, розвиток українського друку, шкіл, книговидання. Така робота, – вважали автори, – стане об'єднавчим чинником для людей різних поглядів на шляхи побудови державності України. Ця теза пропагувалася і поширювалася серед читачів журналу.

Однією з засадничих у той період стала стаття Юрія Тищенка «Сучасне становище книжкової справи на Україні» (1923, № 6, с. 120–132), де автор

* Далі посилання на статті журналу «Нова Україна» даватимуться в тексті із зазначенням на рік видання, номер журналу та сторінки.

висловлює думки неможливі до оприлюднення на більшовицькій Україні:

«Кинувши у вир війни народи Росії під гаслом визволення поневолених народів, позбавившись навіть подоби парламентарного життя, російське царське правительство почало безконтрольно виявляти себе в різних напрямках. На Україні перше, що воно зробило, це – радикально знищило все те, що собі завоював український народ у національно-культурній сфері. Випускаючи однією рукою брехливі маніфести, повні обіцянок волі народам, другою воно захопило за горло ці поневолені ним же народи і старалося задушити їх на віки». «... Нешадно нищатья <...> всі культурні надбання, що носять хоч трохи ознаки чогось українського, а культурних робітників цілими гуртами гонить російський жандарм у далекий Сибір». «Це був час нечуваних знущань над українською культурою взагалі і книгою зокрема» (1923, № 6, с. 120).

«До війни, – продовжує автор, – через цензурно-поліційні умови видавнича робота була занадто скромна, й той малий тираж, яким обмежувались видавництва періодичних і неперіодичних видань, був ґрунтом для нападів ворогів українського слова. Тоді вони старалися довести перед культурним світом, що весь український рух штучно утворений, що це наслідок фантастичних мрій гуртка інтелігенції, що народ український не приймає книги неіснуючою, штучно утвореною панями Грушевськими та Винниченками мовою й задовольняється одиноким для його зрозумілою мовою російською. Такі пани, як україножер проф. Погодін, старалися тоді статистичними даними довести, що український рух є нікчемний, вони показували, що українські видавництва йдуть в хвості видавництв інших народів Росії, що навіть такі народи, як Грузини або Татари в порівнянні з українськими видавництвами, щорічно випускають у світ книжок більше щорічно, ніж українці» (1923, № 6, с. 121).

«Що ж ми бачимо тепер, коли визволившись з лабет жандарма, український народ відчув під собою ґрунт, на якому міг будувати свою культуру». Автор пише про піднесення видавничої справи: «Таку книгу як «Кобзар» Т. Шевченка, різні видавництва випускають у сотнях тисяч примірників, і протягом чотирьох-п'яти тижнів книжка розходиться». Твори сучасних українських письменників розпродаються дуже швидко. Особливим попитом користується науково-популярна література різних галузей знань. «З жадою народні маси споживають цю лектуру, ніби стараючись наверстати втрачений час і якнайшвидше поповнити свої знання» (1923, № 6, с. 122).

Українські видавництва друкують українську книжку, і ці процеси ширяться.

Далі малюється картина побудови советської України більшовиками, які своєю безоглядною брехливістю створили зовсім іншу реальність. На новому етапі все, що було створено українського, нещадно нищилося. На словах проголошувалися лозунги побудови української культури, а на ділі все викорінювалося. Потужна кампанія проти українського друкованого слова, книги, потоки дезорієнтації зі сторінок більшовицької преси вже тоді стали виявами гібридної інформаційної війни, яку Росія веде проти України і до сьогодні. З допомогою статистичних таблиць показано картину видавничого руху на Україні в кінці 1910-х – початку 1920-х, зафіксовані всі зусилля українських книговидавців видати й довести до читача їх продукцію.

Але висновок був такий: вся політика російської окупаційної влади та її найманців була звернена на знищення української культури та на побудову «єдиної неделимої» Росії, де знову б «на всіх языках все мовчало», як мовчало за царів «русской земли» і мовчить тепер. Берлін, 1923 р. (1923, № 6, с. 132).

В рубриці «Хроніка. На Україні. Культурні справи» знаходимо публікацію «Українська книжкова палата» про незavidну історію цього закладу (1923, № 12, с. 234), та як в роки НЕПУ Всеукраїнське видавництво було перейменоване в Державне видавництво і його перевели на «самоокупаємость», а також в результаті яких подій постала в Києві Книжкова палата. Продовжує цю тему стаття «Ну і що ж із Книжковою Палатою?» в номері (1924, № 1/3, с. 208–209): Українська книжкова Палата в Києві «ледве-ледве живогіє, зате ж аналогічна установа в Москві успішно розвиває свою діяльність». Момент для огляду, що відбувається в галузі книжкового видавництва на радянській Україні, дуже гострий. Нема ніякої можливості з-за браку статистичних видань дізнатися, що ж виходить і вийшло в Україні з друку. Справи видавництва, інтереси політосвіти, бібліотеки, журнали, справи творчості, статистика вимагають хоча б якогонебудь листка чи бюлетеня. Ні одна з зазначених установ на має змоги мати потрібні відомості для розвою діяльності. Не відомо, що твориться з видавництвами, з творчістю книжки та забезпеченням нею населення. Між тим Центральна Книжна Палата в Москві 2 рази на тиждень випускає «Книжную летопись», яка дає картину видавництва в РСФСР. Жалітися на «Летопись», що в ній немає кутка Радянської України, не можна, бо Україна

ж має свою «Книжну палату», яка повинна турбуватися про це сама. Тов. Равіч-Черкаський говорить про великі плани Книжкової палати України щодо випуску рекламних матеріалів, але реалізація цих планів залежить від Центральної Книжкової палати, яка гальмує ці процеси. А тим часом Книжкова палата у Києві робить все можливе в тих дуже важких умовах. Так, вона опублікувала відозву «До всіх, кому дорого допомогти освіті, науці», де зазначалося, що «Друковане слово є найцінніший матеріал, незалежно від тих форм, в які воно втілюється» і обов'язок кожної культурно-свідомої людини збирати і зберігати матеріали та документи, що стосуються всіх проявів Революції на Україні. «Книжки, брошури, часописи, газети, листівки, накази, відозви, оголошення, метелики, афіші, плакати, календарі, портрети тощо, словом, усе, що виходить з-під друкарського станка, є неоціненним матеріалом для майбутнього історика, і нашим обов'язком є зберегти його, оскільки значна частина друкованої продукції зникає, не залишаючи після себе жодного матеріального сліду. Тому все, що в кого є, просимо приносити в Книжкову Палату за вказаною адресою. За цінні зразки та коштовні збірки палата видаватиме премії» «Нехай же кожна культурна людина візьметься до цієї праці й допоможе нашій культурній важливій роботі, за яку потім дякуватиме наука, яка є наше найперше завдання й найдорогоцінніша мета».

Там само, на с. 209, опублікована відозва УНІКу, де він звернувся і до редакції української преси поза Україною, в якій викладається програма діяльності інституту. Він планує збирати всю друковану продукцію, що друкується на території України, а також усього, що друкується українською мовою поза межами України та про Україну всіма мовами. Інститут збирає картотеки і рухому енциклопедію, яку систематизуватиме на зразок енциклопедії Міжнародного бібліографічного Інституту, що весь час поповнюватиметься новими даними. Зазначалося, що колекції Інституту приступні для загального користування й Інститут охоче йде назустріч тим, хто цікавиться українським друком та українською культурою. (Адреса Інституту: Київ, бульвар Т. Шевченка, 14) (1924, № 1/3, с. 210). Ці публікації висвітлюють картину розвитку українського книжкового руху в радянській Україні 1920-х рр.

Але значна увага видавців журналу була приділена питанням книжкової культури та книговидання в еміграції. Насамперед звертає на себе увагу висвітлення діяльності Українського громадського видавничого фонду (далі – УГВФ) – інституції, що здійснювала культурну діяльність українців у

Чехословаччині і була одним зі засновників у цій країні українських учбових закладів, функціонування яких вимагало навчальної літератури. М. Шаповал вважав досить важливим завданням, можливим в той момент лише в еміграції, організацію цього українського видавництва, завданням якого він бачив також видання ґрунтовних україномовних книжок із кожної наукової галузі і дисципліни, які б допомагали формуванню культурного ядра української нації. Він наполягав, що лише культурно розвинута та політично згуртована українська нація сформується як самодостатня, а не органічний додаток до чужих націй, і в результаті зможе здобути державну незалежність (1923, № 7/8, с. 39).

УГВФ почав збирати кошти (шляхом позички їх у людей) на видання необхідних книжок. Заклик його був опублікований у різних номерах «Нової України»: «На Великій Україні українську книжкову продукцію вбиває жорстоко московська окупація, що поставила собі метою знищення української національної творчості й культури. Не ліпше стоїть справа й на західних землях, де лютий антиукраїнський режим доводить до таких же майже наслідків, як і на Великій Україні. Українського капіталу ні в краю, ні за кордоном немає, селянсько-робітничі та інтелігентські маси перебувають скрізь у злиднях, ніхто самий не може своїми засобами взяти на себе таку велику вагу, як видання солідних наукових книжок.

Отже, треба всім свідомим громадянам узяти разом цю справу на себе: наші школи мусять існувати, студентство мусить мати науку українською мовою й з українською книжкою. Для того ми всі мусимо об'єднати наші сили і створити ще одне велике культурне українське діло за кордоном «Українське Наукове Видавництво».

«Українські Громадяни! Професори, студенти, селяни, робітники! На створення української наукової літератури – цього найбільшого твору, який еміграція може піднести своєму народові, несить щомісячну позичку, хто скільки може! І це буде доказом вашої дійсної активної любови до свого рідного Краю.

Розпочинаймо гуртом цю велику культурну справу!

Звідомлення про позичку буде щомісяця публікуватися. Підписи: М. Шаповал, Н. Григорієв, М. Галаган». (1923, № 6, с. 155–156).

Потім майже в кожному номері містилися звідомлення про діяльність УГВФ, подавалися звіти про діяльність фонду, друкувалися Бюлетені УГВФ та звіти зборів видавничої ради фонду.

Ось і початки нашого волонтерського служіння Батьківщині, які теж,

як виявилось, зароджувалися майже 100 років тому, а проросли буйним цвітом в Україні після революції гідності 2014 року.

В багатьох номерах «Нової України» керівники часопису приділяли місце питанням функціонування книжки як матеріального об'єкту в людському суспільстві і наголошували на важливості побутування й утвердження саме української книжки в ньому. Звертають на себе увагу думки М. Шаповала у статті «Єдиний національний фронт на культурному ґрунті»: «Книжка як рухомий матеріальний символ зв'язку – не має собі конкурента. Вона перемагає просторинь і збирає людей однією думкою через тисячі кілометрів. Вона перемагає час, перемагає забуття й минулість. Соціологічна роль книги ще не досить оцінена, але ми, українці, знаємо, що без організації української психіки не може бути української нації, бо доки українець з неминучістю мусить читати російську, польську, німецьку чи румунську книжку (не з наукової цікавості, а власне з внутрішнього мусу!), доти нема ще української нації як самостійної соціологічної категорії, як окремої індивідуальності» (1923, № 7/8, с. 39).

Системи рубрик «Нової України» та редакційних оголошень, вмішуваних на її сторінках, є істотним матеріалом, що характеризує зовнішню політику журнальної редакції. Ці матеріали адресовані як постійним читачам українського часопису, так і ширшій публіці, яку редакція розглядала як потенційних передплатників.

Рубрика «Бібліографія» (книжки українською та іноземними мовами) була однією з найбільш ґрунтовних, вона з'являлася майже в усіх номерах журналу та містила аналіз окремих видань й ширші огляди книжкової продукції.

Окремо виділялася рубрика «Книжки, надіслані до редакції» (подавалися назви видань українською, німецькою та чеською мовами). Список цих видань в міру їх надходження від різних приватних осіб та інституцій друкувався в номерах журналу і був цінним ресурсом, що охоплював бібліографічним пошуком та публікацією максимальну кількість видань, які виходили в світ і які редакція (якби не отримала ці відомості) могла не зафіксувати.

Рубрика «Із книг та часописів» друкувала матеріали на культурно-історичні теми, огляди видань, що порушували теми побудови української держави, україно-російських стосунків, дискусії про право українського народу на існування, на його державність.

Рубрика «Культурне життя. Видавничі та бібліологічні справи» зазвичай

давала картину діяльності видавництв, друкарень, осередків, що видавали продукцію українською мовою. Подані, зокрема, матеріали про роботу українських видавництв «Друкар», «Час», «Слово», «Книгоспілка», «Шлях освіти», «Академії наук» (наприклад, 1923, № 9, с. 132).

Рубрика «Ukrainica» містила огляди україніки з періодики європейських країн, давала матеріали з вибраних публікацій з інформацією з україніки.

Досить цікавою є система редакційних оголошень про приватні українські видавництва й книгарні в еміграції. З них ми дізнаємося, що існувала, наприклад, українська книгарня в Берліні «Україна» (Eislebener Strasse, 7), яка мала на складі «всі українські видання, що вийшли в Україні та поза її межами (українською та іноземними мовами), книжки, журнали, газети, ноти, мапи, портрети, листівки тощо. Книгарня на замовлення складала бібліотеки для «Просвіт», товариств, для шкіл і приватних осіб» (1923, № 5, с. 173).

Видавництво «Ольга Дякова і К» (Берлін, Kleistrasse, 21) рекламувало видану у 1922 у Берліні на крейдяному папері поему І. Котляревського «Енеїда» (з передмовою і примітками Б. Лепкого), а також видані цим же видавництвом листівки українських мистців-малярів (1923, № 9, форзац) *.

У Відні функціонувало Видавниче товариство «Дзвін» (Wien V, Arbeitergasse, 1–7), яке мало своє представництво і в Берліні. Воно пропонувало в необмеженій кількості (замовлення з пересилкою виконувалося з 30 % знижкою) шкільні підручники українською мовою, твори красномовства, книжки різного змісту, в тому числі й переклади, а також нові дитячі видання (1923, № 6, с. 190).

У Празі функціонував кіоск «Українська хата» (1923, № 3, с. 190), який продавав книжки, часописи, листівки та письмове приладдя; приймав замовлення на всі книжки, передплату на всі українські журнали і часописи. Приймав на продаж старі книжки, складав бібліотеки. Особливо цінною в цьому оголошенні є інформація про те, книжки яких видавництв продає кіоск, серед них: «Вільна спілка», «Українське Видавництво в Катеринославі», «Чайка», «Земля», «Книгарня Наукового Товариства у Львові», «Чорномор», «Червона калина», «Веселка», «Укр. видавництво студентів в Подебрадах», «Видавництво Українського університету в Празі»,

* Ця книжка була перевидана факсимільним способом у м. Рівне у 1998 р. до 200-ліття виходу «Енеїди» І. Котляревського. Вона вийшла обмеженим накладом, де кожний примірник був іменним, і стала одним із знакових подарункових видань в незалежній Україні.

«Дзвін», «Наша школа», «Дніпро», «Українська накладня» та інших. Адреса вказувалася наступна: Praha 1, Kozi namesti, Hostinec «U Tabority» (1923, № 10, с. 192).

Видавництво «Вільна спілка», що видало великий збірник на актуальні громадсько-політичні теми й рекламувало його, а також популяризувало українську художню і соціально-політичну літературу в першій половині 1920-х рр., подавало як свою адресу пражську адресу «Нової України». У кінці 1920-х адреса видавництва змінилася на подебрадську (Podebrady, Krale Jiriho) (1927, № 10/11, с. 120).

Видавництво «Українське книгознавство» містилося у Чехословаччині в Подебрадах (Podebrady, Hotel «U krale Jiriho», с. 27, stud. L. Bykowskyj). Воно рекламувало книжки серії «Книгозбірня українського бібліографічного мікроба». Так, у номері «Нової України» (1923, № 5, с. 173) була представлена Ч. 1. видання «Національна бібліотека української держави (1918–1921)». Головний склад видавництва знаходився в Німеччині (E. Wyrowuj, Berlin SW. 47, Yorkstrasse 84, II).

Окремою рубрикою в «Новій Україні» йшли передплатні оголошення. Вони зберегли інформацію про функціонування журналів і видавництв у радянській Україні у 1920-х рр. Наприклад: «Приймається передплата на бібліографічний журнал «Книжка», щомісячний вісник українського книжкового руху, офіційний орган «Союзу українських книгарень і накладень». «Книжка» подає вістки про всі книжки українською мовою не лише Галичини, але й за границі. Подає в кожному числі статті на книгарські й освітні теми й обговорює всі питання, які відносяться до українського книжкового руху. Передплату можна висилати в банкнотах у рекомендованому листі на адресу: Іван Чепига, Станіславів, вул. Липова, ч. 76 (Галичина), для «Книжки» (1923, № 5, с. 172).

З подібного ж оголошення взаємопро діяльність Бібліотечно-бібліографічного Бюро Івана Калиновича в Золочеві (Галичина), яке надавало інформацію і всілякі поради «у бібліотечно-бібліографічних справах, впорядковувало, доповнювало й випрацьовувало плани закупівель книжок для загальних народних бібліотек українських товариств і читалень «Просвіта»; купувало й продавало українські книжки давніших і новіших видань у українській і чужих мовах; виконувало замовлення на всі українські видання та іншомовні, німецькою, французькою, російською, чеською та іншими мовами» (1923, № 1/2, с. 264).

У Каталозі «Українського видавництва в Катеринославі»

(Катеринослав–Ляйпціг) подано список книжок, що тільки но вийшли, і тих, які продаються по всіх кращих книгарнях. Так, зокрема, рекламувалося видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1923, № 3, с. 197), – першого повного народного видання в одному томі, з поясненнями й примітками д-ра В. Сімовича, портретом і біографією поета. Тут же подавалася ціла сторінка відгуків про це видання під назвою «Голоси критики»: Л. Білецького, М. Возняка, Д. Дорошенка та інших. Подавалася адреса для передплати (Євген Вировий, Берлін, SW 47, Jorkstrasse 84). Внизу сторінки, під оголошенням, додавалася інформація, що здійснюється доставка книжок в Україну й з України.

На сторінках «Нової України» пропагувалася діяльність «Видавництва української молоді в Берліні» У своїй Відозві (1923, № 3, с. 169–170) видавництво зазначало: «Великий книжковий голод панує на Україні. Молода українська школа – навіть елементарна, загальноосвітня – й та не має своїх підручників. Бібліотеки для позашкільного читання молоді теж і досі ще майже порожні. Що вже й казати про видання для широкої та планової провіти й національного виховання народу – загальнонаукові та всякі фахові, утилітарні! А книжки для професійної освіти молоді: сільськогосподарські, різні технічні, медичні?» <...> «Це все загрожує нам страшним лихом: ще довгими роками національного рабства й тяжким культурним занепадом. І не видно ніяких зорганізованих зусиль громадянства, жадної громадської акції, щоб хоч потроху вивести справу на кращий шлях. Та цьому пора вже, нарешті, покласти край!».

«Треба розбурхати в усіх волю до збільшення наших книжкових надбань; збудити загальний інтерес до української книжки, до читання, до розповсюдження й, головне, продукції українських видань так, щоб рідних книжок вистачало на кожну потребу духа української молоді, підлітків і громадянства.

Щоб цій справі послужити, скільки стане сили, згуртувалося в Берліні «Видавництво української молоді». Як члени-фундатори цього Товариства, ми звертаємося до молоді з гарячим закликком творити скрізь, на підставі нашого статуту, організації «Видавництва української молоді», або вписуватися безпосередньо у члени нашого Товариства, збирати і здобувати кошти на видання українських книжок, дбати про розповсюдження книжки, про заснування бібліотек, читальень, підтримувати скрізь зацікавлення книжкою».

«Найбільш сприятливі умови друку для нас тепер, здається, в Німеччині,

й сюди треба зібрати скоріше якнайбільше коштів на це. До українського громадянства й до всіх українських установ звертаємося з закликком прилучитися до цих змагань української молоді й підтримати їх. Членом Товариства може бути кожний, хто хоче служити справі Товариства, а членська вкладка – п'ять карбованців (на стару ціну, себто два з половиною долари).

Хай же змагання за рідну книжку стане на почесне місце в загальних ідейних змаганнях усього українства й об'єднає українську молодь і все наше громадянство по всіх землях України й по всьому світі!».

«Статут Товариства висилають кожному, хто зголоситься стати його членом, служити його справі».

Підписано: І. Бжосньовський, Є. Вировий, І. Драбати, Д. Кравчук та ін. Статут Товариства висилають кожному, хто зголоситься. Адреса для листів: Е. Wugowuj, Berlin, SW, 47, Yorkstr., 84,1) (1923, № 3, с. 170).

Редакція намагалася підтримувати лінію на просвітницьку діяльність. Ряд матеріалів популяризував книгознавство світового масштабу. Наприклад, у публікації «Найбільша друкарня в світі» подано огляд найбільшої книгарні, яка розташована у хмарочосі в Філадельфії в Америці, в якій друкуються три найбільші часописи країни. Подані цифри, яке обладнання і скільки матеріалів потрібно, щоб реалізувати цей друк (1923, № 3, с. 180).

В іншому матеріалі знаходимо інформацію про кількість книжок, що вийшли в світ з часу винаходу друкарського верстату, з останніми відомостями про світову книжкову продукцію за 1920 рік по країнах (скільки вийшло друкованої продукції в кожній) (1923, № 1/2, с. 260–261).

Разом з тим, публікуються і матеріали про стан книжкової справи в глибинці України, наприклад: «Українізація. У Жмеринці» (1925, № 2/3, с. 148–150). У статті розповідається про курси з українізації, що проходять залізничники найбільшого залізничного вузла правобережної України – Жмеринки. Київська газета «Пролетарська правда» за 2 серпня цього року звітує, що 70 % працівників «поставлені на рейки українізації». Ці курси означають, що на шостому році советської влади під натиском трудових мас влада, що окупувала територію України, вимушена відмовлятися від русифікаторської політики. Але поскільки влада цю політику проводить дуже хитро – говорить одне, а робить протилежне, то в результаті вона залишає людей без української книжки. Коли мова зайшла про бібліотеку для цих робітників, виявилось, що в ній 12 тисяч книжок російською,

220 польською і 216 книжок українською. І це, – підкреслює автор статті, – така політика, причому політика послідовна, яка проводиться Росією стосовно України від часу знаменитого розпорядження московського царя Олексія Михайловича українцям: «а хохли ваші срезать, даби разделенія не било», яку успішно проводили всі московські самодержці. Ці 216 книжок українською мовою – брошурки, переважно політичного та наукового змісту, загалом макулатура. «Чому в нашій робітничій книгозбірні в Жмеринці є твори Пушкіна, Тургенєва, Толстого, Достоевського й др., а творів українських письменників немає?», – запитує автор. Й сам відповідає: «Справжні українські селяни й робітники знають, чому їх немає...» (1925, № 2/3, с.150).

У рубриці «Хроніка. Україна» читаємо: «Страхіття книгозбірні в Деражні»: Харківські «Вісті» лементують з приводу того, що в Деражні в робітничому клубі одержують в багатьох примірниках і московську «Правду», і «Известия», київську «Пролетарскую мысль» та «Красную Армию» й інші російські часописи, а натомість хоча б один примірничок єдиного на радянській Україні часопису рідною мовою – харківських «Вістей». Сидять деражнянські книголюби при каганцях, читають московські газети, закушуючи Жуль-Вернами і Майн-Рідами і невідомо, чи існує фактично український радянський уряд, який міг би вирішити це питання» (1923, № 1/2, с. 224).

Серед оголошень, які містилися на сторінках «Нової України», також бачимо видавничі та книготорговельні каталоги. Серед них каталог для продажу книжок видавництва «Українське слово» (Berlin, Schoneberg, Hauptstr. 11). Він пропонує для продажу книжки, видані в серії «Бібліотека «Українського Слова», монографії з мистецтва, підручники, чужомовні видання, видання поза серіями (з таких, вказувалися, наприклад, «Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів», укл. Богдан Лепкий; «Литаври. Альманах Січових стрільців, з малюнками Ковжуна, Іванця й Перфецького). Подавався також список видань, які готуються до друку, серед них книжки В. Антоновича, О. Барвінського, Є. Гребінки, М. Драгоманова, П. Куліша, різні словники) (1923, № 9, с. 176).

В номерах подавалася також розширена реклама окремих книжок видавництва. Серед них звертають на себе увагу: реклама видання «Слово о полку Ігоревім. Староукраїнська поема XII ст. в оригіналі і перекладах». Із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922; Тарас Шевченко «Гайдамаки». Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. 100 +

VIII с.; «Рідне слово»: Збірка новел і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. 290 с.; «Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів». Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьма ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи. Ці видання рекламувалися в багатьох номерах журналу.

Слід зазначити, що книгознавчі та видавничі проблеми на сторінках часопису більше висвітлювалися в перші роки його існування. На матеріал останніх років видання наклав відбиток історичний час – придушення українського руху, науки, книговидання, тому публікації на ці теми протягом 1927–28 рр. стають невеликими за обсягом й невиразними. Й загалом відчувається втома від нерівної боротьби в інформаційному полі.

Загалом на сторінках «Нової України» ми бачимо картину розвитку книгознавства й українознавства не очима советської України, а очима емігрантського середовища: («Всеомгутні» – про заборону журналу «Нова Україна» на радянській Україні (1925, № 4/6, с. 149); про недопущення українських книжок на Україну, які Москва повертає з написом «не допущено». «Забороняється всім, навіть і не для торгівлі, одержувати видання всіх українських емігрантських видавництв, хоча би вони були зовсім неполітичного змісту. <...> це і все, що можна сказати про книгарський стан Києва» (1923, № 9, 130–134). «Українських культурних діячів переслідуються, висилається з України в Московщину та Сибір. Учителство масово розстрілюється під усякими приводами». В. Винниченко (1923, № 1/2, с. 62); «Наукові установи України одержують в десять разів менше грошей, ніж наукові установи того самого типу в Російській федеративній республіці» («Каміння заговорило»: 1925, № 7/8, с. 133).

Проливає світло на політику московської влади до України опублікований «Список забороненої Научпедкомом Головоцвухи книг для вжитку в дитячих установах УССР» як додаток до бюлетеня ч. 6 Торговельного Відділу Держвидаву України». Цей список, – відзначає редакція, – демонструє як на практиці виглядає українізація. Видно, що заборона стосується виключно українського підручника. Список 120 позицій. Серед них, наприклад, «Стежка до дому, початкова читанка, ч. 1-а» (Шкільний відділ Катеринославського губернського земства, 1917); Січовик В. «Рідна мова. Український буквар для дорослих і дітей» (Павлоград, тов-во «Просвіта», 1917); Степовик О. «Арифметичний задачник для початкової школи, книга 2-га, другий та третій рік навчання» (вид. 4-те, Харківське Губернське земство); Григорій-Наш «Історія України в

народних думках та піснях», вип.2. (Київ: «Козаччина», 1919). Яка може бути контрреволюція в алгебрі чи геометрії? – пише автор публікації. – Цей список показує мудрість «Управління Печати» (1923, № 9, с. 130–132).

Цікавою сторінкою українсько-російських взаємин початку ХХ ст. на культурному полі є публікація «Двоглаві» декан та лектор пролетарського ІНО в Полтаві» (1923, № 7/8, с. 291) з якої довідуємося, що «В Полтаві деканом ІНО є відомий російський націоналіст Кутепов, а одним з лекторів ІНО – його прибічник Сергей Грушевський, що в роках 1909–1913 брали діяльну участь у організації російського монархічно-націоналістичного терору в київському університеті. Тепер ці одностудентів Устрялових та Ключнікових ведуть свою русифікаційну працю в Полтаві, а для реабілітації, про людське око, в себе самих і своїх комуністичних опікунів, їм запропоновано «покаятися» на сторінках полтавського «Голоса Труда» (ч. 104, 11 травня 1923 р.). Декан Кутепов кається так: «Дивна доля випадає іноді деяким книгам. Коли виходить у світ, їх ніхто не читає, й ніхто ними не цікавиться, а через 10 років раптом ними зацікавлюються. А коли їх нема у продажу, витягають їх з пилюги книжкових домовин, вони ходять по руках. Їх коментують... І ще дивніше. Коли така-о книга зовсім не заслуговує на таку запізнілу увагу. Так самісінько сталося із збіркою статтів російських студентів-націоналістів, виданою в Києві в 1912 р., де фігурує, між іншим, моє прізвище».

«Одне слово, – коментує цей пасаж анонімний автор публікації, – достеменнісінько так, як із російськими чорносотенцями на Україні, яких совлада витягає з «книжкових домовин» для активного поборювання української культури – російських культурних сил не так вже й багато, щоб комуністи самі, без Кутепових, могли витримувати конкуренцію з Українцями».

Значна частина опублікованих матеріалів часопису присвячена питанням українознавства, української історії, самоідентифікації українців. Одним з важливих питань, що постійно формулювалося й обговорювалося на сторінках часопису, були шляхи побудови своєї держави. На початку 1925 р., коли вихід «Нової України» трохи сповільнився і вороги української справи раділи цій обставині, в редакційній статті до першого номеру наголошувалося, що головним завданням часопису в сучасний момент, як і раніше, буде розкриття змісту визвольної програми українського руху, висвітлення основ тактики і організації української трудової демократії, а також різних проблем виховання українця та формування української

визвольної свідомості (1925, № 1, с. 1). Важливим завданням була проголошена критика окупації України московським режимом до повного її усунення з української землі. «Визволення не прийде інакше, як шляхом революції, що виросте на ґрунті політичної, культурної і господарської організації українських працюючих верств».

Політичне визволення не можливе в умовах повного культурного і господарського рабства, а тому наступлення дня свободи, дня великої української революції станеться тим швидше, що більш інтенсивно творитиметься культурна й господарська підстава нашої політичної самостійності (1925, № 1, с. 2).

Аналізуючи становище української еміграції, її роль та завдання в українських визвольних змаганнях М. Шаповал у статті «Еміграція і Україна» говорив, що українська політична еміграція в своїй більшості аполітична, вона політично не організована (1925, № 4/6, с. 1). З цим питанням безпосередньо була пов'язана проблема формування української еліти, яку він висвітлював у статті «Складка сил» (1923, № 3, с. 57–67): «Українство, само про себе не є організованим групуванням. Нас можна статистично об'єднати в одну мовну групу, й тільки. Національність у природі є таким групуванням, що не має своєї організації, цебто, свого керівного центру й певних засобів примусу. Коли мовна група перетворюється в державну, тоді вона має апарат примусу й – тоді справа «об'єднання» йде легше. Українство розбилося не на групи, – як пише В. Винниченко, – а розפורшилось на атоми-індивіди. В тім то й річ, що в нас майже нема груп, бо українська маса є сипучий пісок атомів». Далі автор зазначає, що між українцями нема економічних зв'язків, в ідеологічній і моральній сфері нема авторитетів. І це все велике поле діяльності зараз, коли треба формувати всі сфери, які могли б викликати до життя українську еліту, здатну керувати народними масами, які б всі гуртувалися в державу Україна. Треба прагнути «до єдиного фронту великої трудової української демократії, яка ототожнює свої інтереси з національними інтересами, свою політику з національною політикою, свою національність з національною державою, свою культуру з національною культурою». Інакше, як правильно зазначив В. Винниченко, – «визволення тепер і у найближчі часи для нашої нації буде неможливе» (1923, № 3, с. 65–67).

Проблеми українознавства висвітлювалися не тільки в редакційних статтях і публікаціях окремих авторів, а також в рубриці «Українізація», в

якій бачимо також різні матеріали з українізації культурного, мистецького життя. В статті «Куди вони йдуть...» (1925, № 1, с. 93–100) М. Шаповал дав блискучий нарис стану стосунків України й окупаційної влади з нагоди п'ятиліття присутності цієї влади в українських землях. (Це був переломний момент в Україні і в Росії, криза, коли окупанти проголосили лінію на українізацію самих окупантів). Він писав: «Московська окупація на Україні носить всі риси колоніального панування: політична влада, як законодавча, так і адміністративна в руках русько-жидівської національної меншості, що органічно зв'язана з усією російською великодержавною системою; територія України «націоналізована», цеб-то знаходиться у власності й розпорядженні окупації, котра веде свідомо політику витіснення українців, наприклад, з Донбасу (його прилучено до «Сєверо-Кавказької області», в нім не допущено українських шкіл, сюди звозяться чужі елементи з метою пониження числової переваги українців!), господарство, промисловість, торгівля, фінанси, кредит – в руках окупації, а не місцевої української більшості. Культурну працю окупація взяла в свої руки і ви подивіться, що сталось: впала продукція української книжки на кілька разів в порівнянні з 1917–18–19 роком, українською мовою видається на всю Україну тільки... дві щоденні (окупаційні) газети, наукову літературу українську знищено, бо всі оті «державні видавництва» коштом українського селянина і робітника друкують поважну наукову літературу тільки по-руському, а українською мовою видають нікчемну агітаційну макулатуру під всякими «червоними» назвами та трагікомічні «завети Ілліча...» (1925, № 1, с. 99).

«Блискучим свідомством большевицької змови проти української культури була виставка книжок, часописів і т.п. в Празі 5–30 травня цього року. Хто побував на цій виставці, то побачив стан української книжної продукції в болючо-трагічному світлі фактів: з їхньої ж власної статистики там продемонстровано, що для подавляючої української більшості (76, 4 % населення видано книг разом 1315, 15 аркушів друку, а для руської меншості (для 10, 5 % населення!) видано 1717, 125 аркушів друку, цебто для українців 41, 2 % продукції, а для руських 55, 4 % продукції!» «Як мізерно на виставці виглядають український, білоруський, татарський та ін. відділи! Так он яка їх українізація!» (1925, № 1, с. 99).

Про цю ж виставку пише Д. Ісаєвич в статті «Модерні Єзүйти або перемога української стихії».

І от тепер вони заговорили про вивчення української мови їхньою цілою партією» <...>. «Окупація хоче керувати Україною без українців, окупація

затіває маскарад: для хохлов, ребята, давай переоденемся вукраїнцями. Он, хахол, неразберьот!» «До чого дійшла окупація в своєму знуванні з українського народу показує оця гомерично-циганська українізація! Українізувати тільки себе, чужинецький наброд, щоб прикинутися українцями, щоб одурити нарід, щоб далі торгувати його територією, його працею, його фізичною силою, його людською і громадською гідністю, – все во ім'я свого панування і во ім'я «Єдиної – неділимої» Росії!» (1925, № 1, с. 99).

«Керувати Україною без українців – означає автор, – така мета окупантів і тому вони ладні цілою партією сісти за вивчення «собачої мови», щоб лишень зберегти своє панування!» (1925, № 1, с. 98). «Для всіх ясно, що на Україні зовсім не треба українізувати ні руських, ні жидів. Ні яких інших іногородців. Національні меншості на Україні хай собі не українізуються. А живуть в атмосфері своєї власної культури. «Українізація» партії окупантів не змінить природного змагання української більшості здобути становище більшості й давати свій напрям життю.

Український нарід, що є тепер на Україні тільки статистичною більшістю, а не політичною й культурною, мусить здобути своє місце, усунувши об'єднану русько-жидівську меншість від проводу і поставити на природне її становище. В цім вся найглибша суть справи, а не в українізації окупантів» (1925, № 1, с. 98).

Так що в нас, українського народу, залишається те ж завдання, що було майже 100 років тому озвучене на сторінках «Нової України»: стати не статистичною більшістю в своїй країні, а культурною й політичною більшістю.

Дуже цінне і цікаве спостереження містить замітка анонімного автора, який підписався криптонімом «К.»: «В. В. Шульгин про українську владу»: «Другий малорос, колишній поводитир воюючої київської українофобії, головний інспіратор походу денікінців на Україну, В. В. Шульгин, на підставі не лише власного й денікінських банд сумного досвіду, а й досвіду знаної фірми «У.С.С.Р.», що нарешті змушена була українізуватися, обмірковуючи на сторінках білгородського «Нового Времени» причини провалу денікінців на Україні та провалу русифікаторського курсу політики московських большевиків на Україні, пише з лагідним сумом, за яким сховане велике роздратування: «Хохляче царство й у сучасну епоху виявляє ті особливості, що були йому питомі, починаючи з часів Святослава.

Довготерпіння у відношенні до того, що можна витримати й непереможна впертість, де більш не можна тримати». Останні слова, наведені Шульгиним у ненависній й не зовсім добре йому знайомій українській мові. Замість «тримати» Шульгинові слід було б ужити «витримати». До речі, Шульгин, як і усі публіцисти його табору, раніш свято дотримувався доктрини про дуже недавно появу українців на історичному обрії. Ця подія в їх мозках була в часі звязана з ..., ну, хоч би, скажемо, першим виданням ілюстрованої «Історії українського народу» Грушевського. А тут виходить, що аж «З часів Святослава!» Ну як не впасти в одчай, коли така впертість від такої давнини до останнього дня!» (1925, № 1, с. 108).

Питання, над яким весь час думав М. Шаповал, – це причини поразки українських визвольних змагань. У своїх матеріалах і публікаціях він стверджував думку – етнографічна маса може перетворитися в націю тільки шляхом вироблення програми «культурно-господарської творчості». З огляду на жорстке переслідування всіх проявів українського життя на окупованих територіях, важлива роль у цьому процесі належала українській еміграції, яка послідовно здійснювала свою просвітницьку місію.

В одному з останніх номерів журналу, у статті «Занепад УНР» М. Шаповал пише: «Яка ще темна ніч панує в головах багатьох бідних українських людей... Нам треба працювати і “культурою тьму вікову розганяти”» (1928, № 4/6, с. 42).

Значення журналу «Нова Україна» полягає в тому, що на його сторінках збереглася інформація про ситуацію в культурі і книжковий рух в країні, яка, за великим рахунком, в Україні 1920-х рр. була заборонена.

На сторінках НУ нам відкривається картина історико-культурної реальності, що приховувалася або заборонялася в радянській Україні. Велася тотальна війна з українською культурною й історичною ідентичністю. Фальшувалася історія, що позбавлялася суспільство європейських християнських джерел, а розум народу наповнювали ворожнечою, рабством і провінційним примітивізмом.

Все, що демонструвало волелюбність, духовність, гідність, шляхетність, повагу до релігійних традицій, було культурним і історичним питомо українським надбанням, – обходилося увагою або фальшувалося. Що було невігідне режимові, оголошувалося бунтом і спротивом проти режиму, викорінювалося, знищувалося.

Знайомство з журналом є дуже важливим у сучасний історичний період

в нашій країні, – період революцій, війни з Росією та зміни ідеологічної парадигми. Вивчення історії відкриває очі на багато фактів, зокрема, як можна керувати мозком мільйонів людей, завідомо спотворюючи факти. І як радянська система мала своїм ворогом насамперед інтелектуала, мислячу критичну людину, і як вона боролася з такими людьми, насамперед українцями.

Ми бачимо, що суспільно-політичні переконання керівників і авторів журналу спрямовували його курс на публікацію таких матеріалів, які б сприяли збереженню у співвітчизників-емігрантів національної самосвідомості та вихованню в еміграції нового покоління патріотів як передумови відновлення української державності.

Часопис «Нова Україна» був майданчиком для висвітлення і обговорення проблем українознавства, книгознавства, бібліотекознавства і бібліографії в Україні та в еміграції в 1920-х роках. Він актуалізував питання формування української нації та її шлях до самоідентифікації. Ми бачимо, що культурно-освітня праця української еміграції була важливою частиною процесу здобуття української державності. Вона ініціювала створення нових навчальних закладів, громадських організацій, творчих спілок, наукових осередків, які сприяли зростанню культурного рівня українців, були причетні до видання та розповсюдження книжок та підручників українською мовою.

Один з важливих висновків, сформульований авторами журналу – корінь проблем України у відсутності свідомої національної еліти. Так було тоді, майже 100 років тому, так є і зараз. Причини цього стану – матеріал для окремої статті.

Публікації, надруковані на сторінках «Нової України», дають нові додаткові відомості про розвиток української культури, книгознавства, видавничої справи 1920-х років. Ця інформація доповнює нове фундаментальне дослідження Г. І. Ковальчук в галузі книгознавства (Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / Г. І. Ковальчук; наук. ред. В. І. Попик; НАН України; – К. : Академперіодика, 2015, 688 с.), в якому детально досліджено комплекс питань розвитку книгознавства в Україні першої половини ХХ століття.

В матеріалах, опублікованих на сторінках «Нової України», прослідковується багато паралелей з сучасністю, по-новому осмислюється багато проблем, які життя поставило перед українцями вже тоді, майже століття тому. Нова генерація сучасних українців вже пропагує ідею

побудови Дому нашого українського буття, закликає до осмислення сучасності в модерних категоріях. Пафос засудження російського імперіалізму вже вважається застарілим. Лунає заклик до сучасної української духовної еліти творити нові терміни для дослідження нашого історичного минулого і відходити від романтично-осуджувального дискурсу, що був властивий у нашій літературі до недавнього часу.

Список використаних джерел

1. *Брайлян Н.* Журнал «Нова Україна» (Прага, 1922–1928 рр.) про завдання української еміграції / Н. Брайлян // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАНУ, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 29–40.
2. *Сухобокова О.* Часопис «Нова Україна» у Празі (1922–1928): до 90-ї річниці заснування / О. Сухобокова // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : Збірник статей. – Київ, 2013. – Вип. 18. – С. 324–337.
3. *Ковальчук Г. І.* Книгознавство та дослідження історії книги в Україні // Енциклопедія історії України. – Київ, 2007. – Т. 4. – С. 362–363.
4. *Голобуцький П. В.* Книгознавчі дослідження в Західній Україні та українській діаспорі кінця 1930-х – 1970-х років // Енциклопедія історії України. – Київ, 2007. – Т. 4. – С. 363–364.
5. *Винниченко В.* Єдиний революційно-демократичний національний фронт // «Нова Україна». – 1923. – №1/2. – С. 60–61.

Oksana Suproniuk,

Ph. D., Senior Researcher,
Vernadsky National Library of Ukraine

The Questions of Ukrainistics, Bibliology, Publishing Deal and Bibliography were Highlighted on the Pages of the Journal «Nova Ukraina» (Prague, 1922–1928)

For the first time it was reviewed and analyzed how the problems of Ukrainistics, bibliology and publishing were highlighted on the pages of the most important authority of Ukrainian emigration in Europe, the journal «Nova Ukraina» (Prague, 1922–1928).

It is a depiction of the historical and cultural reality that was concealed and banned in the Soviet Ukraine. There was a powerful campaign against Ukrainian printed word under proclaimed slogans of building the Ukrainian culture. The floods of disorientation flowing from the pages of the Bolshevik press as a manifestation of the hybrid informational war.

The system of topics structure within the journal, ads, bookselling catalogues.

The situation of Ukrainian book-printing in emigration and propagation of the publishing activity.

Keywords: «Nova Ukraina» (Prague, 1922–1928), Ukrainistics, book-printing, publishing in Ukraine and in emigration.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2017.

УДК 005:002/61(477)

Наталія Філіпова,

молодш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

**КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ
МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

У статті визначено значення класифікації для впорядкування документів та проаналізовано класифікаційні схеми, розроблені дослідниками науки про документ. Обґрунтовано побудову класифікацій документів за фасетно-блочною структурою. Запропоновано проект класифікації медичних документів.

Ключові слова: класифікація документів, медичні документи, медична галузь.

Одним з основним напрямів документознавчих досліджень є класифікація документів, що передбачає їх диференціацію за однією з найсуттєвіших ознак [6, с. 96].

Як зазначає О. М. Збанацька за результатами проведеного нею аналізу досліджень у галузі інформаційно-пошукових мов, в Україні класифікаційні основи були закладені ще у XVII ст., коли був створений перший державний архів, який за часів Б. Хмельницького містився у гетьманській резиденції в м. Чигирині. Тоді для здійснення пошуку необхідних документів з'явилися перші архівні інвентарні описи документів, а також своєрідні тематичні покажчики [4, с. 83].

Науковець також визначає найпростіші функції класифікаційних систем, які вони виконували з самого початку: облік та впорядкування фондів шляхом розкриття змісту документів за допомогою певних понять і кодів, спираючись у своїй структурі на концептуальні уявлення філософської класифікації наук. Схеми класифікацій покликані виконувати роль практичних посібників при систематизації документів. Цікавою також вбачається можливість їх реалізації як у традиційному, так і в автоматизованому режимах [4, с. 80].

Питання класифікації документів знаходило висвітлення як у межах фундаментальних наукових праць, так і супутніх до них окремих наукових публікацій дослідників теоретичних засад і прикладних аспектів науки про документ.

Доцільним є умовний поділ проаналізованих джерел з проблематики класифікації документів на дві узагальнюючі групи, виокремлення яких пов'язано з розглянутими у них аспектами диференціації документів. Джерела першої групи характеризують загальні схеми класифікації, у той час як друга репрезентує присвячені конкретним видам документації спеціальні документознавчі розвідки, в межах яких окреме місце традиційно посідає класифікація управлінської документації.

У межах підручника з навчального курсу «Документознавство» одного з лідерів вітчизняного документознавства Н. М. Кушнаренко чільне місце відводиться детальному аналізу окремих видів документів – їм присвячено два з трьох розділів навчального видання. Окрім того, одна з глав підручника висвітлює питання класифікації документів, що дозволяє встановити специфіку кожного виду і типу документа, допомагає орієнтуватися у всьому розмаїтті документної інформації [6, с. 97–99]. Найважливіші ознаки, що знаходяться в основі класифікації сучасних документів, визначаються сутністю їх інформаційних і матеріальних складників. Оскільки документи функціонують у суспільстві, зовнішнє середовище також здійснює на них певний вплив. З урахуванням цих обставин до основи загальної класифікації документів за Н. М. Кушнаренко покладено три блоки ознак, побудованих за різними характеристиками документа: інформаційна частина документа; фізична (матеріальна) частина документа; умови існування документа як системного об'єкта у зовнішньому середовищі [6, с. 100].

Кожен з блоків є критерієм для побудови класифікаційного ряду, всередині якого передбачено наявність якої-небудь однієї пріоритетної ознаки, на основі якої здійснюється поділ документів та підвиди та різновиди. Ці ряди утворюють багатоступеневу структуру класифікаційної схеми, що складається з підсистем. Кожна з них уособлює окрему ознаку сучасних документів, за якою вони можуть бути системно організовані, зокрема за змістом, характеристиками матеріального носія, структурою побудови тексту тощо [6, с. 100].

З погляду теорії соціальної інформаційної комунікації класифікація документа знайшла висвітлення у працях автора ноокомунікаційної концепції документознавства Г. М. Швецової-Водки. Зокрема, в одному з підрозділів її дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук дослідницею було запропоновано багатоаспектну фасетно-блочну класифікацію документів, що дозволяє провести їх аналіз

за різними ознаками. Схема передбачає чотири основні блоки: за особливостями носія інформації; за особливостями знакових засобів фіксації і передачі інформації; за обставинами існування документа у зовнішньому середовищі; за інформаційним складником. Вони, своєю чергою, передбачають поділ на підсистеми, кількість яких складає від двох до семи для кожного з чотирьох блоків [10, с. 142–146].

З точки зору предмету нашого дослідження особливий інтерес викликає фасет останнього блоку класифікаційної схеми, запропонованої Г. М. Швецовою-Водкою, що передбачає поділ «за сферою виникнення інформації та об'єктом відображення» [10, с. 178–180]. Серед передбачених ним десяти видів документів, виокремлених за інформаційним складником, поруч із управлінським, політичним, художнім, релігійним, економічним та ін. видами науковцем не було окремо зазначено медичний документ. Проте на неповноті зазначеного фасету наголошує сама авторка, констатує загальний характер запропонованої нею класифікації документів, що не передбачає врахування усієї їх різноманітності. Адже дослідниця насамперед прагнула створити базу для порівняння понять «документ» і «книга», вбачаючи у цьому безпосереднє призначення створеної фасетно-блочної класифікації. Втім, науковець зазначає можливість схеми бути корисною і для організації роботи з документами взагалі [10, с. 181]. На думку Г. М. Швецової-Водки, практика роботи з документами передбачає важливість конкретизованої класифікації, що відбивала б особливості окремих класів документів [10, с. 180], що обґрунтовує окремі напрями класифікації, зокрема й медичних документів, і дозволяє констатувати актуальність цієї публікації.

Питанню теорії і практики класифікації документів також присвячено окремих підрозділ дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук В. В. Бездрабко. Знана дослідниця історії документознавства розглядає його як одну з п'ятих найактуальніших проблематик сучасних студій, що здобули найбільшу увагу науковців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття поряд із вивченням термінології науки, уніфікацією документів, історико-документознавчими дослідженнями та упровадженням зарубіжного досвіду керування документальними процесами.

В. В. Бездрабко констатує особливе значення праць Г. М. Швецової-Водки та Н. М. Кушнарєнко як провідних учених у галузі документознавства [2, с. 286] та здійснює ґрунтовний аналіз

класифікаційних схем, запропонованих ними. Серед суттєвих ознак, властивих обом класифікаціям документів, В. В. Бездрабко виокремлює їхню комплексність, тобто врахування багатьох ознак, що характеризують водночас матеріальний носій документа та знакову систему запису інформації [2, с. 287]. Науковець також визначає сталість в науці найзагальнішої схеми групування документів, підтверджуючи її результатами порівняння набору критеріїв поділу в класифікаціях Г. М. Швецової-Водки та Н. М. Кушнарєнко [2, с. 293].

Не залишає поза увагою В. В. Бездрабко й висвітлення загальних типологічних схем документа в начальному посібнику Ю. І. Палехи та Н. О. Леміш [7], визнаючи їх інтерпретаційним продовженням доробку Г. М. Швецової-Водки та Н. М. Кушнарєнко та констатує їхню повну відповідність призначенню начального видання [2, с. 295].

Серед спеціальних документознавчих розвідок, проаналізованих В. В. Бездрабко, ґрунтовне висвітлення знайшов науковий доробок С. Г. Кулешова, визнаного активного розробника класифікації управлінської документації та систем документації, зокрема подано характеристику запропонованого науковцем найзагальнішого поділу систем документації [2, с. 301].

Аналізуючи класифікації спеціальних видів документів, дослідниця надає характеристику нормативних актів, що закріплюють класифікаційні схеми документів в управлінській сфері. Зокрема, розроблення та впровадження ДК 010-98 «Державного класифікатора управлінської документації» вона визнає важливим досягненням у сфері класифікації управлінської документації, незважаючи на певні наявні невідповідності [2, с. 297]. Ще одним важливим здобутком вітчизняних документознавців В. В. Бездрабко правомірно визнає «Перелік типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів» (далі – «Перелік»), що пропонує групування документів, які утворюються в результаті управлінської діяльності, за дванадцятьма напрямками, в основу яких покладено функційний принцип обігу документів, що відображає основні напрями діяльності установи незалежно від її рівня в системі управління і галузевої належності. Останній, своєю чергою, ініціював розроблення відомчих (галузевих) переліків документів зі строками зберігання, внаслідок чого з метою методичного забезпечення цієї роботи УНДІАСД підготував

«Методичні рекомендації щодо складання відомчих (галузевих) переліків документів із зазначенням строків їх зберігання» [2, с. 297–298].

У своєму дослідженні В. В. Бездрабко також наголошує на вагомості здобутків класифікації документів в історичній науці, що має теоретичний зиск як гносеологічний метод виявлення та вивчення зв'язків між документами, інформаційний складник яких є своєрідним відзеркаленням об'єктивної дійсності [2, с. 314–315].

Серед спеціальних документознавчих розвідок зазначимо дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Л. Г. Тупчієнко-Кадирової, присвячене музичним документам архівних фондів особового походження композитора Ю. С. Мейтуса. Зокрема, в одному з підрозділів дослідницею представлено створений нею інтегрований матричний формат описування та класифікації музичних документів та надано приклади багатоаспектного описування та класифікації основних видів медичних документів [9, с. 151–170].

Слід відмітити, що класифікаційний аналіз нормативно-правових актів знайшов висвітлення у відповідному підрозділі дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій М. В. Вилегжаніної. Дослідниця зумовлює необхідність розроблення класифікації відсутністю єдиної вичерпної класифікаційної схеми нормативно-правових актів, яка б враховувала ознаки, притаманні саме цьому виду документів і які відрізняють їх від інших юридичних документів. М. В. Вилегжаніною також обстоюється перспективність системного підходу до класифікації нормативно-правових актів, здатного забезпечити повноту дослідження та надання характеристики вичерпної сукупності ознак документів та зв'язків між ними, на основі чого в подальшому відбувається формування структурних елементів класифікаційної схеми – фасетів [3, с. 69].

Запропонована М. В. Вилегжаніною класифікаційна схема нормативно-правових актів є паралельною класифікацією, що складається з різних фасетів, кожен з яких – окрема частина схеми. Усього передбачено одинадцять фасетів: характер волевиявлення державних органів; галузі законодавства; час дії; суб'єкти нормотворення; територіальний принцип; дата початку дії; вид документа; коло осіб; юридична сила; закони; підзаконні нормативно-правові акти. В межах кожного з фасетів передбачено виокремлення від двох до восьми видів нормативно-правових актів за відповідною ознакою [3, с. 75–77].

Як зазначає М. В. Вилегжаніна, перевага запропонованої фасетної класифікації полягає в тому, що вона надає багатоаспектне уявлення про нормативно-правові акти, оскільки передбачає початковий ретельний аналіз певного масиву цих документів, на основі чого в подальшому визначено перелік характерних ознак, за якими, власне, й відбувається об'єднання у фасети.

Отже, застосування фасетної класифікації нормативно-правових актів як важливого інструмента забезпечення офіційною правовою інформацією дозволяє зорієнтуватися в законодавчому просторі, пришвидшити пошук необхідних документів та сприяє формуванню єдиного інформаційно-правового простору держави як умови ефективного комунікаційного процесу [3, с. 83].

Невпинний розвиток новітніх технологій цілком закономірно призвів до актуалізації документознавчих розвідок у царині класифікації електронних документів. Зокрема, на основі узагальнення досвіду Федеративної Республіки Німеччина В. В. Рудюк у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук запропонував власний підхід до створення гнучкої класифікаційної системи, що уможливило групування електронних документів незалежно від їхнього походження і забезпечує сумісність класифікації з будь-якими документними інформаційними системами.

В. В. Рудюк констатує, що розробка системи функціональної класифікації електронних документів гарантуватиме адекватну і зрозумілу передачу їхнього змісту, забезпечить їх швидкий пошук в електронних ресурсах з урахуванням різних критеріїв і пошукових технологій. При цьому така класифікація може бути легко модифікована відповідно до зміни характеристик і номенклатури електронних документів. Дослідник також наголошує на неможливості застосування в цьому випадку традиційних схем класифікацій, що зумовлено особливою формою існування електронних інформаційних об'єктів та специфічними відмінностями функцій електронних систем. Окрім того, у рамках класифікаційної системи неможливо заздалегідь передбачити всі форми електронних документів у зв'язку з появою нових, що не підпадають під формальні бібліотечні або архівні критерії і вимагають оцінки за змістом. Таким чином В. В. Рудюк аргументує потребу застосування єдиних принципів класифікації електронних документів на основі поділу на подокументному рівні з метою спрощення електронних документних комунікацій [8, с. 137].

Дослідник обґрунтовує застосування фасетної класифікації, в основу якої покладено розрізнення електронних документів на підставі поширених критеріїв інформаційного пошуку в електронних системах. Розроблена В. В. Рудюком авторська класифікаційна схема передбачає її застосування як інструмента управління електронною документацією, призначеного не лише для впорядкування електронних документів і надання доступу до них в електронних архівах і системах управління документацією, але і для планування документаційних процесів і послуг. Використання на вітчизняних теренах запропонованого підходу до класифікації електронних документів, на думку В. В. Рудюка, сприятиме формуванню прогресивної системи управління електронною документацією, зокрема в частині розробки та поширення в Україні адаптивних веб-інструментів документаційного забезпечення [8, с. 85, 166].

Власний підхід до класифікації документів з електронними носіями інформації було також запропоновано Ю. С. Ковтанюком у одному з підрозділів свого дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Це питання розглядається дослідником у контексті визначення сутності електронного документознавства як одного з найперспективніших і тематично розгалужених напрямів науки про документ [5, с. 7, 106].

Як зазначає науковець, класифікація документів з електронними носіями повинна будуватися на конкретних ознаках саме таких документів, а не на загальних ознаках документів у широкому розумінні цього поняття, поділяючи у цій частині вищезгадувану позицію В. В. Рудюка.

Фасетно-блочна класифікація документів з електронними носіями інформації, розроблена Ю. С. Ковтанюком у своєму дисертаційному дослідженні, створена на основі вищезгадуваної класифікації документа Г. М. Швецової-Водки, класифікацій електронних та офіційних документів С. Г. Кулешова, класифікації електронних документів О. Ю. Єлісіної та класифікації технотронних документів Є. О. Плешкевича. Вона передбачає класифікування документів за конкретним типом їхнього носія, а не за принципом фіксації інформації на носії. Цікавим у запропонованій класифікації є те, що автор навмисно залишив деякі фасети незавершеними, представивши в їх межах лише найактуальніші ознаки, таким чином передбачивши необхідність подальшого розширення класифікаційної схеми за рахунок долучення нових видів документів у майбутньому [5, с. 125, 128].

Ю. С. Ковтанюк також зазначає, що разом із розробленою ним класифікацією до документів з електронними носіями можуть застосовуватись і класифікації, визначені Державним класифікатором управлінської документації (ДКУД), класифікатором видів документів, номенклатурою справ установи, що створюється за «Переліком типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів» [5, с. 128].

З точки зору відповідності галузевої спрямованості близьким до нашої теми джерелом є дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій Н. О. Артамонової, об'єктом якого є система інформаційно-бібліотечного та патентного забезпечення медичної науки. У межах розділу, присвяченого комунікаційним засобам інформаційно-бібліотечного та патентного забезпечення інноваційного розвитку медичної науки, автор характеризує електронні інформаційно-бібліотечні ресурси в інтернет-просторі медичної науки. Найбільше значення у контексті цієї публікації для нас має висвітлення Н. О. Артамоновою питання класифікації електронних інформаційних ресурсів за різними ознаками. Тут йдеться як про узагальнену схему систематизації електронних інформаційних ресурсів, зокрема мережі Інтернет, так і про класифікування біомедичних електронних інтернет-ресурсів з використанням інтегрованого підходу з урахуванням їхнього сучасного розвитку, складності структури та походження [1, с. 260–261].

Визнаючи беззаперечну значущість ґрунтового дослідження інформаційно-бібліотечного та патентного забезпечення медичної науки Н. О. Артамонової для медичного галузевого напрямку науки про документ, все ж дозволимо собі констатувати відсутність комплексного аналізу системи медичної документації.

Визначення особливостей медичних документів дозволяє запропонувати проект класифікації медичних документів за ознаками їх диференціації. Зазначимо, що характеристика документів за фасетами, що визначають їх інформаційну та матеріальну частину, свідомо залишилися поза нашою увагою. У прагненні зацентувати увагу на галузевих особливостях універсальні ознаки, властиві широкому загалу документів незалежно від їх фахової спрямованості, до запропонованої схеми включено не було.

Проект класифікації складається з шести блоків, що визначають ознаки, за якими відбувається диференціація документів за видами. Перший блок – Рівень (територіальна належність), – передбачає поділ на документи міжнародного; державного; регіонального; місцевого значення; підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України.

Другий блок визначає, що залежно від суб'єкта документування виокремлюють документи Всесвітньої організації охорони здоров'я; Міністерства охорони здоров'я України; Академії медичних наук України; Головного державного санітарного лікаря України; Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України; Державної санітарно-епідеміологічної служби України; Державної служби лікарських засобів і виробів медичного призначення України; Державної служби України з питань протидії ВІЛ-інфекції-СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань; Державного комітету України з медичної та мікробіологічної промисловості; Державного фармакологічного центру Міністерства охорони здоров'я України; Національного агентства з контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення; Фармацевтичної асоціації; департаментів охорони здоров'я виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) та обласних державних адміністрацій; управлінь охорони здоров'я районних адміністрацій у м. Київ та обласних державних адміністрацій; підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України; видавців, що не належать до медичної галузі України; видавців СРСР.

Третій блок поділяє документи за класами документації відповідно до Державного класифікатора управлінської документації на організаційно-розпорядчі документи; первинно-облікову документацію; звітно-статистичні форми; плану документацію.

Четвертий – Назва виду документа – передбачає закони; укази; розпорядження; постанови; накази; інструкції; методичні рекомендації; лист; журнали (обліку / реєстрації); медичні карти; листки (реєстрації / непрацездатності); протоколи досліджень; щоденники обліку роботи; медичні довідки (лікарські консультаційні висновки); лікарські свідчення.

П'ятий блок визначає сфери нормативного регулювання, а саме: регламентування процесів надання медичної допомоги; державного

санітарно-епідеміологічного нагляду; медико-соціальної експертизи; народної та нетрадиційної медицини; здійснення контролю за якістю, безпекою, виробництвом та обігом лікарських засобів та виробів медичного призначення; санаторно-курортного лікування; здійснення контролю за обігом наркотичних (психотропних) лікарських засобів; запобігання інфекційним соціально-небезпечним хворобам.

Шостий блок диференціює документацію залежно від виду медичної допомоги на: документи про надання екстренної медичної допомоги; первинної; вторинної (спеціалізованої); третинної (високоспеціалізованої); паліативної допомоги.

Запропонований проект класифікації медичних документів не є вичерпним, особливо в частині зазначення усіх наявних назв видів документів, – головним чином з огляду на їх чисельність. Наприклад, до складу класу організаційно-розпорядчих документів також належить статут, однак типова форма цього документа не передбачає його специфічних особливостей для закладів охорони здоров'я, тому його не було включено до переліку видів документів відповідного блоку класифікаційної схеми.

Отже, класифікаційні схеми дозволяють зорієнтуватись у багаточисельному масиві документів і сприяють їх належному впорядкуванню в межах єдиного інформаційного простору держави як на узагальнюючих засадах, так і в межах спеціальних документознавчих досліджень. Всупереч відмінностям у запропонованих науковцями класифікаційних схемах переважна більшість з них віддають перевагу фасетно-блочній структурі побудови класифікації документів, яка передбачає багатоаспектний аналіз документів за різними ознаками. Окрім того, автори спеціальних класифікаційних схем розробляють свої класифікації на основі визначення специфічних, а не загальних ознак досліджуваного ними виду документів.

Класифікація медичних документів покликана виконувати завдання обліку і впорядкування відповідного масиву документації, виконуючи роль інструмента забезпечення галузевою інформацією та дозволяючи спростити і підвищити ефективність організації інформаційно-аналітичної діяльності у медичній сфері.

Список використаних джерел

1. Артамонова Н. О. Система інформаційно-бібліотечною та патентного забезпечення медичної науки України: генезис, структура, стратегії розвитку :

дис. ... д-ра. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 / Н. О. Артамонова ; Харківська держ. акад. культури. – Харків, 2013. – 485 с.

2. *Бездрабко В. В.* Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 27.00.02 / В. В. Бездрабко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 556 с.

3. *Вилегжаніна М. В.* Нормативно-правові акти в комунікаційному середовищі сучасної України : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.02 / М. В. Вилегжаніна ; Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2011. – 192 с.

4. *Збанацька О. М.* Архівні інформаційно-пошукові системи : розширення пошукових можливостей (1991–2008 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.02 / О. М. Збанацька ; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2010. – 239 с.

5. *Ковтанюк Ю. С.* Електронне документознавство в Україні: сутність наукового напрямку, історія формування, перспективи розвитку : дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.02 / Ю. С. Ковтанюк ; Держ. архівна служба України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – Київ, 2012. – 252 с.

6. *Кушнаренко Н. Н.* Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнаренко. – 7-е изд., стер. – Киев : Знання, 2006. – 459 с. – (Высшее образование ХХІ века).

7. *Палеха Ю. І.* Загальне документознавство : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – 2-е вид., допов. і перероб. – Київ : Ліра-К, 2009. – 432 с.

8. *Рудюк В. В.* Система керування електронною документацією у Федеративній Республіці Німеччина (1990–2006 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.02 / В. В. Рудюк ; Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2008. – 217 с.

9. *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Музичний документ: визначення поняття, класифікація та методика описування (на прикладі творчої спадщини композитора Ю. С. Мейтуса (1903–1997)) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.10 / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова ; Державний комітет архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – Київ, 2005. – 266 с.

10. *Швецова Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 / Г. М. Шведова ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – Рівне, 2001. – 490 с.

References

1. Artamonova, N. (2013). *Systema informatsiino-bibliotechnoho ta patentnoho zabezpechennia medychnoi nauky Ukrainy: henezys, struktura, stratehii rozvytku* [Informational, librarian and patent providing system of medical science of Ukraine : genesis, structure, development strategy]. Dissertation for obtaining Doctor's degree (Social Communications). Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture [in Ukrainian].

2. Bezdrabko, V. (2009). *Stanolennia i rozvytok dokumentoznavstva v Ukraini (druha polovyna ХХ – pochatok ХХІ st.)* [Formation and development of document

studies in Ukraine (second half of the ХХ – beginning of the ХХІ century)]. Dissertation for obtaining Doctor's degree (History). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

3. Vylehzhaniina, M. (2011). *Normatyvno-pravovi akty v komunikatsiinomu seredovyshchi suchasnoi Ukrainy* [The Legal Acts in communication environment of modern Ukraine]. Dissertation for obtaining Candidate's degree (Social Communications). Kyiv: The National Academy of Culture and Arts Executives [in Ukrainian].

4. Zbanatska, O. (2010). *Arkhivni informatsiino-poshukovi systemy: rozshyrennia poshukovykh mozhlyvostei (1991–2008 rr.)* [Archival information and search systems: expansion of searching possibilities (1991–2008)]. Dissertation for obtaining Candidate's degree (History). Kyiv : The State Academy of Culture and Arts Executives [in Ukrainian].

5. Kovtaniuk, Y. (2012). *Elektronne dokumentoznavstvo v Ukraini: sutnist naukovoho napriamu, istoriia formuvannia, perspektvy rozvytku* [Electronic record studies in Ukraine: the nature of scientific direction, the history of the formation, development prospects]. Dissertation for obtaining Candidate's degree (History). Kyiv: The State Archival Service of Ukraine, The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping [in Ukrainian].

6. Kushnarenko, N. (2006). *Dokumentovedenie* [Record Studies]. (Vol.: Higher Education of the ХХІ century). Kyiv: Znannia [in Russian].

7. Palekha, Yu. (2009). *Zahalne dokumentoznavstvo* [General Record Studies]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

8. Rudiuk, V. (2008). *Systema keruvannia elektronnoiu dokumentatsiieiu u Federativnii Respublitsi Nimechchyna (1990–2006 rr.)* [Electronic document circulation management system in Federal Republic of Germany (1990–2006)]. Dissertation for obtaining Candidate's degree (History). Kyiv: The State Academy of Culture and Arts Executives [in Ukrainian].

9. Tupchiienko-Kadyrova, L. (2005). *Muzychnyi dokument: vyznachennia poniattia, klasyfikatsiia ta metodyka opysuvannia (na prykladi tvorchoi spadshchyny kompozytora Yu. S. Meitusa (1903–1997))* [Musical document: definition, classification and description methodology (for example, the creative legacy of the composer Y. S. Meytus (1903–1997))]. Dissertation for obtaining Candidate's degree (History). Kyiv: The State Archival Service of Ukraine, The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping [in Ukrainian].

10. Shvetsova, H. (2001). *Dokument i knyha v systemi sotsialnykh komunikatsii* [Record and book in social communications system]. Dissertation for obtaining Doctor's degree (History). Rivne : Rivne State University of Humanities [in Ukrainian].

Nataliia Filippova,

Junior Researcher, Institute of Biographical Research,
Verнадsky National Library of Ukraine

Classification Analysis of Medical Industry Records in Ukraine

The article reveals the importance of classification for records ordering and analyzes the classification schemes developed by record studies researchers. Sources devoted to this problem are considered from the point of view of their conditional division into two generalizing groups according to the aspects of records differentiation. Within the first, the general classification schemes are characterized, while the second is dedicated to specific record studies devoted to certain types of records.

The traditional construction of the records classifications on the facet-block structure is substantiated because of its complexity, that is, the ability to take into account a multitude of features simultaneously characterizing both the material carrier of the record and the sign system of information fixation.

The project of medical records classification, that accounts their specific features, acts as a tool for providing industrial information, designed to improve the organization of information and analytical activities in the medical field, is proposed.

Keywords: records classification, medical records, medical industry.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 098:82-31:655.535.28-021.11(477.83)"17"

Ірина Ціборовська-Римарович,

канд. іст. наук, зав. відділу

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ВИДАННЯ РОМАНУ Ж. Ф. МАРМОНТЕЛЯ «ІНКИ АБО ЗНИЩЕННЯ ДЕРЖАВИ ПЕРУ» З ФАЛЬШИВИМИ ВИХІДНИМИ ДАНИМИ: ФАКТИ, ГІПОТЕЗИ, АНАЛІЗ ДРУКАРСЬКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИМІРНИКІВ

У статті вперше на основі аналізу друкарських особливостей примірників з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника атрибутовано місце видання роману Ж. Ф. Мармонтеля «Inkasy czyli zniszczenie państwa Peru» з вихідними даними «w Lwowie, 1794», яке в дійсності є фальшивим. Проведене книгознавче дослідження показало, що роман було опубліковано у друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів. У публікації подано науковий опис відомих тепер 10 примірників томів названого видання, які зберігаються в Україні.

Ключові слова: контрафактне видання, фальшиві вихідні дані, друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів, друкарський аналіз, монастирські друкарні, друкарські прикраси.

В історії друкарства невід'ємну частину видавничого процесу становлять видання з фальшивими вихідними даними, які в свою чергу можуть бути неповними, наприклад, без зазначення друкарні або міста, року видання. У книгознавстві такі видання визначаються терміном «контрафактні видання», що походить від слова «контрафакція», тобто «підробка» (з лат. «contra» – проти і «facere» – робити; з французької: «contrefaçon» – підробка). До таких належать і передруки видань, здійснені з порушенням авторського права шляхом відтворення і розповсюдження чужого твору з метою отримання комерційної вигоди без згоди правовласників. Контрафактні видання для видавців мали певні переваги: по-перше, друкар позбавляв себе зобов'язань, пов'язаних із отриманням привілею та виплатою авторського гонорару; по-друге, оминалося «підводне каміння» цензури; по-третє, процес друкування був набагато легшим і швидшим, оскільки друкар користувався чітким друкованим, а не рукописним текстом, з яким важче було працювати. Об'єктом

передруку переважно ставали видання, які вже завоювали прихильність читачів і могли принести видавцеві значний прибуток, що перевищувало витрати. Адже для видавців книга була товаром. Як підтверджують реальні факти, книга була товаром і для ченців Бердичівського монастиря босих кармелітів (1630–1866). Монастирська друкарня, що функціонувала у 1760–1844 рр., приносила певний грошовий прибуток отцям кармелітам, що йшов на задоволення потреб чернечого осередку.

Бердичівське видання роману Жана Франсуа Мармонтеля (Marmontel Jean-François, 1723–1799), до речі, прижиттєве, «*Inkasy czyli zniszczenie państwa Peru*» з вихідними даними «w Lwowie, 1794», форматом у 8°, виданий у двох томах, має чи не детективну історію. Нам уперше вдалося правильно атрибуувати місце видання роману з львівськими вихідними даними і аргументувати таку атрибуцію.

Жан Франсуа Мармонтель – плідний французький романіст, новеліст, драматург і критик, друг Вольтера, історіограф короля і секретар Французької академії користувався гучною прижиттєвою славою. Особливо популярними були його «Моралістичні оповідання», філософсько-політичний трактат «Велізарій», темою якого була проблема виховання освіченого монарха та роман-епоса «Інки» про завоювання Перу іспанцями. Останній викривав релігійний фанатизм і деспотію іспанських конкістадорів. Ставлення влади до творів французького письменника було неоднозначним, оскільки вони збуджували суспільну думку, примушували її замислитися над соціально-політичною ситуацією у суспільстві. Його роман «Велізарій» було заборонено цензурою.

Перше видання «Інків» побачило світ у Парижі у 1777 р. з присвятою шведському королю Густаву III. Воно вийшло з друкарні Lacombe у двох томах форматом 8°: *Les Incas, ou la Destruction de l'empire du Perou*. – Paris: Chez Lacombe, 1777 [3, t. 107, col. 261]. Про популярність роману свідчить той факт, що від 1777 року до 1895 року його було опубліковано у Франції понад 39 разів [3, t. 107, col. 261–264].

За життя автора роман було перекладено російською мовою російською поетесою, перекладачкою з французької Марією Василівною Сушковою, уродженою Храповицькою (1752–1803). Свого часу це була відома перекладачка. Її переклад французькою поеми російського письменника М. М. Хераскова (1733–1807) «Чесменський бій» приніс авторці європейське визнання. Перше видання роману «Інки» у російському перекладі було опубліковано в друкарні Московського

університету 1778 р., а друге видання, у тому ж перекладі, побачило світ у друкарні М. І. Новикова 1782 р. [2, № 1333, № 1334]. Ще були видання цього перекладу 1801 р. та 1819 р.

На польських теренах роман уперше вийшов у Варшаві, у друкарні М. Гроля у 1781 р. [5, t. 22, s. 184]. Переклад твору з французької зробив Станіслав Клоковський. Вдруге у Варшаві роман було надруковано 1801 р. у друкарні пані Завадської.

Видання з вихідними даними «Львів, 1794» у таких бібліографічних джерелах, як «*Bibliografia polska*» К. Естрайхера, «Пам'ятки книжкового мистецтва» Я. Запаса та Я. Ісаєвича [1, № 3776], «*Polska w orbicie wielkich idei: Bibliografia polskich przekładów obcojęzycznego piśmiennictwa. 1795–1918*» Ю. Дибца [4, t. 2, s. 553] зафіксовано як львівське видання. Описано воно як львівське видання і у каталозі бібліотеки Музею-Замку в Ланьцуті [7, № 655], де нині зберігається тільки другий том, що походить із Тульчинської бібліотеки Потоцьких і має власницький запис третьої дружини руського воєводи Станіслава Щенного Потоцького (1752–1805) Софії Потоцької († 1822). Окрім того, нині примірники цього видання відповідно до інформації, вміщеної у каталозі, укладеному Я. Запасом та Я. Ісаєвичем, зберігаються у Національній бібліотеці Польщі (Варшава), Публічній бібліотеці міста столичного Варшави, Національній установі імені Оссолінських (Вроцлав) та бібліотеці Католицького університету у Любліні [1, № 3776]. Бібліотека Національної установи імені Оссолінських у Вроцлаві у своїх фондах має три комплекти примірників бердичівського видання і один другий том. Один комплект походить із бібліотеки Фондації графа В. Баворовського, що знаходилася у Львові, видання А¹ (Sygn. XVIII–7526; t. 1, 2) [8]; другий – належав невідомому ближче Антонію Лазинському (Jazycki; Sygn. XVIII–7525, t. 1, 2); третій походить з Поторицької бібліотеки Дідушицьких, що знаходилася у родовому маєтку у с. Поториці, нині Сокальського району Львівської області (Sygn. XVIII–55667; t. 1, 2), згодом була перевезена до Львова [6, s. 194–195]. «Самотній» другий том належав бібліофілу Адамові Мелешці-Малішкевичу (Mieleszko-Maliskiewicz (1829–1899, Житомир) [6, s. 591]; Sygn. XVIII–56746, t. 2)².

¹ Детальну характеристику друкарських відмінностей бердичівських видань А і В роману Ж. Ф. Мармонтеля «Інки» буде подано далі.

² Складаю щирю подяку Агнешці Франчик-Цеглі за надану інформацію про примірники з фонду Національної установи імені Оссолінських.

Інформація про примірники псевдольвівського видання у фондах НБУВ у каталозі Я. Запаска та Я. Ісаєвича відсутня. До слова, за рукописним каталогом бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів, укладеним 1781 р., у монастирській книгозбірні було обидва томи варшавського видання «Інків» Ж. Ф. Мармонтеля (1781; IP НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 51, № 124–125). «Львівське» видання у рукописному каталозі не зафіксовано.

У львівських друкарнях у XVIII ст. і XIX ст. роман «Інки» не видавався. Але твір мав популярність і тому, очевидно, з метою одержання більших прибутків бердичівські кармеліти повторно 1794 р. опублікували польський переклад роману, долучившись до контрафакції. Побоюючись суворого вердикту світської і духовної цензури, вони на титульному аркуші подали фальшиве місце видання і «прикрилися» містом Австрійської імперії, до складу якої тоді входив Львів. На жаль, бракує документальних свідчень про наклад цього видання.

Внаслідок евристичної роботи з фондами нині нам відомо, що в Україні примірники псевдольвівського видання роману «Інків» зберігаються у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) у відділі стародруків та рідкісних видань (далі – ВСПВ) та у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК): три примірники першого тому і п'ять примірників другого тому, один з яких є виданням В, а решта – виданням А, і у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ) у відділі рідкісної книги – два примірники другого тому, один – видання А, інший – видання В³.

Як свідчать провенієнції примірників роману з фондів НБУВ і ЛННБ, у минулому вони належали переважно представникам шляхетського стану: голові Київської цивільної палати Казимиру Мазаракі († 1856) герба Невлін, невідомим ближче Юзефу Білінському (ймовірно герба Лодзя), Е. Маньковській та К. Ільницькому герба Сас. Однак зберігалися вони і в бібліотеках Уманського василіяньського колегіуму та «Русского народного дома во Львове». За браком фактографічних відомостей про колишніх власників книжок ми не можемо подати про них ширшу інформацію.

Визначити дійсне місце видання з фальшивими львівськими вихідними даними допомогло ретельне дослідження друкарських особливостей

³ Складаю щирю подяку канд. іст. наук Ірині Качур за надану інформацію про примірники з фонду Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

переглянутих нами примірників. При художньому оформленні видання було використано такі друкарські прикраси: заставка, віньетки-кінцівки та колонлінії з виливних прикрас, характерні для видань бердичівської друкарні. Перший том оздоблюють одна заставка, віньетки-кінцівки з семи дощок та 12 видів колонліній з виливних прикрас. Другий том видання А оздоблюють одна заставка, віньетки-кінцівки з чотирьох дощок і шість видів колонліній з виливних прикрас. Другий том видання В оздоблюють одна заставка, віньетки-кінцівки з восьми дощок та 12 видів колонліній з виливних прикрас.

Дереворит із зображенням книги використано як заставку в обох томах роману обидвох видань. Ця гравюра траплялася нам тільки у бердичівських друках, а саме: у праці босого кармеліта Григорія від Святого Духа «Ozdoba i obrona od granic Ukraińskich...» (1767), присвяченій історії коронації чудотворної ікони Бердичівської Богородиці, гравюра виконує роль кінцівки (арк. із сигнатурою D₂ другого ряду пагінації). Як кінцівку дереворит використано і у виданнях творів Валер'яна Грущинського «Ekonomia dobrych obyczajow...» (1777; остання нумерована сторінка), екс-провінціала Ордену взутих кармелітів Мартіна Рубчинського «Głos Pana kruszącego cedry libańskie...» (1768; арк. з сигнатурою G; див. рис. 1), у виданні збірки проповідей київського кафедрального каноника Антонія Янішевського «Kazania na Święta całego roku...» (1779; частина 1, т. 3, с. 264, 337), у виданні «Speculum sacerdotis ex monitionibus Dei nostri...» (1784; остання нумерована сторінка). В останньому виданні видно, що дошка, з якої зроблено відбиток, вже пошкоджена, відсутня її нижня частина (див. рис. 2). У такій формі дошку використано і у виданні «Інків», т. 1 і т. 2 видання

Рис. 1. Непошкоджений дереворит із зображенням книги у: Rubczyński M. Głos Pana kruszącego cedry libańskie... – Berdyczów, 1768; арк. з сигнатурою G

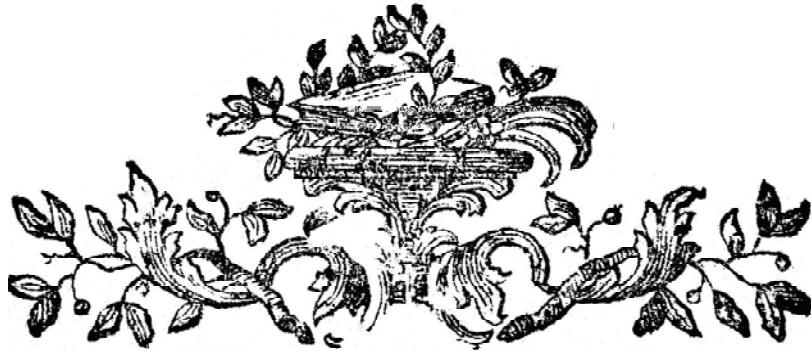

Рис. 2. Частково пошкоджений дереворит із зображенням книги у т. 2 видання А; арк. з сигнатурою А₂

А. У двох томах бердичівського видання роману Жана П'єра Кларіса де Флоріана (1755–1794) «*Numa Pompiliusz drugi król Rzymu*» (1813) дереворит із зображенням книжки використано як заставку: т. 1, с. [41]; т. 2: с. [40], [79], [117], [193]. У цьому виданні стан збереженості гравюри ідентичний гравюрі у другому томі «Інків» видання В (див. рис. 3).

Рис. 3. Пошкоджений дереворит із зображенням книги у т. 2 видання В; арк. з сигнатурою А₂

Віньетка «ракель», що прикрашає титульні аркуші усіх томів, трапляється більш ніж у 10 бердичівських виданнях, які було опубліковано у хронологічних рамках з 1762 р. по 1824 р., наприклад: М. Rubczyński.

Pamięć chrześcijańska na ostatni dzień życia... (1762; с. 9), А. Janiszewski. *Kazania na niedziele y święta całego roku...* (1779; т. 2, титульний аркуш), J. Lipsius. *Rozumna rada w nachyloney Ojczyźnie do upadku Rozumnemu Obywatelowi...* (1783; с. 65), К. Hoffmannowa z Tańskich. *Pamiętka po dobrej matce...* (1824; с. 194, 250). Треба зазначити, що ця ж гравюра використана у виданні «*Index Bohemorum librorum prohibitorum, et corrigendorum ordine alphabeti digestus...*» (Vetero-Pragae: Typis Joannis Caroli Hraba..., s. a.) як кінцівка на останній сторінці «Appendix»'а. Це видання празької друкарні Йоганна Кароля Граби побачило світ за межами історичних кордонів Речі Посполитої. Використання у ньому віньетки «ракель» може свідчити про розповсюдженість деревориту на чеських землях.

Віньетка-кінцівка дереворит «вулик із бджолами», що прикрашає другий том «Інків» видання В, трапляється ще як мінімум у семи бердичівських друках: М. Rubczyński. *Chrzescianin cierpliwością uzbrojony...* (1765; с. 44, 152), А. Pope. *Wiersz o krytyce...* (1816; арк. [4] зв.), *Vade mecum priorum sacerdotum...* (1832; с. 202), s. Franciszek Salezyusz. *Droga do życia pobożnego...* (1840; с. 228), s. Franciszek Salezyusz. *Filotea czyli droga do życia pobożnego...* (1841; с. 228), Tomasz z Kempis. *O nasladowaniu Chrystusa...* (1841; с. V), J. P. Claris de Florjan. *Numa Pampiliusz drugi król Rzymu.* (1813; с. 5, 69, 99, 165). У бердичівському виданні книжки О. Попа «*Wiersz o krytyce...*», як і в «Інках», у деревориті «вулик із бджолами» звисаюча гірлянда з трьох листочків пошкоджена, два листочки відбито.

Віньетка-кінцівка дереворит із зображенням фруктів трапилася нам у семи бердичівських виданнях, наприклад: Р. Ruszel. *Skarb nigdy nieprzebrany Kościoła Świętego...* (1767; арк. з сигнатурою Kk), S. Martynowicz. *Tract do Krainy Niebieskiej...* (1778; ч. 1, с. 186), В. Kotwicki. *Pamięć codzienna...* (1779; с. 128, 362, 415), К. Hoffmannowa z Tańskich. *Pamiętka po dobrej matce...* (1824; с. 128, 317).

Щодо виливних прикрас, з яких сформовані колонілії в «Інках», то вони широко використовувалися в бердичівських друках у різних варіаціях.

Варто зазначити, що наведений перелік бердичівських видань, у яких використано вказані елементи друкарського оформлення, не є вичерпним, однак представлені статистичні дані промовисто доводять приналежність названого видання до верстатів Бердичівської друкарні.

Цікавим є факт, що всі відомі нам примірники першого тому мають однаковий друкарський набір, однаковий обсяг і однакові друкарські прикраси: заставку, віньетки-кінцівки і колонілії. Більшість віньеток

першого тому не повторюють віньєтки другого тому. А ось примірники другого тому суттєво відрізняються між собою. При порівнянні тексту і оформлення других томів видання між собою можна зробити висновок, що було два видання, які умовно назовемо «видання А» і «видання В». Вони різняться між собою набором, обсягом і підбором гравюр. За станом збереженості віньєтки із зображенням книги, що була використана як заставка у цьому виданні, можна стверджувати, що видання В було видане пізніше дати, вказаної на титульному аркуші. На заставці бракує листочків зліва і справа, які ще збережені у виданні А.

На підтвердження існування двох бердичівських видань другого тому «Інків» варто навести фінгерпринти кожного з томів, які теж різняться між собою внаслідок відмінностей у наборі друкованого тексту. Вважаємо доцільним навести фінгерпринт і першого тому роману. Фінгерпринт (Fingerprint) т. 1: u.aw eny. o.ec byia 3 1794A. Фінгерпринт т. 2 (видання А): a-em h.ec i.a- "g"t 3 1794A. Фінгерпринт т. 2 (видання В): a-em iia- i.a- (r(q 3 1794A.

У виданнях форматом у восьму частину аркуша, що має описуване видання, на аркушах паперу не зберігається цілісне зображення водяного знака. Це ускладнює застосування філігранологічного методу для датування книги. Попередній філігранологічний аналіз паперу бердичівських примірників «Інків» засвідчив, що найбільшу частину становить папір із філігранню «Pro Patria», наприклад у другому томі видання А на с. 99–100, с. 117–118, с. 119–120. Досить чітко прослідковується також гербова філігрань папірні Гончарових: с. 237–238 – с. 247–248, с. 253–254. На окремих аркушах проглядаються комбінації цифр «1789» (с. 117–118 – с. 119–120), «1790» (с. 171–172 – с. 173–174), «1801» (с. 11–12 – с. 13–14, с. 43–44 – с. 45–46).

Представлений фотографічний матеріал про бердичівське видання роману «Інки» Ж. Ф. Мармонтеля не дає відповіді на кілька важливих питань, пов'язаних з історією його друкування. Чи є достовірним рік публікації книжки, зазначений на титульних аркушах томів? Не можна скидати з рахунку ту обставину, що дата може бути так само сфальшована, як і місце видання. З певністю можна говорити тільки про те, що другий том видання А був надрукований раніше, ніж другий том видання В. Чому не перевидали перший том роману, чи його поки не ідентифіковано? Чи було друге видання лише другого тому? Адже примірники відомих нам перших томів ідентичні у друкарському виконанні. Тоді постає питання

про причини другого видання другого тому, обґрунтованої відповіді на яке ми наразі не маємо. Можливо детальне книгознавче дослідження примірників роману, які можуть зберігатися у бібліотеках Польщі, Білорусі, Росії, та виявлення архівних документів про діяльність монастирської друкарні у 90-х роках XVIII ст. допоможуть знайти відповіді на поставлені запитання.

Представлений друкарський аналіз примірників роману «Інки» Ж. Ф. Мармонтеля доводить, що видання вийшло з-під верстатів Бердичівської кармелітанської друкарні. Встановлення фактичного місця друкування роману Ж. Ф. Мармонтеля з фальшивими львівськими вихідними даними додає нові, доволі неочікувані факти у висвітленні діяльності монастирської офіцини та історико-книгознавчого аналізу її видавничого репертуару, наочно демонструє роль і значення методу друкарського аналізу в атрибуції контрафактних видань.

*Опис примірників мармонтелівського роману,
які нині зберігаються у фондах НБУВ та ЛННБ*

Marmontel, Jan Franciszek (1723–1799).

Inkasy czyli znieszczenie Panstwa Peru / Przez Marmontela. [Tłumaczenie Stanisława Kłokowskiego]. 2 t. – W Lwowie [i. e. Berdyczów: W Drkarni OO. Karmelitów Bosych] Roku 1794. – 8°.

Т. 1.:)a(°)b(°)c(°)A-T°[1]=[2]k., [1], II-XXXVII, [2], 2–43, 38 (i. e. 44), 45–68, 29 (i. e. 69), 70–74, 73 (i. e. 75), 76–308 s., [3] k.

Fingerprint: u.aw eny. o.ec byia 3 1794A.

Художнє оформлення Т. 1: заставка «композиція з книгою» – с. [2] другого рахунку; віньєтка «ракель» – тит., с. 37, 46, 94; віньєтка-кінцівка «вазон з квітами» – с. XXXVII, 29, 83; віньєтка-кінцівка «ріг достатку» – с. 59; кінцівка «жертвник» – с. 69, 159; віньєтка-кінцівка «ріг достатку у вінку» – с. 171, 193, 233, 284, ост. с.; віньєтка-кінцівка з соняхом – с. 206, 308; кінцівка «композиція з лавровим вінком та пальмовим гіллям» – с. 222, 259. 12 видів колоніній з виливних прикрас. Колонтитули, сторінки без кустод, крупногегельні ініціали, посторінкові примітки.

Видання А. Т. 2: – A-Y°Z°=[2] k., [1], 4–164, 195 (i. e. 165), 166–366 s., [3] k., [1 k. чистий].

Fingerprint: a-em h.ec i.a- "g"t 3 1794A.

Художнє оформлення: заставка «композиція з книгою» – арк. з сигнатурою A₂; віньєтка «ракель» – тит., с. 67; віньєтка-кінцівка «ріг

достатку» – с. 145, 195, 235, 272, 326; віньєтка-кінцівка – с. 26, 54, 85, 111; віньєтка-кінцівка «вазон в облямуванні листя» – с. 76, 292, 343. Колонтитули, сторінки без кустод, крупнокегельні ініціали, посторінкові примітки. Шість видів колонліній з виливних прикрас.

Видання В. Т. 2: – А-Х⁸У⁶=[2] к., [1], 4–205, 260 (і. е. 206), 207–292, 239 (і. е. 293), 294–303, 314 (і. е. 304), 305–355, [6] с.

Fingerprint: a-em iia- i.a- (r(q 3 1794A.

Художнє оформлення: заставка «композиція з книгою» – арк. з сигнатурою А₂; віньєтка «ракель» – тит.; віньєтка-кінцівка з сурмою – с. 16; віньєтка-кінцівка «ваза на галявині» – с. 26; віньєтка-кінцівка «вулик із бджолами» – с. 42, 83, 135; віньєтка-кінцівка «дерево» – с. 74, 175, 341; віньєтка-кінцівка «кошик з квітами під балдахіном» – с. 95, 260 (і. е. 206), 248; віньєтка-кінцівка «фрукти» – с. 123, 160, 284, 332; віньєтка-кінцівка з павичевим пір'ям – с. 355. Колонтитули, сторінки без кустод, крупно кегельні ініціали, посторінкові примітки. 12 видів колонліній з виливних прикрас.

Бібліографія: Estr. 22, 184; ЗІ № 3776: ЛННБ, б-ка КУЛ (Львів), б-ка Національної установи імені Оссолінських (Вроцлав), Національна бібліотека Польщі (Варшава), б-ка Музею-Замку в Ланьцуті, Публічна б-ка столичного міста Варшави. У зазначених бібліографічних джерелах видання описане за титулом як львівське.

Примірники:

1. НБУВ: ВІК, фонд польськокомовної літератури: ІЗ пол А673/1. Т. 1.

Особливості примірника: бракує двох останніх нумерованих сторінок «Regestr rozdziałow pierwszego tomu».

Без оправи. Блок книжки 9 x 15,6 см.

Провенієнції: «z Xiężek Jozefa G[...] V[ili]nskiego». [Рукоп., тит.].

2. НБУВ: ВІК, фонд польськокомовної літератури: ІЗ пол А866/2. Т. 2.
Особливості примірника: видання А. Бракує титульного аркуша, шмуцтитула і останньої нумерованої сторінки.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний темно-синім мармуровим папером; корінець і наріжники шкіряні; корінець пошкоджений. На корінці сліпе тиснення і помаранчова наліпка. 8,8 x 14,8 см.

Без провенієнцій.

3. НБУВ: ВСРВ, In. 6053. Т. 1.

Оправа: кришки – картон, обклеєний чорним «мармуровим» папером, корінець шкіряний, з бинтами, сліпим тисненням і двома

наліпками: червоною з написом «Inkasy / Т. 1» і білою паперовою зі старим шифром «174». Обріз червоний. 10 x 16,2 см.

Провенієнції: 1) «z xiązek Kazimierza Mazarakiego». [Рукоп., шмуцтитул]; 2) «Kazimierza Mazarakiego». [Рукоп., форзац; затерто].

4. НБУВ: ВСРВ, In. 6054. Т. 2. Особливості примірника: видання А.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний брунатним «мармуровим» папером; корінець і наріжники шкіряні. Корінець пошкоджений, блок книжки відокремлений від оправи. Обріз крапчастий, брунатний. 9 x 15,5 см.

Провенієнції: 1) овальна печатка «PP» [Розмір 1,2 x 1,4 см, тит.]; 2) «z Księgozbioru J. Bilinskiego / 1800». [Рукоп., форзац]; 3) «Josef G... Bilinsky». [Рукоп., ост. с.].

5. НБУВ: ВСРВ, In. 6055. Т. 2. Особливості примірника: видання А; бракує останніх шести нумерованих сторінок «Regestr rozdziałow drugiego tomu».

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний світло-брунатним «мармуровим» папером, корінець і наріжники шкіряні. Корінець із сліпим тисненням, на корінці жовта наліпка «INKASY / 2». 10,3 x 16,3 см.

Провенієнції: 1) «№ 15 Kaz. Jlnicki». [Рукоп., тит.]; 2) «K. Jlnicki». [Рукоп., шмуцтитул].

6. НБУВ: ВСРВ, In. 2580. Т. 2. Особливості примірника: видання В.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний рожевим папером; корінець і наріжники зелені, шкіряні. Корінець надірваний, із золотим тисненням, червоною наліпкою з золотим тисненням назви твору «INKASY» та білою круглою паперовою наліпкою внизу корінця з шифром «360». 10,2 x 17,4 см.

Провенієнції: «E. Mackowska». [Рукоп., шмуцтитул].

7. НБУВ: ВІК, Cr. 6634/1. Т. 1. Особливості примірника: бракує шмуцтитула.

Оправа: півшкіряна, кришки – картон, обклеєний брунатним «мармуровим» папером, корінець і наріжники шкіряні. Корінець із бинтами і жовтою наліпкою «INKASY / ТОМ I», надірваний. Обріз червоний. 10 x 16,5 см.

Провенієнції:

1) «Collegii Humanensis / ODBM». [Рукоп., тит.]; 2) «K. H.» [Рукоп., тит.]; 3) овальна червона печатка «Bibliotheca Universitatis St. Vladimiri». [Зв. тит.]; 4) шифр «6634». [Рукоп., форзац].

8. НБУВ: ВІК, Ст. 6634/2. Т. 2. Особливості примірника: видання А; бракує титульного аркуша, шмуцтитула та чотирьох останніх нумерованих сторінок.

Оправа: півшкіряна, кришки – картон, обклеєний брунатним «мармуровим» папером, корінець і наріжники шкіряні. Корінець із бинтами і жовтою наліпкою «INKASY / ТОМ 2», надірваний. Обріз червоний. 10 x 16,8 см.

Провенієнції:

1) «Collegii Humanensis / ODBM». [Рукоп., арк. з сигнатурою A₂]; 2) «К. Н.» [Рукоп., арк. з сигнатурою A₂]; 3) овальна червона печатка «Bibliotheca Universitatis St. Vladimiri» [Арк. з сигнатурою A₂ зв.]; 4) шифр «6634-(2)». [Рукоп., форзац].

9. ЛННБ: ВРК, СТ-І 24751. Т. 2. Особливості примірника: видання А.

Оправа: півшкіряна, пошкоджена; кришки – картон, обклеєний брунатним папером; корінець і наріжники шкіряні. Обріз червоний. 10 x 16,5 см.

Провенієнції: печатка «Бібліотека Русского Народного дома во Львове» [Тит.].

10. ЛННБ: ВРК, СТ-І 67739. Т. 2. Особливості примірника: видання В.

Оправа: півшкіряна, пошкоджена; кришки – картон, обклеєний брунатним папером; корінець і наріжники шкіряні. Обріз червоний. 10 x 16,5 см.

Провенієнції: печатка «Бібліотека Русского Народного дома во Львове» [Тит.].

Список використаних джерел

1. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Кн. 2, ч. 2. (1765–1800). – Львів : Вища школа, 1984. – 125 с. : іл.
2. *Книги гражданской печати XVIII века : Каталог книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке Украинской ССР / сост. С. О. Петров.* – Киев : Из-во Академии наук Украинской ССР, 1956. – 301 с.
3. *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs.* – Paris : Imprimerie Nationale, 1931. – Т. 107. – 1074 col.
4. *Dybiec J.* Polska w orbicie wielkich idei. Bibliografia polskich przekładów obcej języcznego piśmiennictwa 1795–1918. – Т. 2. – Kraków, 2014. – 909 s.
5. *Estreicher K.* Bibliografia polska. Stylecie XV–XVIII. Kraków, 1908. Т. 22. – I–XVII s.

6. *Słownik pracowników książki polskiej / pod red. Ireny Treichel.* – Warszawa ; Łódź, 1972. – 1042 s.

7. *Wiśniowska Z.* Katalog starych druków biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. – Łańcut : Muzeum, 1974. – 373 s. : il.

8. *Marmontel J. F.* Inkasy czyli zniszczenie państwa Peru : [Електронний ресурс]. – Lwów, 1794. – Режим доступу : <https://we.tl/KeelvcPtWd>.

References

1. *Zapasko, Ya., Isaievych, Ya. (Comps.). (1981–1984). Pamiatky knyzkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Heritage of book art. Catalogue of old-printed books, published in Ukraine]. Lviv: Vyshcha shkhola [in Ukrainian].
2. *Petrov, S. O. (Comps.). (1956). Knigi grazhdanskoj pechati XVIII veka : Katalog knig, chraniashchichsia v Gosudarstvennoi publichnoi biblioteke Ukrainskoi SSR* [Civil-printed books of XVIII century. Catalogue of books preserved in the State public library of Ukrainian SSR]. Kyiv: Izdatelstvo Akademii nauk Ukrainskoi SSR [in Russian].
3. (1931). *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs, T. 107, col. 1074.* Paris [in French].
4. *Dybiec, J. (2014). Polska w orbicie w wielkich idei. Bibliografia polskich przekładów obcej języcznego piśmiennictwa 1795–1918, T. 2. (909 s.).* Kraków [in Polish].
5. *Estreicher, K. (1908). Bibliografia polska. Stylecie XV–XVIII, T. 22. (673, I–XVII s.).* Kraków [in Polish].
6. *Treichel I. (Ed.). (1972). Słownik pracowników książki polskiej. (1042 s.).* Warszawa; Łódź [in Polish].
7. *Wiśniowska, Z. (1974). Katalog starych druków biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. (373 s. : il.).* Łańcut [in Polish].
8. *Marmontel, J. F. (1794). Inkasy czyli zniszczenie państwa Peru.* Lwów. Retrieved from : <https://we.tl/KeelvcPtWd> [in Polish].

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,

Ph.D., Senior Research Fellow, Vernadsky National Library of Ukraine

Edition of the Novel «The Incas or Destruction of Peru Empire» by J. F. Marmontel With Fake Background Details: Facts, Hypothesis, Typographical Analysis of the Copies

In the article, for the first time, on the basis of the analysis of typographical particularities of the copies from the stocks of Vernadsky National Library of Ukraine and Stefanyk Lviv's National Scientific Library of Ukraine, the real place of printing

of the novel «The Incas or Destruction of Peru Empire» by J. F. Marmontel with fake background details «w Lwowie, 1794» was attributed. The book-science investigation including book ornament proved that this edition was published in the printing-house of Barefoot Carmelite Friary in Berdychiv. Bibliographical specifications of 10 copies of the volumes of the edition mentioned above stored in the Ukrainian Libraries were presented in the publication.

Keywords: counterfeit edition, fake background details, printing-house of Barefoot Carmelite Friary in Berdychiv, cloistral printing-house, typographical analysis, book ornament.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК [070:021.8](100)

Юлія Шевцова,

аспірант, Харківська державна академія культури

ЦИТУВАННЯ ЗАРУБІЖНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ЖУРНАЛІВ УКРАЇНСЬКИМИ ФАХІВЦЯМИ

У статті подаються результати вивчення цитування українськими авторами зарубіжних бібліотечних журналів у 5 українських виданнях протягом 2010–2015 рр. Проаналізовано 5 провідних професійних видань України, які користуються попитом серед українських науковців, освітян і практиків бібліотечної галузі: «Бібліотечний вісник», «Вісник ХДАК», «Вісник Книжкової палати», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Бібліотечна планета». Встановлено, що найбільшу кількість посилань на зарубіжні видання було виявлено у публікаціях авторів журналу «Бібліотечний вісник», а найбільшу кількість процитованих назв бібліотечних журналів зарубіжних країн визначено у журналі «Вісник Книжкової палати». Визначено назви зарубіжних видань, що одночасно індексуються у найбільших наукометричних БД Scopus та Web of Science, а також рівень їх використання авторами п'яти українських журналів.

Ключові слова: зарубіжні бібліотечні журнали, професійна комунікація, цитування, наукометричні БД.

Одним із необхідних інструментів конструювання комфортного бібліотечного середовища для користувачів є професійні комунікації фахівців бібліотечної галузі. Важливу роль у системі професійних комунікацій відіграють зарубіжні бібліотечні журнали, зміст публікацій в яких дозволяє враховувати бібліотечні тенденції у провідних країнах світу; сприяє оцінюванню діяльності українських бібліотек порівняно з зарубіжними; надає можливість підвищувати рівень професійних знань і комунікацій, обмінюватися досвідом. Комунікаційні відносини, каналом яких є бібліотечний журнал, а актом комунікації – стаття, проявляються не лише через ознайомлення з публікаціями зарубіжних колег, але й через їх цитування. Тому великого значення набуває дослідження рівня використання зарубіжних бібліотечних журналів українськими фахівцями через цитування статей, що публікуються в них.

До цієї проблеми останнім часом зверталися українські науковці та дослідники інших країн. Застосування бібліометричних законів для

управління масивами журналів та значення оцінки їх впливу на забезпечення конкурентоспроможності бібліотек розкриває I. Wormell [5]. Іншим дослідником, Sei-Ching Joanna Sin, здійснено аналіз журнальних публікацій бібліотечного спрямування з точки зору географії авторів, їх співавторства, а також імпаکت-фактору бібліотечних журналів [4].

Українські періодичні видання як канал професійної документації в книжковій сфері обґрунтовує українська авторка В. Сошинська [3].

Слід зауважити, що український науковець С. Назаровець здійснив вивчення ступеня використання українськими бібліотекознавцями інтернет-публікацій відкритого доступу на основі бібліометричного моніторингу списків цитованої літератури до наукових статей у трьох провідних бібліотечних журналах за період з 2004 по 2008 роки [1]. Проте вивчення зарубіжних бібліотечних журналів з точки зору їх використання українськими фахівцями у 2010–2015 рр. не проводилося.

Тому **метою** нашого **дослідження** обрано вивчення цитування зарубіжних бібліотечних журналів у статтях українських фахівців, що опубліковані у провідних національних фахових виданнях протягом останніх п'яти років.

Аналіз цитувань є найважливішою частиною бібліометрії. Зокрема вивчення кількості звернень українських фахівців до зарубіжних публікацій дозволяє: виявити коло найцитованіших журналів інших країн; визначити кількість посилань українських авторів на публікації зарубіжних колег; встановити співвідношення у використанні зарубіжних видань порівняно з національними.

Вивчення цитування українськими вченими зарубіжних авторів здійснювалося шляхом аналізу пристатейних списків використаної літератури у 5 українських журналах протягом 2010–2015 рр., які за результатом дослідження С. Масловської [2] найчастіше використовують українські фахівці. Це: «Бібліотечний вісник» – 64 %, «Вісник Харківської державної академії культури» – 40 %, «Вісник Книжкової палати» – 39 %, «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» – 38 %, «Бібліотечна планета» – 14 %. Зазначені журнали мають універсальний характер. В них публікуються результати досліджень, проблемні статті, методологічні огляди, історичні розвідки; розкриваються актуальні проблеми розвитку бібліотечної справи, пропагується кращий національний і зарубіжний досвід, висвітлюються питання архівознавства, документознавства, книжкової й видавничої справи. До їх редакційних

колегій залучено провідних фахівців із Литви, Польщі («Бібліотечний вісник»), Німеччини, Данії («Вісник Харківської державної академії культури»), Білорусі, Росії, США («Вісник Книжкової палати»), Білорусі, Росії («Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»).

У процесі дослідження було встановлено, що українські науковці і практики бібліотечної сфери протягом п'яти років (2010–2015), окрім українських та російських, звернулися до публікацій професійних журналів США (63), Великобританії (33), Нідерландів (13), Німеччини (8), Індії (4), Іспанії та Польщі (3), Канади, Тайваню й Австралії (2), Грузії та Ірану (1) та інших.

На перший погляд діаграма свідчить, що українські фахівці використовують значний спектр зарубіжних журналів. Але проведений аналіз дозволяє стверджувати, що їх використання порівняно з цитуванням публікацій українських та російських журналів складає від 0,1 % у журналі «Бібліотечна планета» до 9,2 % у журналі «Бібліотечний вісник». Це свідчить про недостатній рівень професійної комунікації через журнали українських бібліотечних фахівців з дослідниками інших країн.

Всього було використано 216 назв зарубіжних бібліотечних журналів у статтях українських фахівців, що були опубліковані у досліджених українських виданнях протягом 2010–2015 рр. У списках використаної літератури авторів журналу «Бібліотечний Вісник» було визначено 58 назв зарубіжних бібліотечних журналів, «Вісник Книжкової палати» – 78 назв, «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» – 35 назв, «Вісник Харківської державної академії культури» – 30 назв, «Бібліотечна планета» – 15 назв (табл. 1).

Доречно зауважити, що найбільшу кількість посилань на зарубіжні видання було виявлено у публікаціях авторів журналу «Бібліотечний вісник», а найбільшу кількість процитованих назв бібліотечних журналів зарубіжних країн визначено у журналі «Вісник Книжкової палати».

Найактивніше українські автори використовують статті фахівців, що опубліковані у бібліотечних журналах таких провідних країн світу, як США та Велика Британія. Це зумовлено тим, що саме в цих країнах бібліотечна справа має давні традиції, динамічно розвивається та здійснюється видання значної кількості бібліотечних журналів як універсального характеру, так і тематичного спрямування.

Найбільшу кількість звернень українських бібліотечних спеціалістів і вчених до публікацій у зарубіжних професійних виданнях виявлено в

Таблиця 1

Посилання українськими авторами на зарубіжні бібліотечні журнали (2010–2015 рр.)

Країна	Кількість назв зарубіжних журналів				
	Бібліотечний вісник	Вісник Книжкової палати	Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія	Вісник ХДАК	Бібліотечна планета
США	27	17	19	15	6
Велика Британія	17	9	8	7	4
Німеччина	5	3		2	1
Нідерланди	3	6	4	4	1
Польща			1		3
Іспанія	1	3			
Австралія			1	1	
Канада		1	1		
Індія	1	3	1		
Бразилія	1				
Тайвань	1			1	
Туреччина	1				
Грузія		1			

журналі «Бібліотечний вісник» (табл. 2). Слід зазначити, що найчастіше в бібліографії українських дослідників зустрічаються посилання на видання міжнародного характеру. Серед них можна виділити «IFLA Journal» та «Library Journal». Також автори «Бібліотечного вісника» протягом 2010–2015 рр. процитували 22 рази 5 назв журналів, що видаються у Німеччині, серед них найпопулярнішим виявився журнал «Zeitschrift für Bibliotheks- und Informationswissenschaft».

Підвищеним попитом в українських авторів користуються також такі журнали Великої Британії, як «Electronic Library», «Journal of Documentation», «Library Journal», «New Library World». Про це свідчать результати аналізу цитувань в журналі «Вісник Книжкової палати» та «Вісник

Таблиця 2

Кількість бібліотечних журналів за географічною ознакою, на які посилаються українські автори у фаховому виданні «Бібліотечний вісник»

Країна видання	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	27	10	13	5	13	10
Сполучені Штати Америки	14	6	4	2	4	3
Велика Британія	10	1	4	2	4	2
Німеччина	1		1	1	3	2
Нідерланди	1	2	3		1	1
Іспанія		1			1	
Тайвань			1			
Індія						2

Харківської державної академії культури». У першому журналі всього зафіксовано 15 звернень до публікацій бібліотечних видань Великої Британії, 21 – до журналів США, 8 – Нідерландів, 3 – Німеччини. У другому – 8 цитувань журналів Великої Британії, 17 – США, 5 – Нідерландів, 2 – Німеччини.

Варто зауважити, що дослідження українських вчених також вказують на використання в українському професійному товаристві журналів «Library Journal» та «IFLA Journal» [2].

Серед бібліотечних журналів Нідерландів підвищеним попитом в українських авторів користуються журнали, зміст яких розкриває проблеми та напрями застосування наукометрії та інфометрії: «Journal of Infometrics» та «Scientometrics». Як уже зазначалось вище, це зумовлено в першу чергу тим, що в Україні на державному рівні оцінюється внесок кожного вченого рівнем його публікацій у виданнях, що індексуються у міжнародних БД Scopus та Web of Science. Звідси зростає значення бібліометричної й наукометричної інформації для університетів стосовно даних про стан і ефективність наукових досліджень, а також для бібліотек у напрямках: розвитку міжнародного співробітництва; виконання аналітично-

прогностичних запитів користувачів; створення інформаційно-аналітичної системи бібліометричних профілей редакцій журналів, університетів, наукових установ, лабораторій, відділів та інших аспектів.

Також активно використовують українські фахівці і студенти бібліотечних факультетів міжнародний журнал «Libri», який, зокрема, періодично надходить до бібліотеки Харківської державної академії культури. За даними проведеного аналізу, публікації цього журналу було процитовано у чотирьох українських журналах за виключенням журналу «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія».

Слід зазначити, що автори журналу «Бібліотечна планета», які є здебільшого практиками, найчастіше звертаються до видань Великої Британії та Польщі. Найпопулярнішими протягом 2010–2015 рр. були журнали «Library Journal» та «Przegląd biblioteczny».

Більш відомими в українському бібліотечному товаристві є електронні журнали Ariadne та D-Lib Magazine, публікації яких використовують як практики, науковці, так і студенти. Так, до першого журналу в 5 українських виданнях виявлено 8 звернень, до другого журналу – 11. Найвища кількість посилань на публікації в зазначених журналах була здійснена аспірантами (4:6), найменша – фахівцями бібліотек (1:2).

Визначене коло зарубіжних журналів було перевірено на наявність у найбільших наукометричних БД: Scopus, та Web of Science. Слід зауважити, що українськими фахівцями здебільшого цитуються зарубіжні журнали, що індексуються в БД Scopus та Web of Science. Так, в першій БД було виявлено 66 бібліотечних журналів Великої Британії, 15 – Нідерландів, 9 – Німеччини, 4 – Франції, а у другій – 28 бібліотечних журналів Великої Британії, 5 – Нідерландів, 4 – Німеччини. Це дозволило визначити коло бібліотечних журналів, що одночасно відображають обидві БД (табл. 3).

Як ілюструють дані табл. 3, у авторів українських видань користуються попитом різні зарубіжні журнали, що одночасно індексуються у міжнародних БД Scopus та Web of Science. До журналу «Libri» звертаються автори чотирьох українських видань, крім авторів журналу «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія». Проте використання українськими фахівцями журналів, зазначених у табл. 3, є значно нижчим, ніж зарубіжних видань, зокрема міжнародного характеру, що не індексуються провідними наукометричними базами або індексуються тільки в БД Scopus.

Загалом проведений аналіз свідчить про значне коло зарубіжних

Таблиця 3

**Цитування українськими фахівцями зарубіжних журналів,
що індексуються в БД Scopus та Web of Science**

Назва журналу	Країна	Цитування українськими авторами зарубіжних журналів (рік)				
		Бібліотечний вісник	Вісник Книжкової палати	Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія	Вісник ХДАК	Бібліотечна планета
Electronic Library	UK		2010, 2012			
European J. of International Systems	UK			2010		
Information Research and International Electronic J.	UK			2012		
J. of Documentation	UK		2010, 2012, 2013			
J. of Information Science	UK				2015	
J. of Knowledge Management	UK				2010	
Learned Publishing	UK	2010, 2012				
Library Hi Tech	UK			2012		
Online Information Review	UK	2012				
Serials Review	UK	2010	2015			
J. of Informetrics	NI		2015			
Scientometrics	NL	2012, 2015	2011, 2012, 2015			2015
Libri	DE	2015	2010		2012	2012
Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie	DE	2010				

журналів, на які українські фахівці посилаються у своїх статтях, але недостатній рівень їх використання. Отже, можемо підсумувати:

- 1) загалом українські фахівці використовують бібліотечні журнали різних країн;
- 2) найчастіше українські фахівці звертаються до бібліотечних журналів США та Великої Британії;
- 3) найвищий рівень цитування зарубіжних журналів здійснюють автори публікацій у журналі «Бібліотечний вісник» та «Вісник Книжкової палати»;

4) необхідним є поглиблення професійної комунікації працівників бібліотек на засадах періодичних видань, що сприятиме зменшенню втрат інформації в умовах соціально-комунікаційних змін, здійснити вплив на підвищення рівня бібліотечної діяльності в різних країнах.

Список використаних джерел

1. Назаровець С. Бібліометричний моніторинг використання українськими бібліотекознавцями інтернет-публікацій відкритого доступу / С. А. Назаровець // Вісник Харківської державної академії культури. – 2010. – Вип. 30. – С. 104–110.
2. Масловська С. Забезпечення професійних потреб фахівців бібліотечної сфери в контексті формування бібліотекознавчих інформаційних ресурсів // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 6–8 жовтня 2015. – Ч. I. – К., 2015. – С. 92–95.
3. Сошинська В. Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / В. Сошинська ; Київ. Нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2013. – 20 с.
4. Sei-Ching J. S. Longitudinal Trends in Internationalisation, Collaboration Types, and Citation Impact : A Bibliometric Analysis of Seven LIS Journals (1998–2008) // Journal of Library and Information Studies. – 2011. – N 9. – P. 27–49.
5. Wormell I. Informetric analysis of the international impact of scientific journals : How “international” are the international journals? // Journal of Documentation. – 1998. – 54(5). – P. 584–605.

References

1. Nazarovets, S. (2010). Bibliometrychnyi monitorynh vykorystannia ukrain-skymy bibliotekoznavtsiamy internet-publikatsii vidkrytoho dostupu [Bibliometric monitoring of the usage of online open access publications by Ukrainian library science specialists]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 30, pp. 104–110 [in Ukrainian].
2. Maslovska, S. (2015). Zabezpechennia profesiinykh potreb fakhivtsiv biblioteknoi sfery v konteksti formuvannia bibliotekoznavchykh informatsiinykh resursiv [title translation]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: materialy mizhnar. nauk. konf., Kyiv, 6–8 zhovtnia 2015* [Library. Science. Communication: materials of international scientific conference. Kyiv, October, 6–8, 2015], *issue 1*, pp. 92–95 [in Ukrainian].
3. Soshynska, V. (2013). *Profesiina komunikatsiia yak faktor rozvytku knyzhkovo haluzi: avtoref. dys. ... kand. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.03* [Professional communication as the development factor of Book Science]. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
4. Sei-Ching, J. S. (2011). Longitudinal Trends in Internationalisation, Collaboration Types, and Citation Impact: A Bibliometric Analysis of Seven LIS Journals (1998–

2008). *Journal of Library and Information Studies*, 9, pp. 27–49 [in English].

5. Wormell, I. (1998). Informetric analysis of the international impact of scientific journals: How “international” are the international journals? *Journal of Documentation*, 54(5), pp. 584–605 [in English].

Yuliia Shevtsova,

Ph.D. student, Kharkiv State Academy of Culture

Citation of Foreign LIS Journals by Ukrainian LIS Professionals

The paper presents the results of citation analysis of foreign LIS journals by Ukrainian LIS professionals in 5 Ukrainian LIS journals from 2010 to 2015. *Biblioteknyi visnyk*, *Visnyk KhDAK*, *Visnyk knyzhkovo palaty*, *Bibliotekoznavstvo*, *Dokumentoznavstvo*, *Informolohiia* and *Bibliotekna Planeta* are 5 the most popular Ukrainian LIS journals among Ukrainian LIS researchers, educators and practitioners. The highest number of citations of foreign LIS journals was found in *Biblioteknyi visnyk* and the highest number of quoted titles of foreign LIS journals was in *Visnyk knyzhkovo palaty*. The list of foreign LIS journals indexed both in Scopus and Web of Science scientometric databases was made and the level of usage of these foreign LIS journals by Ukrainian LIS professionals in 5 Ukrainian LIS journals was found out.

Keywords: foreign LIS journals, professional communication, citation, scientometric databases.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 323.1+323.23](477)"19"(09)

Олександра Шорсткіна,

мол. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**АНТИРАДЯНСЬКА АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ УПА В 1943–1944 рр.
(за матеріалами колекції листівок
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)**

На основі комплексного аналізу аркушевих видань Української повстанської армії висвітлено агітаційно-пропагандистський складник антирадянської боротьби українських повстанців на завершальному етапі Другої світової війни. На прикладі колекції листівок НБУВ розкрито інформативну цінність аркушівок як важливого історичного джерела для дослідження націоналістичного руху в Україні середини ХХ сторіччя.

Ключові слова: колекція листівок, агітація, пропаганда, Українська повстанська армія (УПА), національно-визвольний рух, боротьба за державність, підпільна література, аркушеві друки.

У процесі розвитку історичної науки незалежної України незмінно актуальними залишаються питання, пов'язані з досвідом українських державницьких змагань новітньої доби. У цьому контексті необхідним є звернення до внеску у вітчизняний національно-визвольний рух Української повстанської армії, яка протягом тривалого часу за складних умов провадила потужну боротьбу проти двох тоталітарних режимів – нацистського та комуністичного. Підвищений дослідницький інтерес до цієї військово-ідеологічної сили зумовлений і наближенням ювілейної дати – 75-річчя створення УПА, – яку українство відзначає восени 2017 р. Водночас, низка проблем історії українського повстанського війська потребує подальшої актуалізації. Недостатньо вивченими є, зокрема, джерелознавчі аспекти діяльності УПА.

З-поміж джерельних матеріалів, використовуваних дослідниками національно-визвольної боротьби українців середини ХХ століття, вагоме значення належить листівковій літературі, яка, незважаючи на свій високий інформативний потенціал, лише частково запроваджена в науковий обіг.

Аркушівки УПА тією чи іншою мірою залучалися до власних праць істориками української націоналістичної пропаганди Олегом Дмитерком [2], Анатолієм Кентієм [4], Ігорем Марчуком [7], Юрієм Романишином [9] та Олександром Стасюк [12; 13; 14]. Ґрунтовний нарис історії УПА за перші десять років її існування написав Петро Мірчук [8]; феномен українського повстанського руху – його військовий, господарсько-побутовий та агітаційно-пропагандистський компоненти – висвітлено у монографії Галини Стародубець [11]; дискусійні питання ролі представників інших націй у лавах УПА як збройного формування порушено в дослідженні Олега Стецишина [15] – кожен із цих науковців у контексті обраної ним проблематики звертав увагу й на листівки як агітаційно-пропагандистський матеріал українських повстанців.

Окрім того, маємо низку сучасних студій, присвячених безпосередньо летючкам ОУН та УПА – це статті згаданого вже О. Дмитерка про пропагування націоналістичних ідей серед військовослужбовців Червоної армії [1] та Михайла Романюка про селянське питання в повстанських аркушівках [10]. Схему класифікації аркушівок українських повстанців запропонував Володимир Макар [6]. Зазначимо також, що колекцію листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського досліджували Марія Дмитрієнко та Людмила Маркітан [3]. У їхній спільній публікації охарактеризовано добірку аркушевих видань оунівського й упівського підпілля періоду 1927–1944 р. як джерела вивчення національно-визвольної боротьби українського народу; втім, авторки не ставили за пріоритетну мету розкриття аспекту антирадянської агітаційно-пропагандистської діяльності УПА 1943–1944 рр.

Протягом Другої світової війни аркушівки активно використовувалися всіма воюючими сторонами. Тут позначилися насамперед беззаперечні переваги листівок як пропагандистського матеріалу порівняно з іншими видами підготовленої з такою ж метою продукції (журналами, газетами, книгами, брошурами), а саме оперативність відгуку на зміни в політичній та військовій ситуації, можливість у стислі терміни організувати видання та поширення летючок і, звичайно ж, їхній великий тираж [5, с. 153–154]. Сучасна дослідниця О. Стасюк цілком слушно вказує й на той факт, що листівки слугували оунівцям та упівцям найоптимальнішим друкованим знаряддям пропаганди за умов підпілля [13, с. 45]. Аркушеві видання виступали дзеркалом агітації та пропаганди, здійснюваної повстанським проводом серед населення України, містили основоположні ідеї та гасла

націоналізму. З огляду на вказані чинники друк листівкової літератури слугував однією з основних форм національно-визвольних змагань українців, тому тривав безперервно [13, с. 108; 16, с. 214].

Малодосліджений пласт друкованих пам'яток з історії українського націоналістичного руху зберігається у колекції листівок з фондів відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Загалом цей джерельний масив у складі зібрання аркушівок включає примірники понад 100 видань листівкової літератури, хронологічні рамки яких окреслюються періодом кінця 1920-х рр. – 1945 р.; у той час як, згідно з підрахунками істориків, видавничу спадщина ОУН, УПА та Української Головної Визвольної Ради (УГВР) періоду німецько-радянської війни та повосенного десятиріччя нараховує понад 1 тис. назв листівок, відозв, декларацій [13, с. 221].

Спираючись на цей показник та взявши до уваги ту обставину, що колекція листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ не включає в себе аркушеві друки після 1945 р., можна констатувати, що у складі зазначеного зібрання маємо цілком репрезентативну частину листівкового доробку повстанського проводу в тій його частині, що припадає на завершальну фазу війни між Німеччиною та СРСР, адже переважна більшість летючок колекції (близько двох третин) належить до проявів агітаційно-пропагандистської роботи українських повстанців у 1943–1944 рр. На цьому етапі, як відомо, УПА провадила запекле ідеологічне (поряд із військовим) протистояння одночасно з обома тоталітарними режимами – нацистським та сталінським, проте після корінного перелому на німецько-радянському фронті (та в ході всієї війни), коли поразка гітлерівців і, відповідно, повернення сталінської влади на звільнені з-під німецької окупації терени України стали очевидними, повстанський провід, відреагувавши на зміну політичної атмосфери, помітно активізував справу антикомуністичної агітації та пропаганди, розглядаючи кремлівського диктатора як головного, більш небезпечного, ворога.

Залежні від цільової аудиторії, для якої призначалася та чи інша група листівок УПА протирадянського спрямування, їх можна розподілити на декілька категорій: відозви до бійців і командирів Червоної армії та учасників радянського партизанського руху (до цієї категорії можна зарахувати й летючки, звернені до представників різних національностей СРСР – колишніх червоноармійців, які потрапили до німецького полону та стали т. зв. «батальйонцями» – вояками допоміжних частин у складі вермахту); оповіщення до окремих соціальних та інших груп (селянства,

робітників, молоді) та, нарешті, аркушівки, адресовані українському народові загалом. Агітаційно-пропагандистські зусилля УПА були спрямовані здебільшого на населення УРСР та, певною мірою, інших радянських республік у їхніх довоєнних межах, яке впродовж двох десятиріч піддавалося впливові сталінської пропаганди.

У видаваній ними листівковій літературі повстанці намагалися вповні реалізувати ключове завдання пропаганди «як необхідного могутнього засобу у кожній організованій діяльності, розрахованій на найбільш масові розміри, на всенациональні масштаби» [6, с. 537]. Згідно з цією тактикою, ініційована упівцями пропагандистська робота передбачала не просто поширення ідей національно-визвольних змагань, але й постійне їх роз'яснення, вплив на населення з метою знешкодження ворожих гасел, залучення до боротьби нейтральних сил і мобілізація до дій у бажаному напрямі.

Протягом 1943–1944 рр. повстанський провід випродукував численні звернення до рядового та командного складу Червоної армії, учасників радянського партизанського руху.

З метою досягнення максимальної ефективності агітаційно-пропагандистських матеріалів, адресованих радянським воякам і партизанам на теренах України, автори листівок послідовно наголошували на однаково злочинній сутності обох тоталітарних режимів – нацистського та комуністичного. Щоб увиразнити цю тезу, упівські ідеологи вдавалися до глибоко продуманої термінології, використовуючи поняття «гітлерівсько-сталінський імперіалізм», «гітлерівські та сталінські виродки людства», називаючи одночасно А. Гітлера та Й. Сталіна «катами народів», «паліями війни» та ін. Чи не в кожній летючці розкривалися злочини сталінізму проти своїх громадян та народів інших держав, а саме союзницькі відносини двох диктаторів на початковому етапі Другої світової війни (зокрема, такі факти, як укладення пакту про ненапад між Берліном і Москвою, спільний розподіл Польщі у вересні 1939 р.), агресія СРСР проти Фінляндії (яка прирівнювалася до гітлерівського завоювання Західної Європи), вступ Червоної армії на територію Північної Буковини та Бессарабії, насильницьке приєднання країн Балтії до Радянського Союзу тощо.

Аркушеві видання УПА звертали увагу й на внутрішньополітичний розвиток УРСР за двадцять років його існування. Так, відома листівка українських повстанців «Слово до бійців і командирів Червоної армії»

(жовтень 1944 р.) мала промовистий підзаголовок «За що боролися робітники та селяни у Жовтневій революції і що їм дав за це Сталін» і висвітлювала реалії соціально-економічного життя в СРСР. Упівці всіляко прагнули донести до аудиторії тезу: кожен, хто воює за радянський режим і на фронті, і в тилу, не лише веде «чужу» війну, але й сприяє зміцненню найбільшого історичного ворога українців та інших народів СРСР, поневолених більшовизмом. Причому УПА чітко заявляла про відсутність ворожості до бійців ЧА та радянських партизанів; навпаки, вбачала в них жертв Кремля та своїх можливих союзників. Приміром, в одній із листівок – «Червоноармійці і командири!» – підкреслювалося: «Українські повстанці знищують лише большевицький терористичний апарат – НКВД, партійних верховодів, червоних губернаторів, градоначальників та інших сталінських мерзотників». У багатьох летючках автори ознайомлювали радянських вояків із антинацистською боротьбою УПА, що було вкрай необхідним, адже сталінська пропаганда подавала українських націоналістів винятково як ідеологічних і військових союзників гітлерівців.

Показовою є серія листівкової літератури, підготовлена та видрукувана повстанським проводом напередодні Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії, яка відбулася з ініціативи керівників націоналістичного руху 21–22 листопада 1943 р. На Конференції мала місце зустріч членів УПА – репрезентантів тринадцяти різних народів Радянського Союзу. Ці аркушівки призначалися для розповсюдження поміж солдатів допоміжних батальйонів німецьких військ, укомплектованих із полонених червоноармійців різних національностей.

Серія побачила світ у відомій друкарні Ковельського окружного проводу ОУН(б) (Волинська обл.) під назвою «Свобода народам». Як зауважують дослідники, з роботою Конференції був пов'язаний найбільш плідний етап діяльності цієї друкарні [12, с. 184]. Впродовж літа–осені 1943 р. з'явилися відозви «Добровольці при німецьких військових частинах!», «До азербайджанців, грузинів, донців, казахів, калмиків, татар, узбеків й усіх інших добровольців при німецьких військових частинах!», «Узбеки, грузини, казахи, туркмени, таджики, башкири, татари, народи Уралу, Волги та Сибіру, народи Азії!», «Грузини!», «Вірмени й інші народи Кавказу!», «Азербайджанці!», «Узбецькі аскери!», «Сини Туркменії!», «Казахи, башкири, калмики, удмурти!», «Татари Поволжя!», «Черкеси, кабардинці, осетини, чеченці, адиге, лезгини, інгуші!», «Донські козаки!», «Білоруський народ!» та ін. Тоді ж було надруковано листівку «Кубанці,

потомки запорозьких козаків!»), звернену до етнічних українців на Кубані. Важливо, що першопочатковий варіант серії було розширено та видано повторно зусиллями Лейби Добровського – «Валерія», співробітника політичної референтури УПА, який добре знав історію народів СРСР [7, с. 108].

Як відомо, очільники повстанського руху розраховували на те, що серед вояків–«батальйонців» можливо знайти чимало елементу, потенційно прихильного до українців і їхніх змагань за державність. В опублікованій за підписом Головного командування УПА листівці під назвою «Українці!» (червень 1943 р.) так пояснювалася роль українського народу (та його повстанських сил зокрема) у побудові антирадянського блоку народів: «Організація боротьби повинна початися з України. В Україну війна загнала мільйони різнонаціонального вояцтва, що, побачивши розклад імперіялістів, які їх гнітили, шукає сьогодні шляхів боротьби за визволення своїх народів. В цій ідейній блуканні німецькі імперіялісти стараються використати їх для своїх цілей і обернути в боротьбі проти наших та інших визвольних починів.

До цього ми не можемо допустити. Зброю бувших полонених і батальйонів полонених народів треба конче обернути проти імперіялістичних гнобителів. Ми повинні вказати чужонаціональним воякам в Україні ідейний шлях до їх визволення та зорганізувати військові відділи, які з України рушили б до боротьби з імперіялістами за свої самостійні національні держави». Листівка закликала налагоджувати тісні зв'язки з «батальйонцями», всіляко сприяти їхній утечі до українських повстанців. Розповсюдження летючок у допоміжних частинах вермахту, сформованих із колишніх бійців Червоної армії, було досить простим та ефективним методом залучення представників інших націй СРСР до боротьби з більшовизмом. У такий спосіб УПА реалізовувала гасла, прийняті на III Надзвичайному великому зборі ОУН(б) (21–25 серпня 1943 р.) – «Воля народам, воля людині!», «Нехай живуть незалежні держави народів Східної Європи та Азії» – та передбачали розгортання національно-демократичних революцій серед народів Радянського Союзу під егідою українських повстанців.

Причому, як наголошують науковці, листівкову літературу цієї серії «не штампували однаковими для представників усіх народів», натомість автори аркушівок, прагнучи знайти підхід до кожної нації, зверталися до традицій державотворення різних народів: узбеків іменували «аскерами» та

згадували їм героїчну боротьбу їхнього народу проти персів і монголів, грузинам писали про славний період існування Грузинського царства, азербайджанцям – про історію діяльності мусаватистів у 1918 р. [15, с. 29–30]. Найбільш прихильними до ідей української визвольної боротьби повстанці слушно вважали ті народи колишньої Російської імперії, які протягом 1917–1920 рр. пройшли схожий з Україною шлях від національного відродження та державного піднесення до поневолення внаслідок більшовицької агресії та, зрештою, були включені до складу СРСР.

У червні – липні 1944 р. зусиллями Команди УПА «Схід» опубліковано низку листівок, звернених до різних категорій населення СРСР. Це були аркушівки «Молодь України!», «Робітники України!», «Робітники транспорту України!», «Чи знаєш ти?», видані в упівській друкарні «Свобода народам». Кожна летючка мала наклад 40 тис. примірників. У листівковій літературі цієї серії поряд із гаслами боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу та побудову на теренах СРСР національних держав на етнічних засадах помітне місце було надане іншим актуальним проблемам – аналізувалося реальне становище робітництва під радянською та німецькою окупацією, декларувалася потреба прав у галузі соціально-економічного життя (встановлення 8-годинного робочого дня, справедливої оплати праці, участі робітників у прибутках підприємств, вільного вибору фаху та місця роботи, свободи профспілок), ішла мова про ліквідацію практики стахановщини, соцзмагань, підвищених норм виробітку – всі ці ідеї неодмінно мали знайти відгук в середовищі радянського суспільства. В листівці під назвою «Трудовий народі СССР!», підготовленій Головною командою УПА (надрукована в липні 1944 р.), яку також можна зарахувати до цієї групи, містилися заклики до саботажу радянської політики і промисловості та сільському господарстві.

Упродовж 1940-х рр. з-поміж повстанців сформувалася ціла плеяда талановитих публіцистів, до яких належали й автори текстів повстанських летючок антирадянського спрямування 1943–1944 рр. Одним із найвидатніших підпільних публіцистів був Йосип Іванович Позичанюк (1913–1944) – ідеолог українського націоналізму на теренах УПА – «Захід», письменник і журналіст. Виходець із Вінниччини, Й. Позичанюк прилучився до діяльності ОУН(б) та УПА (полковник і член Головної команди УПА на Волині; певний час його діяльність була пов'язана зі службою інформації й пропаганди в Повстанській армії), ініціатор утворення чужонаціональних відділів УПА для боротьби зі сталінським

режимом, співорганізатор Конференції поневолених народів Європи й Азії. Пізніше він став членом Української Головної Визвольної Ради – координаційного органу націоналістичного руху, сформованого в липні 1944 р.

У травні 1944 р. Й. Позичанюк підготував аркушівку «До всіх корнійчуків, гречух, тичин, бажанів та інших ще живих платних агентів і лакеїв сталінського кривавого імперіалізму!» Листівку, підписану збірним ім'ям «Українські повстанці», було адресовано представникам тогочасної політичної та творчої еліти УРСР, до якої належали, зокрема, письменник О. Корнійчук, поети П. Тичина, М. Бажан, а також державний і партійний діяч М. Гречуха. У вересні 1944 р. було випущено ще одну летючку Й. Позичанюка «Лист колгоспників України до ката народів Йосипа Сталіна», в якій викривалися злочини сталінізму проти українців у роки Другої світової війни – союз із А. Гітлером, звірства НКВС щодо в'язнів – «прощальний подарунок» українському народові 1941 р., ставлення до полонених червоноармійців тощо). Красномовними в цій аркушівці є звернення до радянського диктатора: «Кровопивцю наш, душоубе окаянний, мучителю кремлівський, товаришу бандитський, брате німецький, юдо іскаріотський, сонце наше сибірське, батьку злодійський, йолопе всеросійський» та розшифрування абревіатури назви радянської держави як «Союз Сірих Сталінських Рабів». Підготовлені Й. Позичанюком листівки мали високу популярність, зокрема, вони розповсюджувалися серед червоноармійців [10, с. 398].

У липні 1944 р. в друкарні УПА «Свобода народам» 30-тисячним тиражем було надруковано листівку «Що таке УРСР?», підписану псевдонімом «Я. Мова». У цьому об'ємному роз'ясненні автор – як зазначає І. Марчук, ним був один зі співробітників політичної референтури Волинського крайового проводу ОУН(б) Ярослав Герасименко [7, с. 106], – вдавшись до аналогії з царизмом, виклав природу комуністичного режиму, розкривши облудний, декоративний характер радянської демократії, економічний курс сталінського керівництва, спрямований на пограбування неросійських народів СРСР, денационалізаторську культурну політику Кремля, що супроводжувалася знищенням української інтелектуальної еліти. Наприкінці аркушівки публіцист вдало сформулював висновок про сутність сталінізму для Української держави: «Радянська Україна – це не тільки химерний міраж, чарівне плетиво прекрасних ілюзій, кольориста миляна банька, це щось без міри грізніше, злочинніше». Автор

влучно назвав установлений 1917 р. режим «найскравішим прикладом політичного бандитизму в світовій історії».

Листівкова література УПА відіграла роль гідного доповнення до інших видів агітаційно-пропагандистської продукції українських повстанців. Летючки, які з'явилися зусиллями повстанського проводу протягом 1943–1944 рр., є цінним джерелом для дослідників національно-визвольних змагань українців фінального періоду Другої світової війни. Ця проблема потребує подальших студій, а також виявлення нових аркушевих видань і здійснення їхньої каталогізації.

Список використаних джерел

1. Дмитерко О. Агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА серед військовослужбовців Червоної армії / Олег Дмитерко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – 2002. – С. 138–146.
2. Дмитерко О. М. Пропагандистська діяльність ОУН і УПА в 1944–1950-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Дмитерко Олег Миколайович, Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2004. – 24 с.
3. Дмитрієнко М., Маркітан Л. Листівки ОУН як джерело з історії національно-визвольного руху / Марія Дмитрієнко, Людмила Маркітан // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. Число 8–9 : у 2 ч. – Ч. 2. Збірка наук. праць на пошану відомого вченого, історика-українознавця, академіка Української Могилансько-Мазепинської Академії Наук (м. Оттава, Канада) Ярослава Івановича Дзири. – Київ, 2002. – С. 107–124.
4. Кентій А. В. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України / А. В. Кентій // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 202–222.
5. Литвин С. Е. Неперіодична друкована продукція як пропагандистська зброя ОУН на східноукраїнських землях (1941–1943 рр.) / С. Е. Литвин // Література та культура Полісся : зб. наук. праць / [відп. ред. та упор. Г. Самійленко]. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Вип. 63 : Історико-культурний простір та його наповненість окремими явищами. – С. 153–161.
6. Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН / Володимир Макар // Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – Лондон, 1982. – № 5. – С. 536–544; № 6. – С. 664–670; № 7. – С. 790–798; № 8. – С. 943–948.
7. Марчук І. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки) / Ігор Марчук // Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий і літературний місячник. – 2004. – Кн. 6. – С. 101–108; кн. 7. – С. 107–112.

8. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952 / Петро Мірчук. – München: Druckerei «Сігеро», 1953. – 319 с.

9. Романишин Ю. Пропагандивна діяльність ОУН–УПА 40–50-х рр. як факт історії боротьби за незалежність України / Юрій Романишин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 222–227.

10. Романюк М. Селянське питання в повстанських листівках / Михайло Романюк // Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий і літературний місячник. – 2001. – Кн. 9. – С. 49–65.

11. Стародубець Г. М. Українське повстанське заплілля (друга половина 1943–початок 1946 років): монографія / Галина Миколаївна Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 527 с.

12. Стасюк О. Видавнична діяльність ОУН періоду німецької окупації / Олександра Стасюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 172–192.

13. Стасюк О. Видавнично-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / Олександра Стасюк, Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Часопис, 2006. – 384 с.

14. Стасюк О. Діяльність підпільних друкарень ОУН (1941–1953 рр.): статистичний аспект / Олександра Стасюк // Українознавчі студії. – 2008. – Вип. 8–9. – С. 259–277.

15. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї та інші національності в боротьбі за незалежність України / Олег Стецишин, Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2015. – 328 с.

16. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відп. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352 с.

References

1. Dmyterko, O. (2002). Ahitatsiino-propahandystska robota OUN i UPA sered viiskovosluzhbovtsiv Chervonoi armii [The Agitation and Propagandist Work of OUN and UPA Among the Red Army's Soldiers]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk do 75-richchia UPA*. Drohobych, pp. 138–146 [in Ukrainian].
2. Dmyterko, O. M. (2004). *Propahandystska diialnist OUN i UPA v 1944–1950-h rr*. Avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 [Propagandist Activity of OUN and UPA in 1944–1950s. Manuscript. Thesis for the academic degree of Candidate of Historical Sciences]. Ostroh: National University «Ostroh Academy», 21 p. [in Ukrainian].
3. Dmytrienko, M. and Markitan, L. (2002). *Lystivky OUN yak dzherelo z istorii natsionalno-vyzvolnoho rukhu* [The OUN's Leaflets as a Source for the History of

National-Liberation Movement]. *Spetsialni istorichni dystsypliny: Pytannia teorii i metodyky. Issues of Theory and Methodology, No. 8–9 in 2 parts. P. 2*. Kyiv, pp. 107–124 [in Ukrainian].

4. Kentii, A. V. (2011). Dokumenty OUN ta UPA u fondakh TSDAHO Ukrainy [The OUN's and UPA's Documents in the Collections of CSAPO of Ukraine]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal, Vol. 2*, pp. 202–222 [in Ukrainian].

5. Lytvyn, S. E. (2011). Neperiodychni drukovani materialy yak propahandystska zbroia OUN na skhidnoukrayynskikh zemliakh [Non-periodic Printed Materials as OUN's Propagandist Weapon in the Eastern Ukrainian Lands (1941–1943)]. *Literatura ta kultura Polissia. Zbirka naukovykh prats. Nizhyn: M. Hohol State University of Nizhyn, Vol. 63*, pp. 153–161 [in Ukrainian].

6. Makar, V. (1982). Propahandyvni vudannia UPA i ii dopovnennia do propahandy OUN [Propagandist issues of UPA and Its Supplement to OUN's Propaganda]. *Vyzvolnyi shliakh : suspilno-politychnyi i naukovo-literturnyi misiachnyk – Liberation Path: Ukrainian Political, Social, Scientific and Literary Magazine, London, Vol. 5*, pp. 536–544, *Vol. 6*, pp. 664–670, *Vol. 7*, pp. 790–798, *Vol. 8*, pp. 943–948 [in Ukrainian].

7. Marchuk, I. (2004). Propahandyvni vudannia OUN ta UPA na Volyni v 1943–1945 rr. (hazety, zhurnaly, lystivky) [Propagandist Activities of OUN and UPA in Volyn during 1943–1945 (the Newspapers, Magazines and Leaflets)]. *Vyzvolnyi shliakh. Vol. 6*, pp. 101–108, *Vol. 7*, pp. 107–112 [in Ukrainian].

8. Mirchuk, P. (1953). *Ukrainska Povstanska Armia* [Ukrainian Insurgent Army]. München: Druckerei «Cicero», 19 p. [in Ukrainian].

9. Romanyshyn, Yu. (2001). Propahandyvna diialnist OUN–UPA v 1940–1950-h rr. yak fakt borotby za nezalezhnist Ukrainy [Propagandist Activity of OUN–UPA in 1940–1950s as an Evidence of History of Struggle for Independence of Ukraine]. *Zbirnyk prats naukovo-doslidnoho tsentru periodyky. Lviv, Vol. 9*, pp. 222–227 [in Ukrainian].

10. Romaniuk, M. (2001). Selianske pytannia v povstanskykh lystivkakh [The Peasant Issue in the Insurgents' Leaflets]. *Vyzvolnyi shliakh, Vol. 9*, pp. 49–65 [in Ukrainian].

11. Starodubets, H. M. (2006). *Ukrayinske povstanske zapillia (druha polovyna 1943 – pochatok 1946 rr.)* [Ukrainian Insurgent Underground (the Second Half of 1943 – the Early 1946)]. Ternopil: Pidruchnyky i Posibnyky, 527 p. [in Ukrainian].

12. Stasiuk, O. (2001). Vydavnycha diialnist OUN periodu nimetskoï okupatsii [Publication Activity of OUN during the Period of German Occupation]. *Zbirnyk prats naukovo-doslidnoho tsentru periodyky. Lviv, Vol. 9*, pp. 172–192 [in Ukrainian].

13. Stasiuk, O. (2001). *Vydavnycha diialnist OUN (1941–1953)* [The Publication Activities of OUN (1941–1953)]. Lviv: Chasopys, 384 p. [in Ukrainian].

14. Stasiuk, O. (2008). Diialnist pidpilnykh drukaren OUN (1941–1953): statystychnyi aspekt [Activity of OUN's Underground Typographies (1941–1953): Statistic Aspect]. *Ukrayinoznavchi studii. Vol. 8–9*, pp. 259–277 [in Ukrainian].

15. Stetsyshyn, O. (2015). *Banderivskiyi internatsional: hruzyny, rosiiany, yevreii ta inshi natsii v borotbi za nezalezhnist Ukrainy* [Bandera's International: Georgians, Russians, Jews and Other Nations in the Struggle for Independence of Ukraine]. Lviv: Chasopys, 388 p. [in Ukrainian].

16. Viatrovych, V. (ed.) [and others] (2007). *Ukrainska povstanska armia: Istoriia neskorenykh* [Ukrainian Insurgent Army: The History of Unbroken People]. Lviv: Liberation Movement Investigation Centre, 352 p. [in Ukrainian].

Oleksandra Shorstkina,

Junior Research Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

The UPA's Anti-Soviet Agitation and Propagandist Activities in 1943–1944 (on the Materials of the Leaflets Collection of Vernadsky National Library of Ukraine)

On the base of complex analysis of leaflets the agitation and propagandist component of Anti-Soviet struggle by Ukrainian insurgents during the final stage of the Second World War is enlightened. It is presented the rarity and source value of the one-sheet editions in the Leaflets Collection of the Department of Old-Printed and Rare Books of Vernadsky National Library of Ukraine for researchers on Nationalist Resistance Movement in Ukraine of the middle of the 20th century.

Keywords: Leaflets Collection, agitation, propaganda, Ukrainian Insurgent Army (UPA), national-liberation movement, struggle for statehood, underground literature, one-sheet editions.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

Розділ III

**Науково-інформаційний потенціал
історико-культурної
архівної спадщини**

УДК 930.25:624(091)"19":001.32(477)

Дмитро Байкеніч,

канд. іст. наук, наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ
З ПИТАНЬ КАПІТАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА В НАН УКРАЇНИ
(1946–1960)**

У статті розглядається комплекс джерел, що розкриває процес повоєнного капітального будівництва для потреб АН УРСР. Аналізуються архівні документи, що висвітлюють підготовку та проведення будівельних робіт зі спорудження будинків і приміщень, їх внутрішній перерозподіл та передачу академічним установам.

Ключові слова: архівний фонд НАН України, джерела, АН УРСР, капітальне будівництво, житловий фонд.

Повоєнна відбудова держави II пол. 1940-х – 1950-х рр. стала періодом відновлення капітального будівництва в Україні. Торкнувся цей процес і української науки, оскільки під час німецької окупації Академія наук УРСР (далі – АН УРСР) зазнала значних збитків через руйнування академічних споруд. До мінімуму звівся житловий фонд Академії. Розвиток багатьох фундаментальних наукових напрямів і збільшення кількості науковців вимагали нагальної розбудови матеріально-технічної бази та найшвидшого розв'язання житлових проблем. Питання масштабного капітального будівництва в АН УРСР як один із заходів успішного відновлення її діяльності піднято 1 лютого 1946 р. у зверненні президента Академії акад. АН УРСР О. О. Богомольця до голови РНК УРСР М. С. Хрущова. Розуміння нагальності вирішення цього питання з боку вищого органу влади України сприяло розгортанню процесу будівельних робіт для потреб АН УРСР.

Об'єктом дослідження цієї наукової розвідки є джерела з історії АН УРСР, зокрема з капітального будівництва. Основна мета студій – аналіз та узагальнення комплексу архівних документів з питань капітального будівництва в АН УРСР протягом 1946–1960 рр.

Досліджуване питання мало часткове документальне висвітлення в низці наукових збірок, а саме: «Історія НАН України» (1946–1950, 1951–1955,

1956–1960) [1], які були підготовлені й опубліковані Інститутом архівознавства НБУВ. Отож, у науковий обіг була введена значна кількість архівних джерел, які містять відомості про проведені будівельні роботи в Академії у повоєнний час. Тематика таких документів надзвичайно різноманітна. Оскільки зазначені збірки документів тематично охоплювали передусім науково-дослідні та науково-організаційні питання, питання процесу будівництва висвітлено в них документами переважно узагальнюючого характеру. Більш детальна інформація, що міститься в архівних джерелах, відображена в них частково. Дослідження цієї теми крізь призму архівних документів сприяє висвітленню та ширшому розумінню процесу розбудови провідної наукової організації України у цей складний історичний період.

Перспективними для дослідження є джерела, що деталізують тривалий процес будівництва в АН УРСР у 1946–1960 рр. Основний масив документів за цим напрямом зосереджено у фондах Архіву Президії НАН України (описи: Секретаріат, Планова комісія, відділ капітального будівництва), архівів інститутів НАН України, ЦДАВО України (ф. Р-2 – Рада Міністрів УРСР, ф. Р-337 – Держплан РМ УРСР) та ЦДАГО України (ф. П-1 – ЦК КП(б)У). Класифікуючи за змістом сконцентровану репрезентативну добірку документів, її доцільно умовно об'єднати у декілька груп згідно з підготовкою та перебігом процесу будівництва.

До першої групи слід віднести інформаційно важливі документи про фінансування будівельних робіт. До таких джерел належать: державні плани розвитку республіканського господарства УРСР; постанови, розпорядження та листування Президії АН УРСР і керівників академічних установ із вищими органами влади про перегляд перерозподілу асигнувань і виділення додаткових коштів на будівництво Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (далі – Ботсад), Львівської філії Академії, господарських будівель Інституту зоології АН УРСР та Інституту теплоенергетики АН УРСР й ін. [2]; звіти та довідки про виконання річних планів капіталовкладень з будівельно-монтажних робіт [3].

З них можна отримати повну інформацію про:

- перелік об'єктів будівництва – будинки установ, житлові, господарські будівлі, окремі приміщення, інфраструктурні об'єкти тощо [4];
- види будівельних робіт та їх вартість – будівництво (будова, відбудова, надбудова, добудова), ремонт (загальний, поточний або внутрішній), реконструкція, нижчелімітні роботи (перехідне будівництво) тощо;

- матеріально-технічне оснащення будівництва – виділення будівельних матеріалів, придбання устаткування, інструментів, транспорту тощо [5];
- види фінансування будівництва – виділення коштів по статті річного республіканського бюджету, додаткове асигнування, доасигнування за рахунок спеціальних коштів, надпланових прибутків або спецфондів, кошториси об'єктів [6].

У листуванні Президії АН УРСР з вищими органами влади чітко простежується пріоритетність і першочерговість будівництва окремих установ Академії. Фінансові документи свідчать про нерівномірний розподіл капітальних вкладень за роками на ті об'єкти, будівництво яких провадилося за рішеннями Союзного, а не республіканського урядів. До них, зокрема, належали: атомний реактор Інституту фізики АН УРСР, Обчислювальний центр АН УРСР, Інститут радіофізики та електроніки АН УРСР, лабораторія високомолекулярних сполук Інституту органічної хімії АН УРСР, лабораторія хімічної переробки газу Інституту використання газу в комунальному господарстві та промисловості АН УРСР [7]. Щодо будівництва приміщень для інших академічних установ, зведення адміністративних і житлових споруд, їхнє фінансування відбувалося відповідно до пріоритетності займаної позиції у загальному переліку плану будівельних робіт УРСР [8].

Частина з наведених джерел виконує певну, тільки їм притаманну функцію – обґрунтування фінансування будівництва виробничою та науковою необхідністю, що є маркером головних науково-дослідних напрямів держави того часу.

Окрему увагу слід звернути на документи з інформацією про роль підрядників будівельних робіт. Серед них – джерела про роботу підрядних міністерств, місцевих організацій, установ та організацій у структурі самої Академії. До таких установ належали: Держбуд, БМУ «Академбуд», трести «Гідробуд», «Укрпромбуд», «Київгазбуд», «Ботсадбуд», житлово-будівельний кооператив і Будинкоуправління АН УРСР та ін. [9]. Наприклад, для проведення Міжнародного геофізичного року в Україні Президія АН УРСР своєю постановою зверталась до Міністерства міського та сільського будівництва УРСР щодо виконання будівельно-монтажних робіт. Будівництво трьох павільйонів для станції по спостереженню імпульсації електромагнітного поля Інституту геології корисних копалин АН УРСР у м. Львові та глибинної «Міри» і павільйону для астролябії Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР планувалося здійснити силами

будівельної організації АН УРСР «Академбуд» [10]. У цьому ж контексті варто розглядати підрядну документацію: договори, кошториси, одиничні розцінки на будівельні роботи та листування з підрядниками щодо прискорення будівельних робіт, з господарських питань тощо [11].

Наступною групою документів є джерела з інформацією про процес виділення для АН УРСР земельних ділянок – будівельних майданчиків (під будівництво лікарні для вчених, науково-експериментальних баз, будівель для установ Відділу суспільних наук та інститутів АН УРСР, житла тощо) [12]. Процес відводу та закріплення земельних ділянок, складання генерального плану забудови та переоформлення документів на володіння землею Академією висвітлюють постанови РМ УРСР, листування Президії АН УРСР з органами й установами республіканського та місцевого рівнів.

Зазначені вище джерела висвітлюють процес надання великих земельних ділянок для будівництва та розміщення науково-експериментальної бази Інституту фізіології сільськогосподарських рослин і агрохімії АН УРСР, інститутів металокераміки і спецсплавів, ливарного виробництва, металофізики, а також житлових будинків, переважно на околицях м. Києва і в сусідніх селах [13]. З огляду на те, що більшість установ Академії розміщувалася в м. Києві, інформативними є документи Виконкому Київської міської ради, зокрема, рішення про побудову, нарізку ділянок, їхнє оформлення та відведення в установленому порядку тощо. Прикладом можуть слугувати рішення про додаткові розширення земельних ділянок під будівництво Ботсаду та лабораторного корпусу Інституту електрозварювання ім. С. О. Патона АН УРСР та інші закономірно пов'язані з цим заходи – відселення приватних мешканців з території будівництва, зміна розташування інфраструктурних об'єктів тощо [14].

Інформативно насиченим є листування Президії АН УРСР з місцевими органами влади щодо сприяння будівництва та розміщення академічних установ. За цими документами можна прослідкувати тривалість бюрократичних процесів і коло організацій, залучених до вирішення проблем. Наприклад, показовим є листування з метою вирішення питання надання земельних ділянок для добудови книгозховища Державної публічної бібліотеки АН УРСР (до 1948 р. – Бібліотека АН УРСР, нині – Національна бібліотек України імені В. І. Вернадського), будівництва у Харківській області Радіоастрономічної обсерваторії Інституту радіофізики та електроніки АН УРСР та розміщення академічних і відомчих установ у єдиному академічному містечку в м. Сталіно (нині – м. Донецьк) [15].

Окрему групу утворюють документи, що зосереджують інформацію про проектно-розвідувальні роботи будівництва наступних років, проектна та технічна документація. Прикладом можуть бути постанови та розпорядження РМ УРСР про затвердження технічних проектних завдань для будівництва будинку Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР, об'єктів Головної астрономічної обсерваторії (далі – ГАО) АН УРСР, будинку лабораторії і газифікації Інституту теплоенергетики АН УРСР, системи ставків заповідника «Олександрія» й інших будівель для установ АН УРСР [16].

Інформативним джерелом із зазначеної теми є листування керівників академічних установ з вищими органами влади про корегування, пришвидшення роботи організацій-проектувальників [17]. Хід і корегування процесу будівництва на об'єктах Академії репрезентують постанови Президії АН УРСР про поточний стан будівельних робіт; листи, довідки та доповідні записки керівників академічних установ про виконання планів і нагальні потреби будівництва (забезпечення необхідними деталями та матеріалами); звернення, пропозиції та клопотання про зміни строків і фінансування тощо [18]. Ця група документів містить інформацію про найскладніший етап – реалізацію запланованого та врегулювання поточних питань будівництва – покращення організації робочої ситуації на будівельних майданчиках, механізації робіт тощо. У переважній більшості цих джерел, окрім звітності про виконані роботи, зосереджується увага на недостатності фінансування та, як наслідок, затягуванні термінів зведення та передачі будівель і споруд у відання Академії [19].

До групи джерел з питань будівництва та надання житлової площі науковцям варто віднести такі архівні документи: постанови РМ УРСР про надання та передачу приміщень і будинків установам АН УРСР (Інституту геологічних наук, Інституту генетики і селекції в м. Харкові, Інституту використання газу в комунальному господарстві та промисловості, Лікарні для вчених у м. Києві та ін.) [20], листування керівників установ та Президії АН УРСР з РМ УРСР, постанови і довідки Президії Академії. Ці документи несуть значний об'єм інформації про наявність, стан житлових умов та його покращення, поступовість у забезпеченні наукових співробітників житловою площею. Відомості цієї групи документів змістовно змальовують житлові труднощі як загальної кількості науковців, так і окремих родин, деталізують процес вирішення питань капітального житлового будівництва для розселення співробітників АН УРСР [21].

Дотична інформація з досліджуваної проблеми представлена в таких архівних документах: розпорядженнях Президії АН УРСР, листуванні керівництва академічних установ і Президії Академії з вищими державними органами України щодо питань вивільнення, повернення та надання приміщень інститутам, лабораторіям, радам та комітетам (Інституту металофізики, лабораторії електротермії Інституту електротехніки, Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка, Львівській друкарні Видавництва АН УРСР, лабораторного корпусу в м. Харкові та ін.) [22], інформації про внутрішній розподіл наявних площ між науковими установами [23] тощо.

Загалом масштаби капітального будівництва у 1946–1960 рр. в АН УРСР вражають. За цей час у містах Києві, Харкові, Сталіно, Дніпропетровську (нині – м. Дніпро), Полтаві та Кримській області (тепер – АР Крим) було введено в експлуатацію близько 670 тис. м³ лабораторних приміщень і близько 46 тис. м² житлових площ. Власні будівлі отримали Інститут фізичної хімії АН УРСР, установи відділу суспільних наук, Обчислювальний центр АН УРСР і багато інших установ. Лабораторними приміщеннями забезпечено інститути: електрозварювання, фізики, металокераміки і спецсплавів, радіофізики та електроніки, гірничої справи, гідрології та гідротехніки, використання газу та інші. Були побудовані будівлі Ботсаду, атомного реактору Інституту фізики АН УРСР, ГАО у м. Києві тощо.

Отже, документи архівного фонду НАН України і центральних державних архівів змістовно розкривають особливості фінансового, організаційно-підготовчого та будівельного етапів процесу будівництва в АН УРСР у 1946–1960 рр. Детальне ознайомлення через оригінали документів з проблемами, перепонами та недоліками у будівельному процесі сприяє розумінню загальної картини відбудови та розвитку матеріальної бази Академії, перепонам на шляху наукового прогресу. Географічно-просторово документи охоплюють всю територію України, на якій розташовувались установи АН УРСР. Це забезпечує повну інформацію про розширення мережі академічних наукових установ. Виявлені документи суттєво доповнюють джерельну базу для подальшого дослідження й аналізу процесу розбудови необхідних для науково-технічних досліджень академічних будівель у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Історія Національної академії наук України. 1946–1950 : Частина 1. Документи і матеріали. – Київ, 2008. – 604 с. – (Джерела з історії науки в Україні); Історія Національної академії наук України. 1951–1955 : Частина 1. Документи і матеріали. – Київ, 2012. – 884 с. – (Джерела з історії науки в Україні); Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Частина 1. Документи і матеріали [Електронне видання]. – Текст і граф. дані. – Київ, 2015. – 872 с. Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00003680/ – Назва з тит. екрана.
2. Науковий архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка Національної академії наук України, ф. 1, оп. 1, спр. 90, арк. 86; Архів Інституту технічної теплофізики НАН України, оп. 1, спр. 134, арк. 32–33; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 299 арк. 137; спр. 400, арк. 15; спр. 620, арк. 493–494; Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф. Р-2, оп. 7, спр. 5533, арк. 224; оп. 8, спр. 4480, арк. 48–49, 156; оп. 9, спр. 5013, арк. 130–132; спр. 7992, арк. 59–61, 80–81; Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. П-1, оп. 30, спр. 2376, арк. 123; спр. 2377, арк. 123–124, 130–131.
3. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1938; оп. 9, спр. 5014, арк. 56; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 400, арк. 390–392.
4. Науковий архів Головної астрономічної обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 112, арк. 20, 24, 27–28, 94; спр. 105, арк. 72–73; спр. 121, арк. 35.
5. ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 988, арк. 2; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 395, арк. 243; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 5013, арк. 126–127.
6. Науковий архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 1, 1955, спр. 161, арк. 16–17; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 396, арк. 113; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 2381, арк. 109–111; ЦДАВО України, ф. П-2, оп. 9, спр. 7992, арк. 6–7.
7. ЦДАВО України ф. Р-2, оп. 9, спр. 5014, арк. 22–25, спр. 5019, арк. 168–169.
8. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 8, спр. 9501, арк. 86–88.
9. Науковий архів Головної астрономічної обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 235, арк. 32; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 3283, арк. 162–164; оп. 31, спр. 810, арк. 11–17; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 7992, арк. 120–122.
10. Науковий архів Головної астрономічної обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 187, арк. 91.
11. Науковий архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 1, спр. 205, арк. 2; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 843, арк. 133.
12. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 560, арк. 58; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 3471, арк. 8.

13. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 223, арк. 126, 349; спр. 247, арк. 7; спр. 248, арк. 414; спр. 787, арк. 74–75; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 3933, арк. 34, 149; спр. 6479, арк. 35–36; спр. 9504, арк. 65; оп. 8, спр. 2017, арк. 39–40.

14. Науковий архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 5, спр. 15, арк. 4–5; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 3091, арк. 142–144; ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6478, арк. 12–15.

15. ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 31, спр. 684, арк. 219–219 а; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 975, арк. 250; Архів Інституту радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усикова НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 23, арк. 29–30; Науковий архів Інституту теплоенергетики НАН України, оп. 1, спр. 219, арк. 17–20.

16. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 393, арк. 17, 19, 20; спр. 395, арк. 4; спр. 509, арк. 106; спр. 680, арк. 350; ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 4750, арк. 27; спр. 7216, арк. 20; оп. 8, спр. 2017, арк. 38.

17. ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 2386, арк. 112.

18. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 503, арк. 500–502; спр. 561, арк. 219; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 1938, арк. 159–161.

19. Науковий архів Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 1, 1952, спр. 106, арк. 1–6; оп. 1, 1953, спр. 122, арк. 21–27; Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 340, арк. 3; спр. 620, арк. 52–55; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1938, арк. 72; оп. 9, спр. 5014, арк. 90–91, 97–101; спр. 2492, арк. 118–123; спр. 7992, арк. 160–161.

20. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 223, арк. 378; спр. 304, арк. 12; спр. 306, арк. 414–415; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 5533, арк. 79; спр. 8400, арк. 85; спр. 9504, арк. 159; оп. 9, спр. 6484, арк. 247–248; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 70, спр. 1084, арк. 229.

21. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 472, арк. 155; спр. 503, арк. 38–39, 473–475, 609; спр. 505, арк. 19–21; спр. 560, арк. 626–626 зв.; спр. 785, арк. 218–219; спр. 838, арк. 265; спр. 976, арк. 346; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 8, спр. 4478, арк. 221; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 3283, арк. 191; спр. 3471, арк. 33–35; оп. 79, спр. 319, арк. 151; Науковий архів Головної астрономічної обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 257, арк. 3.

22. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 400, арк. 92; спр. 679, арк. 181; ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 9504, арк. 79–80; оп. 9, спр. 1189, арк. 85–86; спр. 6484, арк. 216–218; ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 31, спр. 358, арк. 104–106.

23. ЦДАГО України, ф. П-1, оп. 30, спр. 2380, арк. 51; Науковий архів Головної астрономічної обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 136, арк. 15.

References

1. *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1946–1950: Chastyna 1. Dokumenty i materialy*. Kyiv, 2008. 604 s. (Dzherela z istorii nauky v Ukraini); *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1951–1955: Chastyna 1. Dokumenty i materialy*. Kyiv, 2012. 884 s. (Dzherela z istorii nauky v Ukraini); *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1956–1960: Chastyna 1. Dokumenty i materialy*. Kyiv, 2015. 872 s. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00003680/

2. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho botanichnoho sadu im. M. M. Hryshka Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, f 1, op. 1, spr. 90, ark. 86; *Arkhiv Instytutu tekhnichnoi teplofizyky NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 134, ark. 32–33; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 299 ark. 137; spr. 400, ark. 15; spr. 620, ark. 493–494; *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy (TsDAVO Ukrainy)*, f. R-2, op. 7, spr. 5533, ark. 224; op. 8, spr. 4480, ark. 48–49, 156; op. 9, spr. 5013 ark. 130–132; spr. 7992, ark. 59–61, 80–81; *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy)*, f. P-1, op. 30, spr. 2376, ark. 123; spr. 2377, ark. 123–124, 130–131.

3. *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 1, spr. 1938; op. 9, spr. 5014, ark. 56; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 400, ark. 390–392.

4. *Naukovyi arkhiv Holovnoi astronomichnoi observatorii NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 112, ark. 20, 24, 27–28, 94; spr. 105, ark. 72–73; spr. 121, ark. 35.

5. *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 988, ark. 2; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 395, ark. 243; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 9, spr. 5013, ark. 126–127.

6. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho botanichnoho sadu im. M. M. Hryshka NAN Ukrainy*, op. 1, 1955, spr. 161, ark. 16–17; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 396, ark. 113; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 2381, ark. 109 111; *TsDAVO Ukrainy*, f. P-2, op. 9, spr. 7992, ark. 6–7.

7. *TsDAVO Ukrainy* f. R-2, op. 9, spr. 5014. ark. 22–25, spr. 5019, ark. 168–169.

8. *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 8, spr. 9501. ark. 86–88.

9. *Naukovyi arkhiv Holovnoi astronomichnoi observatorii NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 235, ark. 32; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 3283, ark. 162–164; op. 31, spr. 810, ark. 11–17; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 9, spr. 7992, ark. 120–122.

10. *Naukovyi arkhiv Holovnoi astronomichnoi observatorii NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 187, ark. 91.

11. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho botanichnoho sadu im. M. M. Hryshka NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 205, ark. 2; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 843, ark. 133.

12. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 560, ark. 58; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 3471, ark. 8.

13. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 223, ark. 126, 349; sp. 247, арк. 7; sp. 248, арк. 414; sp. 787, арк. 74–75; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 7, spr. 3933,

- ark. 34, 149; spr. 6479, ark. 35–36; spr. 9504, ark. 65; op. 8, spr. 2017, ark. 39–40.
14. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho botanichnoho sadu im. M. M. Hryshka NAN Ukrainy*, op. 5, spr. 15, ark. 4–5; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 3091, ark. 142–144; *TsDAVO Ukrainy*, f. 2, op. 9, spr. 6478, ark. 12–15.
15. *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 31, spr. 684, ark. 219–219 a; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 975, ark. 250; *Arkhiv Instytutu radiofizyky i elektroniky im. O. Ia. Usykova NAN Ukrainy*, f. 1, op. 1, spr. 23, ark. 29–30; *Naukovyi arkhiv Instytutu teploenerhetyky NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 219, ark. 17–20.
16. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 393, ark. 17, 19, 20; spr. 395, ark. 4; spr. 509, ark. 106; spr. 680, ark. 350; *TsDAVO Ukrainy*, f. 2, op. 7, spr. 4750, ark. 27; spr. 7216, ark. 20; op. 8, spr. 2017, ark. 38.
17. *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 2386, ark. 112.
18. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 503, ark. 500–502; spr. 561, ark. 219; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 9, spr. 1938, ark. 159–161.
19. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho botanichnoho sadu im. M. M. Hryshka NAN Ukrainy*, op. 1, 1952, spr. 106, ark. 1–6; op. 1, 1953, spr. 122, ark. 21–27; *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 340, ark. 3; spr. 620, ark. 52–55; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 1, spr. 1938, ark. 72; op. 9, spr. 5014, ark. 90–91, 97–101; spr. 2492, ark. 118–123; spr. 7992, ark. 160–161.
20. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 223, ark. 378; spr. 304, ark. 12; spr. 306, ark. 414–415; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 7, spr. 5533, ark. 79; spr. 8400, ark. 85; spr. 9504, ark. 159; op. 9, spr. 6484, ark. 247–248; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 70, spr. 1084, ark. 229.
21. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 472, ark. 155; spr. 503, ark. 38–39, 473–475, 609; spr. 505, ark. 19–21; spr. 560, ark. 626–626 zv.; spr. 785, ark. 218–219; spr. 838, ark. 265; spr. 976, ark. 346; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 8, spr. 4478, ark. 221; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 3283, ark. 191; spr. 3471, ark. 33–35; op. 79, spr. 319, ark. 151; *Naukovyi arkhiv Holovnoi astronomichnoi observatorii NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 257, ark. 3.
22. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy*, f. 251, op. 1, spr. 400, ark. 92; spr. 679, ark. 181; *TsDAVO Ukrainy*, f. R-2, op. 7, spr. 9504, ark. 79–80; op. 9, spr. 1189, ark. 85–86; spr. 6484, ark. 216–218; *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 31, spr. 358, ark. 104–106.
23. *TsDAHO Ukrainy*, f. P-1, op. 30, spr. 2380, ark. 51; *Naukovyi arkhiv Holovnoi astronomichnoi observatorii NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 136, ark. 15.

Dmytro Baikienich,

Ph. D., Researcher,

Vernadsky National Library of Ukraine

**Information Potential of Archival Documents
on Capital Construction Issues**

at the National Academy of Sciences of Ukraine in 1946–1960

This article describes a set of archival documents, which lights up the issues of post-war capital construction in the Ukrainian Academy of Sciences. The sources were classified and analyzed by author in according with the characteristic features of the construction process. The special attention is given to the selected group of documents affecting the preparatory stage of construction – financing, preparation of estimates, the allocation of land and the work of contractors. The most numerous groups on documents inform on the course of construction works and transfer of buildings to academic institutions. A separate group of sources is devoted to the problem of housing development of Ukrainian Academy of Sciences.

Keywords: archival fond of the National Academy of Sciences of Ukraine, sources, AS of the Ukrainian SSR, capital construction, housing.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 930.25:061:91:001.32(477)

Людмила Воловник,

гол. редактор Інституту архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ
АРХІВНОГО ФОНДУ ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ НАН УКРАЇНИ**

У статті досліджено структуру та склад архівного фонду Інституту географії НАН України, проаналізовано особливості та хронологічну послідовність створення фонду. З'ясовано питання інформативності документів у висвітленні основних напрямів географічних досліджень у НАН України, процесу організації та діяльності Інституту географії НАН України, результатів наукової роботи його видатних учених.

Ключові слова: архівний фонд, Інститут географії НАН України, географічна наука, опис документів, справа.

Інститут географії Національної академії наук України (далі – НАН України) – провідна науково-дослідна установа з розвитку природничо-географічної, суспільно-географічної та картографічної науки не лише в Україні, а й за її межами.

Інститут створено в системі НАН України 1991 р. на базі відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна. Але поза увагою дослідників історії організації інституту не може залишатися низка постанов Президії Академії наук УРСР (далі – АН УРСР) більш раннього періоду, що передували цьому процесу. Так, за постановою Президії АН УРСР від 3 березня 1964 р. № 45 «Про розвиток в Академії наук УРСР досліджень у галузі географії» в Інституті геологічних наук АН УРСР створено Сектор географії з відділами: економічної географії, фізичної географії та картографії на чолі з д-ром екон. наук М. М. Паламарчуком (академік з 1973 р.) [1].

Через три роки після створення сектору відповідно до постанови Президії АН УРСР від 14 лютого 1967 р. № 45 його було передано до складу академічної Ради по вивченню продуктивних сил (далі – РВПС) УРСР АН УРСР. У акті приймання-передавання від 28 лютого 1967 р. зазначено, що у складі Сектору географії на той час функціонували відділи: економічної географії, водного балансу суші, комплексного картографування

виробничих сил УРСР, географії ґрунтів із загальною численністю 59 штатних бюджетних одиниць. До акта додавалися: списки особових справ і трудових книжок працівників та аспірантів, переведених до складу РВПС УРСР АН УРСР, виписка з тематичного плану та довідки про стан виконання бюджетних та госпрозрахункових тем, договір на видання планових наукових робіт, переліки переданої літератури, обладнання, фінансові документи [2].

Науковці Сектору географії у складі РВПС УРСР АН УРСР продовжували розпочату ще в Інституті геологічних наук АН УРСР науково-дослідну роботу за темами: 1) Вивчення шкідливих стихійних явищ в Українських Карпатах і розроблення заходів щодо їх попередження; 2) Вивчення водного балансу і процесів перетворення його під впливом меліоративних робіт в різних фізико-географічних зонах України; 3) Вивчення гідрокліматичних умов і мікрокліматичних особливостей осушуваних боліт при природному і регульованому водно-повітряному режимі в різних фізико-географічних зонах України; 4) Національний атлас Української РСР; 5) Виробничо-територіальні комплекси Української РСР і закономірності їх формування [3]. Звіти по завершених протягом 1967–1969 рр. науково-дослідних темах відклалися і зберігаються в архівному фонді РВПС УРСР АН УРСР. Максимально повним інформаційним джерелом для дослідження діяльності науковців-географів у 1967–1969 рр. є річні звіти про роботу РВПС УРСР АН УРСР. Так, наприклад, у них зафіксовано, що в рамках роботи над бюджетними та госпрозрахунковими науковими темами 1968 р. науковцями розроблені методики економіко-географічного аналізу мінеральних ресурсів при формуванні структури промислового комплексу економічного району та підведені підсумки багаторічних спостережень за використанням водних ресурсів України; підготовлено наукову доповідь до Президії АН УРСР «Про раціональне комплексне використання водних ресурсів і необхідні міроприємства для забезпечення водою народного господарства УРСР в 1980–2000 рр.» та доповідну записку до Ради Міністрів УРСР «Про міроприємства по усуненню підтоплення земель на зрошуваному масиві в Херсонській області» [4]. Зі звіту РВПС УРСР АН УРСР за 1969 р. отримуємо інформацію про завершення розробки та передачу оригіналів масиву карт для виготовлення «Атласу природних умов та природних ресурсів Української РСР», який став першим томом Національного атласу України (керівник теми - чл.-кор. АН УРСР М. М. Паламарчук); про дослідження і розробку

карт економіко-географічного розташування галузей харчової промисловості України, які виконувалися за договором із Міністерством харчової промисловості УРСР; підготовку аналітичних оглядів природних ресурсів України [5].

У постанові Президії АН УРСР від 10 вересня 1970 р. № 261 «Про уточнення напрямів наукових досліджень, положення та структури Ради по вивченню продуктивних сил Української РСР Академії наук УРСР» зазначено, що на базі географічних відділів РВПС УРСР АН УРСР відповідно до рішення Бюро Президії АН УРСР від 11 травня 1970 р., протокол № 18-Б, створюється Сектор комплексних географічних досліджень РВПС УРСР АН УРСР, який з 20 вересня 1970 р. передається зі складу РВПС УРСР АН УРСР до відділу наук про Землю і Космос АН УРСР. Ця постанова зобов'язувала академіка-секретаря відділу наук про Землю і Космос АН УРСР С. І. Субботіна вирішити питання «про адміністративне підпорядкування Сектору комплексних географічних досліджень та у двотижневий строк подати до Президії АН УРСР пропозиції, пов'язані з забезпеченням його наукової діяльності» [6]. Розміщення Сектору комплексних географічних досліджень передбачалося у приміщенні на бульварі Тараса Шевченка, 60. Вереснева постанова Президії АН УРСР 1970 р. давала однозначну відповідь на питання щодо необхідності у перспективі створення Інституту географії в Україні шляхом перетворення сектору в інститут та затверджувала основні напрями наукових географічних досліджень.

Науковці цього сектору займалися розробленням теоретичних питань комплексного використання природних умов і природних ресурсів; розробленням наукових основ і методів прогнозування змін природного середовища та проблемами формування і розвитку ландшафтів; вивченням фізико-географічних процесів у рівнинних і гірських географічних зонах; розробленням наукових рекомендацій щодо напрямів використання природних ресурсів України; створенням узагальнюючих праць з економічної географії та складанням атласів і карт природних умов та природних ресурсів [7].

Висвітлює питання стосовно зміни назви сектору постанова Президії АН УРСР від 3 грудня 1970 р. № 381 «Про часткову зміну постанови Президії АН УРСР від 10 вересня 1970 р. № 261», що пропонувала іменувати Сектор комплексних географічних досліджень АН УРСР Сектором географії АН УРСР.

Сектор географії АН УРСР відповідно до постанови Президії АН УРСР від 7 жовтня 1970 р. № 289 «Про адміністративне підпорядкування Сектору комплексних географічних досліджень та забезпечення його наукової діяльності» отримав самостійність у науковому плані, а у фінансовому був підпорядкований Інституту геофізики АН УРСР.

Частиною сектору став також відділ палеогеографії, переведений відповідно до постанови Президії АН УРСР від 1 липня 1971 р. № 242 «Про переведення відділу палеогеографії із Інституту геологічних наук АН УРСР до Сектору географії АН УРСР». В архівному фонді Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України зберігаються акти приймання-передавання до інституту Сектору географії АН УРСР та відділу палеогеографії Інституту геологічних наук АН УРСР.

Через десять років, у зв'язку зі створенням Відділення океанології та географії АН УРСР та відповідно до постанови Президії АН УРСР від 27 червня 1980 р. № 321 «Про передачу Сектору географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР до складу Морського гідрофізичного Інституту АН УРСР», Сектор географії АН УРСР знову змінює підпорядкування, і згідно з постановою Президії АН УРСР від 17 липня 1981 р. № 407-Б «Про перейменування наукових підрозділів» сектор отримав назву Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР. За постановою Президії АН УРСР від 11 травня 1983 р. № 263 «Про Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР» відділення знову було підпорядковане Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР. З 1983 р. і до створення Інституту географії АН України 1991 р. Відділення географії лишалося у складі Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН України. Співробітники Відділення географії протягом 1984–1990 рр. виконували планові та договірні наукові теми. Творчі зусилля були спрямовані на дослідження: фізико-географічні та ландшафтознавчі; палеогеографічні; геоморфологічні та біогеографічні; суспільно-географічні та дослідження з географії транспорту; картографічні. З перших днів після аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р. науковці займалися розробленням заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу її наслідків. Укладалися ландшафтні карти і карти водозбірних басейнів території Житомирського Полісся, західної частини Брянської області Росії та Гомельської області Білорусі. Науковці Відділення брали участь в оцінюванні можливого винесення радіонуклідів із заплави р. Прип'ять під час танення снігу 1987 р. та підготували рекомендації щодо

деактивації території. Результати цих та інших досліджень фахівців відділення, накопичений досвід свідчать «про виключну складність та глибину впливу Чорнобильської катастрофи на розвиток природи, населення та господарства України протягом невизначеного тривалого часу. Тому дослідження географічних аспектів функціонування зони радіоактивного забруднення ЧАЕС і суміжних територій продовжуються. Вони розглядаються як пріоритетний напрям діяльності Інституту» [8].

1991 р. прийнято доленосну постанову Президії АН України від 13 листопада 1991 р. № 300 «Про створення у м. Києві Інституту географії Академії наук України». Відповідно до цієї постанови на базі Відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН України було створено Інститут географії Академії наук України та введено в його склад Відділення наук про Землю АН України. Основними напрямками наукових досліджень Інституту географії АН України визначено теоретико-методичні та практичні дослідження географічних аспектів взаємодії суспільства з природою та її наслідків для визначення напрямів розвитку регіонів України, наукові основи дослідження сучасного стану, змін ландшафтів та їх компонентів та картографічне дослідження особливостей змін ландшафтів [9]. Першим директором Інституту географії АН України було призначено д-ра географ. наук Леоніда Григоровича Руденка, академіка НАН України з 2009 р., наукова діяльність якого пов'язана з географією та картографією. Йому доручалося підготувати статут інституту та пропозиції щодо поновлення структури установи.

Структурні підрозділи з географії в системі АН – попередники Інституту географії, протягом значного часу (1964–1991) підпорядковувалися різним академічним установам, що мало значний вплив на процес формування архівного фонду інституту, його структуру, місце зберігання. Так, документація за 1964–1969 рр. зберігається в архівних фондах Інституту геологічних наук НАН України та Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (фонд зберігається в ІА НБУВ). Отже, у фонді Інституту географії НАН України відклалися документи з 1970 р., що були створені в науково-організаційній, науково-дослідній діяльності та роботі з кадрових питань Сектору географії Інституту геофізики АН УРСР; Сектору географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР; Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР; Відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР та з 1991 р. вже безпосередньо Інституту географії НАН України.

Загалом архівний фонд Інституту географії НАН України налічує 1464 справи за 1970–2013 рр., а саме: 698 справ науково-організаційної документації за 1970–2006 рр.; 461 справу науково-дослідної документації за 1970–2013 рр. та 305 справ документації з кадрових питань за 1970–2011 рр.

У науково-технічному архіві Інституту географії НАН України зберігається документація за 1970–2013 рр., зокрема: накази директора з основної діяльності; листування з Президією НАН України, установами про організацію науково-дослідних робіт; протоколи засідань ученої ради; протоколи приймання завершених науково-дослідних робіт та документи по їх відкриттю; протоколи засідань наукових відділів; тематичні і робочі плани науково-дослідних робіт; звіти про наукову діяльність інституту; звіти про діяльність наукових відділів; документи (звіти, інформації) про міжнародні наукові зв'язки; протоколи, стенограми засідань та річні звіти спецради; протоколи засідань редколегії «Українського географічного журналу» (1993–2001); звіти про чисельність і склад кадрів; звіти про роботу аспірантури; штатні розписи; кошториси і плани фінансування; звіти про фінансово-господарську діяльність; документи (протоколи, колективні угоди) профкому. В архівному фонді відклався підготовлений 2001 р. директором Інституту географії НАН України Л. Г. Руденком пілотний проект першого Національного атласу України, який внаслідок багаторічної плідної роботи науковців інституту, багатьох інших інститутів НАН України та наукових установ України вийшов друком 2007 р.

Також в архівному фонді відклалися сформовані справи з документами про представлення до присудження державних та іменних премій Палієнко В. П. (1997), Руденку Л. Г. (2002), про надання населеним пунктам статусу «гірські пункти, місцевість» (1995–2003).

Науково-дослідна документація у фонді інституту представлена науковими звітами по завершених науково-дослідних темах (1970–2013), виконаних за національними, державними, цільовими, науково-технічними, конкурсними програмами. Серед керівників завершених науково-дослідних робіт відомі науковці: М. Ф. Веклич, В. І. Галицький, І. О. Горленко, А. П. Золовський, О. М. Маринич, М. М. Паламарчук, В. П. Палієнко, Г. О. Пархоменко, П. С. Погребняк, Л. Г. Руденко, І. Л. Соколовський, М. І. Фащевський.

У наукових звітах відображені результати досліджень природних і природно-антропогенних ландшафтів гірничо-видобувних регіонів

України, змін ландшафтної структури території України, що сталися під впливом промислової діяльності, обґрунтовано доцільність розташування, будівництва та безпечного функціонування інженерних споруд різного призначення. Зокрема, в архівному фонді відклалися наукові звіти: «Конструктивно географічні напрями регіонального природокористування у зв'язку із розвитком мінерально-сировинної бази України» (2006 р., керівник – В. П. Палієнко); «Напрями і шляхи удосконалення промислового використання корисних копалин в контексті комплексного освоєння природно-ресурсного потенціалу України» (2011 р., керівник – С. А. Лісовський); «Інтегральний потенціал території і пріоритети господарської діяльності регіонів України» (2011 р., керівник – Г. П. Підгрушний); «Обґрунтування першочергових заходів до проекту національного плану дій щодо переходу України до сталого розвитку (стабілізаційний етап) за цілями соціогуманітарного вектора розвитку» (2013 р., керівник – Л. Г. Руденко).

До опису науково-дослідної документації включено наукові звіти, які були проведені в Інституті географії НАН України за державним замовленням на підготовку унікального інформаційного продукту – Національного атласу України. Текст, графіки та 875 карт атласу надають повну інформацію про природні умови та ресурси, економіку, екологію, населення України. Атлас має багатоцільове практичне призначення.

Чорнобильська тематика досліджень представлена заклочними звітами за період 1989–2010 рр.: «Визначення інженерно-морфологічних умов території 30-км зони Чорнобильської АЕС в межах УРСР» (1989 р., керівник – Р. П. Купраш); «Вивчити антропогенні зміни ландшафтів зони впливу ЧАЕС, пов'язані з ліквідацією наслідків аварії» (1991 р., керівник – В. С. Давидчук); «Вивчення еколого-географічних аспектів розвитку виробничого комплексу Київської області після аварії на ЧАЕС» (1991 р., керівник – І. О. Горленко); «Про виконання досліджень за Державною програмою невідкладних заходів з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС» (1991р., керівник – В. С. Давидчук); «Аналіз і оцінка соціально-демографічної структури населення регіонів, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС» (1992 р., керівник – М. І. Фащевський); «Оцінка ландшафтно-геохімічних умов 30-км зони ЧАЕС» (1992 р., керівник – В. С. Давидчук); «Аналіз соціально-екологічної ситуації в регіонах, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС», «Суспільно-географічні основи концепції розвитку території впливу Чорнобильської катастрофи» (1993 р.,

керівник – І. О. Горленко); «Морфоструктурно-неотектонічне вивчення територій полігонних досліджень з метою виявлення зон неотектонічної активізації» (1995 р., керівник – В. П. Палієнко); «Обґрунтування та розвиток стратегії дезактивації об'єктів і удосконалення методів оцінки ефективності дезактиваційних робіт», «Ландшафтна та ландшафтно-геохімічна характеристика території, забрудненої радіонуклідами внаслідок Чорнобильської аварії», «Вивчення умов біогенної міграції радіонуклідів у типових природно-територіальних комплексах Київського Полісся», «Розробити принципи ландшафтного обґрунтування технологій реабілітації радіонуклідно забруднених ґрунтів» (1996 р., керівник – В. С. Давидчук); «Комплексні ландшафтні і гідрогеологічні дослідження сезонних змін геоекологічних умов міграції радіонуклідів на базі Димерського дослідницького полігону» (1996 р., керівник – В. Т. Гриневецький); «Методика ландшафтного картографування Чорнобильської зони для радіоекологічної ГІС» (2010 р., керівник – В. С. Давидчук).

Науково-дослідна документація також представлена дисертаціями та авторефератами за період 1970–2013 рр.

Документація описів з кадрових питань за 1970–2011 рр. представлена наказами директора з кадрових питань, особовими картками, справами звільнених працівників, рахунками по зарплаті. В архіві інституту зберігається особова справа академіка НАН України М. М. Паламарчука та особові справи видатних науковців, докторів наук: В. А. Барановського, С. Ю. Бортника, М. Ф. Веклича, Н. П. Герасименко, І. О. Горленко, М. Д. Гродзинського, А. П. Золоського, А. А. Ковальчука, А. В. Матошка, О. М. Паламарчука, О. Г. Пархоменко, В. М. Пащенко, М. Д. Пістуна, Н. О. Сіренка, А. Г. Старостенко, І. Х. Удри, Р. О. Язиніної. Особові справи просистематизовані в описі за роком звільнення і містять в собі такі види документів: заяви, анкети, автобіографії, копії і витяги з наказів про прийняття, переміщення, звільнення, оголошення подяк, характеристики, копії особистих документів. До складу особових справ науковців включені списки наукових праць, складені за хронологією опублікування.

Отже, архівний фонд Інституту географії НАН України багатогранний, є вагомим джерелом для дослідження розвитку географічної науки в Україні, наукового пізнання природи. Додатковою джерельною базою для дослідників розвитку географічної науки є документи з архівних фондів установ НАН України, у підпорядкуванні і структурі яких перебували

сектори та відділення географії з 1964 р. до часу офіційного створення самостійного Інституту географії АН України у листопаді 1991 р.

Список використаних джерел

1. Науковий архів Інституту географії НАН України, оп. 1, спр. 229, арк. 45.
2. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 254, арк. 1.
3. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 254, арк. 11–12.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 318, арк. 16.
5. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 378, арк. 21.
6. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 416, арк. 1–2.
7. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 416, арк. 5–6.
8. Географічна наука в Національній академії наук України / За ред. Л. Г. Руденка. – К., 2009. – С. 143.
9. Науковий архів Інституту географії НАН України, оп. 1, спр. 229, арк. 1–2.

References

1. *Naukovyi arkhiv Instytutu heohrafiї NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 229, ark. 45.
2. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 254, ark. 1.
3. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 254, ark. 11–12.
4. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 318, ark. 16.
5. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 378, ark. 21.
6. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 416, ark. 1–2.
7. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 416, ark. 5–6.
8. *Heohrafichna nauka v Natsionalnii akademii nauk Ukrainy / Za red. L. H. Rudenka.* – K., 2009. – S. 143.
9. *Naukovyi arkhiv Instytutu heohrafiї NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 229, ark. 1–2.

Liudmyla Volovnyk,

Editor in Chief of Institute of Archival Studies,
Vernadsky National Library of Ukraine

Archive Records of the Institute of Geography of National Academy of Science of Ukraine: Specifics on Data Gathering and Information Completeness

The article investigates the structure and composition of the archival records of the Institute of Geography of NAS of Ukraine, the peculiarities and the chronological sequence of the creation of the archival records. The purpose of the research was to analyze how informative are archival records in providing the data on main areas of geographical research performed by NAS of Ukraine. Secondly, we aimed to study the process of organizing activities of the Institute of Geography of NAS of Ukraine. Another objective was to summarize the results of the scientific work of outstanding scientists of this Institute.

Keywords: archive, archive records, the Institute of Geography of NAS of Ukraine, geography, geographical science, archival management.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 001.83(477+497.2"19"(091):930.25

Ганна Індиченко,

канд. іст. наук, зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВУ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ
У РЕКОНСТРУКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО
НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ГУМАНІТАРНИХ АКАДЕМІЧНИХ УСТАНОВ
УКРАЇНИ ТА БОЛГАРІЇ (50–60-ті РОКИ ХХ ст.)**

Проаналізовано архівні справи Архіву Президії НАН України, у яких відклалися документи з міжнародного наукового співробітництва гуманітарних академічних установ України та Болгарії і які хронологічно охоплюють період 50–60-х рр. ХХ ст. Показано значимість архівних джерел з точки зору подальшої реконструкції українсько-болгарської міжакадемічної співпраці в гуманітарній сфері.

Ключові слова: Архів Президії НАН України, архівний документ, українсько-болгарське співробітництво, Академія наук УРСР, Болгарська академія наук.

Архівний фонд Національної академії наук України (далі – НАН України) є сукупністю цінних документів, що відтворюють різні аспекти розвитку української академічної науки. Особливу інформаційну цінність становлять документні ресурси Архіву Президії НАН України з різнопланової діяльності як Академії наук в цілому, так і її установ.

Документні ресурси Архіву Президії НАН України активно досліджуються Інститутом архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що упродовж багатьох років друкує збірники документів і матеріалів з історії НАН України різних хронологічних періодів. Наразі колективом інституту підготовлено та опубліковано наукові видання за цим напрямом, які хронологічно охоплюють період з 1918 по 1960 рр. Передусім це збірники документів і матеріалів, а також наукові статті та розвідки з історії НАН України. У фундаментальних виданнях у науковий обіг вводяться також документи з міжнародного наукового співробітництва НАН України, проте обмежений за обсягом формат видань не дозволяє упорядникам повністю відобразити усі аспекти міжнародного наукового співробітництва Академії наук (далі – АН) та її установ, адже цей аспект діяльності АН за своїм значенням та розлогою джерельною базою може бути предметом окремого наукового дослідження. Загалом міжнародна

діяльність АН знаходить своє відображення у виданнях, присвячених як загальній історії НАН України, так і її установ. Насамперед варто згадати фундаментальні видання з історії НАН України та її науково-дослідних установ. Проте вони мають узагальнювальний характер і лише побіжно торкаються питань міжнародного науково-інформаційного обміну, що є предметом аналізу в основному за період незалежності України [1]. Серед останніх публікацій необхідно назвати статтю А. Г. Загороднього з розвитку міжнародного наукового співробітництва НАН України на чолі з її президентом – академіком Б. Є. Патонем [2, с. 99–108]. У науковій розвідці С. Віднянського розглядаються етапи та тенденції розвитку славістичних досліджень в Інституті історії України НАН України та аналізується внесок провідних учених – істориків-славістів – у розвиток та становлення сучасного слов'янознавства, зокрема болгаристики [3, с. 60–84]. Міжнародний книгообмін з науково-дослідними та культурними установами Болгарії аналізувався Н. І. Малолетовою та Р. Л. Красій [4].

Незважаючи на певне розроблення цієї проблематики, необхідно зазначити, що Архівний фонд НАН України ще не повністю використовується дослідниками у відтворенні міжнародного наукового співробітництва НАН України. Цією науковою розвідкою ми ставимо за мету репрезентувати науковий потенціал Архіву Президії НАН України у реконструкції міжнародного наукового співробітництва між академічними гуманітарними установами України та Болгарії.

Документи з питань міжнародного наукового співробітництва, зокрема ті, що висвітлюють співробітництво гуманітарних установ Академії наук УРСР (далі – АН УРСР) та Болгарської академії наук (далі – БАН), зберігаються в Архіві Президії НАН України, сформовано в опис «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями», а також окремий документний масив за цим напрямом дослідження представлено у справах, оформлених у опис «Секретаріат», зокрема у протоколах Президії АН та матеріалах до них. Інформація узагальнюючого характеру представлена в щорічних звітах та довідках АН з міжнародної діяльності (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями). Так, з інформації АН УРСР про міжнародні наукові зв'язки 1956 р. дізнаємося, що саме цього року розпочалися спільні археологічні розкопки учених України, Болгарії та Польщі на території України. Звіти про міжнародне співробітництво містять статистичні дані щодо кількості учених з Болгарії, які відвідували установи АН УРСР: упродовж 1957 р. – 41 особа, 1958 р. – 33, 1959 р. – 41, 1960 р. –

45. Важливе значення для розвитку двосторонньої академічної співпраці мав візит до Києва наприкінці 1958 р. делегації Президії БАН на чолі з віцепрезидентом БАН акад. С. Гановським. Ця інформація відклалася у довідці про міжнародне наукове співробітництво АН УРСР за 1958 р., направленої до РМ УРСР. Також з цієї довідки дослідник отримує інформацію про відрядження українських учених-гуманітаріїв до Болгарії, зокрема у справі виявлення архівних матеріалів щодо українсько-болгарських літературних зв'язків, а також антифашистської боротьби болгарського народу в роки Другої світової війни. Про співпрацю в галузі археології свідчить інформація зі звіту про міжнародні наукові зв'язки за 1960 р., коли болгарські археологи І. Чангова та В. Мавродінова побували в Інституті археології АН УРСР, де ознайомились із дослідницькими роботами українських археологів.

У спр. 10 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями) відклалися документи, що розкривають різні аспекти перебування іноземних учених в академічних установах України. Представлені тут і документи, пов'язані з приїздом начальника планового відділу при БАН Генчо Богданова Філіпова, який перебував в АН УРСР з 22 по 28 жовтня 1955 р. У довідці про його роботу за цей час міститься інформація про те, що він ознайомився із плануванням наукової роботи в АН УРСР, питаннями звітності та координації наукових досліджень, відвідав Інститут економіки АН УРСР [5, арк. 369]. Інші документи дають уявлення про те, що болгарський фахівець був зацікавлений у «відвідуванні республіканської академії, масштаб якої може бути порівняний до масштабу Болгарської академії наук, отриманні... деяких форм і інструкцій з планування, контролю та обліку науково-дослідної роботи інституту та впровадження наукових досягнень у практику» [5, арк. 362].

Співпраця зі слов'янськими науковими установами розглядалася науково-дослідними інститутами відділу суспільних наук АН УРСР як пріоритетна. Вона була необхідна для виконання планових наукових тем. Цінним джерелом є плани заходів зі здійснення міжнародних наукових зв'язків українських академічних установ (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 79) [6]. Аналіз цього виду документів дозволяє зробити висновок, що наукові відрядження, обмін науковою інформацією, літературою, періодичними виданнями та бібліографічними відомостями українські та болгарські вчені використовували для дослідження широкої наукової тематики: опрацювання матеріалів,

пов'язаних із перебуванням Лесі Українки в Болгарії (Інститут суспільних наук АН УРСР), вивчення закономірностей економічного розвитку (Інститут економіки АН УРСР, Інститут економіки БАН), дослідження українсько-болгарських зв'язків періоду богомильства, українсько-болгарських культурних зв'язків, боротьби двох народів проти турецького поневолення, дослідження болгарських поселень в Україні, боротьби проти фашистських загарбників (Інститут історії АН УРСР, Інститут історії БАН), дослідження палеолітичних пам'яток та ранньоземлеробських племен, вивчення античних пам'яток, болгарських, салтівських і слов'янських пам'яток VII–X ст. (Інститут археології АН УРСР, Інститут археології БАН), дослідження українсько-болгарських літературних зв'язків, М. Драгоманов і болгарська література, українська радянська література в перекладах та відгуках Болгарії, українсько-болгарські літературні та культурні взаємини у XI–XVIII ст. (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інститут болгарської літератури БАН, Софійський державний університет, Інститут болгарської історії), вивчення музичного та словесного фольклору українців і болгар, взаємозв'язку в культурі та побуті двох народів (Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, інститути музики і етнографії БАН), пам'ятки середньовічного болгарського права (Сектор держави та права АН УРСР, Інститут права БАН), обмін науковою інформацією про методи побудови експозицій та способи демонстрування етнографічних матеріалів, взаємозв'язки в галузі матеріальної та духовної культури двох народів та між українським і болгарським мистецтвом (Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР, Етнографічний музей БАН, Інститут мистецтвознавства БАН).

Українські гуманітарні установи допомагали болгарським колегам у багатьох напрямках наукових досліджень. Так, у листі директора Інституту археології АН УРСР, чл.-кор. С. М. Бібікова до Президії АН УРСР від 28 лютого 1959 р. йдеться про те, що інститут «... має матеріали з розкопок давньоруських міст домонгольського періоду – Києва, Переяслава, Райкова, Колодяжина, Воїна та ін. Зазначені матеріали можуть становити інтерес і для болгарських учених, які розробляють питання історії міст ранньофеодального періоду на території Болгарії» [7, арк. 19]. Інститут виказав готовність всебічно сприяти болгарським ученим у вивченні цих матеріалів. Цей лист був відправлений у відповідь на запит Президії АН УРСР щодо можливості прийняти в інституті двох болгарських учених у рамках розроблення ними наукової проблеми «Феодальне місто в Болгарії

– матеріальна та духовна культура давнього Преслава». Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР у грудні 1958 р. на прохання Інституту музики БАН передав копії магнітофонних записів народних пісень болгарських переселенців в Україні, про що свідчить повідомлення, направлене 27 квітня 1959 р. на ім'я головного вченого секретаря Президії АН УРСР чл.-кор. І. М. Федорченка [7, арк. 66].

Різнопланові документи відклалися у спр. 112 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями), представлені листуванням Президії АН УРСР зі своїми установами та АН СРСР щодо прийому вчених з Болгарії; планами науково-дослідних робіт болгарських учених під час перебування в українських установах. Так, з листа керівництва відділу країн народної демократії АН СРСР до завідуючого сектором зарубіжних зв'язків АН УРСР від 6 квітня 1960 р. отримуємо інформацію про те, що під час спеціалізації в Інституті економіки АН СРСР болгарський учений, канд. екон. наук В. Т. Дімітров виказав намір ознайомитися упродовж двох тижнів в Інституті економіки сільського господарства Академії сільсько-господарських наук УРСР та Інституті економіки АН УРСР з дослідженнями в галузі продуктивності праці та балансу робочої сили в сільському господарстві [8, арк. 77]. З інших документів цієї справи дізнаємося про готовність прийняти вченого у вищезазначених установах. З копії програми роботи болгарського ученого-літературознавця В. В. Великова отримуємо відомості про те, що під час перебування в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР його цікавив джерелознавчий пошук у місцевій пресі щодо 900-річчя хрещення Русі (у цій події, яка відбулася у липні 1888 р., брав участь болгарський письменник і громадський діяч І. Вазов як представник болгарських емігрантів в Росії) [8, арк. 131–132]. План перебування старш. наук. співробітника Інституту літератури БАН в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР С. В. Стойкова передбачав ознайомлення його з рукописною спадщиною Лесі Українки, Івана Франка, Марка Вовчка [8, арк. 159]. З листа Президії АН УРСР до ЦК КПУ від 30 вересня 1960 р. дізнаємося, що 3 жовтня 1960 р. до Києва мав прибути проф. Інституту археології БАН В. Виллов для ознайомлення з матеріалами в галузі трипільської культури в Інституті археології АН УРСР та Історичному музеї [8, арк. 172].

У спр. 227 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями) представлена інформація про міжнародні зв'язки українських академічних установ за 1961–1962 рр. Довідка Інституту історії АН УРСР розкриває

аспекти співпраці з болгарськими істориками: публікація наукових статей співробітників інституту у болгарських наукових виданнях, взаємне ознайомлення з планами дослідних робіт, результатами наукових досліджень, обмін думками і консультації з різних питань історичної науки тощо. Довідка Сектору держави та права АН УРСР від 12 листопада 1962 р. містить інформацію про налагодження співпраці із Інститутом права БАН. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР у цей час активно готувався до V Міжнародного з'їзду славистів у Софії. У багатогранній міжакадемічній співпраці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР із зарубіжними науково-дослідними установами чільне місце посідало співробітництво з болгарськими вченими, про що свідчить аналіз листа установи про зв'язки із зарубіжним організаціями, адресований Президії АН УРСР від 15 листопада 1962 р. Так, Інститут поінформував Президію про ознайомлення співробітника Інституту болгарської літератури БАН Д. Лекова з архівом української письменниці Марко Вовчок, що зберігався в Інституті та зроблену ним доповідь у відділі слов'янських літератур про стан україністики в Болгарії. Цей відділ від часу свого заснування підтримував постійні зв'язки з Інститутом болгарської літератури БАН і кафедрою російської літератури Софійського держуніверситету, Комітетом дружби і культурних зв'язків із закордоном у Софії [9, арк. 14–16]. Поміж видань, присвячених питанням болгарської літератури, що вийшли друком 1963 р., необхідно згадати праці О. В. Шпильової «Головні етапи українсько-болгарських літературних зв'язків XIX–XX ст.» та «Т. Г. Шевченко і болгарська література».

З довідки Державної публічної бібліотеки УРСР (далі – ДПБ) від 13 жовтня 1962 р. дізнаємося, що з бібліотеками Болгарії було налагоджено книгообмін, що постійно розширювався. Поміж заходів, проведених ДПБ УРСР 1962 р., слід відзначити вечір україно-болгарської дружби, присвячений дню болгарської культури та слов'янської писемності. Загалом, за статистичними даними, які наводять Н. І. Малолетова та Р. Л. Красій, станом на 1960 р. книгообмін здійснювався із 22 болгарськими установами. До Болгарії було відправлено 793 примірника літератури і отримано від партнерів по книгообміну з Болгарії 622 [4, арк. 45]. Книгообмін ДПБ УРСР упродовж 1956–1960 рр. проводився за такими основними напрямками: комплектування іноземною літературою бібліотек науково-дослідних установ АН УРСР та розповсюдження українських видань за кордон [4, арк. 43].

Найбільш активний книгообмін проводився з Центральною бібліотекою БАН (м. Софія), Державною бібліотекою ім. Василя Коларова, Болгарським бібліографічним інститутом (м. Софія), Центральною бібліотекою Вищого технічного інституту (м. Софія), Державною бібліотекою ім. Івана Вазова (м. Пловдив). Від Центральної бібліотеки Болгарської академії наук АН УРСР 1957 р. отримувала за обміном такі видання: «Природа», «Философская мысль», «Български език», «Доклады Болгарской академии наук», «Исторически прегляд», «Икономическа мисъл», а також праці інститутів математики, мікробіології, права, археології, геології, техніки. Натомість АН УРСР надсилала майже усі періодичні видання Академії та значну кількість монографічної літератури. Від бібліотеки Софійського університету АН УРСР отримувала за обміном «Годишник на Софийския университет» (філософсько-історичний факультет, біолого-геолого-географічний факультет, юридичний факультет, філологічний факультет). Натомість Українська академія відправляла видання: «Автоматическая сварка», «Вісник АН УРСР», «Доповіді АН УРСР», «Прикладна механіка», «Археологічні пам'ятки УРСР», «Краткие сообщения Института археологии», «Труды Института зоологии», «Збірник праць Зоологічного музею». Від Центральної бібліотеки Вищого технічного інституту ДПБ УРСР отримувала: «Годишник на машинно-електротехнически институт», «Годишник Минно-геоложкия институт», «Годишник Инженерно-строителния институт», «Годишник Химко-технологически институт». До цієї болгарської установи відправлялися видання: «Автоматическая сварка», «Автоматика», «Геологічний журнал», «Український біохімічний журнал», «Украинский химический журнал», «Труды Института теплоэнергетики», «Сборник трудов Института электротехники», «Сборник трудов Института строительной механики». Від Болгарського бібліографічного інституту АН УРСР отримувала: «Български книгопис», «Летопис на периодичная печат», «Български книги», «Годишник на Български Библиографски институт». До цієї установи відправлялися від АН УРСР видання: «Вісник АН УРСР» та «Наукові записки Інституту історії АН УРСР». Від Державної бібліотеки ім. Василя Коларова ДПБ УРСР отримувала два видання – «Библиотекар» та «Гидрология и метеорология» і відправляла 8 найменувань видань АН УРСР: «Вісник АН УРСР», «Доповіді АН УРСР», «Мікробіологічний журнал», «Український ботанічний журнал», «Український біохімічний журнал», «Украинский математический журнал», «Украинский химический журнал», «Фізіологічний журнал».

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР розгорнув роботу зі створення перекладних двомовних словників. Для виконання цієї роботи необхідно було ознайомитися з матеріалами, наявними в наукових установах слов'янських країн, зокрема Болгарії, та налагодити тісну співпрацю з ученими слов'янських країн. Саме про відрядження провідних учених установи до слов'янських країн йдеться у листі дирекції цієї установи до сектору міжнародних зв'язків із зарубіжними організаціями АН УРСР від 24 березня 1961 р., що відклався у спр. 142 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями) [10, арк. 30–32]. Уявлення про взаємне ознайомлення з науковим доробком у галузі діалектології між українськими та болгарськими мовознавцями надасть інформація про перебування 1956 р. в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР завідуючого відділом діалектології Інституту болгарської мови БАН проф. С. Стойкового. Під час свого перебування в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР болгарський учений ознайомився з роботою відділів словників та діалектології, взяв участь у діалектологічній нараді, зробив повідомлення про діалектологічні дослідження в Болгарії. Ця інформація відклалася у спр. 18, Т. 2 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями) [11, арк. 52–53].

Особливу інформаційну цінність становлять справи, в яких оформлено документи про виїзд українських учених до Болгарії. Так, з документів спр. 255 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями) [12] можна отримати ґрунтовну інформацію про підготовку АН до Міжнародного з'їзду славистів, що відбувся 1963 р. у м. Софії. Тут міститься клопотання Президії АН УРСР до РМ УРСР щодо організації у м. Києві 1962 р. наради Міжнародного комітету славистів, проведення якої мало сприяти вирішенню питання про представлення України у цій організації, активізації розвитку славістики у республіці та посиленню зв'язків українських науковців із зарубіжними вченими-славістами. Поміж інших документів – засвідчена копія постанови Президії АН УРСР від 11 травня 1962 р. про підготовку до V Міжнародного з'їзду славистів, якою низку академічних установ зобов'язали включити доповіді співробітників до цього з'їзду у план науково-дослідних робіт установ на 1962 р. та до видавничого плану на 1963 р. Видавництво АН УРСР зобов'язали опублікувати 5 збірників праць з питань славістики. Іншими пунктами цієї постанови вирішувалися науково-організаційні та організаційні питання, спрямовані на покращення роботи Українського комітету славистів. Для відтворення

різних аспектів підготовки та участі українських учених у V Міжнародному з'їзді славистів стануть у нагоді переліки їхніх доповідей для виголошення на з'їзді та списки делегатів від АН УРСР, які також репрезентовані у справі. Відклалася тут і постанова бюро відділу суспільних наук АН УРСР від 15 листопада 1962 р. «Про участь установ Відділу суспільних наук в міжнародних наукових з'їздах, конференціях і конгресах в 1963 р.». Цією постановою бюро підтримало клопотання Українського комітету славистів про відрядження для участі в V Міжнародному з'їзді славистів 27 науковців інститутів мовознавства, літератури, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, історії, суспільних наук АН УРСР, які мали виступити з доповідями. Решті науковців (19 осіб) було рекомендовано оформити поїздку на з'їзд за туристичними путівками. Значна кількість документів представлена листуванням з вищими та директивними органами влади УРСР та АН СРСР стосовно відрядження українських учених на цей науковий захід.

У довідці Інституту історії АН УРСР, яка міститься у спр. 362 (оп. відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями), деталізовано викладено напрями співпраці цієї академічної установи з Інститутом історії БАН [13]. З документа дізнаємося про історію встановлення та розвитку зв'язків з болгарськими вченими-істориками. Поштовхом до активізації двосторонньої співпраці в галузі історії став візит делегації учених БАН до Інституту історії АН УРСР 1961 р. у складі: чл.-кор. БАН А. Бурмова, заступника директора Інституту історії БАН проф. Х. Хрїстова, наукового секретаря редакції журналу «Исторически преглед» Н. Тодорова. Неоднаразово Болгарію відвідували і українські історики – І. М. Кулинич, В. А. Жебокрицький, П. С. Сохань, П. М. Калениченко, які вивчали різні аспекти історії Болгарії та україно-болгарські зв'язки. Співпраця з болгарськими вченими, робота в архівах та бібліотеках цієї країни дозволили українським історикам підготувати та опублікувати чимало наукових праць та розвідок з історії Болгарії та україно-болгарських зв'язків. Серед інших напрямів співпраці – багаторічний книгообмін, підготовка Інститутом історії АН УРСР учених-болгаристів, взаємне рецензування наукових праць тощо. Також у довідці зазначено, що «співробітники інституту були опонентами, надавали письмові відгуки на кандидатські та докторські дисертації» [13, арк. 47].

Протоколи засідань Президії АН УРСР дають уявлення про рішення, які приймалися керівним органом Академії щодо співпраці з Болгарською академією наук. Такою є постанова Президії АН УРСР від 26 квітня 1958 р.,

якою зобов'язали директорів усіх установ АН УРСР та бюро відділів наук АН УРСР до 25 травня 1959 р. підготувати пропозиції щодо наукової тематики, за якою доцільно встановити наукове співробітництво з БАН. Для погодження програми співробітництва ухвалили відрядити у червні-липні до Болгарії двох представників АН УРСР [14] (оп. Секретаріат, спр. 808). З цієї ж справи отримуємо інформацію про телеграму від БАН, що надійшла до Президії АН УРСР, про обрання Президента АН УРСР акад. О. В. Палладіна почесним членом цієї Академії. Значна кількість постанов стосувалися інформації провідних українських учених про відрядження до Болгарії. Рішення Президії АН УРСР у рамках цих постанов стосувалися ознайомлення членів Президії з доповіддю ученого про відрядження та рекомендації опублікувати у формі звіту доповідь про відрядження у «Віснику АН УРСР». Поміж інших постанов найвищого керівного органу Академії слід виділити постанову «Про міжнародні зв'язки установ АН УРСР 1958 року та роботу Сектору наукових зв'язків з зарубіжними організаціями» від 13 березня 1959 р. (оп. Секретаріат, спр. 871, т. 1). У постанові відмічалася значна інтенсифікація міжнародного наукового співробітництва АН УРСР, форми та напрями такого співробітництва, а також прийнято низку заходів, спрямованих на зміцнення зв'язків з зарубіжними науковими організаціями, ефективне використання результатів наукових відряджень за кордон [15, арк. 375–378].

Підсумовуючи, зазначимо, що документні ресурси Архіву Президії НАН України є ґрунтовним джерелом для вивчення україно-болгарського співробітництва в гуманітарній сфері, активізація якого припадає на середину 50-х – 60-ті рр. XX ст. Форми та напрями співпраці постійно урізноманітнювалися, набували нових обрисів. Документи свідчать, що в двосторонньому співробітництві були зацікавлені як українські, так і болгарські вчені-гуманітарії. Результати співробітництва знайшли свій безпосередній вияв у наукових дослідженнях та численних фундаментальних виданнях з історії та культури України та Болгарії, археологічних і етнографічних експедиціях, наукових заходах, книгообміні тощо.

Список використаних джерел

1. Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б. Є. Патон. – Київ : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.; Соціогуманітарні дослідження в Національній академії наук України. 2004–2008 : звіт Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України до 90-річчя Національної

академії наук України / НАН України, НБУВ ; редкол. : В. М. Литвин (голова) та ін. – Київ, 2008. – 372 с.; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001 : сторінки історії, 75 / відп. ред. та упоряд. О. В. Мишанич. – Київ : Наук. думка, 2003. – 589 с. : іл.; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005 : матеріали до історії / редкол. : В. Г. Скляренко (відп. ред.) та ін. – Київ : Довіра, 2005. – 565 с. : іл.

2. Загородній А. Б. Є. Патон і розвиток міжнародних наукових зв'язків / А. Загородній // Вісник НАН України. – 2012. – № 2. – С. 99–108.

3. Віднянський С. Славистичні дослідження в Інституті історії України НАН України: основні етапи, напрями і тенденції розвитку / Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 24 : Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. – С. 60–84.

4. Малолетова Н. І., Красій Р. Л. Міжнародний книгообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2008. Започаткування. Становлення. Розвиток / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – 144 с.

5. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями», спр. 10, 493 арк.

6. Там само, спр. 79, 133 арк.

7. Там само, спр. 84, 67 арк.

8. Там само, спр. 112, 217 арк.

9. Там само, спр. 227, 235 арк.

10. Там само, спр. 142, 72 арк.

11. Там само, спр. 18, т. II, 261 арк.

12. Там само, спр. 255, 140 арк.

13. Там само, спр. 362, 51 арк.

14. Там само, оп. «Секретаріат», спр. 808, 437 арк.

15. Там само, спр. 871, т. I, 440 арк.

References

1. Paton, B. Ye. (Ed.-in-Chief). (2008). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. 1918–2008 : do 90-richchia vid dnia zasnuvannia* [National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2008 : 90th Anniversary of its foundation]. Kyiv: Vydavnytstvo KMM [In Ukrainian]; Lytvyn, V. M. et al. (Eds.). (2008). *Sotsiohumanitarni doslidzhennia u Natsionalnii akademii nauk Ukrainy. 2004–2008: zvit Sektzii suspilnykh i humanitarnykh nauk NAN Ukrainy do 90-richchia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Sociohumanistic studies at the National Academy of Sciences of Ukraine. 2004–2008: report of Section of Social and Humanitarian Sciences of Ukraine on the 90-th anniversary of the National Academy of Sciences]. Kyiv [In Ukrainian]; Myshanych, O. V. (Ed. and Comp.). (2003). *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 1926–2001:*

Storinky istorii, 75 [T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1926–2001: pages of history, 75]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]; Skliarenko, V. H. et al. (Eds.). (2005). *Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy – 75, 1930–2005: Materialy do istorii* [O. O. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine – 75, 1930–2005: Materials of the history]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

2. Zahorodnii, A. (2012). B. Ye. Paton i rozvytok mizhnarodnykh naukovykh zviazkiv [B. Ye. Paton and the development of international scientific relations]. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2, pp. 99–108. Kyiv [in Ukrainian].

3. Vidnianskyi, S. (2015). Slavistychni doslidzhennia v Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy: osnovni etapy, napriamy i tendentsii rozvytku [Slavonic studies at the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine: main stages, priority approaches and development tendencies]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky* [International Relations of Ukraine: scientific searches and findings], Ed. 24, pp. 60–84. Kyiv [in Ukrainian].

4. Malolietova, N. I., Krasii, R. L. (2009). *Mizhnarodnyi knyhoobmin Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. 1918–2008. Zapochatkuvannia. Stanovlennia. Rozvytok* [International book exchange of Vernadsky National Library of Ukraine. 1918–2008. Foundation. Formation. Development]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 10, Folios 493. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

6. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 79, Folios 133. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

7. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 84, Folios 67. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

8. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 112, Folios 217. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

9. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 227, Folios 235. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

10. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit

142, Folios 72. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

11. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 18, v. II, Folios 261. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

12. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 255, Folios 140. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

13. Fond 251, Inventory «Viddil naukovykh zviazkiv iz zarubizhnymy orhanizatsiiamy» [Department of scientific relations with foreign organizations], Unit 362, Folios 51. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

14. Fond 251, Inventory «Sekretariat» [Secretariat], Unit 808, Folios 437. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

15. Fond 251, Inventory «Sekretariat» [Secretariat], Unit 871, V. I, Folios 440. *Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Hanna Indychenko,

Ph.D., Head of department,
Verнадsky National Library of Ukraine

**Scientific Potential of the Fund Archive of the Presidium
of National Academy of Sciences of Ukraine
in the Reconstruction of International Scientific Cooperation
of the Humanitarian Academic Institutions
of Ukraine and Bulgaria (50–60-ies of the XX ct.)**

The Archival Fond of the National Academy of Sciences of Ukraine is a collection of documents that reveals the various aspects of development of Ukrainian academia. Of particular value are the information from document resources of the Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, which reveals the diversified activities of the Academy of Sciences and its research institutions. The article analyzes the documents which are deposited in the Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular for scientific cooperation of academic humanities institutions of Ukraine and Bulgaria and chronological cover the period 50–60th of the twentieth century. The importance of archival documents from the point of view of the further reconstruction of the Ukrainian-Bulgarian interacademy

colaboration in the humanitarian sphere. The archival documents indicate that the most intensive cooperation was realized through joint development of research topics, organization of archaeological expeditions, scientific activities, as well as through the book exchange.

Keywords: Archive of the Presidium of the NAS of Ukraine, archival document, Ukrainian-Bulgarian cooperation, the Academy of Sciences of Ukr SSR, Bulgarian Academy of Sciences.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 929:53:001.32(477):027.021(477-25)

Ірина Кіржаєва,

провідний редактор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**АКАДЕМІК ВУАН Й. Й. КОСОНОГОВ
У СПОГАДАХ КОЛЕГ І УЧНІВ ТА НА ФОТОЗНІМКАХ
(за документами Інституту архівознавства НБУВ)**

У статті представлено аналіз групи документів з особового архівного фонду академіка НАН України Й. Й. Косоногова, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Розглянуті в цій роботі архівні документи є спогадами учнів, колег, дружини академіка. Вони висвітлюють його різнобічну наукову та педагогічну діяльність у галузі фізики, геофізики, метеорології, медицини, а також подробиці біографії вченого, починаючи з дитячих років. Письмові джерела доповнюють 50 фотографій, що ілюструють реалії життя вченого. Документи свідчать про безпосередню участь видатного вченого у створенні Всеукраїнської академії наук, роботі деяких київських вищих навчальних закладів, про його внесок у розвиток фізичної науки тощо.

Ключові слова: Йосип Йосипович Косоногов, Всеукраїнська академія наук, вчений-фізик, фізична лабораторія, підручники з фізики, Київський університет, Ніжинська гімназія, Київські вищі жіночі курси.

Фонд одного з перших академіків ВУАН – фізика, геофізика і метеоролога Й. Й. Косоногова (№ 202), що зберігається в Інституті архівознавства НБУВ, складається зі 133 справ, до складу яких включено документи за 1852–1947 рр. Здавалося б, обсяг невеликий, але різноманітність та добірність документів дає цілісне уявлення про особистість вченого як фахівця та людину.

До інституту документи вченого надійшли 1975 р. після смерті дружини академіка Ксенії Михайлівни Роздольської-Косоногової, яка більш ніж на 50 років пережила його. Піклуючись збереженням пам'яті про чоловіка, Ксенія Михайлівна підготувала та видала неопубліковані рукописи його праць, до останнього зберігала документальні свідчення його життя та діяльності.

У дбайливо збереженому особовому фонді Й. Й. Косоногова гідно представлено його науковий доробок (більше 50 праць); є оригінальні

документи біографічного характеру; матеріали, що свідчать про його педагогічну діяльність та участь у наукових товариствах; офіційне та приватне листування, а також праці колег з дарчими написами Й. Й. Косоногову та необхідні для роботи фахові видання, зібрані вченим.

Окремий розділ особового фонду складають спогади про Й. Й. Косоногова його колег, учнів та дружини. Це шість справ за 1922–1947 рр., які документують життєвий та науковий шлях академіка, а також дають психологічний портрет непересічної особистості. Додаткову інформацію про нього дають 50 фотографій, що ілюструють реалії життя вченого у 1880–1922 рр.

Народився Йосип Йосипович Косоногов 31 березня 1866 р. у станиці Кам'янській Обл. Війська Донського (тепер – м. Кам'янськ-Шахтинський Ростовської області) у родині з козацьким корінням. 1884 р. закінчив Ніжинську гімназію і цього ж року став студентом Київського імператорського університету св. Володимира. З моменту вступу і до останніх днів життя науковця було пов'язане з університетом, по закінченні якого 1889 р. він залишився асистентом на кафедрі фізики та фізичної лабораторії, а 1904 р. став ординарним професором. Викладацьку роботу поєднував із завідуванням фізичною лабораторією та кабінетом фізичної географії, деякий час очолював метеорологічну обсерваторію університету. Водночас читав лекції у Київському Володимирському кадетському корпусі, був деканом фізико-математичного відділення Київських вищих жіночих курсів.

Й. Й. Косоногов як авторитетний вчений 1918 р. увійшов до складу Комісії з вироблення законопроекту про заснування академії наук у м. Києві на чолі з В. І. Вернадським [1]. У цій комісії Йосип Йосипович відстоював необхідність організації в межах академії фізичного інституту [2], але, на жаль, за його життя це бажання не здійснилося.

У березні 1922 р. Й. Й. Косоногова було обрано дійсним членом ВУАН, а 22 березня цього ж року він передчасно пішов з життя.

Зі щирим болем і співчуттям відреагували в близькому оточенні вченого на його несподівану смерть.

Так, «Київський медичний журнал» за квітень 1922 р. опублікував некролог з цього приводу. У жалобному тексті колега-фізик П. С. Тартаковський згадує етапи зростання вченого: магістерська дисертація «До питання про діелектриків», докторська – «Оптичний резонанс як причина вибіркового відображення і поглинення світла»;

дослідження, що були узагальнені у праці «Исследование электролиза при помощи ультрамикроскопа»; вивчення явища дифузії газів крізь пористі тіла, яким Й. Й. Косоногов зацікавився в роки Першої світової війни, коли створив для фронту автоматичний прилад, що попереджував про газову атаку.

Привертає увагу те, що некролог опубліковано в медичному журналі, адже різнобічні наукові інтереси вченого розповсюджувались і на цю галузь. Окрім роботи на університетській фізичній кафедрі він встигав викладати також і на медичному факультеті Київського університету, читав лекції слухачам Фізико-медичного товариства [3]. А в роки війни, коли київські госпіталі були переповнені пораненими, вчений-патріот із дружиною брали участь в організації та безпосередній роботі рентген-кабінетів.

Скорботною публікацією учня Й. Й. Косоногова П. Г. Лапинського «Втрати науки» відгукнулись на смерть академіка у журналі «Природа» (1922). Автор при близькому знайомстві з Й. Й. Косоноговим був посвячений у біографічні подробиці навіть дитячих років учителя. Він переповідає, як небагатий, але здібний юнак з 11 років мусив займатися репетиторством з молодшими за себе дітьми. Це продовжувалося і у гімназичні та студентські роки, щоб матеріально підтримати себе, родину та зібрати кошти на подальше навчання в університеті. Сформована з дитинства працелюбність, як вважав сам Й. Й. Косоногов, допомогла йому у подальшому житті досягти успіхів у науці. Вражає розповідь про свідому пожертву вченого своїм здоров'ям під час дослідів з ультрамикроскопом у шкідливих умовах, через що він довгий час потребував лікування та відновлення здоров'я. У своїх спогадах П. Г. Лапинський зазначив, що саме в часи завідування Й. Й. Косоноговим фізичною лабораторією вона зміцнюється матеріально і стає науково-дослідницьким осередком університетських фізиків. Він з вдячністю згадує свого вчителя як чуйну, інтелігентну людину, відкриту до нових наукових ідей, що всіляко сприяла зростанню та успіхам своїх учнів [4].

Щиро та шанобливо, як і попередній автор, згадує свого вчителя метеоролог М. І. Данилевський у «Інформаційному бюлетені Укрмета» за березень 1922 р.: «Певний сили свого могутнього духу, небіжчик разом з тим далекий був від честолюбних змагань, а тим більше від погорди до менших за нього. Сам завжди, сягаючи далеко по за позирні межі, що визначаються «сучасним станом» науки, він завжди підтримував вільний

льот думки своїх учнів і співробітників і ніколи в жадному разі не гнобив їхньої вільної творчої ініціативи» [5].

Організаторський талант Й. Й. Косоногова дозволяв йому, окрім завідування університетською метеорологічною обсерваторією, очолювати Наддніпрянську метеорологічну сітку, при якій він організував Цукрово-бурякове відділення. Цій галузі присвячена частина наукових праць вченого, серед яких стаття «Метеорологічний момент у сортоводно-насіницькій справі».

Через сім років після смерті Й. Й. Косоногова колеги пом'янули його на березневих сторінках «Календаря Укрмету» за 1929 р. [6].

Ще один із учнів Йосипа Йосиповича, академік О. Г. Гольдман, у публікації за 1936 р. «Фізика за сто років у Київському університеті» («Наукові записки Київського державного університету. Ювілейний збірник») зосереджується у своїх споминах на педагогічній діяльності Й. Й. Косоногова: «За час керування Косоногова фізичною лабораторією (1903–1921 рр.), – пише автор, – робота її значно похвалилась. Чимало сприяв тому професор, що умів притягувати до себе молодь, підбадьорював її та підтримував її ініціативу; невтомний експериментатор, що майже як поет захоплювався красою спостережних явищ, він передавав своє захоплення і молоді, яка гуртувалась навколо нього; щодня, годинами працюючи в своїй лабораторії, він власним прикладом навчав упертій, витривалій роботі в науковому дослідженні; чутливим ставленням до співробітників він завойовував їх тривалі симпатії».

О. Г. Гольдман згадує, як у приватних бесідах професор Й. Й. Косоногов розповідав про свої зусилля створити ще в дореволюційні часи при Київському університеті інститут фізики за передовими прикладами подібних установ у США та Німеччині, який би був максимально наближений до потреб виробництва. Але через адміністративні перепони справа далі підготовки проекту не пішла.

Свій педагогічний досвід учений використав під час написання декількох ґрунтовних підручників з фізики: «Основания физики» для студентів, що був перевиданий п'ять разів; «Концентрический учебник физики для средних учебных заведений» (три видання) та для найменших – «Розмови з фізики». До речі, у рукописному варіанті «Розмов...» передую зворушливий епіграф автора: «Посвящается русским детям и в их числе моему сыну» [7].

Досягненням Й. Й. Косоногова-педагога, вважає О. Г. Гольдман, є його

учні, що проявили себе кваліфікованими науковцями та здібними організаторами. Серед згаданих ним прізвищ: О. М. Зарубін, П. Я. Харченко, П. Г. Лапинський, С. О. Калядник, М. П. Рашевський, Б. М. Раєвський, В. П. Лінник, Б. М. Янкович тощо [8].

У переліку є й прізвище К. М. Роздольської-Косоногової. Ксенія Михайлівна – вихованка професора Й. Й. Косоногова на Київських вищих жіночих курсах, згодом – дружина і колега. Відомо, що 1936 р. вона була доцентом Київського медичного інституту. До 25-х роковин з дня смерті Й. Й. Косоногова вона підготувала доповідь про видатного вченого, оповівши його біографію. Рукопис доповіді з поміткою про те, що її виголошено 1947 р. у м. Москві, також зберігається в особовому фонді Й. Й. Косоногова [9].

Дружина розповідає про коріння роду майбутнього науковця: мудрого діда-козака, твердого у правилах батька, ніжної матері; навчання з 14 років у Ніжинській гімназії, де сформувалось бажання займатися астрономією та фізикою; студії у Київському університеті під керівництвом відомого професора М. П. Авенаріуса і захоплення електрикою, вивчення якої на той час домінувало у фізиці. К. М. Роздольська-Косоногова детально оповідає про наукове становлення Йосипа Йосиповича, педагогічну діяльність, дає фахові оцінки його наукових праць та особистого внеску у фізичну науку. Цей рукопис має два додатки з біографічними датами та бібліографічними матеріалами.

Письмові свідчення про академіка Й. Й. Косоногова доповнюють фотодокументи з його фонду. Постать самого вченого, його людське оточення на фотографіях, навіть зафіксовані інтер'єри дають дослідникам додаткову цікаву інформацію, хоч більша частина зображень не проанотована і не має датування.

Найбільш ранній фотознімок 1880-х рр. – це учень Ніжинської гімназії Йосип Косоногов у форменому одязі серед товаришів [10].

Серед родинних знімків маємо кругле фото в паспарту з зображенням молодої жінки та написом на звороті «Дорогому любимому мужу. 18 марта 1910 г.», внизу невідомим автором приписано «умерла в 1912 г.» [11]. Ймовірно, це Косоногова Марія Валентинівна, яка народила Й. Й. Косоногову сина. Її ім'я та дати життя (1878–1912) викарбувані на сімейному склепі на Байковому кладовищі у м. Києві.

Маємо фотографію Й. Й. Косоногова з маленьким сином на дивані. Дати не має, але дитина виглядає віком до одного року, отже, це може бути

орієнтовно 1910 р. [12]. У документах фонду вченого та інших джерелах про сина Й. Й. Косоногова інформації обмаль. Йосип Йосипович згадує про нього у приватному листуванні з К. М. Роздольською-Косоноговою у 1915–1916 рр. [13]. На одному з листів навіть обведені контури дитячої ручки та ніжки, що свідчить про ніжне батьківське ставлення до дитини. І лише напис на сімейному склепі Косоногових свідчить, що молодший Йосип Косоногов помер у зовсім молодому віці і не на багато пережив батька: «Косоногов Йосиф Йосифович 20. VII. 1909–28. VII. 1926».

Наступне фото вченого у родинному колі – кімната та ж, що і на попередньому зображенні, поруч Ксенія Михайлівна, син-дошкільня і ще дві невідомі жінки [14].

Серед фотографій – квартира академіка. Мешкали Косоногови по вулиці Толстого (до 1920 р. – Караваєвській), будинок № 23, квартира № 3. Привертає увагу те, що це оселя освіченої людини – велика кількість книг, глобус, робочий стіл з паперами, настільною лампою та сімейною фотографією, поруч зручне крісло, а на стіні рахівниця, карта, календар, у рамочці випускне фото (ймовірно університетське) та ін. [15].

Майже половина фотографій фонду відображують вченого у звичному для нього середовищі учбових аудиторій та лабораторного обладнання. Є шість фотографій університетської метеорологічної обсерваторії, але без присутності на них самого Й. Й. Косоногова. Це зображення будівлі XIX ст. у стилі класицизму, що збереглася до нашого часу по вулиці Толстого, 14, та метеорологічного устаткування в зелені садиби обсерваторії [16].

Фотографії Й. Й. Косоногова серед колег у лабораторії та офіційна групова фотографія не визначені в особах і датах [17]. Можливо, що це колеги-викладачі Київського університету.

В окрему справу виділено презентабельний фотоальбом у шкіряній оправі з написом «Глибокоуважаемому профессору Й. Й. Косоногову 1890–1915». Зрозуміло, що це ювілейна дата – 25 років. Але є питання – з приводу чого: роботи в університеті, у фізичній лабораторії, метеорологічній обсерваторії? На першому аркуші альбому – Й. Й. Косоногов серед лабораторного приладдя. На інших дев'яти аркушах – колеги та, можливо, студенти в лабораторному інтер'єрі [18].

У фонді зберігаються шість фотографій з лабораторним устаткуванням та обладнанням. Це подвійні фотографії, що призначалися для перегляду на стереоскопі, який давав об'ємне зображення. Вочевидь, вони слугували для ілюстрування лекцій професора Й. Й. Косоногова [19].

Маємо п'ять фото Й. Й. Косоногова серед слухачок Київських вищих жіночих курсів. Поміж великої кількості жіночих облич можна відшукати К. М. Роздольську [20].

Крім вищезазначених зображень, у фонді є ще шість фотографій К. М. Роздольської-Косоногової. Вони, як і більшість, не мають анотацій і датування. На одній із них Ксенія Михайлівна з сином Косоногова на тлі природи, на інших – серед однокурсниць в аудиторії та лабораторії Київських вищих жіночих курсів [21].

У фонді налічується 14 фотопортретів Й. Й. Косоногова в різні періоди життя [22]. Більшість зображень без датування, але вони з реквізитами київських фотографів, що встановлює хронологічну межу – не раніше 1884 р. Серед датованих фото 1895 р. (рік іспитів на магістра) з написом «Дорогому отцу от любящего сына» [23] та 1902 р. з ліричним віршем-присвяченням на звороті [24]. Частина фотопортретів має офіційний характер, інші – в неформальній обстановці. Ця добірка має різноманітні зображення особи шляхетного вигляду, і дивує, що різні публікації з інформацією про Й. Й. Косоногова ілюструють однією й тією ж ненайкращою фотографією науковця.

Серед сімейних фотографій також зафіксована скорботна мить – академік Й. Й. Косоногов на смертному одрі 1922 р. [25].

Також є шість фотографій невизначених осіб з оточення Косоногових. Можливо, ці дорослі та діти на знімках – родичі, яких Й. Й. Косоногов мав багато, бо виховувався в багатодітній родині [26].

Особовий фонд академіка ВУАН Й. Й. Косоногова був упорядкований і став доступним для вивчення ще у 1977 р. Найактивнішим дослідником життя та наукової діяльності вченого є А. Є. Лень, який має у своєму доробку до десяти статей, де йдеться про Й. Й. Косоногова та його наукове оточення. До цього фонду періодично звертаються й інші дослідники, але вони лише фрагментарно використовують інформацію з документів у своїх публікаціях. Мета цієї статті, у якій проанотована лише частина матеріалів фонду, – привернути увагу до постаті вченого-фізика та людини – Й. Й. Косоногова. З наведених вище спогадів і фотодокументів вимальовується портрет відданого науці фізика-експериментатора та інтелегентної, чуйної людини, яка варта довгої пам'яті та нашої вдячності. Ім'я його безпосередньо вплетене в історію Національної академії наук України, деяких вищих навчальних закладів, системи жіночої освіти, фізичної та метеорологічної наук та ін. Маємо надію зацікавити дослідників

та популяризаторів у галузі фізики, історії української науки, а також широку українську громадськість.

Список використаних джерел

1. *Локтев В., Пономаренко Л.* Фундамент природознавства (Сторінки історії Відділення фізики і астрономії НАН України) // Вісник Національної академії наук України. – 2009. – № 2. – С. 25.
2. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 202, оп. 1, спр. 127, арк. 163в-17.
3. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 73, арк. 40 зв.
4. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 74, арк. 31а–32.
5. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 75, арк. 1.
6. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 76, арк. 11.
7. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 28, арк. 1.
8. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 77, арк. 53в–7.
9. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 78 на 34 арк.
10. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 60, арк. 1.
11. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 70, арк. 1.
12. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 61, арк. 1.
13. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 96 на 16 арк.
14. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 61, арк. 3.
15. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 69, арк. 1, 3.
16. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 62, арк. 1–5.
17. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 66, арк. 1–3.
18. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 63, арк. 1–10.
19. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 67, арк. 1–6.
20. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 68, арк. 1–5.
21. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 64, арк. 1–6.
22. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 72 на 14 арк.
23. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 72, арк. 2.
24. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 72, арк. 5.
25. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 65, арк. 1.
26. ІА НБУВ, ф. 202, оп. 1, спр. 71, арк. 1–6.

References

1. Loktiev, V., Ponomarenko, L. (Ed.). (2009). *Fundament pryrodoznavstva (Storinky istorii Viddilennia fizyky i astronomii NAN Ukrainy)*. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 2, p. 25. Kyiv [in Ukrainian].
2. Fond 202, Inventory 1, Unit 127, Folio 16-17. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].

3. Fond 202, Inventory 1, Unit 73, Folio 40. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
4. Fond 202, Inventory 1, Unit 74, Folio 31–32. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
5. Fond 202, Inventory 1, Unit 75, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
6. Fond 202, Inventory 1, Unit 76, Folio 11. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
7. Fond 202, Inventory 1, Unit 28, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
8. Fond 202, Inventory 1, Unit 77, Folio 5–7. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
9. Fond 202, Inventory 1, Unit 78, Folio 34. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
10. Fond 202, Inventory 1, Unit 60, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
11. Fond 202, Inventory 1, Unit 70, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
12. Fond 202, Inventory 1, Unit 61, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
13. Fond 202, Inventory 1, Unit 96, Folio 16. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
14. Fond 202, Inventory 1, Unit 61, Folio 3. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
15. Fond 202, Inventory 1, Unit 69, Folio 1, 3. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
16. Fond 202, Inventory 1, Unit 62, Folio 1–5. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
17. Fond 202, Inventory 1, Unit 66, Folio 1–3. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
18. Fond 202, Inventory 1, Unit 63, Folio 1–10. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
19. Fond 202, Inventory 1, Unit 67, Folio 1–6. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
20. Fond 202, Inventory 1, Unit 68, Folio 1–5. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
21. Fond 202, Inventory 1, Unit 64, Folio 1–6. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
22. Fond 202, Inventory 1, Unit 72, Folio 14. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].

23. Fond 202, Inventory 1, Unit 72, Folio 2. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
24. Fond 202, Inventory 1, Unit 72, Folio 5. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
25. Fond 202, Inventory 1, Unit 65, Folio 1. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
26. Fond 202, Inventory 1, Unit 71, Folio 1–6. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].

Iryna Kirzhaieva,

Senior Editor, Vernadsky National Library of Ukraine

Academician of the All-Ukrainian Academy of Sciences Y. Y. Kosonohov as Remembered by His Colleagues and Students and on Photographs (Based on Documents of the Archival Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine)

This article contains the analysis of a group of documents from a private archival fund of Academician of the National Academy of Sciences Yosyp Yosypovych Kosonohov, which are stored in the Archival Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. The documents reviewed in this work include the memories of his students, colleagues and his wife. They shed light on his versatile scientific and educational activities in the field of physics, geophysics, meteorology, medicine, as well as details of the scientist's life starting from his childhood years. The written sources are accompanied by 50 photographs which illustrate the circumstances of the academician's life. These documents show that this outstanding scientist directly participated in the establishment of the All-Ukrainian Academy of Sciences, the work of some higher education institutions in Kyiv, the development of physics etc.

Keywords: Yosyp Yosypovych Kosonohov, All-Ukrainian Academy of Sciences, physicist, physics laboratory, physics textbooks, Kyiv University, Nizhyn Gymnasium, Higher Courses for Women.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 531/534:001.32(477+73)(092)

Олександр Принь,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Марина Принь,

канд. іст. наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Сергій Дегтярьов,

д-р іст. наук, доцент, Сумський державний університет

**НАУКОВА СПІВПРАЦЯ ВЧЕНИХ-МЕХАНІКІВ
С. М. КОЖЕВНИКОВА І ДЖ. П. ДЕН ГАРТОГА
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ
(До 110-річчя від дня народження С. М. Кожевникова)**

Дана робота присвячена вивченню питання встановлення та розвитку наукових та особистих зв'язків українських учених радянського періоду з зарубіжними колегами. Автори проаналізували листування українського вченого-механіка Сергія Миколайовича Кожевникова з відомим американським вченим Джейкобом Пітером Ден Гартогом. Листування між ученими – це комплекс з восьми листів, що збереглися до нашого часу та відклалися у фондї № 290 в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Листування двох провідних учених дозволяє простежити початок та розвиток наукової співпраці вчених-механіків, доповнити знання про історію розвитку науки в Україні, розкрити питання повсякденності у науковому співтоваристві.

Ключові слова: Сергій Миколайович Кожевников, Джейкоб Пітер Ден Гартог, академія наук, Українська РСР, Сполучені Штати Америки, вчений-механік, Масачусетський технологічний інститут.

Українська наука завжди була невід'ємним складником світової науки. Навіть у часи, коли Україна була частиною Радянського Союзу і на її теренах панували радянська ідеологія, українські вчені активно співпрацювали з науковцями з далекого зарубіжжя.

Дана робота присвячена вивченню питання встановлення та розвитку наукових та особистих зв'язків українських учених радянського періоду з колегами з інших держав. Темою публікації є листування С. М. Кожевникова з відомим американським ученим Джейкобом Пітером Ден Гартогом (Jacob Pieter Den Hartog), що зберігається в Інституті

архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ). Присвячуємо цю роботу 110-річчю від дня народження та вшануванню пам'яті українського вченого-механіка Сергія Миколайовича Кожевникова.

Кожевников Сергій Миколайович (1906–1988) – доктор технічних наук (1940), професор (1942), член-кореспондент АН УРСР (1951). До кола його досліджень входили проблеми структури та кінематики механізмів, біомеханіки, гідроприводу важких машин, механізації та автоматизації металургійного виробництва, синтезу епіциклічних передач і кулачкових механізмів, удосконалення важких гірничих і металургійних машин. С. Кожевников був засновником наукового напрямку – нестационарна динаміка машин з реальними фізичними властивостями ланок і приводу. Вчений створив і впровадив у виробництво низку високопродуктивних універсальних станів холодної прокатки труб з комплексом нових механізмів [1, с. 602].

С. М. Кожевников народився 23 вересня 1906 р. у м. Катеринослав (нині м. Дніпро, Україна), де у 1917 р. закінчив класичну гімназію. У 1926–1930 рр. навчався у Московському індустріально-педагогічному інституті та отримав кваліфікацію інженера-педагога. У цьому ж інституті С. М. Кожевников у 1930–1934 рр. навчався в аспірантурі на кафедрі технічної механіки, працював асистентом, а згодом керівником лабораторії кафедри деталей машин і опору матеріалів.

У 1932–1937 рр. вчений обіймав посаду наукового співробітника Експериментального науково-дослідного інституту металорізальних верстатів у м. Москва. Також у період з 1934-го до 1943 р. С. М. Кожевников займався викладацькою діяльністю, працював на посадах доцента кафедри, завідувача кафедри теорії механізмів Московського авіаційного інституту. Під час Другої світової війни разом з інститутом був евакуйований до Казахстану, де протягом 1943–1944 рр. працював професором, завідувачем кафедри теорії механізмів Московського авіаційно-технологічного інституту. З 1944-го до 1960 р. С. М. Кожевников – професор і завідувач кафедри автоматизації металургійного устаткування і теорії механізмів Дніпропетровського металургійного інституту та одночасно, протягом 1953–1962 рр., обіймав посаду завідувача відділу в Інституті чорної металургії АН УРСР. З 1962-го до 1968 р. він працював професором, завідувачем кафедри теоретичної механіки та теорії машин і механізмів Київського інституту інженерів цивільної авіації.

С. М. Кожевников викладав не тільки у вітчизняних вищих навчальних закладах, а також з 1956-го до 1963 р. читав курс лекцій у Фрайбергській гірничій академії (The Technische Universität Bergakademie Freiberg) (м. Фрайберг, Німеччина), брав особисту участь у міжнародних конференціях, виставках та наукових обмінах.

У 1968–1975 рр. С. М. Кожевников був завідувачем кафедри опору матеріалів та професором кафедри механіки і теорії машин і механізмів Української сільськогосподарської академії. Одночасно, з 1970-го до 1978 р., вчений керував відділом теорії машин і механізмів Інституту геотехнічної механіки АН УРСР. Протягом 1978–1988 рр. обіймав посаду завідувача відділу теорії машин і механізмів, працював старшим науковим співробітником – науковим консультантом – Інституту механіки АН УРСР.

Помер С. М. Кожевников 29 вересня 1988 р. у м. Київ та похований на Байковому кладовищі. На могилі вченого було встановлено погруддя [5]. Про С. М. Кожевникова також залишилися спогади його учнів і колег. Деякі статті про С. М. Кожевникова були опубліковані ще за його життя, але деякі побачили світ вже після смерті цієї непересічної особистості [3, с. 230–231; 4].

У 2015 р. при Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України був сформований особовий фонд С. М. Кожевникова під № 290. До нього увійшли наукові праці С. М. Кожевникова; різноманітні матеріали, що проливають світло на його життєвий і професійний шлях, які були об'єднані за трьома тематичними блоками: «Наукові праці, робочі та зібрані матеріали до них», «Документи біографічні, документи з діяльності та фотодокументи» та «Епістолярна спадщина».

У цілому архівна спадщина С. М. Кожевникова дозволяє простежити його життєвий та науковий шлях через призму різнобічних джерел. Зокрема, у комплексі архівних документів відклалося листування вченого зі своїми колегами, серед адресатів та кореспондентів якого колеги-науковці з Німеччини – Дж. Мюллер (J. Muller), В. Роснер (W. Rossner), Р. Штейнванд (R. Steiwand), Р. Штейнхарт (R. Steinhardt), Х. Терш (H. Tersch), Г. Транкнер (G. Trankner), В. Штюле (W. Stuhler), Г. Юречек (G. Juretzek); з США – Дж. П. Ден Гартог (J. P. D. Hartog), П. Нільсен (P. Nielsen), Г. Ротбарт (H. Rothbart), Е. Крослі (E. Crossley), В. Л. Старкей (W.L. Starkey), С. Цвікевич (S. Cvikevich); з Угорщини – Ф. Олах (F. Olah), З. Терплан (Z. Terplan), І. Шайї (I. Saly); з Румунії – Д. Манжерон, Ф. Дудіч (F. Dudih) та ін.

Одним з найвідоміших учених-механіків США, з яким підтримував

дружні наукові стосунки український вчений С. М. Кожевников був Джейкоб Пітер Ден Гартог. Листування між ученими – це комплекс з восьми листів, що збереглися до нашого часу та відклалися у згаданому вище особовому фонді вченого.

Джейкоб Пітер Ден Гартог (23.07.1901–17.03.1989) – американський вчений-механік, член Національної академії наук США, Національної Інженерної Академії (США), професор механіки Массачусетського технологічного інституту.

Протягом 1919–1924 рр. він здобув вищу освіту в Делфтському технічному університеті (Нідерланди), після закінчення якого емігрував до США. Там він розпочав свою кар'єру в науково-дослідній лабораторії компанії Westinghouse у м. Піттсбург під керівництвом відомого Стівена (Степана Прокоповича) Тимошенка (1924–1930). У той же час Дж. П. Ден Гартог вивчав математику у Піттсбурзькому університеті, де у 1929 р. отримав ступінь доктора філософії.

У 1932 р. Дж. П. Ден Гартог прибув до Гарвардського університету, де і почав свою наукову кар'єру (1932–1942). Протягом цього часу вчений продовжував свої активні дослідження у галузі прикладної механіки при відділі Американського товариства інженерів-механіків (ASME), був головою цього відділу протягом 1940–1941 рр. Під час Другої світової війни він добровільно служив у ВМС США, займався проблемами вібрації в суднобудуванні (1941–1945). Протягом 1945–1967 рр. Дж. П. Ден Гартог був професором механіки та з 1954-го по 1958 р. – завідувачем кафедри механіки Массачусетського технологічного інституту. У своїй дослідницькій роботі вчений зробив великий внесок у вивчення проблем нелінійних коливань, вібрації електричних машин, динамічних гасителів вібрації та ін.

Дж. П. Ден Гартог був почесним членом Американського та Японського товариств інженерів-механіків, членом Національної академії наук США та Національної інженерної академії США, співробітником Британського інституту інженерів-механіків. Від Американського товариства інженерів-механіків він отримав медаль Тимошенка (Timoshenko Medal), нагороджувався медалями LHC Richards, Worcester Reed Warner, ASME. Американське товариство інженерної освіти нагородило його медаллю Lamme, а Акустичне Суспільство Америки – медаллю Trent-Crede [8].

Листування між ученими включає документи, датовані 1958–1966 рр. Ініціатором листування був С. М. Кожевников, який у своєму першому

листі від 12 січня 1958 р. звернувся до свого американського колеги з пропозицією про налагодження наукової співпраці між ними. Встановлення безпосереднього контакту між вченими, на думку С. М. Кожевникова, повинно було сприяти творчій співпраці наукових колективів, що працювали у спорідненій галузі наук. У першому листі С. М. Кожевников запропонував власну наукову продукцію: підручник «Теория механизмов и машин» та довідкове видання «Элементы механизмов» та виказував сподівання на встановлення тісної та плідної співпраці [6, арк. 5].

У своїй відповіді від 30 січня 1958 р. Дж. П. Ден Гартог сповістив С. М. Кожевникова про отримання його листа та двох згаданих вище книг і висловив свою згоду щодо налагодження наукових зв'язків. Вчений також сподівався на їхню майбутню зустріч на черговій конференції в Італії або СРСР, що мала відбутися у 1960 р. Наприкінці листа американський учений інформував про вже існуючі наукові контакти представників США та Радянського Союзу: американських студентів, які проходили практику в СРСР; його сина, який проводив дослідження на Антарктичній станції в рамках Міжнародного геофізичного року (International Geophysical Year (IGY) з представниками СРСР [7, арк. 1].

З листа С. М. Кожевникова від 8 березня 1962 р. видно, що наукові зв'язки між вченими стали міцнішими, зокрема, у 1961 р. відбулася їхня особиста зустріч у Києві під час участі у роботі Міжнародного симпозіуму з нелінійних коливань. Продовжили вони й обмін літературою, обговорювали можливість подальших зустрічей у Франції, Італії, Швейцарії та ін. [6, арк. 9–10].

У листі Дж. П. Ден Гартога від 2 квітня 1962 р. мова велася про можливий приїзд його до СРСР у зв'язку з налагодженням співпраці академії наук США та СРСР, висловлювалася подяка за надіслані подарунки та привітний прийом у Києві в 1961 р. [7, арк. 3].

Два листи від 24 жовтня 1962 р., на нашу думку, надійшли одним пакетом і мають однакове інформаційне навантаження. Так, у рукописному листі від 24 жовтня 1962 р. дізнаємось про те, що друга зустріч учених у Києві відбулася. Дж. П. Ден Гартог та його дружина Елізабет висловлювали подяку українським колегам та родині С. М. Кожевникова за теплу зустріч на українській землі [7, арк. 5–5зв.]. Наступний лист суттєво доповнює уявлення про перебіг подій, пов'язаних з візитом до СРСР родини Дж. П. Ден Гартога в рамках співпраці академії наук США та СРСР. Цей лист тематично і хронологічно інформує про проведені заходи офіційного

та неофіційного характеру з 3 вересня до 15 вересня 1962 р. та участі в них Дж. П. Ден Гартога з провідними українськими (В. О. Кононенко, Г. М. Савіним, С. В. Серенсенем, Ю. О. Митропольським, Г. С. Писаренком, М. Г. Горчаковим), грузинськими (К. С. Заврієвим, Д. С. Тавхелідзе, Й. Мікеладзе, М. Чіковані) та російськими вченими (І. І. Артоболевським, Г. Ю. Джанелідзе, А. І. Лур'є, С. В. Пінегіним, К. В. Фроловим). Впродовж візиту до СРСР Дж. П. Ден Гартог читав лекції в Москві для науковців, викладачів та студентів Інституту машинознавства, Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, Московського вищого технічного училища ім. М. Е. Баумана; Ленінграді (нині – Санкт-Петербург) – Ленінградського політехнічного інституту, Ленінградського металічного заводу; Тбілісі – Грузинській академії наук, Грузинського державного політехнічного інституту; Києві – інститутів електротехніки, механіки та математики Академії наук Української РСР, Київського політехнічного інституту, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Державного науково-дослідного інституту зварювання ім. Є. О. Патона [2, арк. 76–103].

Лист, датований 19 серпня 1965 р., містить інформацію про обмін літературою між ученими та передає враження його дружини Елізабет про їх візит до Києва в 1962 р. Цей візит родині Дж. П. Ден Гартога запам'ятався теплою зустріччю, прогулянкою на моторних човнах по р. Десні, елегантним обходженням С. М. Кожевникова з гостями та чудовим відпочинком разом з його родинною [7, арк. 22].

Лист від 14 червня 1966 р. Дж. П. Ден Гартога до С. М. Кожевникова містить особисте прохання про допомогу другу та сусіду Гартога Альва Моррісон, який повинен був відвідати СРСР у групі членів делегації Музею витончених мистецтв (Museum of Fine Arts) з метою ознайомлення з роботою та експозиціями музеїв Києва, Ленінграда, Москви, Тбілісі та ін. Як зазначав Дж. П. Ден Гартог, крім інтересу до мистецтва, його друг висловив бажання зустрітися з колегами у приватному порядку і просив зустріти так же тепло, як і його з дружиною [7, арк. 23].

Таким чином, розглянуте листування двох провідних учених дає змогу простежити початок та розвиток наукової співпраці видатних вчених-механіків, доповнити знання про історію розвитку науки в Україні, розкрити питання повсякденності у науковому співтоваристві.

Список використаних джерел

1. Антонюк Є. Я. Кожевников Сергій Миколайович / Є. Я. Антонюк // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2013. – Т. 13 : Киї – Кок.
2. Архів Президії Національної академії наук України, оп. Відділ наукових зв'язків з закордонними організаціями, спр. Документи про прийом вчених США у 1962 році, 246 арк.
3. Боголюбов А. Н. Математики. Механики. Биографический справочник (1500 биографий). – Киев : Наукова думка, 1983. – 639 с.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 290, оп. 2, спр. 29. Статті про вченого. 1966–1989 рр., 25 арк.
5. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 2, спр. 31. Документи про підготовку та виготовлення пам'ятника Кожевникову С. М. (листування, довіреності, креслення). 1989–1991 рр., 38 арк.
6. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 3, спр. 14. Гартогу Дж. Д. (J. D. Hartog), професору Масачусетського технологічного інституту. 3 м. Дніпропетровськ до м. Кембридж (штат Масачусетс, США). 1958–1962 рр., 10 арк.
7. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 3, спр. 99, 23 арк.
8. Crandall Stephen H. Jacob Pieter Den Hartog, 1901–1989 / Stephen H. Crandall // Biographical Memoirs, National Academy of Sciences. – Vol. 67. – 1995. – P. 100–117.
9. Pryn M. Correspondence Between the Academician Evgeny Fedorov and Tsou Yi-Hsin: Materials to the History of Latitude Investigations / M. Pryn, O. Pryn, S. Degtyarev // Сумський історико-архівний журнал. – 2015. – № XXV. – С. 33–41.

References

1. Antoniuk, Ye. Ya. (Ed.). (2013). Kozhevnykov Serhii Mykolaiovych [Kozhevnikov Sergey Nikolaevich]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Vol. 13*, Kyi-Kok, pp. 602. Kyiv [in Ukrainian].
2. Fund Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Inventory Department of scientific relations with foreign organizations, Unit Documents on admission of US scientists in 1962. *Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
3. Bogoliubov, A. N. (Ed.). (1983). *Matematiki. Mekhaniki. Biograficheskii spravochnik* (1500 biografii) [Mathematicians. Mechanics Biographical guide (1500 biographies)]. Kyiv. Naukova dumka [in Russian]
4. Fond 290, Inventory 2, Unit 29, Folio 25. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
5. Fond 290, Inventory 2, Unit 31, Folio 38. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
6. Fond 290, Inventory 3, Unit 14, Folio 10. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian, in English].

7. Fond 290, Inventory 3, Unit 99, Folio 23. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian, in English].
8. Crandall Stephen, H. (1995). Jacob Pieter Den Hartog, 1901–1989. *Biographical Memoirs, vol. 67*, pp. 100–117. National Academy of Sciences. USA [in English].
9. Pryn, M., Pryn, O., Dehtiariv, S. (2015) Correspondence Between the Academician Evgeny Fedorov and Tsou Yi-Hsin: Materials to the History of Latitude Investigations. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal, XXV*, pp. 33–41 [in English].

Oleksandr Pryn,

Ph.D., Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Maruna Pryn,

Ph. D., Vernadsky National Library of Ukraine

Serhii Dehtiariv,

Dr. Sci., Associate Professor, Sumy State University

The Scientific Cooperation Between the Mechanicians

S. M. Kozhevnikov and J. P. Den Hartog

in Their Epistolary Heritage

(to the 110th Anniversary of S. M. Kozhevnikov's Birth)

This work continues a series of publications devoted to relations between Ukrainian scientists of the Soviet period and their foreign colleagues. The authors have analyzed the correspondence between Ukrainian mechanician Sergei Kozhevnikov with a famous American scholar Jacob Pieter Den Hartog. The correspondence between the scientists represents a set of eight letters that have survived to this day and are deposited in the Archival Institute of Vernadsky National Library of Ukraine in the fund number 290.

The correspondence between two leading scientists allows to trace the beginning and the development of scientific cooperation between mechanicians, to supplement the knowledge about the history of science in Ukraine, to disclose issues of everyday life in the scientific community.

Keywords: Sergei Kozhevnikov, Jacob Pieter Den Hartog, Academy of Sciences, Ukrainian Soviet Socialist Republic, United States of America, the scientist-mechanic, Massachusetts Institute of Technology.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

Розділ IV

**Бібліотекознавчі студії,
присвячені пам'яті
професора М. С. Слободяника**

УДК 02.023:025.135.37.013(477)

Олена Виноградова,

канд. іст. наук, доцент,

заступник директора Державної бібліотеки України для юнацтва

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. С. СЛОБОДЯНИКА: ПОШУК НОВОГО

У статті представлені деякі аспекти багатогранної науково-педагогічної діяльності знаного українського вченого бібліотекознавця, документознавця – доктора історичних наук, професора М. С. Слободяника. Здійснено спробу окреслити основні віхи формування, становлення та активної роботи М. С. Слободяника як педагога вищої школи. Особлива увага приділена розкриттю поглядів професора Слободяника на реформування вищої освіти в Україні та інформатизацію навчального процесу. Окремо висвітлено практичний досвід організації роботи з підвищення кваліфікації спеціалістів інформаційної галузі. Проаналізовано деякі теоретичні напрацювання М. С. Слободяника, що аналізують стан та окреслюють шляхи удосконалення підготовки фахівців різного рівня для установ інформаційно-бібліотечної галузі. При підготовці статті також було узагальнено попередньо опубліковані теоретичні матеріали, які розкривали науково-педагогічну діяльність професора М. С. Слободяника.

Ключові слова: педагогічна діяльність, бібліотекознавство, документознавство, підготовка кадрів, підвищення кваліфікації, інформаційна діяльність, М. С. Слободяник.

Педагогіка як наука, що має багатовікову історію, сформувала досить усталені принципи, категорії та методи. На сьогодні педагогічна діяльність чітко регламентована та організується за відповідними правилами.

Переважає більшість професорсько-викладацького складу наших вищих навчальних закладів сумлінно виконують вимоги щодо організації та змістового наповнення навчального процесу. Це, безумовно, дає свої позитивні результати.

Поряд з цим, серед професорів зустрічаються окремі особистості, які постійно прагнуть до пошуку нових форм роботи зі студентами та розробляють нові напрями їх фахової підготовки. До цієї яскравої, непере-січної спільноти належав Михайло Семенович Слободяник, який завжди у своїй науково-педагогічній роботі виходив за межі усталених норм.

Саме педагогічна діяльність стала особливою гранню життєвого та творчого шляху професора Слободяника. Фактично вона розпочалась ще у далекому 1979 році. Будучи аспірантом Московського державного інституту культури, Михайло Семенович почав активно спілкуватись зі студентською молоддю. Згодом він часто з вдячністю пригадував ті часи. Зокрема, підкреслював наскільки корисною особисто для нього була практика організації проблемних факультативів, творчих лабораторій та інших форм навчання.

Його педагогічний хист шліфувався під впливом таких провідних вчених-педагогів, як Аліса Леопольдівна Шполянська, Станіслав Олексійович Трубніков, Юрій Сергійович Зубов, які охоче передавали свою майстерність та досвід. Особливий внесок щодо формування молодого викладача належить його науковому керівнику – доктору технічних наук, професору Костянтину Васильовичу Тараканову [1, с. 6].

З 1982 року розпочинається самостійна науково-педагогічна робота М. С. Слободяника в якості завідувача кафедри бібліотекознавства і бібліографії Наманганського факультету Ташкентського державного інституту культури. На щойно створеній кафедрі активно організується навчально-виховний процес, формуються курси лекцій, розробляються матеріали щодо інструктивно-методичного забезпечення навчання. Молодий завідувач кафедрою брав активну участь у фахових обговореннях гострих і дискусійних питань організації вищої бібліотечної освіти [1, с. 6].

Саме у цей час Михайло Семенович визначає свої наукові пріоритети, що безумовно відбилось на його викладацькій діяльності. Він стає палким прихильником розвитку галузевого бібліографознавства, усвідомлює необхідність формування цілісної системи безперервної підготовки студентів зі спеціальності «бібліотекар-бібліограф», бере участь у підготовці кадрів і розвитку бібліотечної професіології як наукової дисципліни.

Період з 1986-го по 1999 р. був присвячений діяльності в провідних бібліотечних установах України на різних посадах. Саме цей життєвий і творчий етап сприяв напрацюванню практичного досвіду, що став у нагоді в подальшій педагогічній діяльності.

У цей же час М. С. Слободяник не полишав співпрацювати з профільними навчальними закладами країни.

Внаслідок науково-теоретичної підготовки, що сформувалась під впливом ідей наукового керівника та власного досвіду роботи в установах,

які опікувались питаннями інформаційного забезпечення діяльності підприємств промислового комплексу, М. С. Слободяник завжди тяжів до впровадження інноваційних процесів у бібліотечну галузь. Так, окрім нормативних курсів, ним було розроблено та запроваджено у навчальний процес Київського національного університету культури і мистецтв спеціальний курс для підготовки фахівців бібліотечної галузі нової формації «Основи бібліотечної інноватики».

Спільно з провідними викладачами Харківської Державної академії культури підготовлено та видано учбово-методичний і навчальний посібники з організації діяльності бібліотек. Матеріали носили теоретико-прикладний характер і мали на меті допомогти студентам оволодіти методичними знаннями з питань управління, впровадження маркетингу у бібліотечну практику, організації бібліотечної технології в умовах переходу до інформатизації та проведення бібліотекознавчих досліджень [8; 9].

У 1993 р. М. С. Слободяник здійснив наукову редакцію першого в Україні підручника з бібліотекознавства. Позитивною ознакою цього видання було те, що вже у той час «бібліотека» розглядалась як логічний складник системи соціальних комунікацій, а «бібліотекознавство» представлено, як сформована наукова дисципліна [2].

Згадані видання у подальшому стали ґрунтовною основою для розробки навчальних курсів при підготовці як фахівців бібліотечних закладів, так і документознавців [6].

Поступово у Михайла Семеновича формувалось розуміння необхідності передачі професійного досвіду майбутнім фахівцям інформаційно-бібліотечної галузі.

Новий етап його педагогічної діяльності розпочався у 2000 р. в Київському національному університеті культури і мистецтв, де було розгорнуто факультет документних комунікацій і міжнародної інформації та відкрито кафедру міжнародної інформації. У цей час суттєво були оновлені навчальні плани підготовки бібліотекознавців, бібліографів, книгознавців. Введено нові дисципліни, які відповідали сучасним фаховим вимогам того часу.

М. С. Слободяник гостро відчував необхідність інтеграційних процесів, що мають забезпечуватись, зокрема, через інформаційно-бібліотечну галузь. Ним було розроблено авторський навчальний курс «Міжнародна інформація», який користувався підвищеною увагою студентів, а згодом став викладатись і в інших вищих навчальних закладах.

Наприкінці 90-х ХХ ст. та на початку 2000-х років увагу М. С. Слободяника все більше привертає питання професійної підготовки документознавців. Фактично він переносить акцент своєї педагогічної діяльності саме на документознавчу освіту. Науковець ґрунтовно досліджує становлення цієї спеціальності, вивчає міжнародний досвід та окреслює перспективи її подальшого розвитку в Україні. Зокрема він наголошував на необхідності стандартизації документознавчої освіти. При цьому основними блоками навчальних дисциплін, на його думку, мали б бути виділені:

- загальнонауковий;
- документознавчо-архівний;
- інформаційно-аналітичний;
- комп'ютерно-технологічний;
- управлінський [13].

З метою підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» у 2001 р. М. С. Слободяник очолив новостворену кафедру документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності в Європейському університеті фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. Було розроблено концепцію підготовки студентів за такими кваліфікаціями: «документознавець-аналітик економічної, фінансової і банківської інформації», «документознавець-аналітик міжнародної інформації», «документознавець-референт органів державної влади і управління». Цьому передувало проведене соціологічне дослідження у форматі рейтингового опитування, яке дало змогу визначити найбільш актуальні напрями підготовки фахівців [4].

Для отримання відповідного рівня освітньої підготовки серед базових навчальних дисциплін спеціальності було визначено:

- економіка інформаційної сфери;
- інформаційно-аналітичне забезпечення економічної, фінансової і банківської діяльності;
- інформаційно-аналітичне забезпечення підприємництва;
- міжнародна інформація;
- інформаційний моніторинг світового документного потоку;
- інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності;
- управлінське документознавство;
- інформаційно-аналітичне забезпечення управління.

На зазначені курси були складені навчальні програми, що відповідали останнім міжнародним вимогам.

Розвитку спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» була присвячена діяльність М. С. Слободяника в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв з 2002 р. За час його роботи профільна кафедра, яку він очолював, декілька разів реформувалась, змінювала свою назву («інформаційних систем і технологій», «документальних комунікацій», «соціальних комунікацій», «документознавства та управління соціальними комунікаціями»). Відповідно змінювався її кадровий склад, оновлювались навчальні курси. Незмінними залишались лише ентузіазм і прагнення її керівника до пошуку нових напрямів, форм та методів викладацької діяльності. Михайло Семенович завжди умів генерувати нові ідеї та мобілізувати колектив на роботу за будь-яких умов.

Саме за ініціативою М. С. Слободяника на базі основної спеціалізації «документознавець – менеджер міжнародних інформаційних систем» були відкриті такі привабливі для абітурієнтів кваліфікації, як «документознавець фінансових, банківських і підприємницьких структур», «юридичне і кадрове документознавство» та ін., що дало можливість суттєво розширити контингент студентів навчального закладу.

Він постійно прискіпливо слідкував за методичним забезпеченням навчальних планів та профільних дисциплін. У 2003 році ним була розроблена авторська робоча програма до базового курсу спеціальності «Документознавство», яка і досі використовується в навчальному процесі.

Необхідно підкреслити, що Михайло Семенович ніколи не обмежувався виключно рамками навчального процесу або спрямуванням якогось конкретного навчального закладу. Його професійна увага була направлена на розгляд та дослідження таких глобальних питань галузі, як реформування вищої освіти в Україні, суспільні інтеграційні процеси, розвиток інформаційних технологій, формування електронної бібліотеки та багато інших.

Зокрема, наявність електронної бібліотеки М. С. Слободяник розглядав як обов'язковий складник сучасного вищого навчального закладу. Формування електронної бібліотеки є пріоритетним напрямом інформатизації вишу, що у результаті дозволяє забезпечити доступність до документно-інформаційних ресурсів, організувати якісне дистанційне навчання та, у цілому, підвищити якість освітньо-навчального процесу.

Створення інтегрованого державного освітньо-інформаційного простору, на думку Слободяника, є необхідною умовою реформування вишів України та реального приєднання до системи європейської освіти [12].

Окрім цього М. С. Слободяник порушував такі актуальні питання, як багаторівнева підготовка фахівців, використання форм дистанційної освіти, комплексне інформаційне забезпечення діяльності та оптимізація документообігу в структурних підрозділах навчального закладу, законодавче та документальне забезпечення управління персоналом [3].

Під час роботи в різних вищих навчальних закладах у Михайла Семеновича спостерігалось особливе ставлення до студентів заочного відділення. Він завжди наголошував на тому, що під час проведення занять, неформального спілкування саме з цією категорією слухачів отримує потужний імпульс для подальшої роботи та самовдосконалення.

Особливу увагу він приділяв також питанням затребуваності кадрів та тримав тенденції, що відбувались на ринку праці, в полі свого зору.

Увесь час своєї науково-педагогічної діяльності М. С. Слободяник наполегливо відстоював та обґрунтовував основні напрями безперервної бібліотечної освіти в умовах інформатизації, ґрунтовної професійної підготовки фахівців – організаторів читання.

Ще один аспект педагогічної діяльності професора, який заслуговує окремої уваги. Серед значної кількості студентів, що проходили перед ним, М. С. Слободяник умів виділити здібних, а іноді і талановитих, спроможних у подальшому займатись науковою роботою. Саме для цієї категорії у науковому журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» ним було відкрито рубрику «Школа молодого дослідника», де публікувались матеріали науково-консультативного спрямування [11].

Протягом тривалого часу в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв за ініціативою М. С. Слободяника щорічно проводились науково-практичні студентські конференції, які, безумовно, були своєрідним детонатором для пробудження у молоді інтересу до наукової діяльності.

Значну увагу професор Слободяник приділяв і системі підвищення кваліфікації кадрів.

На базі вищих навчальних закладів, в яких він працював, завжди проводились науково-практичні конференції, семінари, тренінги та інші заходи, що сприяли підвищенню фахового рівня різних категорій працівників бібліотечної, документознавчої та архівної галузей [3].

На глибоке переконання М. С. Слободяника, система освіти має охоплювати і тих, хто тільки навчається, і тих, хто працює за фахом та потребує інформації про теоретичні, нормативні, методологічні новачі.

Позитивним досвідом у цьому сенсі можна вважати розпочату за ініціативою Михайла Семеновича ще у 2006 р. співпрацю Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв з видавництвом «МЦФЕР-Україна», що спеціалізувалось на випуску періодичних видань для кадровиків, бухгалтерів, працівників ділових та архівних структур, а також керівників закладів освіти і охорони здоров'я.

Результатом цієї співпраці стала організація роботи спеціалізованих курсів підвищення кваліфікації фахівців служб діловодства та архіву. Для них були розроблені спеціальні навчальні програми. Характерною ознакою цих програм була їх адаптованість відповідно до змін в нормативно-правовій базі діловодства та архівної справи, впровадження інноваційних технологій та зміни в практиці управління документальними процесами.

У подальшому під керівництвом М. С. Слободяника були підготовлені програми підвищення кваліфікації спеціалістів кадрових служб, фахівців з референтської та офісної діяльності.

Для забезпечення можливості підвищення фахового рівня без відриву від основного місця роботи за ініціативи Михайла Семеновича було започатковано навчальний проект «Суботні школи». Цей зручний формат привабив слухачів не тільки установ міста Києва та Київської області. Заняття «суботніх шкіл» активно відвідували фахівці закладів та підприємницьких структур Львова, Луцька, Дніпропетровська.

Завдяки такому методологічному підходу та відповідній організаційній роботі в рамках цього проекту підвищили свою кваліфікацію понад 400 практиків [10, с. 289–290].

Окремої уваги безумовно заслуговує діяльність М. С. Слободяника як керівника дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук та кандидата наук із соціальних комунікацій. В результаті цієї роботи сформовано досить потужну наукову школу. Саме при підготовці нових наукових кадрів професор особливо виявляв якості умілого педагога та дбайливого наставника.

У цілому, сьогодні складно поррахувати загальну кількість фахівців галузі різного рівня (бакалаври, спеціалісти, магістри), які були підготовлені професором Слободяником за роки його педагогічної діяльності.

Підсумовуючи, необхідно відзначити багатогранність Михайла Семеновича Слободяника як педагога. Він залишив по собі вагомий теоретичний доробок та підготував не одне покоління фахівців інформаційної галузі. Можна з впевненістю засвідчити, що переважна більшість його учнів з вдячністю буде згадувати роки навчання та спілкування з Учителем.

Список використаних джерел

1. Бібліотекознавець і бібліографознавець Михайло Семенович Слободяник : бібліогр. покажч. / [уклад. Р. С. Жданова, О. Г. Кириленко; авт. вступної ст. Л. А. Дубровіна; наук. ред. В. В. Патока]. – К. : НІБУ, 1999. – 39 с. – (Видатні діячі української книги ; вип. 14).
2. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: Підручник / В. О. Ільганаєва, Г. Д. Ковальчук, Т. П. Самійленко та ін.; За ред. М. С. Слободяника, В. О. Ільганаєвої. – Харків: Основа, 1993. – 194 с.
3. *Виноградова О. Б.* Визначення перспектив розвитку системи підвищення кваліфікації працівників інформаційно-документаційної сфери / О. Б. Виноградова // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Том 8. – С. 251–255.
4. *Виноградова О. Б.* Інформаційно-документаційне забезпечення діяльності вищих навчальних закладів – об'єктивна необхідність / О. Б. Виноградова // Вісн. книжк. палати. – 2002. – № 5. – С. 34–36.
5. *Виноградова О. Б.* Науковець, педагог, учитель / О. Б. Виноградова // Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 роки / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, В. В. Добровольська, О. П. Анкіна, Л. М. Татарчук, Л. А. Кириленко ; авт. вступ. ст. В. А. Вергунова. – К., 2015. – С. 14–16.
6. *Виноградова О. Б.* Організація діяльності бібліотеки як навчальна дисципліна: історія, перспективи викладання / О. Б. Виноградова // Бібл. планета. – 2002. – № 1. – С. 14–15.
7. *Виноградова О. Б.* Спогади про майбутнє / О. Б. Виноградова // М. С. Слободяник. Бібліотека. Документ. Комунікації: вибрані праці (до 60-річчя від дня народження і 35-річчя наукової діяльності) ; уклад. О. Кириленко, за наук. ред. проф. В. Г. Чернеця. – К. : Ліра-К, 2010. – С. 253–256.
8. Організація діяльності бібліотек : Навч. посіб. для студентів ф-ту бібліотекознавства та інформатики / В. О. Ільганаєва, М. С. Слободяник. – Харків, ХДАК, 1998. – 84 с.
9. Організація діяльності бібліотек : учбово-методичний посіб. для студентів бібліотечних факультетів вузів культури / В. О. Ільганаєва, В. Я. Онуфрієва, М. С. Слободяник, В. Т. Попроцька. – Харків, ХДІК, 1993. – 108 с.
10. *Слободяник М. С.* Бібліотека. Документ. Комунікації: вибрані праці (до

60-річчя від дня народження і 35-річчя наукової діяльності); уклад. О. Кириленко, за наук. ред. проф. В. Г. Чернеця. – К. : Ліра-К, 2010. – 308 с.

11. *Слободяник М. С.* Вибір і обґрунтування теми дисертаційного дослідження / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформалогія. – 2005. – № 3. – С. 12–15.

12. *Слободяник М. С.* Інформаційне забезпечення процесу реформування вищої освіти в Україні / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформалогія. – 2004. – № 2. – С. 4–7.

13. *Слободяник М. С.* Становлення та розвиток документознавчої освіти в Україні / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформалогія. – 2011. – № 3. – С. 4–5.

Olena Vynogradova,

Ph. D., Associate Professor, Deputy Director,
State Library of Ukraine for Youth

M. S. Slobodianyuk's Pedagogical Activity: the Search for a New One

The article presents some aspects of the multifaceted scientific and pedagogical activity of the well-known Ukrainian scholarly librarian, document expert – Doctor of Historical Sciences, Professor M. Slobodianyuk. An attempt was made to outline the main stages in the formation, formation and active work of M. Slobodianyuk as a teacher of higher education. Presented are the views of Professor M. Slobodianyuk on reforming higher education in Ukraine and informatization of the educational process. Special attention is paid to the practical experience of organization of work to improve the skills of information industry professionals. Some theoretical findings of M. Slobodianyuk are analyzed, in which the state is analyzed and ways of improving the training of specialists at different levels for institutions of the information and library industry are outlined. During the preparation of the article, previously published theoretical materials were also summarized, which reveal the scientific and pedagogical activity of Professor M. Slobodianyuk.

Keywords: pedagogical activity, library science, document management, personnel training, professional development, information activities, M. Slobodianyuk.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК [002:316.77:378]-051(Слободяник)

Оксана Збанацька,

канд. іст. наук, доцент,

головний бібліотекар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

**ПРОФЕСОР М. С. СЛОБОДЯНИК (1949–2015) –
ЗАСНОВНИК КАФЕДРИ ДОКУМЕНТНИХ КОМУНІКАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ КЕРІВНИХ КАДРІВ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Висвітлено педагогічну діяльність відомого бібліотекознавця, документознавця, науковця, засновника кафедри документальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв – М. С. Слободяника. Обґрунтовано його внесок у розвиток спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність».

Ключові слова: документознавство, інформаційна діяльність, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Слободяник Михайло Семенович.

Вивчаючи історію становлення документознавства в Україні, не можна оминати постать відомого вітчизняного вченого, доктора історичних наук, професора Михайла Семеновича Слободяника, який упродовж майже десяти років очолював кафедру документних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ). Михайло Семенович був яскравою та непересічною постаттю, тому його особистість добре відома в професійному колі бібліотекознавців та документознавців.

Мета дослідження – висвітлити основні аспекти педагогічної діяльності та науково-організаційної роботи професора М. С. Слободяника, а саме:

◆ розкрити основні аспекти наукової, організаційної та педагогічної діяльності вченого;

◆ обґрунтувати внесок М. С. Слободяника у розвиток спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність».

Педагогічна діяльність М. С. Слободяника в царині документознавства ще не знайшла свого широкого відображення в науковій літературі. Його внесок у розвиток документознавства було відзначено у монографіях В. В. Бездрабко [1; 2], публікаціях Н. М. Кушнарєнко [18; 19], Г. М. Швецової-Водки [27], навчальних посібниках Ю. І. Палехи, Н. О. Леміш, [20], Г. М. Швецової-Водки [26], тоді як педагогічну діяльність

висвітлено фрагментарно, переважно у вітальних статтях з нагоди ювілеїв [3; 14; 15; 22]. Комплексне дослідження життєвого шляху, документознавчої та педагогічної діяльності ученого в сучасній історіографії відсутнє.

Михайло Семенович Слободяник народився 21 грудня 1949 р. в м. Поліське Київської області. Трудову діяльність розпочав у 1967 р., працюючи на робітничих посадах на підприємствах м. Василькова Київської області. У 1973 р. закінчив Київський державний інститут культури ¹ за спеціальністю «бібліотекознавство і бібліографія». У 1981 р. закінчив аспірантуру Московського державного інституту культури, в якому у 1982 р. під науковим керівництвом відомого фахівця з інформатики, доктора технічних наук, професора К. В. Тараканова захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата педагогічних наук за спеціальністю «бібліотекознавство і бібліографія» на тему «Совершенствование системы информационно-библиографического обслуживания специалистов НИИ» [13, с. 12].

У 1991 р. йому присвоєно вчене звання – старший науковий співробітник. У 1995 р. першим в Україні захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю «бібліотекознавство і бібліографознавство» на тему «Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій» (науковий консультант – академік НАН України О. С. Онищенко) [13, с. 12].

У 2002 р. присвоєно вчене звання професор; у 1994 р. обрано членом-кореспондентом Міжнародної академії інформатизації; у 2014 р. обрано академіком Вищої освіти України [13, с. 12].

М. С. Слободяник працював у провідних наукових і навчальних закладах України на посадах: директора інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ); директора Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук ²; декана факультету і завідувача кафедри КНУКіМ; директора Інституту і завідувача кафедри НАКККіМ.

Безцінного практичного досвіду керування кафедрою набув на Наманганському факультеті Ташкентського державного інституту

¹ Нині – Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ).

² Нині – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України.

культури, очоливши нову кафедру бібліотекознавства і бібліографії, де безпосередньо займався інструктивно-методичним забезпеченням навчального процесу і брав активну участь у фаховому обговоренні найгостріших і найдискусійніших проблем організації вищої бібліотечної освіти.

Співпрацювати з НАКККіМ Михайло Семенович почав з 1998 р., коли на кафедрі бібліотекознавства та інноваційної діяльності (завідувачка кафедри В. К. Скарць) була започаткована підготовка фахівців зі спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність». На заочному відділенні цієї кафедри розпочали підготовку студентів за кваліфікацією «документознавець-референт органів місцевого самоврядування». Формування навчального плану було здійснено професором кафедри, завідувачем відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) С. Г. Кулешовим.

У 2001 р. завідувачка кафедри інформаційних систем і технологій Г. В. Власова започаткувала нову кваліфікацію «документознавець-менеджер міжнародних інформаційних систем». Ця кваліфікація відрізнялась поєднанням документознавства та інформаційних технологій. Набір здійснювався на денну і заочну форми навчання.

У 2002 р. професор цієї ж кафедри М. С. Слободяник започаткував набір студентів за кваліфікацією «документознавець фінансових, банківських і підприємницьких структур».

У 2004 р. підготовка документознавців (три кваліфікації: «документознавець-референт органів державної влади і місцевого самоврядування», «документознавець-менеджер міжнародних інформаційних систем», «документознавець фінансових, банківських та підприємницьких структур») була організована на єдиній кафедрі документних комунікацій, яку очолив М. С. Слободяник.

Перший навчальний план зі спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність» було розроблено М. С. Слободяником разом із Г. В. Власовою і покладено в основу стандарту освіти України за цією спеціальністю. На той час у НАКККіМ вже було видано фундаментальну монографію професора С. Г. Кулешова «Документознавство: Історія. Теоретичні основи» (Київ, 2000). Наукові здобутки провідних документознавців держави були оприлюднені на організованій в

НАКККіМ науковій конференції «Документознавство та інформаційна діяльність: Наука. Освіта. Практика» (2003) [25, с. 6].

Підвалиною кафедри була нова парадигма вищої освіти, яка базувалась на особистісно-орієнтованому підході, суть якого, за твердженням професора Слободяника, «полягає у пошуку, підтримці і розвитку позитивних якостей студента і закладенні на цій основі механізму самореалізації особистості», а принциповою «особливістю такого підходу є формування педагогічною системою резонансної педагогічної дії шляхом цілеспрямованого, глибокого мотиваційного впливу на студента» [23, с. 4].

Основними складниками інфраструктури документознавства вчений вважав підготовку наукових кадрів, документознавчу освіту, систему професійних видань, проведення документознавчих форумів, і, відповідно, діяльність кафедри мала охоплювати ці складові. Основними завданнями наукової і методичної діяльності були:

- ◆ формування і ефективне використання наукового потенціалу НАКККіМ в науково-методичному забезпеченні підготовки майбутніх документознавців;

- ◆ удосконалення змісту і технологій підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності;

- ◆ підготовка кадрів з урахуванням модернізації галузі;

- ◆ широке залучення студентів до науково-дослідної роботи;

- ◆ підвищення кваліфікації і перепідготовка професорсько-викладацького складу;

- ◆ налагодження партнерських відносин з іншими установами;

- ◆ проведення профорієнтаційної роботи.

На Міжнародній науковій конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства», яка проходила 2–3 грудня 2004 р. у м. Києві в УНДІАСД М. С. Слободяник запропонував концептуальну модель змісту підготовки фахівців зі спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність» та обґрунтував можливості її реалізації в НАКККіМ. Він детально охарактеризував цю модель й виокремив у ній базовий та інфраструктурний блоки. На його переконання, базовий блок мав містити фундаментальні гуманітарні, документознавчі («Документознавство», «Діловодство», «Архівознавство», «Управлінське документознавство») та інформаційно-аналітичні дисципліни («Аналітико-синтетична переробка інформації», «Аналітико-інформаційна діяльність», «Інформаційне забезпечення управління», «Інформаційний менеджмент»). Дисципліни

інфраструктурного блоку мали забезпечувати комп'ютерну, управлінську та галузеву підготовку спеціалістів [17, с. 66–67].

Першими штатними викладачами кафедри документних комунікацій стали: доцент М. Б. Проценко, старші наукові співробітники Н. М. Христова і Я. О. Чепуренко, старший викладач О. М. Збанацька. До проведення лекційних і практичних занять та керівництва виробничою практикою Михайлом Семеновичем були залучені провідні вчені та практики, які працювали в інформаційних установах та підприємницьких структурах: С. Г. Кулешов, О. Б. Виноградова, В. І. Воронков, Г. А. Саприкін, І. М. Криворучко. Задля становлення документознавчої освіти в нашій державі разом із М. С. Слободяником працювали видатні науковці, він «умів зібрати навколо себе однодумців, здатних виступати єдиною командою і цьому вчив всіх, хто мав нагоду з ним працювати» [16, с. 27].

За десять років діяльності кафедра започаткувала низку кваліфікацій: «юридичне і кадрове документознавство», «документознавець електронної документації», «документознавець-референт органів державної влади та місцевого самоврядування», «документознавець, менеджер інформаційно-аналітичних структур, викладач фахових дисциплін», «документознавець, аналітик управлінської і кадрової інформації, викладач фахових дисциплін» за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Навчальні плани цих кваліфікацій розроблені М. С. Слободяником [13, с. 10].

При кафедрі було організовано три навчально-консультаційні пункти на базі: Кам'янець-Подільського коледжу культури і мистецтв, Тербовлянського вищого училища культури, Канівського училища культури та мистецтв [13, с. 10].

Характерною особливістю роботи кафедри була орієнтація на розвиток науки про документ. Основними напрямками наукової діяльності кафедри був розвиток інформаційної концепції документознавства й концепції галузевого документознавства М. С. Слободяника та архівно-діловодного документознавства, започаткованого С. Г. Кулешовим. У межах розробки цих концепцій відбувся захист дисертацій викладачів кафедри (прізвища наведені у порядку захисту) В. В. Рудюк, Т. Г. Боряк, О. А. Політова, О. М. Збанацька, С. В. Дубова, В. В. Добровольська. Значна частина цих дослідників започаткувала напрями документознавства, що раніше не досліджувалися в Україні [13, с. 10].

Викладачами кафедри розроблялися авторські курси, такі як

«Документологія» (М. С. Слободяник), «Архівна евристика» (Н. М. Христова), «Аналіз і синтез електронної інформації» (Л. С. Прокопенко), «Документна евристика» (О. М. Збанацька) та ін.

Консультавання молодих викладачів та передача багатого професійного досвіду новому поколінню фахівців для Михайла Семеновича були завжди на першому плані. В. В. Добровольська, згадуючи особливості навчального процесу на кафедрі, підкреслювала тісне спілкування викладачів і студентів. «Кredo кафедри, покладене в основу її діяльності саме Михайлом Семеновичем – ставитися до студентів як до колег, до професіоналів: вимогливо і в той же час душевно» [4, с. 17].

Як досвідчений педагог, Михайло Семенович завжди отримував задоволення від спілкування зі студентами. Блискучі виступи на конференціях і нарадах, відвідування інших вищих навчальних закладів, де читав лекції студентам, надовго запам'ятовувались слухачам, так як його особистість і курси, які він читав, були гармонійним єдиним цілим. Він завжди наводив приклади зі своєї багатой бібліотечної, документознавчої, викладацької практики студентам, яким надавав можливість брати участь в обговоренні фундаментальних наукових питань, висловлювати власну думку, і це все сприяло кращому засвоєнню теоретичних знань.

Науково-дослідницька діяльність студентів, а саме – питання якості магістерських досліджень, – завжди були в центрі уваги М. С. Слободяника. Під його керівництвом написано багато цікавих курсових і дипломних робіт. Проведений О. А. Політовою аналіз наукових розробок магістрів кафедри, показав: по-перше, магістерські дослідження присвячені актуальним питанням сфери документознавства, соціальних комунікацій, архівної справи; по-друге, тематика цих досліджень охоплювала різні категорії професійної компетенції майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності; по-третє, спостерігалась тенденція підвищення інтересу випускників до самостійної наукової роботи та виникало бажання продовжувати науково-дослідницьку роботу шляхом навчання в аспірантурі [21, с. 64].

Для продовження науково-дослідницької роботи талановитих студентів у НАКККіМ було відкрито аспірантуру. З метою здобуття ними наукових ступенів працювали спеціалізовані вчені ради: із захисту кандидатських дисертацій – Наказ Вищої атестаційної комісії України № 204 від 19.03.2008 р. «Про створення спеціалізованої вченої ради» К 26.849.02, спеціальність 27.00.02 – документознавство, архівознавство (історичні науки); із захисту

докторських (кандидатських) дисертацій – Наказ Вищої атестаційної комісії України № 792 від 16.11.2010 р. «Про створення спеціалізованої вченої ради» Д 26.850.02, спеціальність 27.00.02 – документознавство, архівознавство (історичні науки, соціальні комунікації). За роки існування спеціалізованих вчених рад успішно захистили дисертації: Боряк Тетяна Геннадіївна, Вилегжаніна Маріанна Вадимівна, Добровольська Вікторія Василівна, Дубова Світлана Володимирівна, Збанацька Оксана Миколаївна, Климчук Людмила Вікторівна, Кравцова Олена Анатоліївна, Кудлай В'ячеслав Олегович, Матвієнко Анатолій Тихонович, Петрова Ірина Олександрівна, Політова Олена Аркадіївна, Рудюк Володимир Вікторович, Сокур Людмила Анатоліївна, Якимюк (Юхименко) Юлія Петрівна.

М. С. Слободяник започаткував проведення щорічних академічних та Всеукраїнських студентських науково-практичних конференцій «Сучасні проблеми документознавства та інформаційної діяльності», а також проведення Київської міської студентської олімпіади зі спеціальності «Діловодство», яка проводилась у НАКККіМ для студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації за підтримки Міністерства культури України (2014–2015 рр.).

Наукові конференції посідали чільне місце у системі професійних комунікацій професорсько-викладацького складу кафедри. Вони дозволяли вільно обмінюватися науковими ідеями з вченими і практиками, обговорювати шляхи їх практичної реалізації, налагоджувати професійні контакти, що стало надзвичайно важливим для розвитку галузі зокрема, і вищої освіти взагалі. Організація професійних форумів з широкого кола проблем документознавства та інформаційної діяльності займала важливе місце у науковій діяльності кафедри. Зокрема, щорічно в травні протягом 2004–2012 рр. кафедра проводила міжнародну наукову конференцію «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики», матеріали якої традиційно друкувалися у спеціальних виданнях [5–12]. У роботі конференцій з доповідями і публікаціями брали участь спеціалісти з України, Росії, Німеччини, Білорусі, Китаю, представники вишів, наукових установ, бібліотек. Згодом систематично почали проводити міжнародні конференції КНУКіМ, Одеський національний політехнічний університет і Донецький національний університет.

У рамках проведення профорієнтаційної роботи, для керівників циклових комісій ВНЗ I–II рівнів акредитації М. С. Слободяник ініціював

проведення постійно діючого семінару «Підготовка діловодів: сучасність і перспективи».

Запорукою успішного функціонування кафедри, її науковою трибуною став фаховий журнал «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», який видавався упродовж 2004–2012 рр. під науковою редакцією М. С. Слободяника. Як головний редактор він плідно працював над концепцією та пріоритетною проблематикою, а також визначив мету часопису: забезпечити комплексне відображення споріднених проблем розвитку бібліотекознавства, документознавства, інформології та висвітлення теоретичних засад цих наук, їхнього впливу на практику. Концепцію та пріоритетну проблематику журналу він окреслив у першому номері видання у рубриці «Сторінка головного редактора» [24, с. 7].

М. С. Слободяник завжди підтримував високий теоретичний рівень публікацій і поступово залучав до числа авторів все більше провідних вітчизняних і зарубіжних теоретиків і практиків, але в журналі він також знаходив місце і для молодих дослідників – аспірантів, магістрів, талановитих студентів. Так, для молодих дослідників було відкрито рубрики: «Школа молодого дослідника» та «Трибуна молодого дослідника».

М. С. Слободяник завжди приділяв велику увагу співпраці кафедри з іншими освітніми та інформаційними установами: відповідними кафедрами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Львівська політехніка», Одеського національного політехнічного університету, Донецького національного університету; Державною архівною службою України; центральними державними архівами України; УНДІАСД; Книжковою палатою України імені Івана Федорова, Українським науково-дослідним інститутом науково-технічної та економічної інформації; Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського; Національною Парламентською бібліотекою України та ін. Так, УНДІАСД він закликав до подальшого об'єднання зусиль, зокрема, у підготовці навчальної літератури з документознавчих дисциплін.

У 2012 р. змінилась назва кафедри на «кафедру документознавства та управління соціальними комунікаціями». Упродовж 2012–2013 рр. її очолювали професори А. І. Семенченко, Г. В. Папакін, Л. Г. Петрова, доцент С. В. Харченко.

У 2014 р. кафедра була знову перейменована на кафедру документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності. Суттєве поліпшення підготовки кадрів відбулось за рахунок надання студентам

знань з аналітики, управління документацією, документної евристики, електронного документообігу та перспективних технологій роботи з документами. Викладання дисциплін забезпечував якісний професорсько-викладацький склад, з них половина штатних викладачів кафедри – це дисертанти кафедри.

Студенти набували знання, необхідні для успішної роботи; їх вчили організувати роботу інформаційно-аналітичних структур; управляти документними потоками організації; здійснювати алгоритмізацію та формування баз даних, вести пошук і аналітико-синтетичну переробку інформації, вільно використовувати у професійній діяльності можливості мережі Інтернет та володіти мистецтвом створення і просування веб-сайтів.

Отримавши ґрунтовні знання, уміння і навички з організації ділових процесів та інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, випускники кафедри зараз успішно працюють на керівних посадах у службах документаційного забезпечення управління, інформаційно-аналітичних службах, інформаційних агенціях, відділах діловодства і контролю, управління справами тощо.

У професійному співтоваристві М. С. Слободяника знали як вченого, який неймовірно чутливо реагував на нові наукові теми, умів бачити нове в звичному, традиційному. Ще у 2008 р. він зазначив «...доцільно організувати спеціальний ВНЗ для підготовки фахівців для бібліотек, архівів, органів НТІ, служб документаційного забезпечення управління та інших інституцій інформаційної спрямованості» [9], тим самим наче передбачив об'єднання інформаційної діяльності, бібліотекознавства, архівознавства. Так, 29 квітня 2015 р. Кабінетом міністрів України була прийнята постанова № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», у якій визначена нова назва спеціальності – «інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Очолюючи кафедру, Михайло Семенович Слободяник відав їй усі свої знання, багаторітний досвід, силу й енергію. В ньому органічно поєднувались риси талановитого організатора, сильного управлінця, досвідченого науковця, прекрасного психолога і неперевершеного педагога. Його внесок у розвиток спеціальності «документознавство та інформаційна діяльність» є незаперечним. Це наукові розробки в царині документознавства; розробка навчально-методичного забезпечення діяльності кафедри; проведення щорічних міжнародних науково-теоретичних і практичних конференцій; популяризація спеціальності в

журналі «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформологія» та інше. Михайло Семенович зміг згуртувати потужний професорсько-викладацький склад кафедри, а її вдячним випускникам дати путівку в життя.

Список використаних джерел

1. *Бездрабко В. В.* Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток : [монографія] / Валентина Бездрабко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Четверта хвиля, 2009. – 716 с.
2. *Бездрабко В. В.* Документознавчі ідеї М. С. Слободяника / В. В. Бездрабко // Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти: [монографія]. – Київ : Четверта хвиля, 2009. – С. 149–167.
3. *Виноградова О. Б.* Науковець, практик, педагог (до 60-річчя М. С. Слободяника) / О. Б. Виноградова // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 12. – С. 35–36.
4. *Добровольська В. В.* Педагогу і наставнику / В. В. Добровольська / Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 рр. – Київ : Нац. наук. с.-г. б-ка НААН, 2015. – С. 17–18.
5. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 трав. 2004 р.) / М-во культури і мистецтв України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ : ДАКККіМ, 2004. – 212 с. – Бібліогр. наприкінці ст.
6. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 трав. 2005 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2005. – Ч. 1 / [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.], 2005. – 242 с. – Бібліогр. наприкінці ст. – 60-річчю Великої Перемоги присвячується.
7. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–18 трав. 2006 р.) / Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ, 2006. – 231 с. – Бібліогр. в кінці ст.
8. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 жовт. 2007 р.) / М-во освіти і науки України, М-во культури і туризму України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. упр. та інформ. діяльності ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ : ДАКККіМ, 2007. – 355 с. – Бібліогр. наприкінці ст. та у підрядк. прим.

9. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–22 трав. 2008 р.) / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ : ДАКККіМ, 2008. – 254 с. – Бібліогр. наприкінці ст.

10. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–21 трав. 2009 р.) / М-во культури і туризму України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец., Ін-т держ. упр. та інформ. діяльн. ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ : Друк. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец., 2009. – 319, [1] с. – Бібліогр. наприкінці ст.

11. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 трав. 2010 р.) / М-во культури і туризму України, Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. упр. та інформац. Діяльності ; [редкол. : М. С. Слободяник (голова) та ін.]. – Київ : [б. в.], 2010. – 299, [1] с. – Бібліогр. наприкінці ст.

12. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–19 трав. 2011 р.) / М-во культури України, Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Ін-т держ. упр. та інформ. Діяльності ; [редкол. : М. С. Слободяник (наук. ред.) та ін.]. – Київ : НАКККіМ, 2011. – 243 с. – Бібліогр. наприкінці ст.

13. Документознавство та інформаційна діяльність : хрестоматія / М-во культури України, Нац. акад. культури і мистецтв, Ін-т менеджменту, Каф. документознавства та інформ.-аналіт. Діяльності ; [укл. : М. С. Слободяник, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська]. – Київ, 2015. – Ч. 2, вип. I. – 235 с. – (До 10-річчя заснування кафедри).

14. *Збанацька О. М.* Віват ювіляру! / О. М. Збанацька, В. В. Добровольська // Бібліотечна планета. – 2014. – № 4. – С. 39.

15. *Збанацька О. М.* Творчий шлях науковця, педагога, наставника (до 65-річчя М. С. Слободяника) / О. М. Збанацька, О. Г. Кириленко, В. В. Добровольська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2014. – № 4. – С. 4–7.

16. *Ильганаева В. А.* Слово памяти о Михаиле Семёновиче Слободянике / В. А. Ильганаева // Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 рр. – Київ : Нац. наук. с.-г. б-ка НААН, 2015. – С. 26–27.

17. *Кулешов С. Г.* Міжнародна наукова конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства» / С. Г. Кулешов // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2005. – № 2. – С. 59–69.

18. *Кушнарченко Н.* Новий стан інституалізації науки про документ / Н. Кушнарченко // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 14. – С. 126–130.

19. *Кушнарченко Н. М.* Складові змісту спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» : питання методології / Н. М. Кушнарченко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 15–21.

20. *Палеха Ю. І.* Загальне документознавство : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Київ : Ліра-К, 2009. – 433 с. – (Бібліотечка документознавця).

21. *Політова О. А.* Наукові розробки магістрів з документознавства та інформаційної діяльності НАКККіМ / О. А. Політова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 60–64.

22. *Слободяник М. С.* Бібліотека. Документ. Комунікації : вибрані праці (до 60-річчя від дня народж. і 35-річчя наук. діяльності) / М. С. Слободяник ; уклад. О. Г. Кириленко, наук. ред. В. Г. Чернець. – Київ : Ліра-К., 2010. – 308 с.

23. *Слободяник М. С.* Інформаційне забезпечення процесу реформування вищої освіти в Україні / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 4–7.

24. *Слободяник М. С.* Концепція та пріоритетна проблематика журналу / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 7–8.

25. *Чернець В. Г.* Академія в освітньому просторі України / В. Г. Чернець // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 4–6.

26. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посібник / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Знання, 2007. – 398 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

27. *Швецова-Водка Г.* Структура документознавства і його місце серед суміжних наукових дисциплін / Г. Швецова-Водка // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 14. – С. 120–125.

Oksana Zbanatska,

Ph. D., Associate Professor,
Main librarian of Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

**Professor M. S. Slobodanyk (1949–2015) –
Founder of Department of Documentary Communications
of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts**

It is described the pedagogical activity of well-known scientist in librarian and documentation spheres – M. Slobodanyk, who was a founder of Department of documentary communications of Managerial Staff of Culture and Arts. It is underlined

his contribution in the specialty of «documentation and information activities» development.

Keywords: Documentation, information activities, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Slobodianyuk Mukhailo Semenovuch (1949–2015).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК [002:02(031)=161.2]–051 (Слободяник)

Сергій Зворський,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник,
зав. сектору енциклопедичних досліджень
Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого

**НАУКОВА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА КОМУНІКАЦІЙНА ФУНКЦІЇ
«УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» –
ВІД ЗАДУМУ ДО ВТІЛЕННЯ:
РЕФЛЕКСІЇ НА ТЛІ ПОСТАТІ М. С. СЛОБОДЯНИКА**

Розглянуто реалізацію наукового проекту «Українська бібліотечна енциклопедія» (УБЕ) як квінтесенції становлення, розвитку, наукових і практичних здобутків бібліотечної справи в державі та особливості цієї роботи. Наведено спогади про відомого вченого, доктора історичних наук, професора М. С. Слободяника та оцінки його діяльності і здобутків як науковця, викладача вищої школи у контексті практичного втілення проекту УБЕ.

Ключові слова: «Українська бібліотечна енциклопедія», професор М. С. Слободяник, українське бібліотекознавство, енциклопедична справа, біографістика, бібліотеки, вищі навчальні заклади.

Започаткований за ініціативою Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого науковий проект «Українська бібліотечна енциклопедія» (далі – УБЕ) нині із стадії задуму, сумнівів, вагань, певного неприхованого скептицизму з боку окремих фахівців поступово перетворився на інформаційний і довідковий продукт, що вже став доступним завдяки сучасним інформаційним технологіям, Інтернету для найширшого бібліотечного загалу, хоча ще далеким від завершення.

У світі лише декілька країн мають досвід підготовки і видання бібліотечних енциклопедій – США, Велика Британія, Німеччина, Польща, Росія. Майже всі вони входять до числа найбільш економічно розвинених країн світу. Зрозуміло, що в Україні, яка має безліч проблем і болісно виборює право на гідне місце у світовій цивілізації, на тлі цих держав ставити питання про створення власної повноцінної бібліотечної енциклопедії було досить ризикованою справою. Детально зваживши всі аргументи про і contra, виважено оцінюючи національні здобутки у бібліотечній галузі, науковий потенціал вітчизняних фахівців, здатних стати

авторами в новому проекті, а також досвід видання інших галузевих енциклопедій, насамперед спорідненої архівної, загальний енциклопедичний бум в Україні, було вирішено – створення «Української бібліотечної енциклопедії» є цілком реальним.

Слід наголосити на тому, що УБЕ не є суто «внутрішньою справою» НБУ ім. Ярослава Мудрого. Навпаки, бібліотека зацікавлена в тому, щоб проект УБЕ набув дійсно всеукраїнського масштабу і в ньому були представлені всі провідні книгозбірні України, за максимально широкою співпраці відомих фахівців і вчених. НБУ ім. Ярослава Мудрого тут виступає швидше як організатор і координатор проекту УБЕ. Зрештою, концепція і Словник УБЕ вибудовані таким чином, що в ній представлені всі області України і, відповідно, авторами частини статей є представники всіх регіонів, і не лише обласних центрів, а й низки районних. Зрештою, робимо все можливе, щоб довести до потенційних авторів статей з різних закладів і установ меседж про престижність участі в УБЕ, адже будь-яка наукова енциклопедія за своєю суттю завжди є свого роду квінтесенцією наукових і практичних здобутків у певній галузі, оглядом і мірилом творчого, наукового потенціалу держави. Звідси випливає наступне завдання – залучення до написання статей для УБЕ фахівців вищої кваліфікації – докторів і кандидатів наук, досвідчених керівників закладів і установ.

Оскільки дана стаття підготовлена в рамках бібліотечно-наукових студій, присвячених пам'яті професора М. С. Слободяника, то просто зобов'язаний поділитися власними думками про непересічну особистість вченого, з яким у мене пов'язано багато позитивних спогадів. Говорячи про наміри залучати до УБЕ найбільш авторитетних, знаних не лише в Україні, а й у світі вчених, не приховую – в НБУ ім. Ярослава Мудрого дуже розраховували на співучасть Михайла Семеновича у створенні УБЕ, на написання ним для енциклопедії найбільш складних, багатоаспектних статей аналітичного, оглядового, історичного характеру з питань бібліотечнознавства, документознавства, соціальних комунікацій, бібліографознавства, інших наук гуманітарного циклу, або ж виконання ним функцій своєрідного третейського арбітра у спірних, сумнівних ситуаціях, пов'язаних з аналізом і оцінкою інформації, що подається у статтях, які надходять до УБЕ (а такі ситуації виникають регулярно). Але не судилося, не встигли... Тільки зараз, з плином часу, починаємо усвідомлювати, якої важкої втрати зазнала українська бібліотечна наука і практика, скільки ще корисних справ міг би здійснити М. С. Слободяник, і

як нам зараз не вистачає його порад, консультацій, об'єктивних експертних оцінок. Інколи, ламаючи голову над добором авторів чи при оцінюванні повноти викладу матеріалу і наукового рівня статей для УБЕ, ловлю себе на думці, що потрібно порадитися з Михайлом Семеновичем, вислухати його зважену і, як завжди, аргументовану думку... І стає сумно, що це вже неможливо. Утім, переконаний, що складні статті, про які згадувалося вище, все ж будуть підготовлені іншими авторами, у тому числі й учнями М. С. Слободяника, і в цих статтях буде гідно висвітлено й особистий внесок вченого у розвиток тих чи інших напрямів бібліотечної науки. Хоча Михайло Семенович не встиг підготувати власні статті для УБЕ, все ж існує можливість використати в УБЕ деякі з його публікацій енциклопедичного характеру, які вміщені у різних довідкових виданнях. Це стало б гідним вшануванням пам'яті М. С. Слободяника в УБЕ.

Все ж Михайло Семенович, який постійно цікавився у генерального директора НБУ ім. Ярослава Мудрого Т. І. Вилегжаніної перебігом справ з підготовки УБЕ, встиг зробити дуже суттєві і слушні пропозиції стосовно перетворення енциклопедії на загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс. Первісно УБЕ задумувалась як одностомне, частково ілюстроване видання. Відповідно робилися розрахунки щодо загальної кількості статей, їх граничних обсягів, в залежності від їх типу (стаття-визначення, стаття-огляд, аналітична стаття). Як згадувала Т. І. Вилегжаніна на презентації біобібліографічного покажчика «Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015)», що відбулась 18 вересня 2015 р. в ННСГБ НААН України, на 40-й день після смерті вченого, Михайло Семенович в одній з розмов висунув пропозицію готувати УБЕ в електронному форматі. Такий формат має відчутні переваги порівняно з традиційним друкованим: енциклопедія стає загальнодоступною у цілодобовому режимі, різко зменшуються фінансові витрати, є можливість вносити корективи і доповнення у вже виставлені статті, усуваються обмеження щодо обсягу статей та добору ілюстративних матеріалів до них, суттєво підвищується комунікаційна функція УБЕ, уможлиблюється зворотний зв'язок з користувачами цього ресурсу тощо. Пропозицію його було прийнято. М. С. Слободяник також встиг висловити низку зауважень стосовно концепції УБЕ, які теж були враховані у подальшій роботі над проектом.

Про Михайла Семеновича говорити можна дуже багато і довго, настільки багатогранною і яскравою особистістю він був. Про нього вже чимало було сказано і на різних заходах, присвячених його світлій пам'яті,

що відбулись після серпня 2015 р., і в численних опублікованих спогадах його колег, учнів, однодумців. Але тим і цікавий М. С. Слободяник, що щоразу, коли починаємо говорити про нього, він постає немов у різних іпостасях – як вчений з яскраво помітним хистом теоретика, педагог, адміністратор, вмілий керманіч великого колективу, громадський діяч, турботливий батько і, зрештою, природжений лідер і мудра людина зі власними принципами. Якщо намагатися максимально стисло охарактеризувати постать Слободяника з точки зору елементарного людського буття, то можна сказати так: Михайло Семенович дуже любив життя, в усіх його проявах! Він умів щиро й емоційно захоплюватися усім – і буянням природи навесні, і хорошими книгами, і задушевними розмовами з колегами, і спортом (у молоді роки), і жіночою вродою, і дотепними жартами, і смачними наїдками, і здібною студентською молоддю. Михайло Семенович любив Україну. Він цілком міг після успішного закінчення аспірантури «зачепитися» у Москві, чи осісти у сонячному Узбекистані, де фахівці його рівня цінилися дуже високо, чи піддатися масовому явищу алії, особливо у важкі 1990-ті роки. Але любов до України переважила все.

Життєлюбство М. С. Слободяника виявлялося, зокрема, у його незмінно доброзичливому ставленні до колег, з легкою ноткою іронії і самоіронії, врівноваженості (доводилося бачити його різним – заклопотаним, зосередженим, веселим, але ніколи – роздратованим, грубим чи зарозумілим), феноменальній комунікабельності. Він знав усіх, хто так чи інакше займався бібліотечною наукою, викладацькою діяльністю чи перебував на очільних посадах у різних бібліотеках. І його знали всі, і всі його поважали, навіть ті, хто не погоджувався з його науковими поглядами, – за професіоналізм, інтелігентність, організаторські здібності, мудрість, чуйність. Ніколи не стикався з виявами негативного ставлення до Михайла Семеновича, всі віддавали і продовжують віддавати належне непересічній постаті вченого, який у наш вік, коли можна мати певні здобутки за умови вузької професійної спеціалізації, зумів досягти загального визнання одразу у двох науках – бібліотекознавстві і документознавстві.

Перше моє знайомство з Михайлом Семеновичем відбулось 30 років тому, улітку 1986 р. Працював я на той час (й продовжую працювати й нині) у відділі науково-дослідницької роботи НБУ ім. Ярослава Мудрого, тоді ще ДРБ УРСР ім. КПРС. Відділ знаходився тоді не у головному корпусі,

що на вул. М. Грушевського, а на Подолі. Завідувач відділу А. М. Макарова повідомила, що моєю роботою цікавиться новий перспективний працівник з нашого науково-методичного відділу, кандидат наук, і має намір завітати задля цього на Поділ. Звісно, я був і здивований, і заінтригований цією увагою, бо прізвище Слободяник на той момент мені ні про що не говорило. Наступного дня відбулася наша зустріч. Михайла Семеновича цікавило дослідження, яке я тоді проводив, – з питань вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування працівників агропромислового комплексу України. Розпитував про все – про дослідницькі завдання, їх формулювання у програмі, методологічні підходи у їх розв'язанні, бази отримання соціологічної інформації та критерії їх добору, очікувані результати тощо. Це був професійний інтерес і одразу відчувалося, що мій гість відмінно обізнаний зі специфікою науково-дослідницької роботи. Мої відповіді його, мабуть, цілком задовольнили, але насамкінець Слободяник досить скептично оцінив перспективи практичної реалізації запланованих за результатами дослідження методичних рекомендацій (життя згодом підтвердило його правоту: в СРСР вже посилювались відцентрові тенденції в економіці, відчутних трансформацій зазнавав і АПК України, тому робочий варіант методичних рекомендацій був визнаний непридатним для впровадження у нових соціально-економічних умовах). І хоча невдовзі Михайло Семенович перейшов на роботу у ЦНБ АН УРСР (нині НБУВ), де очолив відділ бібліотекознавства, реорганізований у 1993 р. в однойменний інститут, ми частенько перетиналися на різних бібліотечних і наукових заходах, і завжди у Слободяника знаходився час для приятного спілкування, зацікавлення моїми робочими справами.

Окремо хотів би наголосити на такій рисі М. С. Слободяника, як сильний, вольовий характер і оптимізм. Відомо, що у його трудовій біографії час від часу з різних причин відбувалися кардинальні зміни, різкі повороти в науковій, адміністративній кар'єрі. Інша людина на його місці від таких перипетій і ударів долі могла б занепасти духом, втратити віру у власні сили, піддатись затяжній депресії. Але тільки не Михайло Семенович! Щоразу він знаходив вдалі засоби знову заявити про себе як непересічну особистість і на новому місці роботи, новій посаді дуже швидко досягати не лише вагомих результатів, причому на принципах помітної структурної реорганізації і модернізації, а й згуртовувати навколо себе працьовитий трудовий колектив. Так було і в Інституті бібліотекознавства, і в ЦНСГБ

УАН, і у кількох київських вишах – КНУКіМ, Європейському університеті, НАКККіМ. На цих прикладах яскраво простежується не лише його вольовий характер, а й безперечні лідерські якості. Навіть з докторською дисертацією у М. С. Слободяника виникали складнощі. Він бажав її захищати нетрадиційним способом – у форматі наукової доповіді за результатами своїх досліджень і публікацій (це могло б стати першим таким випадком в українському бібліотекознавстві), проте спеціалізована вчена рада у НБУВ, припускаю, не наважилась на такий прецедент, і Михайло Семенович швидко підготував дисертацію у формі рукопису і успішно захистив її усталеним шляхом.

Пригадую, як М. С. Слободяник мріяв створити новий науковий журнал, за власним редагуванням, в якому міг би проводити свої нові наукові ідеї і концепції, надавати трибуну для молоді, яка робить лише перші кроки в науці. На мої обережні побоювання, що новому часопису буде дуже важко чи майже неможливо відвоювати свою «нішу» серед подібних журналів – «Вісника Книжкової палати», «Бібліотечного вісника», «Бібліотечної планети», а також низки аналогічних авторитетних російських періодичних видань, він з переконаністю відповідав, що його дітище матиме зовсім інше «обличчя» і конкуренції він не боїться. І дійсно, невдовзі з'явився суто «слободяниківський» журнал – «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», без якого нині важко уявити українську наукову бібліосферу.

Поза сумнівом, могутня постать М. С. Слободяника і його значний науковий доробок постійно привертатимуть увагу дослідників – як бібліотекознавців, так і документознавців. За характером роботи регулярно переглядаючи десятки авторефератів дисертацій з питань соціальних комунікацій, помічаю, що майже у кожному з них згадується прізвище М. С. Слободяника як автора важливих наукових праць і концепцій. Це є промовистою оцінкою його внеску в науку. Сподіваюся, що через деякий час з'являться ґрунтовні наукові праці, присвячені аналізу доробку Михайла Семеновича. Зокрема, його вагомий внесок у документознавство висвітлений у монографії В. В. Бездрабко. Обов'язково побачить світ окрема стаття про нього в УБЕ, справа лише за ініціативою в її написанні з-посеред осіб, хто багато років пліч-о-пліч працював зі Слободяником і має моральне право об'єктивно і всебічно оцінити його внесок у розвиток теоретичних і практичних засад функціонування і реформування наукових бібліотек в сучасних умовах бурхливого розвитку інформаційних

технологій, у формування власної наукової школи. У зв'язку з цим хотів би наголосити на важливості збереження і вивчення наукової спадщини, особистого архіву Михайла Семеновича. Наскільки мені відомо, ще за свого життя Михайло Семенович з власної волі частину свого архіву передав до НБУВ, тож бажано, щоб і решта його документів не виявились розпорошеними чи загубленими і також опинились у НБУВ у вигляді належно опрацьованого консолідованого особового фонду М. С. Слободяника.

Коли переді мною постало питання про наукового керівника у процесі написання і захисту дисертації, то вагань у мене не було – просити згоди М. С. Слободяника. З приємністю згадую ті десять місяців, коли він керував моєю роботою над дисертацією. І керував незвично – майже не контролюючи хід роботи і не читаючи написаного мною, тільки час від часу приймаючи від мене усні звіти про виконане. Спершу це мене неабияк дивувало, але потім зрозумів, що це, по-перше, вияв довіри з боку наукового керівника, по-друге, Михайло Семенович, очевидно, робив поправку на те, що я вже мав досить значний досвід науково-дослідницької роботи і не потребував якихось вказівок, тобто, це було проявом наукової етики. Але, коли йшлося про процеси, пов'язані з процедурним проходженням дисертації перед захистом, тобто те, що було для мене цілком новим, то тут Михайло Семенович включався повністю – радив, консультував, наставляв. Згодом, із розмов зі Слободяником з'ясував, що до своїх аспірантів і пошуковців він ставився диференційовано, в залежності від їх рівня досвіду, навичок, обізнаності у темі і самодисципліни: когось терпляче навчав елементарним азам наукової роботи, інших підхльостував чи картав, якщо вибивались з робочого графіку чи неякісно опрацьовували зібрані матеріали, а комусь довіряв повністю. Саме з таких нюансів і складається те, що називається педагогічною майстерністю. І зараз, коли сам керую пошуковцями наукового ступеня, то в роботі з ними намагаюся використовувати педагогічні прийоми, запозичені у М. С. Слободяника, зокрема, щодо створення умов максимальної самостійності в науковій роботі і довіри.

Загалом під час спілкувань з Михайлом Семеновичем, розмов «за життя і за науку» сформулював низку настанов афористичного характеру, які з повним правом можу назвати «слободяниківськими»: не звертай увагу на те, що про тебе говорять інші, і роби свою справу як умієш; відчуваєш, що можеш зробити – зроби, а потім говори, а не можеш – не давай

обнадійливих обіцянок; не зупиняйся на досягнутому, кожного нового дня роби новий крок задля наступної мети; люби науку в собі, а не себе в науці; не видавай результати чужої праці за свої; якщо усвідомлюєш, що в чомусь помиляєшся – май мужність це визнати, упертість не є ознакою розуму; будь чесним перед наукою; поважай право своїх учнів на власну думку і заохочуй її відстоювати.

Кожен справжній педагог (а Михайло Семенович був прекрасним Педагогом, саме так, з великої літери) бачить своє покликання у плеканні своїх учнів, прагне залишити після себе нову і перспективну генерацію висококваліфікованих послідовників. Під керівництвом професора М. С. Слободяника успішно захистили дисертації 17 осіб. Це вагома цифра. І всіх своїх вихованців, включаючи й мене, він націлював на штурм нових наукових висот, написання докторських дисертацій, уважно стежив за їх подальшою кар'єрою, щиро радів їх здобуткам, при потребі допомагав їм і словом, і ділом. Допомагав і мені: після захисту дисертації, аби я мав можливість фахово зростати, більш предметно займатися наукою, порекомендував перейти на роботу в Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. І цей перехід дав мені чимало корисного, збагатив новим науковим досвідом, який тепер постійно стає в нагоді у роботі над створенням «Української бібліотечної енциклопедії». І за це та інші добрі справи щиро вдячний Михайлу Семеновичу.

Так само вдячний М. С. Слободянику і за те, що завдяки йому познайомився і зав'язав професійні стосунки з багатьма авторитетними фахівцями, науковцями, що визначали і продовжують визначати обличчя НБУВ – О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіною, Т. П. Павлушею, А. О. Чекмарьовим, В. М. Горовим, Н. М. Зубковою, О. П. Степченко, Н. І. Малолетовою та іншими непересічними і поважаними особистостями. І тепер, коли переді мною час від часу постає питання, кого запросити в якості автора для написання статті до УБЕ, то знаю, що можу звернутися до великого кола вчених, куди мене увів М. С. Слободяник. І в цьому вбачається його легка рука!

Приємно, що син Михайла Семеновича Данило, якого пам'ятаю ще дитиною під час відвідин затишної оселі Слободяників на Нивках, продовжує справу батька і торує свій самостійний шлях у науці. Сподіваюся, що через деякий час матимемо можливість говорити про династію вчених-документознавців Слободяників. Добрі справи батьків знаходять відлуння у добрих справах їх нащадків.

Serhii Zvorskyi,

Ph., D., Senior Researcher,
Head of the Encyclopedic Research Sector,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

Scientific, Information and Communication Functions

«Ukrainian Library Encyclopedia» –

From Conception to Implementation:

Reflections on the Background Figures M. S. Slobodianyuk

Realization of the research project «Ukrainian Library Encyclopedia» (ULE) as the quintessence of formation, development, scientific and practical achievements of libraries in the country and features the work. An memories of the famous scientist, Professor M. S. Slobodianyuk and evaluation of its activities and achievements as a scholar, a high school teacher in the context of practical implementation of the project ULE.

Keywords: «Ukrainian library encyclopedia», Professor M. S. Slobodianyuk, Ukrainian Library, encyclopedic thing, biographical, libraries, universities.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 021.1:01(092)

Валентина Кононенко,завідувач науково-бібліографічного відділу
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого,
заслужений працівник культури України**БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СКЛАДНИК
НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. С. СЛОБОДЯНИКА**

У статті розкривається діяльність українського бібліотекознавця, бібліографознавця, документознавця М. С. Слободяника як наукового редактора, упорядника науково-допоміжних бібліографічних посібників, члена редколегій фахових періодичних видань.

Ключові слова: бібліографія, бібліографознавство, документознавство, фахова преса.

Широковідома фраза про те, що кожне дослідження починається з бібліографії, а закінчується ще більшою бібліографією, повною мірою стосується діяльності Михайла Семеновича Слободяника. Підтвердженням цих слів є його славнозвісна монографія «Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій» [1], а саме її бібліографічний супровід. Це ретельно підібрані, бібліографічно бездоганно представлені 684 джерела, з яких близько 150 – іноземними мовами. Такий розлогий список літератури є ґрунтовним бібліографічним посібником, в якому всебічно розкрито діяльність наукової книгозбірні. Не кожна наукова праця має таке потужне бібліографічне оснащення.

Скрізь, де працював М. С. Слободяник (НБУВ, ЦНСГБ УААН, КНУКіМ, НАКККіМ, НПБУ), які б теми не досліджував, він не залишав поза увагою питання бібліографії. В колі його інтересів були проблеми вдосконалення інформаційно-бібліографічного забезпечення діяльності наукових колективів; інтенсифікації методів викладання галузевої бібліографії на бібліотечних факультетах; раціонального бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів / користувачів та ін.

Михайло Семенович неодноразово зазначав, що із задоволенням займається бібліотекознавством та мріє створювати бібліографічні посібники. Спочатку він працював над науково-допоміжними

бібліографічними покажчиками як науковий редактор (за його науковою редакцією вийшли друком 17 видань).

У період роботи в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці України М. С. Слободяник приділяв увагу історико-бібліографознавчому та бібліографічному забезпеченню розвитку аграрної науки в Україні. Він був першим науковим редактором добре відомих біобібліографічних серій «Академіки Української академії наук України», «Біобібліографія вчених-аграріїв України».

Під науковим керівництвом Михайла Семеновича в рамках програми «Історія аграрної науки і біографістика» створено бібліографічний посібник «Наукові праці Іванівської дослідно-селекційної станції (1901–1997)» [2], в якому підсумовано діяльність однієї з найстаріших дослідних станцій, що існувала протягом всього ХХ ст. Іншими словами, це – своєрідний бібліографічний портрет установи.

Особливу увагу привертає метабібліографічний покажчик, який подає відомості про «Бібліографічні покажчики сільськогосподарської тематики, підготовлені бібліотеками науково-дослідних установ УААН та сільськогосподарських вищих учбових закладів Мінагропрому України, 1969–1999» [3]. Облік і систематизація всього масиву бібліографічної продукції, виданої за 30 років, сприяє не тільки більш раціональному їх використанню, але й надає матеріали для аналізу діяльності науково-дослідних інститутів, дослідних станцій, сільськогосподарських ВНЗ. У покажчику детально розроблена структура, зручний науково-допоміжний апарат, та найбільше привертануть увагу додатки-таблиці, які всебічно розкривають науково-бібліографічну діяльність установ. Із них можна взяти відомості про кількісний склад, змістову структуру, про видову, типологічне, жанрове різноманіття бібліографічних об'єктів, про установи, які їх підготували. Такі бібліографічні праці з'являються нечасто.

Із 1971 р. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (колишня НПБУ) видає поточний бібліографічний покажчик «Бібліографія і бібліотекознавство України». Для більш зручного ретроспективного пошуку в 1999 р. було започатковано кумулятивне видання «Бібліотекознавство України». Перше, що зробив у 2008 р. М. С. Слободяник як науковий редактор, – запропонував нову назву покажчика, що точніше б розкривала його зміст, – «Бібліотечна справа і бібліотекознавство України» [4]. З цього, певною мірою знакового видання у творчій біографії Михайла Семеновича, почалась його співпраця з

молодою вченою, бібліографом-практиком Оленою Політовою. Вдалили тандем дав плідні результати. Спільно вони створили справжню бібліографічну монографію «Бібліотекознавство України (1991–2008)» [5]. О. Політова відчула всю складність роботи поруч з такою неординарною, творчою особистістю, як М. С. Слободяник: високі вимоги до відбору літератури, неодноразова зміна концепції і структури видання (навіть на етапі, коли роботу вже було пронумеровано). Та результат того вартий: 1748 джерел вичерпно презентують вітчизняну бібліотечну науку. Із 15 розділів 14 сформовано відповідно до напрямів наукових досліджень, що здійснюються в Україні. Показчик подає не тільки кількісну оцінку, – за його матеріалами можна вивчати інтенсивність і глибину розробки певної теми. В межах кожного розділу розташування не алфавітне чи хронологічне, як зазвичай. Документи згруповано у блоки за типологічним принципом: спочатку – відомості про монографії і підручники, далі – автореферати дисертацій, потім – навчально-методичні видання, методичні розробки, і на завершення – наукові статті. У деяких розділах представлено весь типологічний спектр видань, деякі – репрезентовано тільки науковими публікаціями. Тобто, можна визначити лакуни в науковому висвітленні теми, накреслити плани на майбутнє, враховуючи глибину розробки певної теми. Цей показник можна було б назвати «Українське бібліотекознавство – на зламі століть» (за назвою вступної оглядової статті, яку підготував М. С. Слободяник).

Не менш значимим став науково-допоміжний бібліографічний показник «Українське документознавство» [6], створений також разом з О. Політовою. Представлені в ньому матеріали розкривають теоретико-методологічні здобутки вітчизняних документознавців та широту проблематики їхніх наукових розвідок.

Михайло Семенович виступав у багатьох іпостасях: науковець, організатор, керівник, ініціатор багатьох наукових проєктів. Працездатність цієї людини була унікальною. Добре відома його діяльність як члена редколегій українських фахових журналів: «Бібліотечний вісник» (1994–1995), «Бібліотечна планета» (1998), «Агропромисловий комплекс України» та «Інформація і ринок» (1999), «Вісник Харківської державної академії культури» (1999–2014), «Вісник Книжкової палати» (1999–2015), «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» (2004–2013).

Та був у М. С. Слободяника один нездійснений задум. У роки становлення вітчизняної фахової преси в Україні він неодноразово

наголошував, що настав час для створення «Бібліографічного журналу», який би допоміг консолідувати бібліографічну спільноту, надавав сторінки для обговорення актуальних проблем, дискусійних питань тощо. Вчений пропонував свою допомогу у вирішенні організаційних питань, та ця пропозиція не отримала належної підтримки.

Історія науки не може обмежуватися вивченням розвитку ідей, – вважав Сергій Вавилов, – в однаковій мірі вона повинна торкатися живих людей, з їхніми особливостями, талантами, залежністю від соціальних умов, країни та епохи. Теорію, практику, а тепер вже й історію бібліотекознавства і бібліографії України неможливо уявити без такої особистості, як М. С. Слободяник. Його творчу, наукову діяльність відображено в кількох бібліографічних показниках, матеріали яких показують, що він ніколи не зупинявся, не спочивав на лаврах.

У бібліографічному показнику, що побачив світ у 1999 р. [7], вміщено інформацію про те, що з 1974-го до 1999 р. вийшли друком 116 праць М. С. Слободяника і 22 за його науковою редакцією. Крім того, в цей час він вів шість дисертантів.

Матеріали посібника, підготовленого у 2005 р. [8], свідчать, що з 1974-го до 2004 р. надруковано 149 праць М. С. Слободяника та 29 за його редакцією. Протягом цих років він керував вісьмома дисертаційними дослідженнями.

У посібнику за 2015 р. [9] зафіксовано 222 його праці, 52 – за його редакцією. В науковій школі дисертантами Михайла Семеновича в цей час розроблялося 17 тем.

Невідомо, чи читав Михайло Семенович статтю Василя Розанова «К всеобщему успокоению нервов» [10], та він би погодився зі словами відомого вченого: «Народ может не иметь великих поэтов или великих философов... Но чего он *не вправе* не иметь, – это превосходной библиографии...».

Список використаних джерел

1. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – Київ : Ред. журн. «Бібл. вісник», 1995. – 268 с.
2. Наукові праці Іванівської дослідно-селекційної станції (1901–1997) : наук.-допом. бібліогр. показч. : до 100-річчя Іванів. дослід.-селекц. ст. / УААН, ЦНСГБ, Ін-т цукр. буряків, Іванів. дослід.-селекц. ст. ; упоряд. : Г. В. Кулик та ін. ; наук. ред. М. С. Слободяник. – Суми : Обл. друк. : Козац. вал, 2000. – 66 с. : іл.

3. Бібліографічні покажчики сільськогосподарської літератури, підготовлені бібліотеками науково-дослідних установ УААН та сільськогосподарських вищих учбових закладів Мінагропрому України, 1969–1999 : ретросп. наук.-допом. бібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. : Т. Ф. Дерлеменко і З. І. Варга ; наук. ред. М. С. Слободяник. – Київ, 1999. – 54 с.

4. Бібліотечна справа і бібліотекознавство (2001–2005) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НПБУ, ХДНБ ім. В. Г. Короленка ; упоряд. О. А. Політова ; наук. ред. М. С. Слободяник. – Київ, 2008. – 235 с.

5. Українське бібліотекознавство (1991–2008) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НПБУ ; уклад. : М. С. Слободяник, О. А. Політова ; наук. ред. і авт. вступ. ст. М. С. Слободяник. – Київ, 2010. – 168 с.

6. Українське документознавство (1991–2011) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НПБУ ; уклад. : М. С. Слободяник, О. А. Політова ; наук. ред. і авт. вступ. ст. М. С. Слободяник. – Київ, 2012. – 175 с.

7. Бібліотекознавець і бібліографознавець Михайло Семенович Слободяник : біобібліогр. покажч. / уклад. : Р. С. Жданова, О. Г. Кириленко. – Київ, 1999. – 39 с. – (Видатні діячі української книги).

8. Михайло Семенович Слободяник : біобібліогр. покажч. / Кн. палата України ім. І. Федорова ; уклад. М. Б. Проценко. – Київ, 2005. – 43 с.

9. Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 рр. / НААН України, ННСГБ ; [уклад. : В. А. Вергунов та ін. ; наук. ред., авт. вступ. ст. В. А. Вергунов]. – Київ, 2015. – 147 с. : іл., портр. – (Серія «Біобібліографія діячів науки, освіти, культури України»; кн. 2).

10. *Розанов В. К* всеобщему успокоению нервов / В. Розанов // Новое время. – 1911. – 7 февр.

Valentyna Kononenko,

Head of the Scientific-Bibliographic Department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine

The Bibliographic Component of the Scientific Work of M. Slobodianyuk

The article describes activities of the Ukrainian bibliographer, specialist in library, information and documentation studies M. S. Slobodianyuk as a science editor, compiler of reference bibliographic manuals, member of special journals' editorial boards, and founder of bio-bibliographic series.

Keywords: Mykhailo Slobodianyuk, Ukrainian bibliographers, bibliography, documentary study, professional press.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

УДК 002:021.1:01(092)

Алла Рубан,

наук. співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

**«ВИДАТНІ БІБЛІОТЕКОЗНАВЦІ, БІБЛІОГРАФОЗНАВЦІ,
КНИГОЗНАВЦІ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВЦІ УКРАЇНИ ТА СВІТУ»:
МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ СЛОБОДЯНИК**

У статті, підготовленій до річниці пам'яті видатного українського вченого-бібліотекознавця, документознавця й бібліографознавця, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Міжнародної академії інформатизації Михайла Семеновича Слободяника (1949–2015), розкрито діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, спрямовану на популяризацію досягнень бібліотекознавців, видатних діячів бібліотечної справи, бібліографів і бібліографознавців, книгознавців та документознавців України та світу.

Ключові слова: біографістика, біографіка, бібліотекознавча біографістика, бібліотечна біографіка, історико-біографічні дослідження, історія бібліотечної справи і бібліографії, бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці, документознавці, віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.

Важливим атрибутом культури й суспільної свідомості спрадавна було збереження пам'яті про видатних діячів минулого. Громадський інтерес до біографічних досліджень і публікацій, які сприяють відродженню духовності та культури народу, утвердженню патріотичної свідомості, зміцненню взаєморозуміння між представниками різних етнічних груп населення, зростає з року в рік. Бурхливе зростання такого інтересу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. значною мірою відбулося завдяки новітнім інформаційним технологіям, появі й поширенню поряд з друкованою біографікою систем електронної біографічної інформації [7, с. 15–16]. Завданнями бібліотечної біографіки як частини вітчизняної гуманітарної культури, на думку Т. І. Ківшар, можна вважати виявлення й аналіз різних видів історико-біографічних джерел та біографічної інформації, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань, відтворення біографій діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографів й бібліографознавців, а також осіб, пов'язаних з бібліотечною діяльністю [4, с. 100].

Останнім часом з'являється чимало наукових праць, зокрема монографій, дисертаційних робіт; створюються електронні ресурси, біографічні довідники; укладаються бібліографічні посібники, присвячені як історії української бібліографії й бібліотечної справи, так і окремим ученим і культурним діячам; публікуються статті, що відображають доробок видатних постатей. Бібліотечній біографії належить помітне місце і в створюваному Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого спільно із фахівцями інших книгозбірень України науково-довідковому ресурсі «Українська бібліотечна енциклопедія».

У II пол. XX – на поч. XXI ст. життя й діяльність видатних бібліотекознавців, бібліографознавців, книгознавців як минулого, так і сучасності, досліджували Н. Бачинська, Н. Березюк, О. Бодак, Г. Бородіна, М. Вальо, М. Васильченко, І. Верба, Г. Власова, І. Войцехівська, С. Волкова, О. Галета, С. Глибицька, Л. Гнатенко, М. Гуменюк, Т. Гуртовенко, Л. Дегтяренко, Т. Добко, В. Добровольська, О. Дорошенко, Л. Дубровіна, С. Євсеєнко, О. Завальнюк, Т. Заморіна, О. Збанацька, С. Зворський, М. Зніщенко, І. Каганов, Н. Капустіна, О. Кириленко, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, М. Коломійцева, О. Колосовська, С. Комський, І. Корнейчик, Н. Королевич, М. Кострова, С. Косяк, М. Кривенко, С. Кулешов, Л. Кусій, М. Кучинський, Н. Кушнарєнко, Т. Литвин, І. Лозинський, О. Луговський, О. Лянсберг, В. Мазманьянц, К. Мацелюх, В. Мільман, Т. Мяскова, Т. Новальська, Л. Одинока, О. Онищенко, А. Перепеча, В. Прокопчук, О. Пукас, В. Ракитянська, Н. Рибчинська, О. Ровнер, П. Рогова, Т. Самойленко, В. Сєдих, М. Сенченко, М. Слободяник, Н. Солонська, А. Соляник, С. Сохань, Ф. Стеблій, О. Степченко, Н. Стрішенець, О. Супронюк, Н. Тамм, Н. Фрідєва, О. Харгелія, І. Цибенко, А. Чачко, М. Чегринєць, П. Чекалін, І. Черняк, М. Швалб, Н. Шеліхова, У. Яворська, Б. Якимович, Н. Яременко та ін.

Т. Ківшар, проаналізувавши біографічну інформацію про бібліотекознавців та діячів бібліотечної справи України XX – початку XXI ст., обґрунтувала основні тенденції та етапи розвитку української бібліотечної біографіки [3; 4]; Л. Дубровіна дослідила деякі методологічні питання щодо створення бібліографічного словника бібліотекознавців та бібліотечних діячів України [2]; Н. Стронська, здійснивши огляд джерел та найважливіших електронних бібліографічних ресурсів бібліотек, подала загальну концепцію побудови відкритого інтегрованого електронного біобібліографічного ресурсу «Українська бібліографія в особах» [12].

У незалежній Україні захищені кандидатські, докторські дисертації, що висвітлюють життя й наукову спадщину відомих вітчизняних діячів, – П. Абрамовича (К. Мацелюх), М. Балліна (В. Ковальчук), М. Брайчевського (О. Бодак), Д. Доброї (М. Зніщенко), І. Кревецького (У. Яворська), І. Крип'якевича як книгознавця (Т. Литвин), Ю. Меженка (Н. Стрішенець, О. Галета), М. Петрова (С. Сохань), С. Сірополка (Р. Кіра), М. Таранька (Л. Кусій), І. Франка як книгознавця й видавця (Б. Якимович), М. Ясинського (С. Арутюнова), бібліографічні аспекти в діяльності М. Грушевського (І. Цибенко), внесок українських діячів у розвиток бібліотечної справи в 1918–1941 рр. (Л. Гарбар) та ін.

На нинішньому етапі розвитку суспільства головним завданням, що стоїть перед установами культури, науки і освіти, є забезпечення відкритого доступу користувачів до різних джерел інформації, зокрема до тих, які інформують про досягнення у бібліотекознавстві, бібліографознавстві, книгознавстві, документознавстві. Завдяки Інтернету в наукових бібліотеках стала можливою мережева взаємодія в області колективного створення й використання бібліотекознавчих інформаційних ресурсів, спеціальних сайтів, електронних бібліотек із метою організації доступу до накопичених масивів, що є найбільш ефективною і перспективною інформаційною технологією і засобом наукової і культурної комунікації. Такі види ресурсів останніми роками стали створюватися і про видатних бібліотекознавців.

Уперше в Україні у червні 2009 р. фахівці відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського за ініціативою її першого директора П. І. Рогової розпочали створення на веб-порталі бібліотеки віртуального інформаційно-бібліографічного ресурсу (ІБР) «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу» (<http://dnpp.gov.ua/ua/інформаційно-бібліографічні-ресурси/видатні-бібліотекознавці/>). Його метою є популяризація наукових досягнень видатних діячів, ознайомлення з їхнім життям, діяльністю, творчою спадщиною, а також висвітлення втілення їхніх ідей в практику. Названий проект сприяє самоосвіті бібліотекарів, поглибленню їхніх знань в питаннях розвитку вітчизняного й зарубіжного бібліотекознавства, підвищенню їхнього професійного рівня.

Структуру ІБР складають біографія діяча; бібліографія його праць та матеріалів про нього; окремі повнотекстові твори (праці особи та публікації про неї, що відзначаються особливою вагомістю); фотогалерея; а також

матеріали, що розкривають діяльність установи, яка носить ім'я особистості (за наявності); нагороди, премії, пам'ятники, наукові читання, пов'язані з цією видатною особою тощо, а також посилання на інтернет-ресурси, зокрема веб-сайти, які висвітлюють її діяльність.

Проект є відкритим, його керівництво підтримує участь в ньому інших книгозбірень мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, а також бібліотек інших систем і відомств як України, так і зарубіжних країн.

У період із 2009-го до 2014 р. користувачам ІБР було представлено доробок 14 видатних осіб, які розробляли наукові основи бібліографознавства, книгознавства та бібліотекознавства, прокладали нові шляхи в бібліотечній практиці: українського бібліографа, книгознавця, бібліотекознавця, геополітика, історика та мемуариста Лева Юстимовича Биковського (1895–1992); історика української бібліографії, бібліограф-практика, талановитого літературознавця Михайла Прокоповича Гуменюка (1918–1988); видатного бібліотекознавця і бібліографа, автора «Десяткової класифікації», одного із видатних бібліотечних діячів США, засновника школи бібліотечної справи при Колумбійському університеті (першого в світі спеціалізованого освітнього закладу з підготовки бібліотекарів) Мелвіла Дьюї (1851–1931); українського бібліографа, видавця, перекладача, громадського діяча, секретаря Бібліографічної комісії НТШ у Львові, редактора Івана Титовича Калиновича (1884–1927); вченого-бібліотекознавця, організатора бібліотечної справи в СРСР, педагога, канд. пед. наук, одного із засновників Московського бібліотечного інституту (нині – Московський державний університет культури і мистецтв) Федора Івановича Каратигіна (1892–1957); українського критика, бібліографа, фольклориста, лексикографа, перекладача, громадського діяча Михайла Федоровича Комарова (1844–1913); державного, партійного, бібліотечного діяча СРСР, теоретика і організатора радянської педагогіки й системи народної освіти Надії Костянтинівни Крупської (1869–1939); літературознавця, критика, бібліографа, публіциста Юрія Олексійовича Меженка (1892–1969); бельгійського бібліографа, книгознавця, документаліста, мислителя, підприємця, громадського діяча й борця за мир, одного з тих, кого вважають батьками-засновниками теорії інформатики Поля Отле; кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника, доцента Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, заслуженого працівника культури України, директора-організатора Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені

В. О. Сухомлинського Павли Іванівни Рогової (1947–2014); російського книгознавця, бібліографа, соціолога-експериментатора, бібліопсихолога, письменника Миколи Олександровича Рубакіна (1862–1946); українського вченого-бібліографа, книгознавця, літературознавця, бібліофіла, громадського діяча, бібліографа і редактора Укрдержвидаву (нині видавництво «Україна») Федора Кузьмовича Сарани (1921–1955); визначного вченого, громадського й політичного діяча, культуролога, історика освіти, педагога, бібліотекознавця, книгознавця, журналіста, красознавця, музеєзнавця, бібліографа, біографіста, перекладача, редактора Степана Онисимовича Сірополка (1872–1959) та видатного бібліотекознавця, бібліографа, заслуженого діяча науки РРФСР (1945), доктора педагогічних наук (1949), одного з фундаторів бібліотечної школи в Харкові, організатора першого в Російській імперії Наукового відділу бібліотекознавства Любові Борисівни Хавкіної (1871–1949).

12 серпня 2015 р. перестало битися серце видатного українського вченого-бібліотекознавця, документознавця й бібліографознавця, доктора історичних наук, професора, дійсного члена Всеукраїнської громадської організації «Академія наук вищої освіти України», члена-кореспондента Міжнародної академії інформатизації М. С. Слободяника. На ушанування пам'яті людини, з ім'ям якої пов'язана ціла епоха сучасної історії бібліотекознавства та документознавства, фахівці відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в 2016 р. підготували присвячений їй ресурс (<http://dnpb.gov.ua/ua/інформаційно-бібліографічні-ресурси/видатні-бібліотекознавці/слободяник-м-с/>).

Знаний бібліотекознавець, документознавець, педагог – таким бачить Михайла Семеновича Віктор Анатолійович Вергунов, чия стаття лягла в основу біографічної довідки, в якій відображено основні етапи науково-педагогічної діяльності М. С. Слободяника [1]. Бібліографія вченого налічує понад 220 наукових праць, що яскраво відображає плідний 45-річний шлях становлення та формування цієї особистості, її ґрунтовний внесок у розвиток методології, теорії та історії бібліотекознавства, бібліографознавства та документознавства, є свідченням широти наукових зацікавлень вченого. Основним джерелом для наповнення рубрики «Бібліографія праць та публікацій про життя й діяльність» став підготовлений в 2015 р. фахівцями Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН біобібліографічний покажчик

«Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015)» [8], в якому відображені монографії, підручники, навчальні посібники, статті з періодичних видань, наукових збірників, матеріалів конференцій та інших наукових форумів, написаних одноосібно та у співавторстві, праці за науковою редакцією вченого. Окрім покажчика, у цій рубриці представлено публікації як самого бібліотекознавця, так і присвячені йому, що побачили світ протягом 2015–2016 рр. і не ввійшли в бібліографічний посібник. Повнотекстову базу праць, що містить 28 позицій, укладачі наповнювали, використовуючи джерела Інтернету. Усі вони дають уявлення про подвижницьку працю науковця, його значний внесок у розвиток бібліотекознавства, документознавства; науково-педагогічну, організаторську й громадську діяльність. Формуючи фотогалерею, упорядники прагнули показати різні аспекти професійної діяльності неординарної особистості. Світлина, представлена тут, дають змогу побачити Михайла Семеновича в юнацькі роки, під час виступів на конференціях, форумах, у публічних дискусіях, у колі родини, друзів, колег. У рубриці «Ушанування пам'яті» відображено заходи з презентації біобібліографічного покажчика «Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015)», що відбулися 18 вересня 2015 р. в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (<http://dns.gb.com.ua/2015-09-18-podii-Slobodyanyk.html>), на яких зазначалося, що «презентаційне видання стане взірцем шанування людини, пам'яттю про добрі справи для наступних поколінь», а також бібліотекознавчі студії, присвячені пам'яті цієї видатної особистості, – «Михайло Семенович Слободяник – вчений і педагог» (<http://www.nbuv.gov.ua/node/2610>) й «Інформаційно-комунікаційна діяльність наукових бібліотек в умовах формування суспільства знань» (<http://nbuv.gov.ua/node/3267>), що відбулися відповідно 9 грудня 2015 р. й 15 грудня 2016 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Віртуальному інформаційно-бібліографічному ресурсу «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу» присвячено кілька публікацій співробітників ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [9–11], про нього згадують у своїх статтях М. І. Комарова й А. М. Шилін [5, с. 51] та Н. Т. Стронська [12, с. 20; 13, с. 628–629]. Остання зазначає, що цей ресурс є «найбільш професійно укладеним та детально розробленим» серед електронних ресурсів біографічної інформації про українських бібліотекознавців і

бібліографознавців [13, с. 628]. В. І. Попик, генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, у доповіді «Здобутки і завдання українських бібліотек в інтеграції та поширенні ресурсів біографічної інформації», виголошеній на секції «Біографічна інформація в сучасному освітньому, науковому, культурному інформаційному просторі», що відбулася в межах Міжнародної наукової конференції «Інноваційна модель наукової бібліотеки XXI століття» (НБУВ, 9–10 жовтня 2012 р.), звернув увагу на створені Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського ІР «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці, документознавці України та світу», «Видатні педагоги України та світу» та «Педагоги-новатори України», відзначивши їхнє змістовне наповнення та технічне виконання [6, с. 58; 7, с. 337]. На веб-порталах деяких бібліотек існує посилання на нього.

Аналіз щорічних статистичних даних відвідувань ІБР на порталі нашої бібліотеки показав, що кількість його користувачів з кожним роком збільшується. Так, якщо в 2009 р. їх було трохи більше шестисот, то в 2015 – близько 2,5 тис.

У 2014 р. у межах НДР «Організація і методика створення галузевих бібліотечно-інформаційних ресурсів для освітнянської галузі України» було проведено дослідження «Моніторинг відвідування віртуального інформаційно-бібліографічного ресурсу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу», яке дало змогу виявити динаміку зацікавленості ним дистантними користувачами книгозбірні. Проаналізувавши стан його відвідування протягом 2011–2014 рр., виявивши сторінки ресурсу, найбільш запитувані відвідувачами, а також найпоширеніші пошукові фрази, з якими користувачі приходили на ІБР, можна зробити висновок, що бібліотечна спільнота поінформована про його існування, а ресурс користується популярністю. Крім того, він допомагає у вивченні історії розвитку бібліографії, бібліотечної й книжкової справ, пробуджує інтерес до самоосвіти, сприяє популяризації фонду кабінету бібліотекознавства ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського й фондів інших бібліотек.

Список використаних джерел

1. *Вергунов В. А.* Знаний бібліотекознавець, документознавець, педагог / В. А. Вергунов // Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 роки / НААН, ННСГБ ; [уклад. : В. А. Вергунов, В. В. Добровольська, О. П. Анікіна, Л. М. Татарчук, Л. А. Кириленко]. – Київ : [б. в.], 2015. – С. 4–9.
2. *Дубровіна Л. А.* Деякі методологічні питання щодо створення бібліографічного словника бібліотекознавців та бібліотечних діячів України / Л. А. Дубровіна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ : [б. в.], 2010. – С. 14–15.
3. *Ківшар Т. І.* Бібліотекознавча біографістика як розділ галузевої біографістики / Т. І. Ківшар // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, наук. б-ка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 2. – С. 10–20. – Бібліогр. : 20 назв.
4. *Ківшар Т. І.* Українська бібліотечна біографіка ХХ – початку ХХІ ст. : етапи й тенденції розвитку / Таїсія Іванівна Ківшар // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біограф. дослідж. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [редкол. : Т. І. Ківшар (голов. ред.) та ін.]. – Київ : [б. в.], 2011. – Вип. 8. – С. 98–148. – Бібліогр. : 88 назв. та в підрядк. прим.
5. *Комарова М. І.* Участие муниципальных органов управления в гражданско-патриотическом воспитании (на примере Уренского района Нижегородской области) / М. И. Комарова, А. М. Шилин // Представител. власть. – 2013. – № 2/3. – С. 49–54.
6. *Любовець Н.* Біографічна інформація в сучасному освітньому, науковому, культурному інформаційному просторі / Н. Любовець, В. Попик // Бібл. вісн. – 2012. – № 6. – С. 58–61.
7. *Попик В.* Ресурси довідкової бібліографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / Володимир Попик ; [відп. ред. Л. А. Дубровіна ; бібліогр. ред. О. М. Яценко, ред. Т. В. Бишова ; худож. оформ. В. В. Волинська] ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 518, [1] с.
8. Професор Слободяник Михайло Семенович (1949–2015) : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1974–2015 роки / НААН, ННСГБ ; [уклад. : В. А. Вергунов, В. В. Добровольська, О. П. Анікіна, Л. М. Татарчук, Л. А. Кириленко]. – Київ : [б. в.], 2015. – 147 с.
9. *Роговая П. И.* Виртуальный информационно-библиографический ресурс Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского «Выдающиеся документоведы и деятели книжно-библиотечного дела Украины и мира»: опыт формирования и перспективы

розвиття / П. И. Роговая, А. И. Рубан // Библиотечное дело-2012 : библиотечно-информационная деятельность в пространстве науки, культуры и образования. Скворцовские чтения : материалы семнадцатой междунар. науч. конф. (25–26 апр. 2012 г.) / МГУКИ. – Москва : [б.и.], 2012. – Ч. 1. – С. 199–203.

10. *Рубан А. І.* Виртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу»: досвід формування і перспективи [Електронний ресурс] / А. І. Рубан // Королівські читання-2013 «Бібліотеки, музеї, архіви у медіа-просторі регіону»: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 24 жовт. 2013 р. : у 2 ч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Н. І. Капустіна ; редкол. : В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків : [б. в.], 2014. – Ч. 2. – С. 45–54. – Бібліогр. : 19 назв. – Режим доступу: <http://ru.calameo.com/read/0006329451e31f2f400d3>.

11. *Рубан А. І.* Особистість в контексті історії бібліотечної справи / Алла Рубан // Бібл. форум: історія, теорія і практика. – 2015. – № 2. – С. 68–70. – Бібліогр. : 9 назв.

12. *Стронська Н. Т.* Створення інформаційного ресурсу «Українська бібліографія в особах»: структура інформаційної моделі / Наталія Стронська // Бібл. вісн. – 2015. – № 1. – С. 17–21. – Бібліогр. : 14 назв.

13. *Стронська Н. Т.* Формування мережевих ресурсів українського бібліографознавства та перспективи його розвитку / Н. Т. Стронська // Рукописна та книжкова спадщина України / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : [б. в.], 2014. – Вип. 18. – С. 621–633. – Бібліогр. : 28 назв.

References

1. Verhunov, V. A. (ed.) (2015). Znanyi bibliotekoznavets, dokumentoznavets, pedahoh [Outstanding librarian, documentalst and pedagogue]. *Profesor Slobodianyuk Mykhailo Semenovych (1949–2015): biobibliohrafichnyi pokazhchuk naukovykh prats za 1974–2015 roky*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Dubrovina, L. A. (2010). Deiaki metodolohichni pytannia shchodo stvorennia bibliohrafichnoho slovnyka bibliotekoznavtsiv ta biblioteknykh diiachiv Ukrainy [Some methodological aspects on creating bibliographic dictionary of librarians of Ukraine]. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: materialy 7 mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kivshar, T. I. (2011). Bibliotekoznavcha biohrafistyka yak rozdil haluzevoi biohrafistyky [Librarianship biography studies as a part of subject biography studies]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiyenka. Seria: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznnavstvo, Issue 2*, 10–20. Kamianets-Podilskyi: Akxioma [in Ukrainian].

4. Kivshar, T. I. (Ed.) (2011). *Ukrainska bibliotekna biohrafika 20 – pochatku 21 stolittia: etapy i tendentsii rozvytku* [Ukrainian library biography studies in the 20th and early 21st centuries: stages and tendencies of development]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica. Issue 8*, 98–148. Kyiv [in Ukrainian].

5. Komarova, M. S. and Shylin, A. M. (2013). Uchastie munitsypalnykh orhanov upravleniia v hrazhdansko-patrioticheskom vospitanii (na primere Urenskoho raiona Nizhehorodskoi oblasti) [Involvement of municipal authorities in civil patriotic education in Urensk district of Nizhnyi Novhorod region]. *Predstavitelnaia vlast, 2/3*, 49–54. [in Ukrainian].

6. Lubovets, N. and Popyk, V. (2012). Biohrafichna informatsiia v suchasnomu osvitiomu, naukovomu, kulturnomu informatsiinomu prostori [Biographical information in modern educational, scientific, cultural information space]. *Biblioteknyi visnyk, 6*, 58–61. [in Ukrainian].

7. Popyk, V. (2013). *Resursy dovidkovoї bibliohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Reference bibliographic information resources: historical experience in formation, current state, problems and prospects of development]. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Verhunov, V. A., Dobrovolska, V. V., Anikina, O. P., Tatarchuk, L. M., Kyrylenko, L. A. (2015). *Profesor Slobodianyk Mykhailo Semenovich (1949–2015): biobibliohrafichnyi pokazhchyk naukovykh prats za 1974–2015 roky*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Rogovaia, P. I. and Ruban, A. I. (2012). Virtualnyi informatsionno-bibliograficheskii resurs Gosudarstvennoi nauchno-pedagogicheskoi biblioteki Ukrainy im. V. A. Sukhomlinskogo 'Vydaishchiesia dokumentovedy i deiateli knizhno-bibliotekhnogo dela Ukrainy i mira': opyt formirovaniia i perspektivy razvitiia [Virtual information bibliographic Outstanding documentalists and librarians of Ukraine and the world resource of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine: experience in formation and prospects of development]. *Biblioteknoe delo-2012: bibliotekno-informatsionnaia deiatelnost v prostranstve nauki, kultury i obrazovaniia. Skvortsovskie chteniia: materialy semnadsatoi mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Part 1, Moscow, April 25–26, 2012)*, 199–203. Moscow [in Russian].

10. Ruban, A. I. (2014). Virtualnyi informatsiino-bibliohrafichnyi resurs Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho 'Vydatni bibliotekoznavtsi, bibliohrafoznavtsi, knyhoznavtsi ta dokumentoznavtsi Ukrainy ta svitu': dosvid formuvannia i perspektyvy [Virtual information bibliographic Outstanding librarians, bibliographers, bibliologists and documentalists of Ukraine and the world resource of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine: experience in formation and prospects]. *Korolenkivski chytannia-2013 'Biblioteky, muzei, arkhivy u media-prostori rehionu': materialy 16 Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Part 2, Kharkiv, October 24, 2013*. Kharkiv, 45–54. Retrieved from: <http://ru.calameo.com/read/0006329451e31f2f400d3> [in Ukrainian].

11. Ruban, A. I. (2015). Osobystist v konteksti istorii biblioteknoi spravy [Personality in the context of librarianship history]. *Biblioteknyi forum: istoriia, teoriia i praktyka, 2*, 68–70 [in Ukrainian].

12. Stronska, N. T. (2015). Stvorennia informatsiinoho resursu 'Ukrainska bibliohrafia v osobakh': struktura informatsiinoi modeli [Creation of information Ukrainian bibliography in personalities resource: structure of information model]. *Biblioteknyi visnyk, 1*, 17–21. [in Ukrainian].

13. Stronska, N. T. (2014). Formuvannia merezhevykh resursiv ukrainskoho bibliohrafoznavstva ta perspektyvy yoho rozvytku [Network resources of Ukrainian science of bibliography and prospects of its development]. *Rukopysna ta knyzhkovna spadshchyna Ukrainy, Issue 18*, 621–633. Kyiv [in Ukrainian].

Alla Ruban,

Researcher, Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

'Outstanding Librarians, Bibliographers, Bibliologists and Documentalists of Ukraine and the World':

Mykhailo Semenovich Slobodianyk

The paper describes the contribution of Ukrainian scientists to the development of national librarianship biography studies; the place and role of libraries in collecting, processing, systematisation and dissemination of information bibliographic resources. It is underlined that there are a lot of scientific papers, in particular, monographs and dissertations, electronic resources, biographic guides, bibliographic tools covering the history of Ukrainian bibliography and library science as well as particular scientists and cultural workers' lives and work. Taking into consideration the main task of the institutions of culture, science and education aimed at providing open access to various information sources, especially those that inform about the achievements of information and communication sciences, the author of the paper reveals how V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine popularises the achievements of librarians, bibliographers, bibliologists and documentalists of Ukraine and the world. The information bibliographic resource dedicated to the outstanding Ukrainian scientist M. S. Slobodianyk is presented within Outstanding Librarians, Bibliographers, Bibliologists and Documentalists of Ukraine and the World project which has been formed by the specialists at the Department for Providing Scientific and Methodical Support to Education Libraries under V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine since 2009.

Keywords: biography studies, biographica, librarianship biography studies, historical and biographical studies, library biography study, history of librarianship and bibliography, librarians, bibliographers, bibliologists, documentalists, virtual information bibliographic resource, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.

ЗМІСТ

Розділ I. БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Жукова В. Інтеграція дисципліни «Автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи» в практичну діяльність бібліотек	7
Здановська В. Прес-служба Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – інструмент конструктивної взаємодії між бібліотекою і ЗМІ	17
Поперечна Л. Представництво в соціальних медіа як корпоративний медіапроект сучасної бібліотеки, важливий чинник її іміджевих комунікацій	29
Самохіна Ж. Аспекти маркетингової комунікаційної діяльності бібліотеки: реклама електронних інформаційних ресурсів	45
Соколов В. Діяльність бібліотечних об'єднань в Україні у 1920-х – на початку 1930-х рр.	54
Шемасв С. Взаємодія бібліотек, музеїв, архівів: розвиток наукових уявлень	70
Штолько М. Інтеграційні процеси у діяльності бібліотек науково-дослідницьких інститутів Академії наук України (на прикладі бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України)	84

Розділ II. ДОСЛІДЖЕННЯ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Бондар Н. Унікальні варіанти друку Євангелія учительного (Єв'є, 1616)	99
Жбанова К. Примірники Універсалів Української Центральної Ради з колекції листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	118
Заболотна Н. Специфіка наукового опису аркушевих видань почаївського друку	136
Курганова О. Українська геральдична поезія у кириличних виданнях із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	146
Недашківська О. Дослідження ельзевірів – видань голландської фірми XVII ст.: здобутки та перспективи	163
Рудакова Ю. Видання без вихідних даних друкарні Львівського єзуїтського колегіуму XVIII ст. у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	177
Супронюк О. Питання українознавства, книгознавства, видавничої справи і бібліографії на сторінках журналу «Нова Україна» (Прага, 1922–1928).....	194
Філіппова Н. Класифікаційний аналіз документів медичної галузі України ...	218
Ціборовська-Римарович І. Видання роману Ж. Ф. Мармонтеля «Інки або знищення держави Перу» з фальшивими вихідними даними: факти, гіпотези, аналіз друкарських особливостей примірників	231

Шевцова Ю. Цитування зарубіжних бібліотечних журналів українськими фахівцями	245
Шорсткіна О. Антирадянська агітаційно-пропагандистська діяльність УПА в 1943–1944 рр. (за матеріалами колекції листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	254

Розділ III. НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ

Байкеніч Д. Інформаційний потенціал архівних документів з питань капітального будівництва в НАН України (1946–1960)	269
Воловник Л. Особливості формування та інформаційна наповненість архівного фонду Інституту географії НАН України	280
Індиченко Г. Науковий потенціал архіву Президії НАН України у реконструкції міжнародного наукового співробітництва гуманітарних академічних установ України та Болгарії (50–60-ті роки XX ст.)	290
Кіржасва І. Академік ВУАН Й. Й. Косоногов у спогадах колег і учнів та на фотознімках (за документами Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	304
Принь О., Принь М., Дегтярьов С. Наукова співпраця вчених-механіків С. М. Кожевникова і Дж. П. Ден Гартога через призму епістолярної спадщини (До 110-річчя від дня народження С. М. Кожевникова)	314

Розділ IV. БІБЛІОТЕКОЗНАВЧІ СТУДІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА М. С. СЛОБОДЯНИКА

Виноградова О. Педагогічна діяльність М. С. Слободяника: пошук нового	325
Збанацька О. Професор М. С. Слободяник (1949–2015) – засновник кафедри документних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв	334
Зворський С. Наукова, інформаційна та комунікаційна функції «Української бібліотечної енциклопедії» – від задуму до втілення: рефлексії на тлі постаті М. С. Слободяника	347
Кононенко В. Бібліографічний складник наукової діяльності М. С. Слободяника	356
Рубан А. «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу»: Михайло Семенович Слободяник	361

CONTENTS

Chapter I. LIBRARY ACTIVITY IN MODERN CONDITIONS

Zhukova V. The Integration of the Course «Automated Library Information Systems» into the Practical Activities of the Library	7
Zdanovska V. Press Office Vernadsky National Library of Ukraine – Tool Constructive Interaction Between the Library and the Media	17
Poperechna L. Representation in Social Media as Corporate Media Project of Modern Library, an Important Factor of its Branding Communication	29
Samokhina Zh. The Aspects of Marketing Communication Activities of a Library: the Advertising of Electronic Information Resources	45
Sokolov V. The Activities of Library Associations in Ukraine in the 1920-s – Early 1930-s Years	54
Shemaiev S. Collaboration Between Libraries, Museums, Archives: Development of Scientific Ideas	70
Shtolko M. Integration Processes in the Activity of Research Libraries Institutes of the Academy of Sciences of Ukraine: (on an Example of the Library of the T. H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine)	84

Chapter II. STUDY OF BOOK CULTURE OF UKRAINE

Bondar N. Unique Variants of Didactic Gospel Print (Vievis, 1616)	99
Zhbanova K. The copies of the Universals of the Central Council of Ukraine From the Collection of the Leaflets of Vernadsky National Library of Ukraine	118
Zabolotna N. Pecificity of Scientific Description of the Pochaiv One-Sheet Editions	136
Kurhanova O. Ukrainian Heraldic Poetry at Cyrillic Editions From the Funds of Vernadsky National Library of Ukraine	146
Nedashkivska O. The Researches on the Elzeviers – the Editions of the 17th Century Dutch Printing House: Their Achievements and Prospects	163
Rudakova Yu. Editions Without Publisher's Imprint of Lviv Jesuit College Printing-House of 18th Century in the Funds of Vernadsky National Library of Ukraine	177
Suproniuk O. The Guestions of Ukrainistics, Bibliology, Publishing Deal and Bibliography Were Highlighted on the Pages of the Journal «Nova Ukraina» (Prague, 1922–1928)	194
Filippova N. Classification Analysis of Medical Industry Records in Ukraine	218

Tsiborovska-Rymarovych I. Edition of the Novel «The Incas or Destruction of Peru Impire» by J. F. Marmontel With Fake Background Details: Facts, Hypothesis, Typographical Analysis of the Copies	231
Shevtsova Yu. Citation of Foreign LIS Journals by Ukrainian LIS Professionals	245
Shorstkina O. The UPA's Anti-Soviet Agitation and Propagandist Activities in 1943–1944 (on the Materials of the Leaflets Collection of Vernadsky National Library of Ukraine)	254

Chapter III. SCIENTIFIC AND INFORMATION POTENTIAL OF HISTORICAL AND CULTURAL ARCHIVAL HERITAGE

Baikienich D. Information Potential of Archival Documents on Capital Construction Issues at the National Academy of Sciences of Ukraine in 1946–1960	269
Volovnyk L. Archive Records of the Institute of Geography of National Academy of Science of Ukraine: Specifics on Data Gathering and Information Completeness	280
Indychenko H. Scientific Potential of the Fund Archive of the Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine in the Reconstruction of International Scientific Cooperation of the Humanitarian Academic Institutions of Ukraine and Bulgaria (50–60-ies of the XX ct.)	290
Kirzhaieva I. Academician of the All-Ukrainian Academy of Sciences Y. Y. Kosonohov as Remembered by His Colleagues and Students and on Photographs (Based on Documents of the Archival Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine)	304
Pryn O., Pryn M., Dehtiariov S. The Scientific Cooperation Between the Mechanicians S. M. Kozhevnikov and J. P. Den Hartog in Their Epistolary Heritage (To the 110th Anniversary of S. M. Kozhevnikov)	314

Chapter IV. LIBRARIANSHIP STUDIOS DEDICATED TO THE MEMORY OF PROFESSOR M. S. SLOBODIANYK

Vynohradova O. M. S. Slobodanyk's Pedagogical Activity: the Search for a New One	325
Zbanatska O. Professor M. S. Slobodanyk (1949–2015) – Founder of Department of Documentary Communications of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts	334
Zvorskyi S. Scientific, Information and Communication Functions «Ukrainian Library Encyclopedia» – from Conception to Implementation: Reflections on the Background Figures M. S. Slobodanyk	347

Kononenko V. The Bibliographic Component of the Scientific Work of M. Slobodianyuk	356
Ruban A. «Outstanding Librarians, Bibliographers, Bibliologists and Documentalists of Ukraine and the World»: Mykhailo Semenovych Slobodianyuk	361

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

В и п у с к 47

Редактори *Ю. Андрушко, Г. Малигон*
Технічний редактор *Н. Маслакова*
Комп'ютерна верстка *Л. Загородня*

Підп. до друку 20.11.2017. Формат 60x84 /16. Папір офс.
Ум. друк. арк. 22,09.
Обл-вид. арк. 20,43.
Наклад 200 прим. Зам. № 29.
Віддруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
Голосіївський проспект, 3, Київ 03039 Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ

• Редколегія приймає до розгляду як фахові лише ті статті, які відповідають вимогам постанови президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" (п. 3), а саме наукові статті, які мають такі необхідні елементи:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

• Приймаються ті наукові дослідження, які раніше не публікувалися, а також науково-практичні статті, огляди, рецензії, інформації про наукові події, заходи.

• Мова статей - українська, англійська, російська.

• Статті приймаються разом з двома рецензіями (внутрішньою і зовнішньою). Електронною поштою надсилати рецензії у форматі *.jpg.

• Обсяг статті – 12–15 сторінок.

• Текст має бути набраний у форматі ttf або у текстовому редакторі Microsoft Word (до версії 7.0). Шрифт статті – Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5.

• Рисунки подавати у форматах *.tif, *.jpg окремими файлами. Будь-які ілюстрації (рисунки, фото, схеми, діаграми, графіки тощо) надавати чорно-білими, а не кольоровими, з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Підписи до них надавати окремо (MS Word).

• Таблиці набирати у форматі MS Word.

• Якщо стаття містить спеціальні шрифти, обов'язково слід надавати файли цих шрифтів.

• Стаття має бути побудована так:

– УДК;

– ім'я та прізвище автора;

– відомості про автора (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи, де працює автор);

– повна поштова адреса установи, де працює автор; e-mail автора, номер телефона автора;

– назва статті;

– **анотація мовою статті** з коротким викладом змісту статті, висвітленням результатів дослідження (не менше 500 знаків);

– ключові слова (3-8);

– текст статті;

– Список посилань.

• Список посилань оформлювати згідно з ДСТУ 8302:2015 (Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання).

Список посилань має складатися з джерел, які цитувалися у тексті і, відповідно, цитовані автори, згадувані у тексті документи мають бути у списку посилань.

• Для зарубіжних наукометричних баз даних після Списку посилань окремим списком надати **References** – транслітерованій латиницею Список посилань.

Транслітерація українськомовних посилань здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 55 від 27 січня 2010 року "Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею", російськомовних - згідно з наказом ФМС Росії № 26 від 3 лютого 2010 року.

Для українськомовних посилань можна скористатися онлайнним транслітератором <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> (обрати – Паспортна транслітерація, КМУ 2010), для російськомовних –

<http://ru.translit.net/?account=zagranpassport> (обрати Стандарт паспортний).

Рекомендуємо оформлювати References за міжнародним стандартом APA (APA Citation Style) (<http://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>).

Автоматичне формування посилань за цим стандартом:

<http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>

та <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>

• Також для зарубіжних баз даних слід у кінці статті надати **англомовний реферат статті (summary)**. Цей англомовний блок має містити такі елементи:

– ім'я та прізвище автора;

– відомості про автора (науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи);

– повна поштова адреса установи, де працює автор; e-mail автора, номер телефона автора;

– назва статті;

– власне текст реферату (до 1800 знаків);

– ключові слова (keywords) (3-8).

Summary має бути написаний грамотною англійською мовою (не можна користуватися автоматизованим перекладачем), з термінологією, вживаною в англомовній фаховій літературі.

За змістом Summary має бути інформативним (не містити загальних слів), структурованим (відображати послідовну логіку опису результатів у статті), змістовним (висвітлювати основний зміст статті, з описом основних цілей дослідження, наведенням його важливих результатів).

Статті, які не відповідають зазначеним вимогам, до розгляду не приймаються.

Для нотаток